

T.C

BATMAN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TBMM'NİN AÇILIŞINDAN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NA

TÜRKİYE-SURİYE SINIR HATTININ BELİRLENMESİ ADINA

TBMM'DE YAŞANAN TARTIŞMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Hasan BOZKURT

Danışman

Doç. Dr. Tekin İDEM

Haziran-2023

BATMAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Hasan BOZKURT tarafından hazırlanan “TBMM’nin Açılışından Lozan Barış Antlaşması’na Türkiye-Suriye Sınır Hattının Belirlenmesi Adına TBMM’de Yaşanan Tartışmalar” adlı tez çalışması 02/06/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmza

Başkan/Danışman

Doç. Dr. Tekin İDEM

.....

Üye

Doç. Dr. Orhan TURAN

.....

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR

.....

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Osman PAKMA

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdür V.

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm

İmza

Hasan BOZKURT

Tarih:03.07.2023

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TBMM’NİN AÇILIŞINDAN LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI’NA TÜRKİYE-SURİYE SINIR HATTININ BELİRLENMESİ ADINA TBMM’DE YAŞANAN TARTIŞMALAR

Hasan BOZKURT

BATMAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

Danışman: Doç. Dr. Tekin İDEM

2023, 206 Sayfa

Jüri

Doç. Dr. Tekin İDEM

Doç. Dr. Orhan TURAN

Dr. Öğr. Üyesi Türker UYGUR

Bu çalışmanın amacı; TBMM’nin açılışından Lozan Antlaşması’na kadar geçen süreçte Türkiye-Suriye sınır hattının belirlenmesi adına TBMM’de yaşanan tartışmaları açığa çıkarmaktır. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin eline geçen Suriye toprakları savaş sonrasında Fransa’ya devredilmiştir. Fransa, Suriye’de ve güney Anadolu vilayetlerinde hiç beklemediği bir direnişle karşılaşınca Anadolu’daki işgal bölgelerini boşaltarak Suriye’de hâkimiyet kurma kararı almıştır. Fransızlarla ilk temas Suriye Yüksek Komiserliği görevini bıraktıktan sonra Paris’e dönmeden önce George Picot’un Sivas’ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesiyle başlamıştır.

Güney cephesindeki askeri başarılar üzerine ilk olarak 28 Mayıs 1920’de 20 Günlük Geçici Mütareke imzalanmıştır. I. İnönü Zaferinden sonra düzenlenen Londra Barış Konferansı sonrasında Fransızlarla tarihe “Bekir Sami Bey Antlaşması” olarak geçen anlaşmanın imzalanması üzerine diplomatik müzakereler hızlanmıştır. Antlaşmaların yürürlüğe girmesi

için Meclis tarafından onaylanması zorunluğundan ötürü tüm gelişmelerden TBMM'deki milletvekilleri haberdar edilmiştir. Çalışmanın neticesinde Türkiye-Suriye sınırının belirlenmesindeki en önemli olayın 11 Mart 1920 tarihinde imzalanan Türk-Fransız Antlaşması'nda kabul edilen demiryolu hattı olduğu görülmüştür. Milletvekilleri gerek 11 Mart 1920 tarihli antlaşmada gerekse sonraki süreçte başta Sancak Bölgesi olmak üzere demiryolu hattının güney kısmında kalan Türklerin durumu nedeniyle Fransızların teklif ettiği sınırı kabul etmemişlerdir. Sınırın demiryolu hattının esas alınarak çizilmesinin insani, ekonomik, kültürel ve askeri anlamda yaratacağı sorunları her yönü ile ele almışlardır. Türkiye-Suriye sınır hattının doğal sınırlar üzerinden değil de demiryolu hattı üzerinden belirlenmesi, sınır hattı boyunca oluşan akrabalık ilişkilerinin de etkisiyle Türkiye'nin Suriye'de yaşanan gelişmelere kayıtsız kalamamasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Suriye, TBMM, Demiryolu Hattı, Bekir Sami Bey Antlaşması.

ABSTRACT

MASTER’S DISSERTATION

FROM INAUGURATION OF THE TURKISH GRAND NATIONAL ASSEMBLY TO THE TREATY OF LAUSANNE DISCUSSIONS IN THE DETERMINATION OF THE TURKEY- SYRIA BORDER

Hasan BOZKURT

Batman University Graduate Education Institute

Department of History

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Tekin İDEM

2023, 206 Page

Jury

Assoc. Prof. Dr. Tekin İDEM

Assoc. Prof. Dr. Orhan TURAN

Asist. Prof. Dr. Türker UYGUR

The aim of this study is to reveal the discussions that took place in the regarding the determination of the Turkey-Syria border from inauguration of Turkish Grand National Assembly to the Treaty of Lausanne. During the First World War, the Syrian territories fell into the hands of the British and were subsequently handed over to France after the war. When France encountered unexpected resistance in Syria and Southern Anatolian provinces, they decided to evacuate their occupation zones in Anatolia and establish control in Syria. The first contact with the French began with George Picot's meeting with Mustafa Kemal Pasha in Sivas before returning to Paris after resigning from the position of High Commissioner for Syria.

Following the military successes on the Southern Front, the 20-Day Tentative Cease-Fire was first signed on May 28, 1920. After London Peace Conference held after the First İnönü Victory, diplomatic negotiations accelerated following the signing of the agreement with the French, which became known as the "Bekir Sami Bey Treaty" in history. Since the approval of the treaties by the Parliament was mandatory for their implementation, all developments were communicated to the members of the Turkish Grand National Assembly. As a result of the study, it was observed that the most important event in the determination of the Turkey-Syria border was the acceptance of the railway

line in the Turkish-French Treaty signed on March 11, 1920. The members of the assembly didn't accept the border proposed by the French, primarily due to the situation of the Turks in the southern part of the railway line, especially in the Sanjak Region, both in the treaty dated March 11, 1920 and in the subsequent process. They thoroughly discussed the problems that would arise in humanitarian, economic, cultural, and military terms if the border was drawn based on the railway line. The determination of the Turkey-Syria border along the railway line, instead of natural boundaries, along with the kinship relations that formed along the border, led to Turkey's inability to remain indifferent to the developments in Syria.

Keywords: Turkey, Syria, Turkish Grand National Assembly, Railway Line, Bekir Sami Bey Treaty.

ÖNSÖZ

Devletler arasındaki sınırların, dağ, nehir ya da doğal bir hattın sınır olarak kabul edilerek belirlenmesi genel kabul gören bir uygulamadır. Türkiye-Suriye sınır hattı ise genel kabul gören bu uygulamanın tam tersi Osmanlı döneminde inşa edilen Anadolu-Bağdat Demiryolu hattının bölgeden geçen kısmı esas alınarak çizilmiştir. 2010 yılında Suriye’de başlayan iç savaş ve Türkiye’ye yoğun bir mülteci akımının gerçekleşmesi bu mültecilerin önemli bir kısmının Türkiye’deki Hatay, Antep, Kilis, Mardin şehirlerindeki akrabalarının yanına gelmesi ve bunun dışında bir Hataylı olarak Türkiye’nin diğer hiç bir yerinde olmayan bir uygulama olan bayramlarda karşılıklı yoğun sınır geçişlerinin olması ve akrabalık ilişkileri bende şu sorunun doğmasına neden olmuştur. 877 kilometrelik Türkiye-Suriye sınır hattı boyunca bu kadar yoğun bir akrabalık ilişkileri var iken bu akrabaları Suriyeli veya Türkiyeli diye nitelendirilerek birbirinden ayıran bu sınır hattı nasıl çizildi sorusunun cevabını aramaya itmiştir.

Aynı şekilde I. dönem TBMM’de kırmızı yeşil şeritli istiklal madalyası sahibi Bozan Bey’in bugün mezarının Ayn’el Arap’da bulunması, arazisi ve ailesi sınırın Suriye tarafında kalması nedeniyle kendisinin de Cumhuriyet döneminde kurduğu ülkede değil de başka bir ülkenin topraklarında yaşamak zorunda kalması bende şu sorunun oluşmasına da neden olmuştur. Bu sorular Türkiye-Suriye sınır hattının belirlenmesinde TBMM’de yapılan görüşmeler üzerine bir tez konusu belirlememe neden olmuştur. Türkiye Suriye sınır hattının bugünkü halini alması 1960'lara kadar yaşanan bir süreçtir. Bu çalışmada sınır hattının belirlenmesinde TBMM’deki tartışmalar ele alındığından Lozan Barış Antlaşması’ndan sonra yapılan antlaşmalara yönelik TBMM Zabıt Ceridelerinde fazla bir veri elde edilemediğinden konu Lozan Antlaşmasına kadar sınırlı tutulmuştur.

Tez çalışması süresince konu belirleme aşamasından savunma aşamasına kadar benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Tekin İDEM hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yine tezin hazırlanması sürecinde devamlı olarak yanımda olan ve katkılarını sunan aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Hasan BOZKURT

BATMAN-2023

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser.
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi.
C.	: Cilt
D.	: Devre
GCZ	: Gizli Celse Zabıtları
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vb.	: ve benzeri

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	3
1. OSMANLI DEVLETİ’NİN SURİYE’Yİ KAYBETMESİ.....	3
1.1. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişi	4
1.2. Birinci Dünya Savaşında Ortadoğu’da Siyasi Durum (Suriye Filistin Cephesi).....	9
1.3. Mondros Mütarekesi ve İşgaller	18
1.4. Sykes-Picot Antlaşması	20
1.5. I. Dünya Savaşı Sonunda Suriye’de Yaşanan Olaylar ve Fransa’nın Suriye’de Hakimiyet Kurması	22
2.BÖLÜM	29
2. TBMM’NİN AÇILIŞINA KADAR TÜRK-FRANSIZ GÖRÜŞMELERİ	29
2.1. Kuvayı Milliye Teşkilatlanması ve Milli Mücadelenin Başlaması	29
2.2. Mustafa Kemal-George Picot Görüşmesi	30
3. BÖLÜM	38
TBMM’NİN AÇILMASINDAN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ’NE KADAR GEÇEN SÜREÇTEKİ TÜRK FRANSIZ GÖRÜŞMELERİNİN TBMM’DE ELE ALINMASI.....	38
3.1. Yirmi Günlük Geçici Mütareke (28 Mayıs 1920) Hakkında TBMM’de Yaşanan Tartışmalar .	38
3.2. 11 Mart 1920 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması (Bekir Sami Bey Antlaşması) Hakkında Yaşanan Tartışmalar.....	53
3.2.1. Bekir Sami Bey’in İstifası Hakkında Yaşanan Tartışmalar	54
4. BÖLÜM	76
SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ’NDEN LOZAN ANTLAŞMASI’NA KADAR GEÇEN SÜREÇTEKİ TÜRK FRANSIZ GÖRÜŞMELERİNİN TBMM’DE ELE ALINMASI.....	76
4.1. Sakarya Zaferinden Ankara Antlaşması’na Kadar Geçen Dönemde TBMM’de Yapılan Görüşmeler	76
4.2. Ankara Antlaşması Sürecinde TBMM’de Yapılan Görüşmeler	87
4.2.1. 13 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler	87
4.2.2. 15 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler	117
4.2.3. 16 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler	131
4.2.4. 18 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler	172
4.3. Lozan Barış Konferansı Sürecinde TBMM’de Yapılan Görüşmeler	188
SONUÇ	190
KAYNAKÇA.....	195
EKLER	200

GİRİŞ

Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra İngilizlere Almanya desteğinde Kanal Harekatını düzenlemiştir. Kanal Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra İngilizler bir koldan Arap Yarımadasına bir koldan da Suriye'ye taarruza geçmişlerdir. İngilizler bir taraftan Büyük Arabistan vaadiyle Mekke Şerifi Hüseyin ile anlaşmış, Hüseyin Hicaz Bölgesinde, oğlu Faysal ise Suriye bölgesinde bağımsızlık için ayaklanma başlatmıştır. Osmanlı Devleti bir taraftan İngilizler ile bir taraftan da bağımsızlık yanlısı Araplar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İlk olarak Filistin Osmanlı hakimiyetinden çıkmış İngiliz General Allenby'in Osmanlı ordusunu imha için başlattığı büyük hareket neticesinde Osmanlı Devleti Suriye'nin önemli bir kısmından çekilmek zorunda kalmıştır. Son olarak Halep Sokak Muharebeleri sonrasında Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7. Ordu Katma bölgesinde yeni bir savunma hattı oluşturmuş İngilizlerin ilerleyişi Eylül 1918 tarihli Katma Meydan Muharebesinde durdurulmuştur. Mustafa Kemal'in İngilizleri durdurduğu bu savaş ilerde mücadele vereceğimiz Misak-ı Milli sınırlarının en önemli belirleyicisi olmuştur. Akabinde Mondros Mütarekesi imzalanmış mütareke hükümleri gereği ordunun terhis edilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Suriye'deki 400 yıllık hâkimiyeti son bulmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında başlangıçta İngiltere sonrasında Fransa tarafından Aralık 1918 tarihinden itibaren Adana, Antep, Maraş, Urfa şehirleri işgal edilmiştir. Fransa'nın 1. Dünya Savaşında uğradığı büyük asker kayıplarının etkisiyle işgal ettikleri bu bölgelerde asker açığını gidermek için Ermenileri kullanmışlardır. Ermenilerin Kilikya Ermeni Krallığını yeniden canlandırmak hayaliyle Fransa siyasetinin emrine girmesi ve bölgede büyük katliamlar yapması, bir taraftan canını, mamusunu korumak diğer tarafından işgal altındaki vatan topraklarını özgürleştirmek isteyen yöre halkının yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamışına neden olmuştur. 19 Aralık 1918'de Hatay ili Dört Yol ilçesinde Milli Mücadelenin ilk kurşunu atılarak bağımsızlık mücadelesinin fitili ateşlenmiştir. Güney bölgemizde bunlar yaşanırken Suriye bölgesinde kalan alanda gelişmelere baktığımızda 1916'da yapılan gizli mutakabat ile Şerif Hüseyin'e Büyük Arabistan toprakları vaat edilmiş olsa da İngiltere Sykes-Picot Antlaşması ile Suriye bölgesini Fransızlara bırakmıştır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal tarafından idare edilirken bölgenin Fransızlara devredileceğinin öğrenilmesinden sonra bağımsızlık taraftarı Arap milliyetçileri büyük bir öfkeye kapılmışlardır. Fransızların bölgede hâkimiyet kurmalarını önlemek için İngiltere ve ABD nezdinde

girişimlerde bulunmuşlar bu girişimlerden de herhangi bir sonuç elde edememişlerdir. Bağımsız Arabistan hayaliyle yola çıkan Arap milliyetçileri batı diplomasisinin ikiyüzlülüğüyle karşı karşıya kalmışlar ve bu durum onlarda Fransa'ya karşı büyük bir tepkiye neden olmuştur. Fransızların bölgeyi işgalinden sonra Arap milliyetçileri Fransa'ya karşı büyük bir direniş hareketine girişmiştir. Suriye'de yaşanan bu gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa görevlendirdiği komutanlar vasıtasıyla Suriye'deki bağımsızlık mücadelesini destekleyerek Fransızların iyice köşeye sıkışmasını ve Anadolu ile Suriye arasında bir tercih yapmak zorunda kalmasını sağlamıştır. Suriye ve Güney Anadolu bölgesini sömürgeleştirme siyasetiyle yola çıkan Fransa hiç beklemediği direniş ile karşı karşıya kalmış işgalin askeri ve ekonomik faturası gün geçtikçe artmıştır. Fransa'yı Anadolu'dan vazgeçirip sadece Suriye'de hâkimiyet kurmak kararını vermek zorunda bırakmıştır. Suriye yüksek komiserliği görevini General Gouraud'a devreden George Picot Fransa'ya dönmeden önce Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Kilikya bölgesinde Fransızlara verilecek bir takım imtiyazlar doğrultusunda Fransızların Anadolu'daki işgale son vereceğini belirten Picot Mustafa Kemal görüşmesi Türk Fransız diplomasisinin başlamasını sağlamıştır.

Tezin I. bölümünde Osmanlı Devletinin Suriye'yi kaybetmesi, II. bölümünde TBMM'nin açılışına kadar Türk Fransız görüşmeleri, III. bölümde TBMM'nin açılmasından Sakarya Meydan Muharebesi'ne kadar geçen süreçteki Türk Fransız görüşmelerinin TBMM'de ele alınması ve IV. bölümde ise Londra Konferansı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na kadar ki TBMM'de yaşanan tartışmalar ele alınmıştır. Tezin hazırlanış sürecinde dönemin aktörlerinin anılarından, güncel telif eserlerden faydalanılmışsa da ana kaynağımız TBMM'de yapılan faaliyetlerin kayıt altına alındığı TBMM Açık Oturum Zabıtları ve Gizli Oturum Zabıtları olmuştur.

1. BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN SURİYE'Yİ KAYBETMESİ

Ortadoğu bölgesi Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler ile Suriye, Lübnan, İsrail, Ürdün, Irak, Mısır, Arabistan Yarımadası ve İran ile Afganistan'ı içine alan kısımdır. Daha geniş kapsamda ele alınmak istenilirse de Libya, Sudan, Hindistan, Pakistan'ı kapsayacak şekilde genişletilebilir (Temeltaş, 2008, s. 3.1). Ortadoğu coğrafyasının önemi; Afrika, Asya ve Avrupa'dan oluşan dünya ana karasının merkezinde bulunmasıdır. Bu bölgede birinci öneme haiz stratejik deniz yolları bulunur. Süveyş Kanalı, Babel Mendeb, Hürmüz Boğazı bu bölgenin en stratejik bölgeleridir. 20 yy.'da bu bölgeleri önemli kılan petrolden ziyade bu stratejik önemidir (Davutoğlu, 2004, s. 324). Çağlar boyunca çok çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve birçok kavmi içinde barındıran Ortadoğu bölgesine Avrupa toplulukları Ortaçağ döneminde Haçlı Seferleri adı altında bir dizi seferler düzenlemiştir. Bu seferlerle Hristiyanlıkta kutsal mekân olarak kabul edilen Antakya ve Kudüs bölgesini ele geçirmek amaçlanmıştır.

Türkler ile Fransızların Ortadoğu bölgesinde ilk temasları I. Haçlı seferleri sırasında olmuştur. Bu sefer sırasında Haçlı ordusu 1098 Antakya, 1099'de Kudüs'ü ele geçirmiştir. Fransa, haçlı seferleri sırasında Suriye bölgesinde Fransız şövalyelerinin kurdukları krallıklara dayanarak bu toprakları Fransa'nın bir parçası olarak görmüşlerdir. Fransızlar bölgedeki Marunileri haçlı seferi sırasında hizmetlerinden dolayı ödüllendirmiş, onlara yardım etmeye söz vermiştir (Akbıyık, 2000, s. 178).

Osmanlı devleti tarafından Ortadoğu bölgesine çok önem verilmiş bu bölgeye zaman zaman seferler düzenlenmiştir. Özellikle Yavuz Sultan Selim Han'ın Ortadoğu seferi ile 1516 tarihinden sonra Ortadoğu bölgesinin büyük bir bölümünü hâkimiyeti altında tutan Osmanlı Devleti, gayrimüslim tebaaya gösterdiği ılımlı politikayı Araplara da göstermiş, İslâm dininin getirdiği hoşgörü ve adalet ilkesinden çıkmadan ve herhangi bir asimilasyon yapmadan bu coğrafyayı adaletle yönetmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından 1691 yılından itibaren Rakka ve Halep vilayetlerine çok sayıda Türkmen ve bir takım Arap aşiretleri yerleştirilmiştir. Bu iskân siyaseti XIX. yüzyıla kadar devam etmiş; Rakka, Musul ve Erbil bölgesinde Türk çoğunluğun sağlanması yoluna gidilmiştir. Bu yöntemle bölgede yaşayan başıboş aşiretler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Osmanlı devletinde Ortadoğu bölgesi Hicaz, Basra, Bağdat, Musul, Halep, Suriye ve Beyrut vilayetleri şeklinde idari olarak yapılandırılmıştır (Orhonlu, 1987, s. 55).

Fransız İhtilali'nin etkileri Avrupa'da hissedilmeye başladığında Padişah III. Selim Osmanlı devletinde imtiyazlı bir sınıf olmadığından bu ihtilalin Osmanlı Devleti'ni etkilemeyeceğini düşünmüştür. İhtilalin etkisiyle Osmanlı devleti ilk olarak Balkanlarda sıkıntıya düşmüştür. Bu sıkıntılar zaman içerisinde genişleyerek Suriye ve Kuzey Afrika'daki toprak parçalarına kadar ulaşmıştır. Bölgede çıkarları bulunan Fransa Katolik Marunileri desteklerken İngiltere ise Dürzileri desteklemiştir. Tarih boyunca İstanbul'dan sonra Katolik propagandasının yoğun bir şekilde yapıldığı yer Suriye bölgesi olmuştur (Davulcu, 2007, s. 64, 67).

20. yy başlarına gelindiğinde Suriye'nin doğusundaki Arap topraklarında iki ideoloji çatışma halindedir. Bu ideolojiler Osmanlıcılık ve Arap milliyetçiliğidir. Arap milliyetçiliğinin en çok vurguladığı konu imtiyazlı bir Arap topluluğu olmuştur (Mardin, 2005, s. 40).

Arap milliyetçiliğinin Osmanlı devletinde yayılmaya başlaması üç merkezde olmuştur. Bu merkezler özellikle İslami karakterlerin doğduğu yerlerdir. Bunlar İstanbul, Kahire, Necid kentleridir. İstanbul Osmanlı payitahtı, Kahire Mehmet Ali Paşa Payitahtı, Necid ise Vahhabi hareketinin merkezidir. Vahhabiler Necid'de ayaklanarak Suriye bölgesini tehdit etmeye başladığında isyanı bastırmak için Mehmet Ali Paşa görevlendirilmiştir. M. Ali Paşa ve oğulları bu isyan hareketini bastırdıkları sırada Arap topraklarında Osmanlı hâkimiyetinin çok zayıfladığını görmüşlerdir (Kılınçkaya, 1992, s. 41).

1.1. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girişi

Fransız ihtilali sonrasında gelişen ve Avrupa'nın siyasi haritasını değiştiren koalisyon savaşları Viyana kongresiyle sonlanmış; kongre neticesinde Avrupa'da bir güç dengesi oluşturmak mümkün olmuştur. Avrupa'da Almanya ve İtalya'nın siyasi birliklerini sağlaması Viyana Kongresi ile oluşturulan dengenin bozulmasına neden olmuş; bu duruma Rusya'nın sıcak denizlere yerleşme emelleri de eklenince dünya savaşı kaçınılmaz olmuştur (Kurtcephe ve Beden, 2006, s. 88).

Sanayileşme ile birlikte bu dönemde Britanya en büyük donanmayı kurarak dünya denizlerine hâkim olmuştur. Artık denizlerde Britanya devletiyle savaşacak ve rekabet edecek hiçbir güç bulunmuyordu. Sanayileşmesini yeni tamamlayan Almanya hammaddeye ve pazara

ihtiyaç duyuyordu. Almanya'da Avrupa'nın kara gücü en büyük ordusunu kuruyordu. Sanayileşmesini tamamlamasıyla birlikte üretimde kullanacağı hammadde ve ürettiği ürünü satacağı pazar ihtiyacını karşılaması gerekiyordu. İngiltere, Fransa, Rusya gibi büyük devletler sanayileşmesini tamamlamış, sömürgecilik faaliyetleri ile birlikte tüm dünyaya egemen olmuşlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışının altında yatan temel neden dünyada iktisadi ve siyasi üstünlüğü ele geçirme çabasıdır (Kuran, 1992, s. 196).

XIX. yy sonlarından itibaren çıkan kuvvetler dengesi Avrupa devletlerini ittifak arayışına itmiştir. Almanya birliğinin kurucusu olan Bismark 1870 Sedan Savaşı sonrasında Almanya sınırlarına dahil ettiği Alsace-Lorraine bölgesini Fransa'nın unutmayacağını düşünerek ona karşı ittifak yapma çabasına girmiştir. Almanlar ilk olarak Avusturya ve Rusya ile ittifak yaparak Üç İmparator Yasası'nı imzalamıştır. Avusturya ve Rusya'nın Balkanlardaki çıkar çatışması yüzünden bu ittifaktan Rusya'nın çekilmesiyle ittifak bozularak sona ermiştir. Almanya, ikinci ittifakını Avusturya'nın yanına İtalya'yı alarak 20 Mayıs 1882'de yapmıştır. 30 Ağustos 1883'de Romanya bu ittifaka katılmıştır. Almanya'nın ittifaklar içerisine girişi Fransa'nın ittifak arayışına girmesine neden olmuş; ilk olarak 1894 yılı Ocak ayında Rusya ile bir antlaşma yaparak üçlü ittifakın ilk adımını atmıştır. Her iki ittifak da İngiltere'yi kendi yanına çekmeye çalışmıştır. İngilizler ilk olarak Almanlar ile uzlaşmaya gitmiş ancak Bismark'ın başbakanlıktan çekilmesi, İmparator II. Wilhelm'in hatalarından ve yayılcı politikasından dolayı İngiliz pazarlarına Alman mallarının girmesi sebebiyle İngilizler Almanlardan kopmuştur (Yıldız, 1993, s. 170, 171).

Rusya ile Fransa'nın ittifakından sonra 1904 yılında İngiltere ile Fransa'nın ve sonrasında İngiltere ile Rusya'nın arasında yapılan sözleşme ile üçlü itilaf gurubu meydana gelmiştir. (Kuran, 1992, s. 197).

Monarşi yönetimlerinin de I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında payı büyüktür. Modern silahların yıkıcı gücünün ortaya çıkmasıyla birlikte büyük devletleri bu yıkıcı güç savaştan çekinir hale getirmiştir. Rus Çarı'nın Lahey Konseyi'ndeki teklifiyle başlayan süreçte Avrupalı devletler silahlı barış dönemine girmiştir. Devletlerarası ittifak kurulması, İtalya'nın tutumu ve Avusturya'nın önüne set çekilmesi, Avrupa'da savaşçı ve intikam isteyen bir nesil yetişmesi, Avrupa'da bağımsızlığını yitiren devletlerin savaş ile kurtulacağı düşüncesi, dünyada savaş yanlısı bir zihniyet doğurmuştur (Belen, 1973, s. 188, 189).

İttifak ve İtilaf Devletleri arasındaki bu anlaşma karşılıklı rekabet ve hızlı silahlanma yoluna gitmiş yapılan gizli anlaşmalar ile bu bloklar gittikçe güçlenmiştir. İttifak gurupları

tamamlanmış ve silahlanmasını oluşturmuş Avrupa devletlerini bir kıvılcım savaşa sürükleyebilirdi. Bu kıvılcım Saray Bosna'da çıkmıştır. Avusturya Macaristan Veliahtı Arşidük Ferdinand savaş manevralarını izlemek için Bosna'ya gelmiştir. Veliaht, şehre girince aracına bomba atılmak suretiyle 23 kişinin yaralanmıştır. Bombalama olayında yaralanan bir subayı ziyarete giden Ferdinand bir duraklama esnasında Gavrilo Princip isimli bir Sırp tarafından 28 Haziran 1914 tarihinde Düşes ile birlikte tabanca ile vurularak öldürülmüştür. Avusturya bu olayın ardından Sırbistan'a nota ve kesin uyarı vererek Almanlardan onay aldıktan sonra Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Rusya'nın seferberlik ilan etmesi üzerine Almanya Rusya'ya nota vermiş, notasına cevap alamayınca 01 Ağustos tarihinde Rusya'ya ve Fransa'nın çekimser ve tutarsız kalması üzerine 03 Ağustos tarihinde Fransa'ya savaş ilan etmiştir (Belen, 1973, s. 190, 191). Bu gelişmeler üzerine 4 Ağustos'ta İngiltere Almanya'ya, 5 Ağustos'ta Avusturya-Macaristan Rusya'ya, 6 Ağustos'ta Sırbistan Almanya'ya, 10 Ağustos'ta Fransa Avusturya Macaristan'a, 12 Ağustos'ta ise İngiltere Avusturya-Macaristan'a resmen savaş ilan etmiştir. (Westwel, 2018, s. 9) İngiltere'nin savaşa girmesi Belçika'nın saldırıya uğraması üzerine meşru olarak parlamento kararı kararıyla olmuştur (Belen, 1973, s.192).

I. Dünya Savaşı başlamadan önce Osmanlı Devleti Almanya ile yakınlaşmaya başlamış, Alman Kralı II. Wilhelm 1889-1898 yıllarında iki kez İstanbul'u ziyaret etmiştir. Almanların Osmanlı devletinde başta demir yolu olmak üzere birçok imtiyaz elde etmeleri İngilizleri rahatsız etmiştir. Almanların Hicaz ve Bağdat demir yolları projesi İngilizleri, Osmanlı Devleti'ni bölgeden çıkarma ve parçalama planları üzerine bir politika izlemeye sevk etmiştir (Karaçam, 2005, s.21).

Balkan savaşlarında Osmanlı Devleti'nin kısa sürede yenilmesi, Osmanlı Devleti'nde askeri teşkilatın yeniden düzenlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Donanmanın ıslahı İngiliz Amiral Limpus'a, jandarmanın düzenlenmesi İtalyan subaylara, maliye ve gümrüklerin düzenlenmesi Fransızlara, kara ordusunun düzenlenmesi için ise Almanlara müracaat edilerek destek istenmiştir. (Armaoğlu, 1995, s. 58)

Osmanlı Devleti ittifak talebini ilk olarak geleneksel dostu olarak gördüğü İngiltere'ye yapmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey 1911 Ekim ayında İngiltere Donanma Bakanı Winston Churchill'e bir mektup yazarak Osmanlı devleti ile İngiltere arasında bir ittifak yapılmasını teklif etmiş; Churchill Dışişleri Bakanı Grey'e sorduktan sonra cevap göndermiştir. Bu cevap "*şimdi siyasi bağlar altına giremeyiz*" şeklinde olmuş ve Osmanlı Devleti'nin ittifak talebini reddetmiştir. Osmanlı Devleti'nin ikinci ittifak görüşmesi Bulgaristan ile olmuştur. Bu ittifak

talebi Bulgarlardan gelmiş Osmanlı Devleti Bulgaristan ile görüşmüş ancak ittifak yapılmamıştır. Üçüncü ittifak talebi Fransızlara yapılmıştır. Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Fransız manevraları sırasında Fransa ile yaptığı ittifak görüşmesi, Rusya'nın iznine şart koşulması üzerine olumsuz neticelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin üçlü ittifak bloğuna katılma teklifi ilk olarak Avusturya'dan gelmiştir. Bu teklif üzerine Almanya ile ittifak yapmak için çalışmalara başlanmıştır (Armaoğlu 1995, s. 59). Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı ve İtalya'nın Trablusgarp'a saldırması üçlü ittifaka karşı bir soğukluk oluşturmuştur (Belen, 1973, s. 192). Almanya ve Avusturya'nın Osmanlı'nın içinde bulunduğu ekonomik durumun zayıf olmasından ve Osmanlı ordusunun uzun yıllar savaşta ağır kayıplar verdiği için zayıf ve güçsüz bulmasından dolayı bu ittifak talebine temkinli yaklaşmasına sebep olmuştur. Almanlar ilk ittifakı olumsuz neticelendirmemiş, Kral II. Wilhelm'in talimatı doğrultusunda ittifak görüşmeleri devam ettirilmiştir (Yalman, 1970, s. 213). Almanya ve Osmanlı devleti ile yapılan ittifak görüşmelerinde Alman Kralı II. Wilhelm Osmanlı Devleti'nin ittifaka alınması emrini vermiştir (Belen, 1973, s. 193). 2 Ağustos 1914'de imzalanan antlaşma ile Türk Alman ittifakı yapılmıştır. 4 Ağustos 1914'te Dünya savaşı başladığında gizli tutulan Türk Alman ittifakından haberdar olmayan İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlamak için çaba sarfetmiştir. İtilaf devletlerinin bu çabası boğazları kullanarak Rusya'ya yardım götürebilmek içindir (Armaoğlu, 1995, s. 59).

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki gizli ittifak antlaşmasını Sadrazam Said Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron Van Wangenheim imzalamışlardır. Yapılan bu ittifak antlaşmasından Sadrazam Said Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Paşa ve Meclis Reisi Halil Bey haricinde padişah dâhil hiç kimse haberdar edilmemiştir (Yıldız, 1993, s. 178).

8 Maddeden oluşan ittifak anlaşmasına göre; *Osmanlı devleti Avusturya ve Sırbistan savaşına müdahale etmeyecek, Rusya savaşına katılır Almanlar Rusya'ya savaş açarsa Almanya'nın yanında savaşa katılacak, Almanya Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü silahlı olarak korumayı taahhüt edecektir. Bu antlaşma 31 Aralık 1918 tarihine kadar yürürlükte kalacak, geçerlilik ihlal edilmez ise 5 yıl süreyle uzatılacaktır* (Okyay, 2014, s. 10).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı çıkmadan önce, savaş durumunda Rusya'nın Karadeniz boğazından bir ordu ile çıkarak Bulgaristan ve Yunanistan'ı savaşa sürüklemesine tedbir olarak İngiltere'ye iki zırhlı gemi siparişi vermiş ve tamamlanan zırhlıların son kontrolleri yapılmaktaydı. Sultan Osman ve Reşadiye adı verilen zırhlılar dönemin en modern savaş gemileridir. İngilizler parası ödendiği halde bu gemilere el koymuştur. Bu olaydan sonra

Enver Paşa Avusturya'ya ait donanmanın bir kısmının Türkiye'ye gelmesini talep etmiş ancak kendi kıyılarını korudukları gerekçe gösterilerek bu talep reddedilmiştir (Belen, 1973, s. 198, 199).

Savaş başladığında denizlerde çok büyük donanma gücüne sahip olan İngiltere, Akdeniz'de üstünlüğü elinde tutuyordu. İngiliz donanmasından kaçarak sığınacak yer arayan Almanya'ya ait Goben ve Breslav adlı savaş gemileri 11 Ağustos tarihinde Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınmış; savaşta tarafsızlığını koruyor olarak gözüken Osmanlı Devleti bu savaş gemilerini 12 Ağustos tarihinde satın aldığını ve isimlerinin Yavuz ve Midilli olarak değiştirildiğini ilan etmiştir. Mürettebat değişikliği yapmadan bu gemilere Osmanlı Bayrağı çekilmiştir (Bıçıcı, 2014, s.709).

Osmanlı devletinin tarafsız kalması için İngiliz ve Fransız elçileri ile görüşmeler yapılmış; Osmanlı Devleti tarafsızlığını korumak için Yunan adaları, Mısır sorunu, kapitülasyonların kaldırılmasını şart koşmuştur. Osmanlı Devleti 17 Eylül tarihinde tek taraflı olarak kapitülasyonların kaldırıldığını ilan etmiştir. Fransa'nın Marn Muharebeleri'ni kazanması üzerine yapılan bu görüşmeler askıda kalmıştır. Satın alındığı bildirilen gemilerdeki görevli askerlere Osmanlı üniforması giydirilmiş, Filo Komutanı Amiral Suşon (Souchon) Osmanlı donanma komutanlığına atanmış ve boğaz önü mayınlanarak boğazların kapatıldığı bildirilmiştir (Belen, 1973, s. 199).

Gemilerin Alman komutanı Suşon Karadeniz'e çıkmak için izin istemişse de Osmanlı Vekiller Heyeti bu talebi reddetmiştir. Savaş taraftarı olan Harbiye Nazırı Enver Paşa tatbikat yapmaları ve aynı gün geri dönmeleri kaydıyla gemilerin Karadeniz'e çıkmalarına izin vermiştir. Gemiler Karadeniz'e açıldıktan sonra Cemal Paşa dönmeleri için emir vermiş ancak gemiler dönmemişlerdir (Yıldız, 1993, s. 179).

Gemiler 27 Ekim tarihinde tekrar Karadeniz'e açılmışlar 29 Ekim 1914 tarihinde Rus filosunun, Osmanlı donanmasını ihlal ettiği gerekçe gösterilerek, Rus donanmasına ait 1 gambot ile 1 mayın gemisinin batırılarak 75 Rus askeri esir alınmıştır. Alman sefaretine gelen telgrafta bir kömür gemisinin ele geçirildiği bir muhribin yaralandığı, Sivastopol'ün bombardıman edildiği, Midilli'nin Novorossisk limanında elli petrol deposunun tahrip edildiği ve buğday depolarının yakılarak 14 vapurun batırıldığı haberi verilmiştir. Ayrıca Odesa'da iki gambotun batırılarak beş vapurun ve beş petrol deposunun ateşe verildiği bildirilmiştir. Zihlilerin Karadeniz'e açılma amacı; deniz üstünlüğünü sağlamaktı. Almanlar bu yaptıklarıyla savaş açma isteklerini yerine getirmiş olmuşlardır (Belen, 1973, s. 206).

Osmanlı Devleti'nin Sivastopol, Odessa, Kefe, Novorossisk şehir ve limanlarını bombalamaları üzerine 11 Kasım 1914 tarihinde fiilen savaşa girmiş sayılmıştır (Yıldız, 1993, s. 181). Yaşanan bu gelişmeler karşısında tarafsızlığını kaybeden ve Almanya ile müttefikliğini gizleyen Osmanlı Devleti, 1 Kasım 1914'te İtilaf devletlerine resmen savaş ilan etmiştir. Ayrıca Rusya ve Sırbistan 2 Kasım tarihinde, İngiltere ve Fransa 5 Kasım tarihinde Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (Westwel, 2018, s. 9).

Savaşın ve kutuplaşmanın ağırlık noktası Avrupa olmasına rağmen Osmanlı devletinin savaşa girmesi, savaşın Ortadoğu topraklarına sıçraması üzerine bu savaşa *dünya savaşı* denilmiştir (Yıldız, 1993, s. 173).

4 yıl devam eden I. Dünya Savaşı; Bulgaristan ile Selanik, Osmanlı Devleti ile Mondros Almanya ile Rethondes ve Avusturya Macaristan ile Villa Guisti ateşkes antlaşmaları imzalanarak sone ermiştir (Okan, 2007, s.14).

Osmanlı Devleti I. Dünya savaşında 1.720.000 kişi kaybetmiş; 355.000 esir vermiştir. Fransız ordusu I. Dünya Savaşı'nda 1.364.000 kişi kayıp, 740.000 sakat, 3.000.000 yaralı, 490.000 esir vermiştir. Savaşın dünya devletlerine verdiği zarar 10 Milyon ölü, 20 milyon yaralı, 6 milyon kayıptır (Selvi, 2011, s. 22). I. Dünya Savaşının en karlı devleti İngiltere olmuştur. Almanya, Rusya ve Fransa'yı ikinci plana atarak dünyanın en önemli gücü durumuna gelmiştir (Yıldız, 1993, s. 199).

1.2. Birinci Dünya Savaşında Ortadoğu'da Siyasi Durum (Suriye Filistin Cephesi)

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldan itibaren Avrupa devletlerinin gerisinde kalması bilim teknik ve yenilik olarak kendini yenilememesi çağa ayak uyduramaması ve milliyetçilik akımının verdiği etkilerin devletlerde hissedilmeye başlaması sebebiyle Avrupa devletlerinin müdahalesine maruz kalmış, özellikle Ortadoğu bölgesinde misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle çeşitli ayrılıkçı yapılanmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu ayrılıkçı yapılar bölge çoğunluğunu oluşturan Araplar içinde dernek cemiyet vb. adlar altında kurulmaya başlanmış; bu yapıların amacı büyük bir Arap devletini hayata geçirmek olmuştur.

İngiliz desteği ve milliyetçi akımlardan etkilenecek oluşturulan bu ayrılıkçı yapıların ve cemiyetlerin en büyüğü II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan El La Merkeziye Cemiyeti olmuştur. Bu cemiyet Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar faaliyetlerini sürdürmüş, Araplar içerisinde kurulan çeşitli cemiyetleri kendi çatısı altında toplamaya çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte Osmanlı ordusunun Cemal Paşa emir komutasında bölgeye

görevlendirilmesi ve bölgede harp hükümlerinin uygulanmaya başlaması ile birlikte bu yapıları teşkil eden şahıslar yargılanarak idam edilmiştir. Bu idamlar başlangıçta fayda sağlasa da Arap milliyetçiliğini daha artırmış, Osmanlı Devletine karşı olan milliyetçi Arap nüfusun sayısını hızla yükseltmiştir (Yalçın, 2005, s. 2-3).

Kahire’de İngiliz Yüksek Askeri Temsilcisi Sir Henry McMahon ile Mekke emiri Şerif Hüseyin arasında 14 Temmuz 1915’ten Mart 1916’ya kadar bir dizi mektuplaşmalar yaşanmıştır (Davulcu, 2007, s. 73, 74). Mektupta kurulacak Arap devleti, Arapların Türk boyunduruğundan kurtarılmasının İngiltere’nin hedefi olduğu belirtilmiştir. Şerif Hüseyin kurulacak Arap devletinin; İskenderun’dan güneye doğru Refaf’da Mısır sınırı ve Tih çölü, Kızıldeniz’den batıya doğru, Cizre, Musul’u içine alan Babel, Mendep, doğuda Maskad, Umman, kuzeyde Bahreyn, Kuveyt yukarıda Basra, İran, Cizre ve Musul’u içine alan Halep’i güneyde bırakarak İskenderun’a ulaşan sınırları kapsamalı gerektiğini belirtmiştir. Mc Mahon, Arabistan sınırı ile ilgili vermiş olduğu yanıtta Mısır, İskenderun, Şam, Hama, Humus ve Halep bölgesinin Arap olmamasından dolayı bu sınırların dışında kalması gerektiğini vurgulamış; savaş sonunda sınırların konuşulması kararlaştırılmıştır (Kral Abdullah, 2006, s. 96).

Ortadoğu bölgesinde Osmanlı Devleti’nin varlığını sarsan en büyük etken İngiliz desteğiyle başlatılan Arap isyanı olmuştur (Lewis, 1996, s. 263). I. Dünya Savaşı günlerinde bağımsız Arap devleti hayalini kısa süreliğine de olsa gerçekleştirecek olan, Haşimi sülalesinden Şerif Hüseyin ve oğulları Abdullah ve Faysal olacaktır (Kılınçkaya, 1992, s. 90).

Faysal, 1915 yılında Suriye’deki El-Fettah ve El-Ahd Gizli Cemiyetleri ile temasta bulunmuştur. Bu cemiyetler kendi aralarında vardıkları anlaşmaya göre; kuzeyde Mersin’den başlayıp İran’a kadar ulaşan 37 Kuzey paraleli boyunca, doğuda İran sınırından İran Körfezi’ne kadar, güneyde Hint Okyanusu’ndan Aden’e kadar ulaşan sınırlar ve batıda Kızıldeniz ve Akdeniz’i takip ederek tekrar Mersin’e ulaşan sınırların bağımsız Arap devletinin sınırları olarak kabul edilmesini istemişlerdir. Bu devletin askeri ve ekonomik bakımdan İngiltere tarafından desteklenmesi halinde Emir Faysal’a girişilecek bir Arap isyanına Suriye Araplarının destek verecekleri bildirilmiştir. Emir Faysal, Suriyeli ihtilalcilerle yapılan bu protokolün bir örneğini de babası Şerif Hüseyin’e ulaştırmıştır (Karasapan, 1942, s. 131).

1916 yılında Cemal Paşa’nın Suriye’de Arapları isyana teşvik ettikleri gerekçesiyle giriştiği idamlar Faysal nezdinde yapılan girişimlere rağmen engellenememiş ve Arap isyanının başlaması adına önemli bir gerekçe olmuştur. Mekke’deki Şerif Hüseyin; kurulacak Arap devletine karşı İngiltere’den Fransa ve Rusya’nın saldırısına uğramayacağı yönünde güvenceler

aldıktan sonra 10 Haziran 1916'da Türklere karşı ayaklanmayı başlatmıştır (Kürkçüoğlu, 1982, s. 110).

Şerif Hüseyin'in isyana başlamasının sebeplerinden biri kendisinden Mekke şerifliğinin alınacağını öğrenmesidir. Şerif Hüseyin ve birlikte ayaklanma başlattığı aşiretler eğitimsiz ve ağır silahları bulunmamaktadır. Lawrence *“iyi eğitilmiş bir Türk bölüğünün isyancıları yeneceğine inanıyorum”* demiştir. İngilizler bu isyanın psikolojik etkisine önem vermişlerdir. Hindistan'da mandalarında bulunan Müslümanları yatıştırılacağına inanmışlardır. Böyle bir ayaklanmanın düzenli ordu önünde dayanma ve başarılı olabilme imkânı bulunmamaktadır (Fromkin, 1993, s. 181).

İngilizlerden para desteği ve devlet kurma sözü alan Hicaz emiri Şerif Hüseyin 27 Haziran 1916 tarihinde yayınladığı bir beyanname ile başlatılan isyanın yönünü belirlemiş, Medine bölgesini ele geçiremeye de bütün Hicaz bölgesini ele alarak 6 Kasım 1916'da krallığını ilan etmiştir (Yıldız, 1993, s. 190).

Hicaz bölgesinde zor durumda kalan Osmanlı Devleti ise isyanın sadece bu bölge ile sınırlı kalması için büyük çaba sarf etmiştir (Kılınçkaya, 1992, s. 90).

Ayaklanmadan sonra az sayıda Türk birliği bulunan Mekke, Şerif Hüseyin tarafından ele geçirilmiştir. Şerif, müttefiklerinin Hatay'a birkaç birlik göndererek Suriye'de Türkler aleyhine bir ayaklanma başlatılmasını istemiştir. Bu talep Ortadoğu'daki İngiliz komutanlar tarafından kabul edilmişse de İngiliz Savaş Bakanlığı tarafından onaylanmamıştır. İsyanın ilk günleri daha ziyade Hicaz bölgesiyle sınırlı olmuştur (Mansfield, 1975, s. 58).

Hicaz'dan sonra Filistin ve Suriye cephelerinde de Arap ayaklanmasının liderliğini Şerif Hüseyin üstlenmiştir. Şerif'in isyan bayrağı açmasından sonra önce Osmanlı ordusundaki Arap er ve subaylar, ardından da halk Osmanlı Devleti'ne cephe almış ve Türkler bir anda kendilerini düşmanca muamele gördükleri topraklarda bulmuşlardır (Arsel, 1987, s. 191).

Osmanlı'yı iyice zora sokmak isteyen İtilaf Devletleri Arapların dışındaki diğer grupları da hareketlendirmişlerdir. 1916 yılı Eylül ayına gelindiğinde, Irak Şatra, Musul vilayeti ve Barzani bölgesinde ayaklanmalar başlamıştır. İzmir'de Rumlar, Doğu'da Ermeniler, Nasturi ve Kürt çeteleri İtilaf Devletlerince silahlandırılmıştır. Basra Körfezi'nde Kuveyt şeyhi, Arabistan'da Vahhabi emiri İngilizlerden yana tavır almıştır. İngiliz hükümetinin Cidde konsolosuna verdiği emir ele geçirilmiş; bu emirde Şerif Hüseyin ile yapılan antlaşmanın savaş başlar başlamaz yakılması istenmiştir (Belen, 1973, s. 200).

Arap isyanından sonra Osmanlı Devleti, henüz I. Dünya Savaşı devam ederken Arap isyancılarla uzlaşma yolları aramıştır. Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi üzerine yerine geçen Küçük Cemal Paşa, Faysal'la temasa geçmesi için Said El Cezayiri'yi görevlendirmiş ve Faysal'dan Türklerle Araplar arasındaki fitnenin sonlanması için elini taşın altına koymasını istemiştir. Bu isteğe 22 Ağustos 1918 tarihli bir mektupla cevap veren Faysal; *Bavyera ve Prusya'nın durumu gibi iki devletli bir yapının Türkler tarafından kabulü mümkün olursa anlaşma imzalamak için heyet göndermeye hazır olduklarını bildirmiştir* (Kılınçkaya, 1992, s. 108).

Fakat, Arap isyancılarla bu ve benzeri görüşmelerden sonuç almak mümkün olmamıştır. Şam'da İngiliz General Allenby ile bir görüşme gerçekleştiren Faysal o güne kadar kendilerine bağımsız Arap devleti sözü veren İngilizlerden farklı sözler duymaya başlamıştır. Allenby, yaptığı görüşmede Faysal'a; *Fransa'nın Suriye için himayeci devlet olacağını, Arap etki alanının Filistin, Lübnan ve Beyrut'u kapsamayacağını ve Şam, Halep, Hama, Humus bölgesini kapsayacağını, ülkeyi Arap valiler yönetse de son sözün Fransızlara ait olacağını* bildirmiştir. Faysal, Allenby'e; böyle bir yönetim istemediklerini, Fransız irtibat subayı ve rehberliğini reddettiklerini bildirerek Allenby ile görüşmesini sonlandırmıştır (Wallach, 2004, s. 325). Emir Faysal 5 Ekim'de Şerif Hüseyin idaresinde tam, mutlak ve bağımsız bir *Arap Meşrutî Hükümeti* kurulduğunu ilan etmiştir. 8 Ekim'de İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilen Beyrut'taki Fransız askeri valisi Albay de Piapere ise Fransız koruması altında Lübnan'a bağımsızlık verileceğini bildiren bir konuşma yapmıştır. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Türkler, tüm Arap topraklarını terk etmişlerdi. Şimdi bu topraklarda İngiliz ve Fransız bayrakları dalgalanmaktaydı. Filistin bölgesi, Sur kazasına kadar İngilizler, Sur'dan Lazkiye'ye kadar ise İngiliz-Fransız ortak işgali gerçekleşmişti. Şam, Halep, Humus'ta bir Arap Hükümeti tesis edilmişti. Şerif Hüseyin kendisini tüm Arapların kralı olarak gösterse de bu tanıma kendi yandaşları dışında itibar eden bulunmamaktaydı. Üstelik İngiltere Şerif Hüseyin'i Arabistan Kralı olarak değil; Hicaz Kralı olarak tanımaktaydı (Kılınçkaya, 1992, s. 114, 115).

Bu gelişmeler, Şerif Hüseyin ve Faysal Büyük Arabistan Krallığı peşinde koşmalar da İngiltere ve Fransa'nın bölge için gizli bir gündemleri olduğunu ortaya koymaktaydı. İngiltere için Suriye bölgesinin önemi sömürülerine giden yolu yani Hindistan ile bağlantısını sağlayan Süveyş kanalını kontrol eden bölgede olmasından kaynaklanmaktaydı (Akbıyık, 1999, s. 1).

İngiltere ve Fransa'nın "Büyük Arabistan" vaadiyle Müslüman Arapları isyan ettirmesi I. Dünya Savaşı'nın kaderinin belirlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. I. Dünya

Savaşı'na girdiğinde İslam âlemine cihat çağrısı yapan Osmanlı'nın bu çağrısı Müslüman Araplarda karşılık bulmamış; aksine isyancı Araplar İngilizler ile birlikte hareket etmişlerdir. Cihat çağrısının Osmanlı topraklarında karşılıksız kalması İngiliz sömürgelerindeki Müslümanların da savaş boyunca cihat çağrısına destek vermemesinin önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Osmanlı'nın cihat çağrısının İslam aleminde bu derece karşılıksız kalması İngiltere'nin Müslüman Arapları isyan ettirerek ulaştığı stratejik bir hamle olarak görülebilir (Temeltaş, 2008, s. 21).

21 Şubat 1917 tarihinde Hicaz kuvveti komutanlığına M. Kemal Paşa atanmıştır. Bu görev sırasında Hicaz bölgesinin boşaltılması gerektiğini Enver Paşa'ya bildirmiş, kendine göre bölgedeki kuvvetleri Suriye bölgesinde konuşlandırarak Anadolu'nun savunmasında kullanılması gerektiğine inanmıştır (Aydın, 2015, s.305).

I. Dünya Savaşı başladığında, Suriye bölgesinde Halepli Zeki Paşa komutasında 4. ordu ile 8 ve 12. kolordu konuşlu bulunmaktaydı. Suriye'de Araplardan kurulu olan 8. Kolordu ve çoğu Kürt olan 2 tümenli 12. Kolordu ile hem kıyıları korumak hem de işgal hareketlerine karşı taarruz etmek mümkün değildi. Zeki paşa görev istemediği için bu bölgedeki ordu komutanlığı 8. Kolordu komutanı Mersinli Cemal paşaya verilmiştir (Belen, 1973, s.230).

Kanal harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine İngilizler bir koldan Hicaz'a bir koldan da Filistin'e saldırmışlardır. İngiliz ilerleyişinin durdurulması için açılan Filistin Cephesi'nde 1918 yılında Şeria'daki İngiliz birliklerine karşı Ali Fuat Paşa komutasındaki 8. Kolordu ile bir taarruz yapılmışsa da bundan sonuç alınamamıştır. Bu taarruzda Türk kuvvetlerinin taarruz kapasitesinden iyice uzaklaştığını gören İngiliz General Allenby Türk ordusuna karşı imha muharebesi hazırlıklarına başlamıştır (Belen, 1973, s. 366-368).

Allenby'nin planı; önce piyade kuvvetleriyle Türk cephesini yarmak, sonra da bölgedeki 4. 7. ve 8. Orduların ikmallerini sağladıkları üç noktaya geriden süvariyle hücum etmektir. Eğer plan hızlı ve bir aksilik çıkmadan uygulanabilirse Türk orduları sadece yenilmeyecek aynı zamanda tamamen yok edilebilecekti (Kinross, 2007, s. 151).

Bölgedeki üç Türk ordusunun ise kuvvet ve teçhizatları askeri anlamda bir ordu donanımının son derece altındaydı. Tümenlerin mevcudu 1200 kişiye, alaylar 300-400 kişiye ve taburlar 100 kişiye kadar düşmüştü. Allenby bu yetersiz kuvvetlerin yaklaşık yedi katı üstün kuvvetlerle 19 Eylül 1918'de taarruza geçmiştir. Araplar ve bedevilerin de ayaklanması üzerine 30 Eylül 1918'de Şam düşmüş ve Faysal kuvvetleri Şam'a girmiştir (Sanders, 1999, s. 103).

Bağdat bölgesinin İngilizler tarafından işgal edilmesi ve bölgede yer alan başıbozuk Arap milliyetçilerinin Osmanlı aleyhtarlığı yapması, Osmanlı yöneticilerini bu bölgede bulunan ordunun güçlendirilmesi ve yeni bir ordu kurularak bu bölgenin kurtarılması gerektiği kanısı oluşmuş, Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı teşkil edilmiştir (Aydın, 2015, s. 306).

Enver Paşa'nın başkanlığında yapılan toplantıda Bağdat ve bölgesinin yeniden kurtarılması yerine Filistin cephesinin desteklenmesi ve İngilizlere karşı bu cephede mücadele edilmesi gerektiği kararlaştırılmış yeni kurulan Yıldırım orduları Filistin cephesine görevlendirilmiştir (Aydın, 2015, s. 308).

Şam'ın düşmesinden sonra 3-4 Ekim'de 7. Ordu karargahı Humus'tan Halep'e taşınmış ve Halep'te güneyden gelecek İngilizlere karşı yeni bir savunma hattı oluşturulmaya başlanmıştır. İngiliz taarruzunda 8. Ordu'nun önemli ölçüde esir ya da imha olması üzerine 8. Ordu Komutanlığı lağvedilmiş, 4. Ordu da lağvedilerek geride kalan birlikleri 7. Ordu Komutanlığı emrine alınmıştır. Böylece I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde Yıldırım Orduları Grubu'nun Adana'daki 2. Ordusu ve Halep'teki 7. Ordusu kalmıştır. Suriye Cephesi'nin kaderi Liman Von Sanders tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bırakılmıştır (Tarım, 2004, s. 86).

Suriye bölgesinde oluşturulan ön savunma hattının yarılması üzerine Osmanlı ordusu geriye çekilmiştir. Savaş ortamında Suriyeli Araplar Osmanlı ordusuna karşı ayaklanmıştır. Ordu geri çekilirken Arap isyancıların saldırısına maruz kalmıştır. Türk ordusu bu bölgede sadece İngilizler ile değil onların zehirlediği Araplar ile de mücadele etmiştir (Aydın, 2015, s. 323). Suriye Filistin cephesinde İngilizlerin büyük taarruzunda yaşanan Nablus Meydan Muharebesi'nde ve sonrasında uygulanan çekilme harekâtı sırasında Yıldırım Orduları Grubunun 3/4'ü kaybedilmiştir. Bu kayıpların çoğunluğu şehit, yaralı ya da esir şeklindedir (Hatipoğlu, 2001, s. 25). İngiliz büyük taarruzu sırasında İngiliz ordusuna karşı Filistin cephesinde verilen mücadele kaybedilmiş, Filistin bölgesi ile birlikte Suriye'nin büyük bir bölümü İngilizlerin eline geçmiş, İngilizler, Liman Paşa'nın karargâhına girecek kadar yaklaşmıştır. (Aydın, 2015, s. 319).

Şam'ın 30 Eylül 1918 tarihinde düşmesiyle Şam'da 400 yıllık Türk yönetimi sona ermiştir. Arap bayrağı hükümet konağına çekilmiştir. Ertesi gün Nuri Said Paşa komutasındaki Arap birlikleri İngiliz birlikleri ile beraber Şam'a girmiştir. Faysal, *Bütün Suriye Halklarına* başlığıyla bir resmi bildiri yayımlayarak Suriye Arap askeri yönetimini kurduğunu duyurmuştur (Kılınçkaya, 1992, S. 112-114).

Şam'ın savunulamayıp düşmesi üzerine Liman Paşa 2 Ekim 1918 tarihinde verdiği emirle 7 ve 20. kolorduların kalan kuvvetiyle Halep bölgesini Mustafa Kemal Paşa'nın savunmasını istemiştir. 7. Ordu komutanı Mustafa Kemal Paşa 3-4 Ekim 1918 gecesini Halep bölgesine giderek öncesinde 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Paşa'yı ve 3. Kolordu Komutanı İsmet Bey'i (İnönü) Halep bölgesinin kuzeyinde bulunan Tamara'da toplamış ordu içerisinde düzenlemeler yaparak yeni bir ordunun kurulmasını sağlamıştır. Doğu cephesindeki 2. Ordu karargahı ile birlikte Adana'ya alınmış, Hınıs'taki 4. Ordu lağvedilerek 13 Ekim 1918'de 7. Ordu'nun savaş gücünü tekrar kazanması kısmen sağlanmıştır (Genelkurmay, 1985, s. 496).

14 Ekim 1918'de Fransız gemileri Trablusşam ve İskenderun'a ulaşmıştır. Halep Türk kuvvetleri tarafından 27 Ekim'de boşaltılmış, Halep'in işgal edilmesiyle birlikte bütün Anadolu toprakları doğrudan işgal tehdidi altına girmiştir (Yıldız, 1993, s. 195).

21 Ekim 1918 tarihinde meclis toplantısına gitmeden önce Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın yanında bulunan Rauf Bey Sadrazama Mustafa Kemal Paşa'nın telgrafında; *Suriye'de artık ordunun müdafaa edemeyecek duruma geldiğini, düşman baskısından kurtulmak için Suriye'yi Araplara bırakmak gerektiğini, Arap kuvvetlerinin başında bulunan Emir Faysal ile müzakereye başlamak için Cemal Paşa ile mutabık kaldığını, müzakereye teşebbüs ettiklerini* bildirmiş, bu telgrafa sadrazamın cevabı, hükümet izni olmadan bu tür girişimlerde bulunulmaması şeklinde olmuştur (Kılınçkaya, 1992, s. 110).

Yeniden düzenlenen 7. Ordu, İngiliz taarruzunu boşa çıkarmak için Katma bölgesine çekilmesinin amacı Toros dağlarının doğusunun savunulması planlanmış olmasıdır. Uygulanan bu plan ile ateşkes imzalanıncaya kadar taarruz eden İngiliz kuvvetlerin taarruzu kırılmıştır. (Uyar, 2006, s. 86).

Yeni ordu düzenlenen ordu ile başlangıçta Halep'te savunma yapmayı düşünen Mustafa Kemal Paşa burada Arapların sürekli taciziyle karşılaşmış, hatta Halep'in dış mahallelerinde Araplarla sokak muharebeleri yapmak zorunda kalınca 7. Ordu'nun karargâhını şehrin 5 km kuzeyindeki Katma 'ya taşımıştır. 26 Ekim 1918 tarihinde Türk birliklerinin geri çekildiğini sanan İngiliz ve Arap birlikleri saldırıya geçmiş, M. Kemal Paşanın aldığı düzen karşısında şiddetli bir mukavemet ile karşılaşmış mağlup edilmişlerdir. Halebin kuzeyinde İngiliz süvari ordusu ile silaha sarılmış Araplar I. Dünya savaşının son meydan muharebesi olan Katma Meydan Muharebesi'nde bozguna uğramışlardır. Bu muharebe ile İngiliz ilerleyişi bu günkü güney sınırımıza yakın yerde durdurulmuştur (İğdemir, 1988, s. 131).

I. Dünya Savaşı'nın son galibiyeti olan Katma Meydan Muharebesi ile İngiliz ilerleyişi durdurulmuş ve Misak-ı Milli sınırları belirlenmiştir (Hatipoğlu, 1997, s. 11-12). Suriye'nin savunulmasını gereksiz gören Mustafa Kemal Paşa'ya göre esas savunulması gereken yer; Anadolu'dur (Hatipoğlu, 2017, s. 624).

Armstrong bu yeni savunma hattını şu şekilde tanımlamaktadır (Selek, 1987, s. 34-35); *“Bu hat, Torosları güçlükle aşarak Anadolu'ya giren biricik yolu tutuyordu. Hattın her iki kanadı da ayrıca güven altında idi. Ne düşman, ne bozguncu grupları kolay kolay geçemezdi. Arabistan, Suriye, Filistin Türklerin fatih ve idareci olarak hâkimiyetleri altında bulundurdıkları Arap memleketleriydi. Bunlar şimdi, elden çıkmıştı. Fakat, bu yeni hatta düşman, Türkleri sırtları arkalarındaki duvara dayalı, kendi memleketlerini, asıl Türkiye'yi savunmaya zorlayacaktı. Burada anavatan için en son ferde varana kadar döğüşeceklerdi”*.

M. Kemal Paşa'nın İngilizlere karşı kazandığı savaşlar olan Bisan ve Katma Muharebeleri ulusun kaderini tayin eden büyük savaşta kilometre taşları olmuştur. Bu zafer ile Yıldırım Orduları teslim olmaktan kurtulurken İngilizlerin Suriye üzerinden Anadolu'ya geçmesinin önü kesilmiştir (Aydın, 2015, s. 330).

Katma bölgesinde başarılı savunma örneği göstererek Arapları ve İngilizleri yenen M. Kemal Paşa *“İşte burada bu zafer neticesinde bir hat tespit ettim ve kuvvetlere emir verdim ki düşman bu hattın ilerisine geçmeyecektir”* demiştir. Söylediği gibi olmuş geçememiştir (Hatipoğlu, 1997, s. 12). M. Kemal Paşa Misak-ı Milli sınırlarının Katma meydan muharebesinde süngü ile çizildiğini belirtmiştir. Katma Meydan Muharebesi'nden sonra Arap grupların Müslimiy'eden Antep istikametine ilerlediğini ve İngiliz kuvvetlerinin bunları takip ettiğini öğrenen Mustafa Kemal Paşa, Kilis'e hareket ederek burada direniş teşkilatı kurdurmuş, 43. Tümen'den 1. Müfrezeyi Kilis'e göndermiştir. 28 Ekim 1918'de Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu Komutanı olarak son emrini verdiğinde 7. Ordu İskenderun Körfezi, kıyıları ve İskenderun, Belen, Dir-Cemal, Tel Rıfat ve doğu uzantısına doğru genel hattını oluşturmuş ve korumuştur (Tarım, 2004, s. 87).

Katma 'da İngiliz ve Arap kuvvetlerini durdurulduğunda Suriye Filistin Cephesi'ne Türk askerinin çekildiği son hat Marata'dan başlayıp İskenderun'a giden yol üzerinden Babulit-Halili üzerinden Tatmaraşı ve demiryolunu geçerek Cirbin bölgesinin doğusuna kadar uzanmıştır (Genelkurmay Başkanlığı, 1986, s. 729).

Osmanlı Devleti'nin Suriye Filistin Cephesi'nde kaybı 230.000'i bulmuştur. Suriye Filistin Cephesi'nin kuzey hattında Türk ordusu adım adım savunma yapsa da sürekli güçlenen bir orduya karşı Osmanlı ordusu tutunamamış erimiştir (Nur, 1973, s. 330).

Suriye Cephesi'nde İngiliz kuvvetleri Osmanlı ordusunun üç katı bir mevcutla savaşa başlamış, bu üstünlük ile üç orduyu ve desteklerini yenmişlerdir. Bu savaş esnasında Osmanlı devletinden 75 bin esir alınmıştır. Orduya ait 300 top ele geçirilmiştir. Suriye bölgesinde büyük bir arazi kesimini ele geçirmişlerdir (Selvi, 2011, s.11).

Savaşın başında Ortadoğu bölgesinde Osmanlı orduları bazı başarılar elde etmiştir. Kut'ül Amare savaşında İngiliz ordusu esir edilmiştir. Ancak Kanal harekâtının başarısızlık ile sonuçlanması, Arap milliyetçilerinin isyanının artarak devam etmesi ikmal yollarının tahrip edilmesi Osmanlı Devletinin özellikle savaşta birçok cepheye askerlerini yayması bu cephelerde birçok asker kaybına uğraması I. Dünya Savaşı'nda Ortadoğu'da başarısızlığın nedeni olarak görülebilir (Helmreich, 1996, s. 3).

Başkomutanlık karargâhının 1918 yazından itibaren büyük bir güç ile Kafkasya'ya ilerlemesi ve bu bölgeyi desteklemesi Suriye Filistin Cephesi aleyhine sonuçlar doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve askeri gücü iki cephede birlikte savaşmaktan uzaktır. Suriye Filistin cephesinin kaybedilmesi an meselesi iken sınırlı olan ülke kaynaklarının önemli bir kısmının Kafkasya cephesinde kullanılması Suriye Filistin Cephesi'nden vazgeçmek anlamına gelmiştir. Başkomutanlık karargâhı elinde var olan imkânı iyi kullanamamış olması Suriye Filistin bölgesinin elden çıkmasında etkili olmuştur (Belen, 1967, s.64-66).

Osmanlı devleti Suriye Filistin Cephesi'nde alınan yenilgi nedeniyle büyük kayıplar vermiştir. Artık Arap topraklarının bırakılıp anavatanın savunması fikri ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu gelişmeleri çok önceden bildirmiş, ama kabul görmemiştir. 20 Eylül 1918 tarihinde Enver Paşa'ya telgraf çekmiş, bu bölge ile ilgili tüm gerçekliği ortaya koymuştur. *“Ordunun son kalıntıları ile çekilme fikri onun hem askeri dehasını göstermiş hem de siyasi hayatında çok önemli olmuştur.”* Mustafa Kemal Paşa bu toprakların kaybına üzülmemiştir. Bir bakıma bu durumun böyle olacağını öteden beri öngörmüştür. Bu onun kanserli bir organın kesilip atılması atalarımızın bereketli toprağında yoğun sağlam bir beden halinde tekrar hayata kavuşmuş, Türkiye hayalini elle tutulur bir hale getirmiştir (Aydoğan, 2006, s. 105).

Mustafa Kemal Paşa artık milletin enerjisini imparatorluğun topraklarını savunmak için değil, Türklerin vatanını savunmak için harcamaya karar vermiş, Anadolu'nun savunması için

Türk birliklerini şu şekilde konuşlandırmıştır. Yıldırım Ordusu Adana'ya taşınmıştır. 2-12 Kolordu karargahı ile 23. Piyade Tümen karargahı Tarsus bölgesine taşınmıştır. 15. Kolordu Osmaniye'de 7. Ordu'nun 3. Kolordusu İskenderun'da 20. Kolordusu Katma 'da bulunuyordu. 30 Ekim tarihinde Ahmet İzzet Paşa hükümetinin kurulması ile Liman Paşa'dan görevi Mustafa Kemal Paşa'ya devredip İstanbul'a gelmesi istenmiş, Katma bölgesinde bulunan Mustafa Kemal Paşa 31 Ekim tarihinde Adana'ya gelerek Yıldırım Orduları Komutanlığı görevini teslim almıştır (Aydın, 2015, s. 326).

1.3. Mondros Mütarekesi ve İşgaller

15 Eylül'de Makedonya Cephesi'nde saldırıya geçen İtilaf kuvvetleri Alman destekli Bulgar ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmışlardı. Bulgarlar 26 Eylül 1918'de İtilaf Devletleri ile şartları çok ağır Selanik Ateşkes Antlaşması'nı imzalayarak I. Dünya Savaşı'ndan çekilmişti. Bulgarların savaştan çekilmesi Osmanlı Devleti açısından Trakya ve İstanbul'a yönelik yeni bir tehdidi ortaya çıkarmıştır. İttifak Devletleri için kötü giden savaş üzerine Almanya 4 Ekim'de İsviçre aracılığıyla, Avusturya 5 Ekim'de İsveç aracılığıyla ve Osmanlı Devleti de 5 Ekim 1918'de İspanya aracılığıyla İtilaf devletlerinden barış talebinde bulunmuşlardır. Talat Paşa Hükümeti'nin ateşkes çağrılarının cevapsız kalması üzerine 8 Ekim'de Talat Paşa hükümetten istifa etmiş ve yerine 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti kurmuştur. Irak Cephesi'nde esir alınan ve Büyükada'da esir bulunan İngiliz General Thowsend'in arabulucu olarak gönderilmesi ve İngiltere Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthrope nezdinde yaptığı görüşmelerin sonuç vermesi üzerine Calthrope, 23 Ekim'de bir telgraf göndermiş ve Osmanlı Devleti ile yapılacak ateşkese memur edildiğini bildirmiştir. Bahriye Nazırı Rauf Bey (Orbay) başkanlığındaki Türk heyeti 27 Ekim'de Mondros Limanı'ndaki İngilizlere ait Agamennon zırhlısında Amiral Calthrope başkanlığındaki İngiliz heyeti ile mütareke görüşmelerine başlamıştır. Her birisi Osmanlı Devleti için son derece ağır şartlar taşıyan 25 maddelik Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmıştır (Belen, 1973, s. 8-11). Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Talat, Cemal ve Enver Paşalar gizlice İstanbul'dan ayrılmışlardır (Türkgeldi, 1949, s. 173).

Mütareke yirmi beş maddeden oluşmaktadır. 7 ve 24. Maddeler mütarekenin en önemli maddeleridir. Bunlar; *müttefikler güvenliklerini tehdit eden bölgeleri işgal edebileceklerdir. Ayrıca Toros tünellerinin işgali ve Osmanlı ordusunun terhisi vardır.* Mütareke hükümlerini hemen uygulamaya başlayan İtilaf Devletleri İskenderun, Musul, Çanakkale ve Batum'a asker çıkarmışlardır (Akyüz, 1975, s. 41-42).

İtilaf devletleri anlaşma imzaladıkları Almanya, Avusturya, Macaristan ve Osmanlı Devleti'nin askerlerin terhisi, bütün silahların teslimi gibi hususları kabul ettirerek İttifak Devletlerinde yeni bir savaş imkânı bırakmamıştır (Selvi, 2011, s.21).

Mondros Ateşkes Anlaşması ile oluşturulan bir hat yoktur. Türk Arap sınırının belirlendiği yer Erkan-ı Harbiye Reisi sıfatıyla İsmet İnönü'nün 19 Temmuz 1920 tarihinde Adana cephe komutanlığına gönderdiği şifreli yazıda belirtilmiştir. Bu hat; *Akdeniz'den Ebeyt burnu 35. Km. Asi ihnihandan başlayıp, Katma güneyi, Mesaliye kuzeyi, Cerablus güney hattıdır*. Bu hududun belirlenmesinde esas alınan ölçü Türk Arap aşiretlerinin nüfus yoğunluğunun bu huduttan geçmesidir. Ankara, bu hattı belirlerken Suriye bölgesinin nüfus yoğunluğunu ölçü olarak kabul etmiştir (Karabekir, 2016, s. 476-477).

Mondros Mütarekesi'nin 10 ve 16. maddeleri orta Toros ve Çukurova bölgesini ilgilendiriyordu. I. Dünya savaşından sonra ilk çıkarma hareketi başarısız olan İngilizler; Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın lağvedilmesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti emrine İstanbul'a çağırılmasından sonra Türk birliklerinin 9 Kasım'da İskenderun, 10 Kasım'da da Amanos Dağları ve İskenderun Körfezi'nden çekilmesi üzerine 11 Kasım'dan itibaren bölgeyi işgal etmeye başlamışlardır. İskenderun bölgesinin işgaliyle yetinmeyen İngilizler Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek Adana'nın da boşaltılmasını istemişlerdir. Bu nota sonrasında Fransız General Hamlin 19 Aralık 1918'de Mersin'e çıkarak oradan da Adana'ya geçmiştir. Pozantı tünellerinin işgaliyle tüm Çukurova işgal altına alınmış olacak ve devamında 1 Ocak 1919'da Antep, 22 Şubat 1919'da Maraş ve 24 Mart 1919'da Urfa işgal edilmiştir (Bıyıkoglu, 1962, s.56).

10 Kasım tarihinde M. Kemal Paşa Harbiye Nezaretinin verdiği emir ile Adana'dan ayrılarak İstanbul'a gitmiştir. M. Kemal Paşa 4 yıllık savaşın ardından Çanakkale Cephesinden sonra Suriye Filistin Cephesinde de savaşın kaderini tayin eden bir komutan olarak ön plana çıkmış Milli direnişi devam ettirecek imkânların Türk istiklal savaşına aktarılmasında önemli rol olmuştur (Aydın, 2015, s. 327).

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığında bütün Arap topraklarında İngiliz ya da Fransız bayrağı dalgalanmaktadır. Kurulan Arap hükümetlerinin ömrü 7 günlük yayımlanan bildiriden ibaret kalmış, Fransız ve İngilizler bütün bölgeyi işgal etmiştir. Filistin bölgesi Sur kazasına kadar İngiliz, Sur'dan Lazkiye'ye kadar Fransızlar ile İngilizler birlikte idare etmekteydi. Hicaz Kralı Hüseyin kendisini tüm Arapların Kralı olarak ilan etmiş ancak bu unvanı tanıyan olmamıştır (Kılınçkaya, 1992, s. 115).

1.4. Sykes-Picot Antlaşması

İtilaf Devletleri savaş başlar başlamaz cephede askerleri savaşı kazanma planları yaparken siyasetçileri Osmanlı Devleti'ne savaşın faturasını ödetmek için masada planlamalara başlamıştır. Diplomatlar Osmanlı'yı savaş sonucunda paylaşmak için aralarında gizli antlaşmalar yapmışlardır. Bunlar; İstanbul Antlaşması (Mart 1915), Sykes-Picot Antlaşması (1916) ve St Jean de Maurienne Antlaşması'dır (1917). Bu antlaşmalardan İstanbul Antlaşması Rusya, İngiltere ve Fransa'nın boğazlar üzerindeki çıkarlarını saptamıştır. Ancak yapılan bu antlaşmalar değerlendirildiğinde en önemlisi Sykes-Picot Antlaşmasıdır.

İngiliz hükümeti bir yandan Şerif Hüseyin ile görüşmelere devam ederken diğer taraftan Fransızlar ile Ortadoğu bölgesini şekillendirmek için Georges Picot ile Mark Sykes arasında Londra'da Ekim 1915 tarihinde başlayan görüşmeler devam etmiş, yapılan gizli görüşmelerde İngiltere Suriye bölgesinin tamamının Fransız kaynaklarını aşacağı belirtilerek Akdeniz kıyısı ve genişletilmiş Lübnan bölgesine Fransız hâkimiyetine vermek ve kalan bölgede kukla bir Arap devleti kurmayı karşılıklı isteğe bağlamıştır. Yapılan görüşmeler sonucunda 03 Ocak 1916 tarihinde Sykes-Picot antlaşması imzalanmış İngiltere'nin Bağdat, Basra, Filistin, Hayfa ile Mezopotam'ya demir yolu inşa edilecek bölgeleri alması, Filistin ve geri bölgesi uluslararası bir yönetime bırakılması, Fransa'nın Lübnan ile Kilikya'nın tamamını Musul'u içine alacak şekilde denetim altına alması kabul edilmiştir. İngiltere Musul bölgesini Fransa'ya bırakarak Rusya ile arasında tampon bölge kurmak istemiştir. Ortadoğu bölgesinde Arap devletleri konfederasyonu oluşturulması ve İngiltere denetiminin kabul edilmesi koşuluyla antlaşma imzalanmış, daha sonra antlaşmaya Rusya da dahil edilerek taraflarca onaylanmıştır (Tolon, 2004 s. 63).

Sykes-Picot Antlaşması Türkiye'nin Asya bölümünde Fransa ve İngiliz paylarının belirlenme antlaşmasıdır. Rusya'ya Sykes Picot Anlaşması ile Doğu Anadolu ve Boğazlar bölgesi bırakılmıştır. Genel hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin Asya topraklarının paylaşıldığı Sykes Picot Anlaşması için İngiltere ve Fransa'nın gerekçesi dikkat çekicidir. Kendi imkânlarıyla edinmiş oldukları bilgilere göre; Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde yaşamak istemeyen ve İtilaf Devletleri'ne sempati duyan Araplara bir Arap devleti yâda konfederasyon kurmak amacıyla bu görüşmeleri ve paylaşımı yaptıklarını iddia etmişlerdir. Bu antlaşmaya göre kurulacak Arap devleti ve Filistin'in milletler arası bir yönetim altına gireceği Irak bölgesine İngiliz Anadolu ve Suriye bölgesine Fransızları bırakılacağı kararlaştırılmıştır. (Karal, 1999, s. 541-545).

Sykes-Picot Antlaşması'na göre detaylı olarak Fransa kontrolünde kalacak alanlar; İskenderun, Lazkiye, Trablus, Şam, Beyrut, Sayda, Kilikya ve Orta ve Güneydoğu Anadolu'nun büyük kısmıdır. İngiltere ise Basra Körfezi'ne kadar, Bağdat vilayetinin büyük kısmı, Akdeniz ile Akka'nın güneyindeki küçük sahil kısmı olarak belirtilmiştir. Filistin bölgesi paylaşım haritasında kahverengi olarak belirtilmiş antlaşmada bu bölgenin idaresi milletlerarası idari bir kurulca yönetilmesi kararlaştırılmıştır. Rusya'nın antlaşmaya göre alacağı yerler detaylı olarak; Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis, Trabzon'un batısında yer alan Karadeniz kıyısı Van ile Bitlis'in güneyindeki Muş, Siirt, Dicle'nin akış yolu ile Ceziretil İbni Ömer, İmadiye hâkim dağlarının tepe çizgisi ile Mergavar bölgesinden başlayarak Osmanlı-İran sınırını meydana getiren dağların tepe noktasına kadar olan bölüm olarak belirtilmiştir (Kılınçkaya, 1992, s. 102).

Bolşevik Devrimi nedeniyle Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesi İtalya'nın önemini arttırmış, İtalya ile daha önce imzalanmış olan Sykes-Picot antlaşmasını tanıması durumunda 19 Haziran 1917'de güney Anadolu'dan pay verilmesini öngören Saint Jean de Maurienne Antlaşması imzalanmıştır. Gizli paylaşım antlaşmaları ile Ortadoğu'da bulunan Osmanlı Devleti'nin toprakları İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşımın hayata geçirilebilmesi için 28 Nisan 1918 tarihinde kurulan Milletler Cemiyeti'nde manda yönetimi oluşturulmuştur. İngiltere Filistin ve Irak mandasını üstlenmiş Fransa ise Suriye ve Lübnan bölgesi için 1922 tarihinde manda yetkisini Milletler Cemiyeti'nden almıştır (Ada, 2013, s. 26, 27).

Ortadoğu bölgesinde Fransa'nın temel politikası Sykes-Picot antlaşmasından elde ettiği kazanımları elde tutmak olmuştur. Savaş sona ermeden önce İngiltere'de iktidara gelen Lloyd George ile birlikte pek çok devlet yöneticisi Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya çok taviz verildiğini Ortadoğu bölgesine Fransa'nın çok katkısı olmadığını dile getirerek bu antlaşmanın tadil edilmesi gerektiği belirtmişlerdir. Fransa, bu talebi kabul etmek zorunda kalmıştır (Yerasimos, 2000, s. 148).

Fransa Başbakanı Clemenceau İngiltere ile aradaki toprak paylaşım sorununu gidermek için İngiltere'ye gitmiş yapılan görüşmelerde Irak bölgesinin belli bir bölümü İngiliz mandasına girmiş (Musul ve Filistin) İngiltere ise Kilis ve Suriye'deki Fransız üstünlüğünü kabul etmiştir. Anadolu topraklarında çok fazla askeri güce sahip olmayan Fransa burada yaşayan azınlıklardan Ermeniler başta olmak üzere destek alarak bu bölgelerde işgalleri başlatmıştır. Ermeni çeteleri Fransız üniforması altında işgallere katılmışlardır. Eski Osmanlı Paşası olan

Bogos Nubar Paşa'nın Fransa Dışişleri Bakanı Pichon'a yazdığı 30 Kasım 1918 tarihli mektupta bu işgale katılan Ermeni sayısının 40 bin olduğunu belirtmiştir (Temeltaş, 2008, s. 3.46).

İstanbul, Skyes-Picot ve Seant Jean de Maurienne Antlaşmalarıyla bütün Osmanlı topraklarını itilaf devletleri aralarında paylaşmışlardır. Bu paylaşım ve barış antlaşmalarının uygulanması durumunda Osmanlı Devleti'ne çok küçük bir hakimiyet alanı bırakılıyordu (Selvi, 2011, s. 13).

Kısmi olarak açıkladığımız bu paylaşım antlaşmaları ile Osmanlı Devleti'ne ait toprakların birçoğu emperyalist devletler tarafından paylaşılmış ve bu antlaşmalar ile devletler kendi aralarında çıkabilecek paylaşım sorunlarını açığa kavuşturmuştur. Osmanlı Devleti'nin yönetiminde bulunanlar devletin toprak kaybı ve milletin varlık sebebiyle ilgilenmemiş kendi gelecek ve emellerini korumak adına bu antlaşmaları uygulamak için milletçe hareket eden milli mücadeleye bile olumsuz bakarak aleyhlerinde hareket etmişlerdir.

1.5. I. Dünya Savaşı Sonunda Suriye'de Yaşanan Olaylar ve Fransa'nın Suriye'de Hakimiyet Kurması

Milliyetçilik akımı ve Avrupa'da yeni devletlerin ortaya çıkması, karşılıklı gizli antlaşmalar ve kutuplaşmaların artmasıyla patlak veren I. Dünya savaşı başladığında Osmanlı Devleti savaşa dahil olmamıştır. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin büyük hedefleri ile I. Dünya Savaşı'na dâhil olunmuş, bu hedefler gerçekleştirmediği gibi Hicaz, Filistin, Irak ve son olarak Suriye Cephelerinde aldığı yenilgiler sebebiyle Ortadoğu'daki hâkimiyeti son bulmuştur. Osmanlı Devleti Suriye Filistin Cephesi'nde bir tek İngiliz ilerleyişini durdurmak zorunda kalmamış aynı zamanda İngilizlerle anlaşarak Osmanlı'ya karşı Bağımsız Arabistan hayali ile hareket eden Şerif Hüseyin ve O'nunla birlikte hareket eden Müslüman Araplarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır.

İngiltere Ortadoğu'daki amaçlarına ulaşabilmek için, bir taraftan Osmanlı sonrası Şerif Hüseyin'e büyük Arap Devleti vaadinde bulunurken diğer taraftan yapılan gizli antlaşmalar ile Ortadoğu'yu Fransa ile kendi aralarında paylaşmıştır. Savaş bitip Osmanlı Devleti Ortadoğu'dan çekildikten sonra Şerif Hüseyin ve ailesine vaat edilen Bağımsız Arabistan'ın boş bir vaatten öteye gitmediği görülmüştür. Suriye'nin elden çıkması üzerine burada Suriye Meşrutî Hükümeti'ni kuran ve kendisini bu hükümetin kralı ilan eden Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Suriye'yi bağımsız hale getirmek için yoğun bir diplomasi yürütmüşse de istediğini elde

edememiştir. Faysal'ın bağımsız Suriye'yi uluslararası alanda kabul ettirememesi O'nunla beraber Osmanlı'ya başkaldıran Arap milliyetçilerinde hem Faysal'a karşı hem de Fransa'ya karşı büyük bir öfkeye dönüşmüş Suriye milliyetçilerinin Faysal ve Fransa ile mücadelesi başlamıştır.

Ortadoğu'da I. Dünya savaşı sonucu din faktörünün diğer birleştirici unsurları gölgede bırakmış olması savaş sonucu milletleşme unsurunu karmaşık hale getirmiştir. Türkler ve Araplar açısından I. Dünya Savaşı önemli dönüşümlere yol açmıştır. Mekke Şerifi Hüseyin önderliğinde girişilen ayaklanma bu süreçte belirleyici olmuştur. Arap ayaklanmasının olması savaştan sonra geleceklerini birlikte görmeyen Arap ve Türklerin beraberlik görmeden yollarını çizen en büyük olay olmuştur. Savaş öncesi kurulan ayrılıkçı birçok radikal gizli ve açık Arap örgütleri Osmanlı devletini Avusturya-Macaristan benzeri çifte krallığa dönüştürme çabasına girmişlerdir (Kılınçkaya, 1992, s. 89).

İngiltere I. Dünya savaşında Arap yarımadasında ve Suriye ile Irakta savaşın bütün yükünü çektiğini iddia ederek Güneydoğu Anadolu bölgesini işgal etmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu'daki emelleri özellikle Suriye üzerindeki emelleri Fransa ile çakışmaktadır. Suriye bölgesini Fransızlara kaptırmak istememektedir. Savaş öncesi Bağdat demiryolu projesinin Almanlara verilmesi Hindistan yolunun güvenliği ve bölgedeki çıkarlar dolayısıyla İngilizleri endişelendirmiştir. İngiltere Suriye bölgesinde Fransız emellerini engellemek için Fransızların Marunîlerini desteklemesine karşılık, Dürzileri desteklemiştir (Şen, 2004, s. 30).

İngilizlerin Arap isyanına harcadıkları para, Batı cephesinde Fransızlara yaptıkları yardımların 3 katı kadardır. Savaştan sonra Şerif Hüseyin'in oğullarından Faysal Irak, Abdullah Ürdün Kralı yapılmıştır. Ancak 1924'de Şerif Hüseyin Krallıktan devrilmiş, Vahhabiler yönetimi ele geçirmişlerdir (Yıldız, 1993, s.194).

I. Dünya Savaşı sonrasında büyük beklentilere giren Ortadoğu halklarının toprakları birçok parçaya bölünmüş, doğuda Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal idaresinde İngiliz mandasında Irak Monarşisi, Suriye ve Lübnan bölgesi Fransız idaresinde iki devlet, Ürdün Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah idaresinde bir devlet, Basra körfezi bölgesinde Suud hanedanlığı ve şeyhliklerden oluşan birçok yapı ortaya çıkmıştır (Parlar, 2006, s. 375).

Mevcut otoritelerini İngiliz Başkomutanlığından alan Arap devletleri Akdeniz'den itibaren Suriye, Filistin, Irak bölgelerinde kurulmaya başlanmıştır. Ancak kurulan bu yönetimler arasında farklılıklar vardır. Irak'ta tek bir idari birimden oluşmuş başına İngiliz

yüksek komiseri bulunan, üst görevlileri İngilizlerin oluşturduğu alt birimlerde Hintlilerin görev aldığı bir yönetim bulunurken, Suriye ve Filistin bölgesini üçe ayırmışlardır. İlk olarak işgal altındaki düşman arazisi güney bölgesinde, ikincisi doğu bölgesi Akabe'den Halep'e kadar olan alan Arap bölgesi Arapların kontrolü altında, üçüncüsü batı bölgesi Kilikya ve Suriye kıyı şeridi ile Lübnan bölgesini içine alan Fransız hakimiyet alanı oluşturulmuştur. Bir bütün olarak düşündüğü Suriye bölgesinin parçalandığını gören Faysal bu durumdan rahatsız olarak durumu General Allenby'e iletmış, O da Faysal'ı rahatlatmak adına bu bölgelerin geleceğinin yaşayan halkların isteğiyle olacağını söylemiştir. Lübnan bölgesinin Fransızlara verilmesi Faysal'ı rahatsız etmiş; babasını temsil ettiğine dair bir belge ile Londra'ya gitmiştir. Buna karşılık Fransa Suriye Yüksek Komiseri George Picot 14 Kasım 1918 tarihinde Paris'e bir telgraf çekerek bölgeye 200.000 Fransız askeri gönderilmesini, konferansta bu bölgenin İngilizlerden istenmesini talep etmiştir (Kılınçkaya, 1992, s. 119-120).

Fransa, 18. yüzyıldan beri Suriye coğrafyası ile ilgilenmiş, bu bölge, Fransız ekonomisi için büyük önem taşımaktaydı. Fransız sanayisi tekstil üzerine inşa edilmiş ve pamuğun % 90'ı İngiltere ve Amerika'dan ithal edilmekteydi. Fransa bu devletlere karşı bağımlılıktan kurtulmak için pamuk tarımı açısından zengin bir bölgeye yerleşmek istemiştir. Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği'nde görevli bir ziraatçi olan Achort; *Fransa'nın pamuk ihtiyacını karşılaması için Kilikya ve Kuzey Suriye bölgesine yerleşmesi gerektiği* yönünde bir rapor sunmuştur. I. Dünya Savaşı sürecinde Lyon tüccarları Osmanlı Devleti'nin paylaşılması halinde Hayfa, Akka ve İskenderiye limanları dahil tüm Suriye'nin Fransız nüfuz alanına girmesi için kendi dışişleri bakanlıklarına bir önerge vermişlerdir. Fransızlar aynı zamanda Çukurova bölgesinde Suriye'nin doğal parçası olarak görmüşlerdir (Dağıstan, 2015, s. 14).

Fransız Başbakanı Clemenceau tam anlamıyla bir sömürgeci değildi ve kendisi Fransız sömürgeciliğine karşı sert bir tavır sergiliyordu. Fakat gerek hükümet içerisinde gerekse kamuda sömürgecilik konusunda istekli olan güçlü bir grup bulunmaktaydı. Bu gruba göre; doğuda Suriye'nin elde edilmesi, Fas, Cezayir ve Tunus'taki Fransız egemenliğini pekiştirecek ve Fransa'ya Akdeniz üstünlüğünü sağlayacaktı. Fransız Dışişleri Bakanı M. Pichon 29 Aralık 1918'de Fransız parlamentosunda Fransa'nın Suriye'ye yerleşmesi konusunda çok sert bir konuşma yapmıştır (Evans, 1972, s. 114).

Faysal, Fransız sömürgesi olan Fas ve Tunus'ta Fransızların takip ettiği sömürge siyasetini tehlikeli bulmaktaydı. Çünkü Fransızlar anayurttan getirdikleri göçmenlerin burada siyasi, ekonomik ve kültürel bakımdan üstün olmalarını sağlamıştı. Bu politikanın Suriye'de de

uygulanmaması için bir gerekçe görünmüyordu. Faysal'ın Fransızlara karşı çıkmasının bir diğer sebebi de Fransızların I. Dünya Savaşı'ndan son derece yıpranmış çıkmaları nedeniyle Suriye'nin gelişmesi için ekonomik destek sağlayamayacaklarına inanmasıydı (Sofuoğlu, 2012, s. 2,3).

Hicaz Delegasyonu Başkanı sıfatıyla Paris Barış Konferansı'na katılan Faysal; 1 Ocak 1919'da Arap istekleriyle ilgili bir memorandum sunmuştur. Faysal ana ilkeler olarak Arap birliğini, bölgenin gelişimi için ekonomik ve teknik anlamda yabancı yardımını ve hepsinden öte kazandıkları bağımsızlıklarını sürdürmeyi istemekteydi. 29 Ocak 1919'da barış konferansında söz alan Faysal; İngiltere ve Fransa'nın isteği üzerine Türklere karşı Arap isyanını yöneten babasının temsilcisi olarak konferansa katıldığını, kuzeyde İskenderun-Diyarbakır hattından güneyde Hint Okyanusu'na kadar Arapça konuşan insanların Milletler Cemiyeti garantisi altında kurulacak bağımsız, mutlak hükümdarlığın tanınması istemek için geldiğini beyan etmiştir. 6 Şubat'ta toplanan Onlar Konseyi'nde de aynı dileklerini dile getiren Faysal, Arapların Türklere karşı ne derece yararlılık gösterdiğini ifade etmiştir (Evans, 1972, s. 123, 124).

Faysal'dan başka Onlar Konseyi'nin karşısına çıkan protestan Koleji Başkanı Dr. Howard Bliss bölgeye bir soruşturma komisyonu gönderilmesini isteyerek İngilizlerin amaçlarına uygun hareket etmiştir. Buna karşılık Suriye Merkez Komitesi Başkanı Şükrü Ganem ise Suriye'nin etnik, dini kültürel yapısıyla diğer arap coğrafyalarından farklı olduğunu, henüz bölgenin kendi kendini yönetecek kapasitesinin bulunmadığını bölgenin Milletler Cemiyeti tarafından tayin edilecek bir Manda yönetimi ile yönetilmesi gerektiğini ve bu devletin Fransa olması gerektiğini belirtmiştir. Paris'te umduğunu bulamayan Faysal, buradan hayal kırıklığına uğrayarak Suriye'ye dönmüştür. Paris'ten iç açıcı haberler alamayan Arap kamuoyunun teskin edilmesi, yakında Suriye'ye gelecek King-Crane Komisyonu'nu etkilemek için birtakım organizasyonlar hazırlanması, Sykes-Picot'un uygulanmasını engellemek için Amerikan muhalefeti sürdürmek ve bir İngiliz-Fransız yakınlaşmasını engellemek amaçları ile vakit kaybetmeden çalışmalara başlamıştır (Kılınçkaya, 1992, s. 129).

Faysal, kurulan Suriye devletini İngiltere'ye kabul ettirmek için 18 Eylül 1919'da Londra'ya geçmiştir. 15 Eylül 1919 tarihli *Suriye İtilafnamesi* ile Suriye'yi Fransa'ya bırakma ve askerlerini çekme kararı alan İngilizler; Faysal'ın sorunu Fransızlarla kendi aralarında çözmesi gerektiği cevabını vermesi üzerine Faysal bağımsızlık için ne kadar boş bir umut beslediğini görmüştür (Fromkin, 1993, s. 408).

İngilizlerin, Fransa ile Suriye konusunda uzlaşması üzerine yapacak bir şeyi kalmayan Faysal Aralık 1919'da Fransa ile 6 maddede anlaşma imzalamıştır. Beyrut'a bir savaş gemisi ile dönen Faysal halka Fransızlarla anlaştığını açıklamışsa da Suriyeli genç ihtilalci subaylar bu anlaşmayı tanımamışlardır. Anlaşmanın reddedilmesi Fransa ile savaş anlamına gelmekteydi. Bu gelişmeler Faysal'ın Suriye'de kontrolü kaybetmesine ve iplerin savaş taraftarı subayların eline geçmesini sağlamıştır. Faysal daha Paris'teyken Şam'da aleyhine gösteriler başlamış, Fransızlarla savaşmak için hazırlıklara girişilmişti. Hatta halk hızla Türklerine lehine dönüyor; Faysal İngilizlerle işbirliği yaptığı için Müslümanlara ihanetle suçlanıyordu (Kılınçkaya, 1992 s. 142, 143).

Faysal'ın dışında çoğunluğunu genç Arap subayların oluşturduğu El-Fettat örgütü ve onun siyasi uzantısı Hizbül-İstiklâl'ül Arabi Cemiyeti vasıtasıyla Güney, Doğu ve Batı temsilcilerinin katıldığı 6 Haziran 1919 tarihinde Büyük Suriye Kongresi toplanmıştır. Kongrede bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'in bulunduğu toprakları kapsayan tam bağımsız Büyük Suriye'nin kurulması yönünde karar alınmıştır (Davulcu, 2007, s. 124, 125).

Arap milliyetçileri 8 Mart 1920'de Şam'da ikinci bir kongre daha toplamışlardır. Bu kongrede de Suriye'nin Lübnan ve Filistin'i içerisine alan ve Faysal'ın meşruti hükümdarlığı altında tam bağımsız olduğunu ilan eden kararlar alınmıştır (Mansfield, 1975, s. 72).

İngiltere ve Fransa Ortadoğu'daki ülkelerin statüleri hakkında bazı görüşmeler yapmışlardır. Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda 25 Nisan 1920'de Milletler Cemiyeti Kanunu'nun birinci kesiminin 22. Maddesinin 4. Fıkrasına dayanarak Suriye ve Mezopotamya'nın kendilerini bizzat idare edecek duruma gelene kadar mandaterler tarafından idari tavsiyelerde ve yardımlarda bulunulması şartıyla geçici olarak bağımsız devlet tanımlanmalarında mutabık kalınmıştır. Bu mutabakattan sonra Milletler Yüksek Konseyi Suriye ve Lübnan'ı Fransız mandasına, Filistin ve Mezopotamya'yı ise İngiliz mandasına vermiştir (Erkin, 1980, s. 85).

Suriyeli Araplar, bu kararın açıklanmasından sonra telaşa düşerek Faysal'ı Fransızlara karşı savaş açmaya zorlamışlardır. Durumunun ne kadar kötü olduğunu gören Faysal, Fransızlara savaş açmamakla beraber bağımsızlık taraftarı fanatik subayların Lübnan sınırı yakınlarında Fransızlara saldırı düzenlemesine izin vermek zorunda kalmıştır (Mansfield, 1975, S. 72, 73). Fransız General Gouraud Antep bölgesinde mütareke isteyerek ordusunu Suriye bölgesine kaydırmış, Han Meyselun Savaşı ile Suriye direnişine son veren zafer kazanmış, Faysal ülkeyi terk ederek Avrupa'ya geçmiştir (Kılınçkaya, 1992, s.190).

General Gouraud silah ve cephane sevkiyatında kullanılmak üzere demiryollarının kontrolünün Fransızlara teslim edilmesini talep etmiş bu durum faysal tarafından reddedilmiştir. Gouraud sert bir ulti maton vererek demiryollarının teslimini tekrar talep etmiştir. Ayrıca Antep ve Çukurova bölgesinde Türk kuvvetleri ile mütareke imzalayarak zaman kazanmış ve Faysal geri adım atmaya zorlanmıştır. Şam’da bulunan hükümet toplantıya çağrılarak ulti maton reddedilmiş Faysal Gouraud’un isteğini şahsi gücü doğrultusunda prensipte kabul edeceğini bildirmiştir (Saral, 1996, s. 205).

Faysal’ın Şam bölgesinde teslim olduğu haberi yayılmış ve karışıklık başlamış, hapishaneler açılmış, depolar yağmalanmış, 24 Temmuz tarihinde Faysal’ın Krallık rüyası sona ererek 27 Temmuz tarihinde Gouraud şehri terk etmesini istemiştir. Özel bir tern ile Dara’ya yollanmış, 01 Ağustos tarihinde Londra’ya geçmiştir (Türkgenci, 1992, s. 70). XX yy başlarında milletler bağımsız, yarı bağımsız, bağımsız milletin yönetimindeki milletler, sömürge milletleri olarak ayrılmıştır (Belen, 1973, s.53).

Fransa, Şam’da kurulan Arap Hükümeti’nin diğer Arap coğrafyalarında da birlik ve bağımsızlık yönünde Arap bilincini etkileyeceği ve bu durumun Kuzey Afrika’daki sömürgelerinde de bir tehdide neden olacağı öngörüsüyle Faysal’ı Şam’dan çıkarmak ve Şam’ı resmen işgal etmeyi kararlaştırmıştır. Bu kararda Fransa’da Faysal’a karşı daha yumuşak bir tavır sergileyen Clemenceau’nun yerine Alexander Millerand’ın başbakan olması da etkili olmuştur (Davulcu, 2007, s. 131, 132).

Suriye ve Lübnan’ın Fransız mandasına bırakılması üzerine General Gouraud 25 Temmuz 1920’de askeri işgal mıntikasını genişleterek Şam’a girmiştir. 1 Eylül 1920’de sivil yönetim ilan eden Fransızlar Suriye bölgesini Büyük Lübnan, Alevi Bölgesi, Şam ve Halep olmak üzere dört idari bölgeye ayırmıştır (Soysal, 1985, s. 80)

Bağımsız Arap devleti hayalleri ile yola çıkan “*Genç Arap*” kuşağı iki yıl gibi kısa bir sürede Batı diplomasinin gerçek yüzünü acı bir şekilde yaşamışlardır. Bu durum yeniden ümmet dayanışmasını, 1916 öncesinde konuşulan Türk-Arap Konfederasyonu’nun konuşulmaya başlanmasını sağlamıştır (Kılınçkaya, 1992, s. 145).

Suriye’nin Fransız mandasına bırakılmasından sonra Suriyeliler arasında *daha önceden olduğu gibi Türk idaresi altında kalmaya taraftar olanlar, bağımsızlık yanlıları ve Fransa taraftarları* olarak üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Belirli sömürge grupları Fransa’nın Suriye’yi sömürgeleştirmesi gerektiğini savunsa da Fransız kamuyoyu Suriye’den çekilme

taftarıydı. Paris ve Taşra gazeteleri; “*Suriye için ne bir adam ne bir kuruş*” sloganları atarken, Marsilya gazetelerinden Le Petit Provençal; “*Fransız orduları Kilikya’da Suriye’de anavatanımızın toprağının dolaysız savunması için bulunmuyorlar. Düzenli şekilde oralardan kuvvetlerimizi çekmeliyiz*” yorumuyla Fransız ordusunun Suriye’den ve Çukurova’dan çekilmesini istemektedir (Umar, 1995, s. 107, 108).

İngiltere ve Fransa’nın uzlaşmasına duyulan tepki bir anda havayı Türkler lehine döndürmüştür. Bu ortamdan yararlanmak isteyen Mustafa Kemal Paşa Halep, Şam ve diğer şehirlerde Suriyelileri, Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırarak silahlarını ülkelerini parçalamak isteyen düşmana çevirmeleri için bildiriler dağıttırmıştır (Davulcu, 2007, s.145). İngiliz ve Fransızların Suriye üzerinde oynadıkları oyunları gören Faysal da yaşadığı hayal kırıklığı ve aldatılmanın etkisiyle Türklerle yeniden anlaşma ihtimalinden bahsetmekteydi (Sonyel, 1995, s. 192).

Faysal’ın Suriye krallığı döneminde Mustafa Kemal Paşa ile Suriyeliler arasındaki ilk ilişkiler Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra Osmanlı ordusundan emekli olan Kurmay Albay Yahya Hayati Bey vasıtasıyla olmuştur. Faysal tarafından Suriye Ordusu Başkumandanlığı teklif edilen Yahya Hayati Bey bu teklifi okul arkadaşı Mustafa Kemal Paşa’ya bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa güney sınırlarımızda bağımsız bir Suriye devleti olmasının daha çok menfaatimize olacağını düşünerek Yahya Hayati Bey’in Suriye’ye gitmesini uygun bulmuştur (Umar, 1995, s.122).

Mustafa Kemal Paşa’nın Türk Milli Mücadelesi’nin liderliğine seçilmesi sadece Anadolu’nun değil; Ortadoğu’nun kaderine etki edecek gelişmelere de sahne olmuştur. Milli Mücadele’de görev yapan komuta kademesinin önemli bir kısmı I. Dünya Savaşı’nda güney cephelerinde görev yapmış olması nedeniyle bölgeyi iyi biliyor olmaları Arap vilayetlerindeki durumu iyi değerlendirmelerine neden olmuştur (Kılınçkaya, 1992, s.160).

Askerliğe ilk olarak 1905 yılında Suriye’de başlayan Mustafa Kemal Paşa burada iken Türklerle Araplar arasındaki bağların derecesi hakkında yeteri kadar fikir sahibi olabilmıştır. I. Dünya Savaşı’nda son görev yeri yine Suriye Cephesi olan Mustafa Kemal Paşa Misak-ı Milli Sınırlarını burada edindikleri sayesinde oluşturmuştur (Atay, 1965, s. 63-71).

2.BÖLÜM

2. TBMM’NİN AÇILIŞINA KADAR TÜRK-FRANSIZ GÖRÜŞMELERİ

2.1. Kuvayı Milliye Teşkilatlanması ve Milli Mücadelenin Başlaması

Milli Mücadele genel olarak 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkışı ile başlatılır. Prof Dr. Stanford J. Shaw *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* ve *From Empire Republic* adlı eserlerinde Türk Milli Mücadelesi’nin başlangıç tarihini Kasım 1918 olarak gösterir. Bunu Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan sonra mütareke hükümlerine karşı çıkarak İstanbul Hükümeti ile sert üsluplu telgraflaşmalar yaşaması, İskendurun bölgesinin işgaline engellemek için İngiliz askerlerine ateş açılmasını emretmesi, Ali Fuat Paşa ile görüşüp ileriye yönelik direniş örgütü kurulmasının altyapısını oluşturmasından görmekteyiz (Çoşkun, 2008, s. 38).

12 Ocak 1920’de Meclis-i Mebusan işgal altındaki İstanbul’da toplanarak çalışmalara başlamıştır. 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda alınan Misak-ı Milli Kararları’nı kabul etmiştir (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s.19).

Misak-ı Milli ile işgal altında bulunan ve nüfusunun çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu yer Elviye-i Selase ve Batı Trakya topraklarının milli sınırlara dâhil ederek İstanbul, Marmara ve Boğazlarda Türk hâkimiyetinin sağlanması, boğaz geçişlerinin Türk devletinin onaylayacağını belirtmiştir. Esaret altındaki soydaşlarımıza azınlık haklarının verilmesi, azınlıklara milletler arası antlaşmalar dışında haklar verilmemesi, devletin siyasi ve iktisadi olarak tam bağımsız olması amaçlanmıştır. 28 Aralık 1919’da Ankara’ya gelen M. Kemal Paşa kentin ileri gelenlerine bir konferans vererek İtilaf Devletleri’nin memleketimizi haksız yere işgal ettiğini, Mondros Mütarekesi imzalandığında 30 Ekim 1918 tarihinde Türk kuvvetlerinin bulunduğu yerlerin milli sınırlarımız olduğunu Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirtilen yeni Türkiye’nin güney ve güneydoğu sınırını ayrıntılı şekilde tanımlamıştır (Okan 2007, s.54).

Fransız kamuoyu, Misakı Milli’yi 1921 yılının ortasına doğru bir buçuk yıl gecikmeli olarak doğru şekilde öğrenmiştir (Akyüz, 1975, s. 62). Dört yol bölgesinde görevli Ermeni lejyonları Türklere karşı bir çok zalimlik yapmışlardır. Bu yapılan zalimlikler İstanbul Hükümeti’ne bildirilmiş, Ermenilerin yaptıkları mezalime İstanbul’dan cevap gelmeyince birkaç kişilik heyet ile İngiliz işgal komutanlığına gidilerek şikâyetle bulunulmuştur. İngilizler bu şikâyetle ilgili bölgede Hintli Müslümanlardan oluşan bir müfreze kurarak asayiş sağlamıştır. Ancak bu

duruma kızıan Fransızlar ve Ermeniler Dörtıyol Özerli köyüne saldırarak birkaç köylüyü şehit etmişlerdir. Akabinde Dörtıyol Karakese köyüne saldırı teşebbüsünde bulunmuşlar sivil direniş ile karşılaşmışlar kayıplar vererek geri çekilmişlerdir. 19 Aralık tarihinde köylülere ait koyunlara el koyarak zorla götüren Ermeni çetesine Turunçlu tarafında Mehmet Kara ve arkadaşları tarafından baskın yapılarak imha edilmiş ve hayvanlar kurtarılmıştır. Bu durum ilk kurşunun atılması olarak ve Dörtıyol'un kurtuluşu olarak her yıl kutlanmaktadır. Fransa'nın Urfa ve Maraş olaylarını sineye çekerek Antep, Çukurova'yı elde tutmaya çalışması Türk direnişini şiddetlenmiştir. Suriye'de ortaya çıkan karışıklık da Türk direniş bölgelerinde başarıya ulaşmayı kolaylaştırıcı bir etken olmuştur (Kılınçkaya, 1992, s.182).

Fransa'nın Güney bölgesini işgal ederek yerleşmek istemesinin amacı; sanayisinin tekstile bağlı olması, hammadde olarak ihtiyaç duyduğu pamuğu ABD ve İngiltere'den ithal ettiği devletlere bağımlılıktan kurtulmak için pamuk tarımı açısından zengin olan İskenderun sancağı ve Çukurova bölgesini ele geçirmek istemesidir. Marsilya bölgesine çok uzak olmayan Kilikya'nın Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayacağı düşünülüyor Kilikya ve Kuzey Suriye bölgesini elde bulundurmak için sürekli olarak hükümet tarafından raporlar hazırlanıyordu (Dağıstan ve Sofuoğlu 2008, s. 6).

Heyet-i Temsiliyenin 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa burada yaptığı konuşmada Misak-ı Milli ile ilgili; *Toroslar ile Antakya arasında Türklerin yaşadığı bu bölgenin bin yıldır Türk kanı ile yoğrulduğu bu hududun İskenderun körfezinden başlayıp Antakya Halep ve Katma arasındaki bir hattan geçerek Cerablus köprüsünün güneyinden Fırat'a vardığını* söylemiştir. Hatay bölgesinin Misak-ı Millide olup olmadığı hakkında oluşan tereddüt üzerine Miralay Recep Bey (Peker) tarafından Tayfur beye (Sökmen) gönderilen yazıda İskenderun sancağı ve havalisinin Misak-ı Millide olduğu teyit edilmiştir (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s.20).

2.2. Mustafa Kemal-George Picot Görüşmesi

Fransızlar, Suriye'deki olaylar nedeniyle Güney Anadolu'daki işgal bölgelerine yeterince asker desteği sağlayamamışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın takip ettiği siyaset Fransız devlet adamlarını endişelendirmiş ve bu konuya çözüm aramaya başlamışlardır. Bir tarafta Suriye'deki direniş, diğer tarafta Anadolu'daki Türk direnişi karşısında Fransızlar, Türklerle sorunu askeri yollardan değil siyasi yollardan çözmek istemişlerdir. Fransa her ne kadar I. Dünya Savaşı'nın galibi ülkelerden bir tanesi olsa da I. Dünya Savaşı Fransa'ya çok kayıp verdirmiştir. Suriye ve Kilikya bölgesinde yaklaşık 80.000 askeri bulunan Fransa bu askerin bir

kısmını Versay Anlaşması'ndan istediğini tam olarak elde edemediğinden Almanya karşısında kendi ulusal sınırlarının korunması için konuşlandırmak istiyordu. İngiltere'nin hâkim olduğu Arap coğrafyasında herhangi bir direniş yokken Suriye'deki milliyetçiler sebebiyle kendisinin tuzağa çekildiğini düşünen Fransızlar Suriye'de tam idare kurabilmek için Türklerle anlaşmayı bir zorunluluk olarak görüyorlar ve bir an önce Türk cephesini, koparacakları azami tavizler neticesinde kapatmak istiyorlardı. Üstelik Fransız Meclisi ve kamuoyu Türk direnişine bir “*Milli Savaş*” olarak bakıyorlar; Fransız sosyalistleri Türk-Sovyet yakınlaşması nedeniyle Türklere sempati besliyorlardı (Tüzün, 1989, s. 55-56).

Milli Mücadele'ye katılan Türk kumanda heyeti, her milletin kendi kaderini tayin etmesi ilkesine inanmakta günün şartlarına göre Araplara yardımdan kaçınmamaktadır. Mustafa Kemal, Temsil Heyeti başkanlığına seçildiği dönemde Suriye bölgesinde İngiliz kuvvetlerinin yerini Fransızlar almaktaydı. Fransızlar Suriye bölgesinde hâkimiyetlerini sağlamlaştırmıştı (Kılınçkaya, 1992, s.164).

19 Kasım 1919'da General Gouraud'a görevi devreden Suriye Yüksek Komiseri George Picot, Fransa'yı düştüğü bu çıkmazdan kurtarmak amacıyla Paris'e dönmeden önce Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için Sivas'a hareket etmiştir (Güven, 2012, s. 91). George Picot, bu görüşme ile Anadolu'nun Fransız işgal bölgelerinde başlayan direnişin önüne geçebilmek ve Suriye'de Fransızlara karşı başlatılan olayları önlemek istiyordu. Bunun için ise Anadolu'da Kilikya'yı boşaltmayı teklif etmek zorunda kalacaktır. Sivas'a varmadan önce Kayseri'de Ali Fuat Paşa ile görüşen Picot; *yakında Fransa'da iktidar değişikliği yaşanacağını, Başbakanlık makamına Mr. Briand'ın geleceğini belirtmiştir. Ortadoğu'da Türk çoğunluğun yaşadığı yerlerde güçlü bir Türkiye kurulmasını hem Fransız halkının hem de Mr. Briand'ın istediğini, bu zamana kadar Kilikya'da bir Türk-Fransız çatışmasının yaşanmamasının iki tarafın da hedeflerine daha uygun olacağını* söylemiştir (Güven, 2012, s. 91).

Ankara Hükümeti tarafından dağınkı halde bulunan Kuvay-ı Milliye birliklerinin başına komutan olarak subaylar atanarak bu yapılar düzenli küçük birlikler haline getirilmiştir. Fransız işgal güçlerine karşı mücadele eden bu birlikler Hacıkırı, Belemelik, Kavaklıhan, Karboğazı bölgelerinde mücadele etmiş, Fransızların Pozantı, Antep, Urfa'da baskına uğraması sonucu Fransız meclisinde ek ödeneğin kabul edilmemesine yol açmış, General Gouraud ileri hatlardan çekilmek zorunda kalmıştır (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s. 21).

Picot'un Sivas'a gelişini son derece önemli bulan Hüsrev Gerede; *Antep, Maraş ve Urfa'da sağlanan milli birlik ve İngilizlerin Suriye'de Fransızlara karşı sergiledikleri tutum*

sonucunda Fransızların Türkiye ile anlaşmaktan başka çarelerinin kalmadığı yorumunda bulunmuştur (Gerede, 2002, s. 136-137).

George Picot 5-6 Aralık 1919 tarihinde Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüştür. George Picot ve Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelere Bekir Sami Bey tercümanlık yapmış, Rauf ve Ahmet Rüstem Beyler de görüşmelerde hazır bulunmuşlardır (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s.18).

Picot bu görüşmede yardımda bulunacağını ancak anlaşma sağlanana kadar Kilikya bölgesine bir hareket olmamasını önemle rica etmiştir. Özellikle Suriye ve Kilikya bölgesi hususunda yapılan görüşmede Mustafa Kemal; *bizim için Kilikya ve Türkiye gibi iki mesele yoktur* diyerek tek meselenin Türkiye meselesi olduğunu belirtmiştir. Görüşmenin devamında Mustafa Kemal Paşa Kilikya bölgesinde Fransa tarafından desteklenen Ermenilerin halka zulmettiklerini ve bölgede yaptıkları katliamlar nedeniyle ortaya çıkacak tepkilerden ve olaylardan sorumlu olmadıklarını belirtmiştir. Bu görüşmede Çukurova, Antep, Maraş, Urfa bölgesinde Fransızlara karşı bir tecavüzde bulunulmaması karşılığında Ermeni askerleri bu bölgelerden geri alınacak görev yapan Osmanlı memurlarının kanuni yetkilerine dokunulmayacak Müslüman halka karşı yolsuzlukta bulunulmayacak Osmanlı kanunları yürürlükte kalarak Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri serbest bırakılacak şeklinde kararlar alınmıştır. Mustafa Kemal ile Picot arasında yapılan görüşmenin önemi Fransızların Suriye dışında kalan bölgelerde tutunamayacaklarını anlamış olmalarıdır (Kılınçkaya, 1992, s.164-166).

George Picot ise bu görüşmeden birkaç gün sonra İstanbul'dan gönderdiği bir mektupta; *“Ateşli bir vatanperverlikle, milliyetçi liderler tam bir Türkiye istemektedirler. Ama bunu kendi imkânları ile gerçekleştirememektedirler. Ne kadar yabancı düşmanı olurlarsa olsunlar, bu halde yabancı işbirliğini kabule hazırdırlar. Öyleyse ülkelerini budamaya başlamamak kaydıyla sadece Fransa onlara faydalı biçimde muktedir görünmektedir.”* diyerek Türklerle uzlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Picot-Mustafa Kemal Paşa görüşmelerinden sonuç alınamamıştır. Fakat Milli Mücadele'nin yarı resmi de olsa ilk defa bir İtilaf Devleti temsilcisi tarafından muhatap alınması açısından son derece önemlidir. Ayrıca bu görüşmeler ileride imzalanacak Ankara Anlaşması'nın ilk basamağı olacaktır (Güven, 2012, s. 99, 100).

George Picot-Mustafa Kemal Paşa görüşmesinin bir önemli yanı da; Mustafa Kemal Paşa'nın bu görüşmeden sonra Fransızların Suriye dışında kalan toprakları ellerinde tutamayacaklarını görmüş olmasıdır. Bu durum Türk tarafının Fransızlara karşı politikalarını belirlemesinde çok etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa 25 Ocak 1920 tarihinde bütün

kolordulara bir emir göndermiş ve Fransızlara karşı gerilla hareketinin son derece gizli bir biçimde başlatılmasını istemiştir. Bu harekâtın gizliliğinin sebebinin ise Fransızlarla yapılması muhtemel bir anlaşma oluşturmaktadır (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S. 15, Vesika: 383).

23 Şubat 1920’de 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa’ya gönderilen telgrafta; Suriye ve Irak’ta İngiliz ve Fransızların aleyhine oluşturulan hareketlerin Kilikya, Maraş ve Antep’teki başarılarına etkisinin olduğunu, bu sayede Fransızların Suriye’ye bağlı bırakıldığını ve Maraş’taki mağlubiyetlerinde bu durumun etkili olduğunu belirtmiştir. Uygulanan strateji sonucunda güney cephesinde sıkışan ve bölgeye destek gönderemeyen Fransızların Amiral Le Bon’u kendisiyle görüşmek için gönderdiğini, daha önce de George Picot’u gönderdiklerini dile getiren Mustafa Kemal Paşa Çukurova’da ve Suriye’nin her tarafında teşkilatlarının olduğunu gören Fransızların kendileriyle anlaşmak zorunda kalacaklarını beyan etmiştir (ATAM, 2006, s. 228).

Fransızların direnişlerden sonra Maraş ve Urfa’yı boşaltmaları Toroslar ve Adana Ovası’nda ağır kayıplar vermeleri Nisan 1920 başlarında Fransızları güç bir duruma düşürmüştür. Üstelik Suriye’de Arap bağımsızlık hareketi gün geçtikçe güçlenmektedir. Suriye’deki bağımsızlık hareketinin de Mustafa Kemal Paşa tarafından destekleneceği endişesi Fransızları Milli Mücadele hareketiyle resmi düzeyde temas kurmak mecburiyetine itmiştir (Güven, 2012, s. 103).

TBMM’nin 24 Nisan 1920 tarihli gizli oturumunda genel durum hakkında milletvekillerine beyanat veren Mustafa Kemal Paşa Suriye’de izlenen politikalar hakkında önemli bilgiler paylaşmıştır. Arapların, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti’ne karşı İngilizler ile birlikte hareket ettiklerini fakat savaş sonrasında karşılaşmış oldukları kötü muameleler sebebiyle yaptıklarının hata olduğunu farkına vardıklarını beyan etmiştir. Suriye’deki Arapların bir kısmı Saltanat idaresi altında müstakil bir idare fikirleri içerisindeyken bir kısmı ise I. Dünya Savaşı öncesindeki gibi tamamı ile Osmanlı idaresinde olmak istemişlerdir. Özellikle Suriye’nin Fransa’ya verilecek olması bölgede Fransa’ya karşı bir muhalefetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu muhalefetin başında bulunan Emir Faysal dahil olmak üzere pekçok kişi Milli Mücadele hareketi ile temas kurmaya çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele hareketi ile temas kuran Suriyelilere; *Osmanlı dönemindeki gibi bir birlikteliğin mümkün olmayacağını; Milli sınırlarımızdaki insan kaynağını ve menfaatlerimizi sınırlarımız dışında israf edilmek istenmediğini; Suriyelilerin de kendi milli sınırlarında bağımsız, milli egemenlik esasına dayalı bir yönetim kurmalarının daha uygun*

olacağını söylediğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa Fransızlara karşı mali ve askeri bakımdan güçsüz olan Suriye Hükümeti'nin Türkiye'den yardım istediğini; her ne kadar bu yardım talebini samimi bulmamış olsalar da Suriye'deki Fransız karşıtı muhalefeti desteklemenin Güney Cephesi'nde olumlu sonuçlar ortaya çıkarmasını beklediğini beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır; (TBMM GCZ, D. 1, C. 1, s. 2-6).

İngilizler, Fransızlar kendilerinin hayali olan gayelerini mevkii fiile çıkaracak diye onların eteklerine sarıldılar. Lâkin harbi umuminin neticesini gördükten sonra Suriye'de İngilizler, Fransızların tarzı idaresine, muhakkirane olan idaresine hedef olduktan sonra bu aksamdaki ehli İslâm pek büyük bir hataya duçar olduklarını takdir ettiler ve onu müteakip bir kısmı kendi dahillerinde müstakil olmak fakat yine bir suretle bir şekilde Camia-i Osmaniye dahilinde bulunmak cihetini düşündüler. Bittabi makam-ı muallâyı hilâfete karşı olan merbutiyetleri cümlemiz gibi bütün ehli iman için (bir vazife mukaddese idi.) Diğer bir kısmı daha ileriye gittiler. Bize hiçbir şekil ve surette istiklâlin lüzumu yoktur, biz halifemiz ve padişahımıza merbut olarak Camia-i Osmaniye dahilinde bulunacağız, dediler. Suriye'de böyle muhtelif cereyanlar mevcut idi. Biz bittabi bir salâhiyeti resmiye ve ilmiyeye malik bulunmadığımız için, efradı milletten bir heyeti milliye olduğumuz için bu cereyanın müvellidi hakikisi olan yine milletler vasıtası ile temas etmiş oluruz. Fakat bizim Suriye'de gaye-i İslâmiye ile revabit ve münasebatımız taazzuv etmeğe başladıkça orada bir saltanat tesisi ile iştilal eden Emir Faysal'ın ve Emir Faysal'ı himaye eden Fransızların nazarı dikkatini celbetti ve binnetice Emir Faysal dahi hususi murahhaslarını bizimle temasa getirdi. Resmi temasla bu müracaatın bizce telâkki edilen nikati izah etmek isterim. Herhalde Suriyeliler herhangi bir devleti ecnebiye ile münasebetinin kendileri için binnetice esaret olacağına kani oldular. Bundan (dolayı bize teveccüh ettiler.) Bizim bilmukabele gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi. Dedik ki, artık hududu millimiz dahilinde bulunan menabii insaniyeyi ve menafii umumiyeyi hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihat, kuvvet teşkil edeceğinden bütün Âlem-i İslâm'ın manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehit olmasını şüphe yok ki" büyük memnuniyetle karşılırsınız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hududu dahilinde ve hâkimiyeti milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilâf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisi ile irtibat peyda edebiliriz. Ahali bunu arzuları fevkinde (lehlerine telakki etmiş olacaklar ki) Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de inkılâp etti. Suriye dahilinde bazı e'fal ve harekât bittabi mesmuunuz olmuştur.

İşte bu filyat başladıktan sonra ... Emir Faysal suhuletle tesisi hâkimiyet edemiyeceğini ve Fransızlar da bir müstakil (devlet) halinde orasını kolaylıkla kullanamayacaklarını zannettiler ki ağılebi ihtimal müştereken ahaliye demek istediler ki biz de sizin fikrinizdeyiz. Ancak bizim yaşamak için paramız yok ve haricin tazyikatına mukavemet edecek vesaitimiz yoktur. Türkiye bunu temin ederse biz Fransızları memleketlerimizden kovabiliriz. Bunu biz samimî telâkki etmedik. Onun için vuku bulan siyasi müracaatta biz de siyasi cevap vermiş bulunduk. Ancak hakikî irtibat hükümet şeklinde değil fakat Suriye Milleti ile Suriyelilerle olmuş oldu ve oradaki (bu hareket) hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddî kuvvet zammemiştir. Hududu millimizin cenup cephesindeki harekâtı nazarı dikkatten geçirecek olursak bu filyatın semerati maddiyesini görebiliriz...

Diğer taraftan Fransızlarla da münasebat olmuştur. Bilhassa Suriye’de fevkalâde mümessil bulunan Picot namında bir zat Sivas’a kadar geldi ve kendisinin Paris’te sulh konferansı ile temas etmek üzere hareket ettiği bir sıralarda idi ki bu zatla görüştüğümüz esas noktalar, hatırımda kaldığına göre, şunlar idi: Bir defa kendisi Fransa Hükümetinin bize karşı yapmakta olduğu muamelâtı doğru bulmuyordu, Fransa menafi-i hakikiyesine mugayir buluyordu. Açık söylediği şey Suriye’yi müstemleke yapmak istiyorlardı ve fakat Kilikya da dahil olmak üzere... ve bizim mevcudiyetimiz umumi olan mevcudiyetimizin tahlisi için Kilikya meselesi için anlaşılmaktan... Bu imkân derecesini de şu tarzda tespit etti. En nihayet Kilikya’yı tahliye edeceğiz, yalnız orada bize İktisadî (menafi temin ve bunun temadisini) emniyet bahşolacak bir vaziyet kabul ediniz. Biz kendisi ile görüştüğümüz zaman bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur. Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir. Binaenaleyh bizim halline çalıştığımız mesele budur. Bütün vatanımızın tamamıyeti ve bu vatanda yaşayan milletimizin istiklâlidir. Bu noktai nazardan anlaşmak lâzım gelir. Fransızlar için yalnız Kilikya meselesi vardır. Bunun halli esnasında sizin için birinci olan meselede bazı hususâtı görüşebiliriz ve binnetice Kilikya dahi arzettiğim şekilde kalmış ve heyeti umumiye de her suretle bize muavenet vadetmiş idi. Yalnız bütün bu mevaidini tatbik ettirebilmek için ancak Paris’e muvasalâtında çalışmağa mecbur olduğunu ve sulh aktedinceye kadar Kilikya dahilinde hiç bir hareket olmamasını rica etti. Biz de netice itibari ile dedik ki, şimdi Fransız tahtı işgalinde bulunan menatıka bizim tarafımızdan kuvvet sevkile hiç bir harekette bulunmayacağız. Ancak sizin tahtı işgalinizde bulunan ve asayişinden, emniyetinden sizin mes’ul olduğunuz manatık vardır ki Kilikya, Maraş, Urfa hepsi dahil ve Fransızlar tarafından teslim edilen Ermenilerin ahali islâmiyeye tecavüz etmesi, onları katletmesi neticesi olarak vuku bulacak mukabelelerden, mukavemetlerden de hiç bir mes’uliyet kabul etmeyiz. Ve bu gibi

vakayii önüne geçebilmek için siz derhal (tedabiri lâzimeye tevessül ediniz.) O zaman malûmu âliniz valimizi kovmuşlardı. Siz valimizi iade edeceksiniz, sair Devleti Osmaniye memurini yerinde ipka ve ahalii islâmiyeye tasallut eden Ermenileri oradan uzaklaştıracak ve bilhassa bundan sonra teşvik ve teslih etmiyeceksiniz. Bunlara kat'î olarak söz verdi ve hatta Sivas'ta icap edenlere tebligatta bulundu. Filhakika valimiz oraya gitti. Vaziyet hüsnü hale girer gibi oldu. (Pico) diplomat bir Fransız diplomatı oraya gitti, bunu bizimle görüştü. Fakat buradaki kuvvetlere (kumanda) eden Fransızlar da başka adamlardır. Bunlar bilhassa Kilikya dahilinde bir miralay vardı ki Odeyremon. Bu İslâm düşmanı ve Ermeni hamisi bir adamdır. Tazyikten bir an bile tevekkî etmedi ve bunun neticesi olarak Maraş'ta ahalii islâmiyeye tecavüzatta (bulundular ve bir çok memurini) tevkîf ettiler. Ahalii islâmiye kendilerini muhafaza etti. Neticesi itibari ile vak'a büyüdü. Müsademe oldu ve oradan Fransızlar çekildi. Bittabi bu müsademe esnasında Fransız kisvesi altında ahalii islâmiyeye tecavüz eden (bir kısım yabancı anasır) kendi nefsi hayatını muhafaza eden ahalii İslâmiye ile ateş esnasında öldüler...

...Diğer taraftan asıl Kilikya cihetlerinde (ahalii islâmiye) yine bu tecavüzatı mütemadiye karşısında: mukabelelere kalkıştı. Bütün bu mukabeleler Fransızların çekilmesi ile nihayet buldu ve son zamanlarda denilebilir ki Adana'da, Tarsus'ta, Mersinde yalnız buralarda Fransız kuvveti bulunuyor. Diğer cihetlerde ahalii islâmiye bir dereceye kadar (hâkimiyeti tesis ettiler.) İtalyanlar sureti umumiyede mülayim bir vazî almışlardır. Kendileri hiç bir vak'a hadis olmadı ve bu noktai nazarlarında da (sabit kaldılar) ve bütün onların talep ettikleri şey menafîi iktisadiye teminidir. Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar memleketimizde azami menafîi iktisadiye temin etmek için devletimizin müstakil kalmasını, diğer bir devleti ecnebiyenin tahtı esaretinde bulunmamasını temin etmek cihetini kendi menfaatleri muktaziyatından telâkki etmekte ve her ikisi de bunu bize bir çok münasebetlerle söylediler ve elyevm söylemektedirler.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal Paşa, I. Dünya Savaşı'nın son zaferi olan Katma Meydan Muharebesi ile şekillendirdiği Misak-ı Milli Sınırları içinde kalan Türk milleti dışında diğer unsurlar ile ortak bir devlet kurma hedefi gütmemekteydi. Bununla beraber, Fransızlar Suriye'de ne kadar sıkıştırılırsa Anadolu'daki işgali sonlandırmak bir o kadar kolaylaşacaktı. Türklerle Arapların artık aynı devlet çatısı altında yaşayamayacağını ifade eden bir diğer şahıs da Selahaddin Adil Paşa'dır. *Biz Türklük amacı için çalışıyorsak İslam'ın yükselmesi ülkümüzdür. Binaenaleyh her zaman dindaşlarımızın bağımsız yaşamasını arzular ve onlara bu konuda azami destek ve yardımda bulunmaya çalışırız* sözleriyle ayrı devletler olarak yaşamaları gerektiğini ifade etmiştir (Kılınçkaya, 1992, s.162).

Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*'nda Kuvay-ı Milliyeçilerle Suriyeli Arap milliyetçileri Fransızlara karşı ortak mücadele etmek ve Fransızları iki ateş arasında bırakma çalışmalarını şu şekilde anlatmaktadır (Cebesoy, 1953, s. 256); “*Cenup komşularımızda bize karşı başlamış olan bu fikir değişikliği onlarda da milli birlik ve milli mukavemet merkezlerinin hazırlanmasını intaç etmişti. Halep milli teşkilatında nüfuz sahibi olduğu anlaşılan Şakir Nimet Beyle Şam milli teşkilatının kumandanlığını deruhte etmiş bulunan Yusuf Paşa bizimle muhabereye girişmişti. Bu müracaatlarını memnuniyetle kabul ederek işgal kuvvetleri üzerine müştereken yürümeği kararlaştırmıştık. Hatta müşterek hareketimizin daha çok müessir olabilmesi için kendilerine silah ve cephane yardımında dl bulunmuştuk. Hareketlerimizi koordine edebilmek için onların yanına murahhaslarımızı da yollamıştık. Bunlar arasında rahmetli Özdemir Bey de vardı*”.

3. BÖLÜM

TBMM'NİN AÇILMASINDAN SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NE KADAR GEÇEN SÜREÇTEKİ TÜRK FRANSIZ GÖRÜŞMELERİNİN TBMM'DE ELE ALINMASI

3.1. Yirmi Günlük Geçici Mütareke (28 Mayıs 1920) Hakkında TBMM'de Yaşanan Tartışmalar

İstanbul'daki Fransız banka müdürü Mr. Savoy daha önceden tanıştığı Van eski valisi Mebus Haydar Bey'i General Gouraud ile görüşmeye ikna etmiştir. Haydar Bey, Binbaşı Reşit, Şevket Bey, Mazhar Müfit Bey ve Mr. Savoy İstanbul'dan hareketle Beyrut'a geçmişlerdir. General Gouraud'un güneydeki çatışmaları durdurmak için kendileriyle uzlaşmak istediğini belirtmesi üzerine Haydar Bey; bu uzlaşmayı ancak Ankara ile yapabileceğini kendisinin böyle bir yetkisinin olmadığını söylemiştir (Yavuz, 1994, s. 88).

Bunun üzerine General Gouraud, M. Sarrault isimli bir kişiyi Mustafa Kemal Paşa ile ön görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya göndermiştir. Fransızlar ile resmi düzeydeki temaslar bu şekilde başlamıştır (Atatürk, 1984, s. 365).

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin 1 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumunda Fransız heyetinin Ankara'da bulunduğunu; kendilerine ilk olmakla birlikte son derece ağır bir teklifte bulunulduğunu, teklifin kabul edilmemekle birlikte ileride izlenecek yol haritası açısından bu teklifi milletvekilleri ile paylaştığını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır; (TBMM GCZ, D.1, C.1, s. 7-8).

“... Müsaade buyurursanız biraz da Kilikya cephesinden bahsedeyim : Buradan bahsederken elviyei selâse diyebileceğimiz Ayıntap, Maraş, Urfa'yı nazardan geçirebiliriz. Efendiler; her yerde olduğu gibi, buraya da mütarekename ahkâmı hilâfına İtilâf kuvvetleri girdiler. Bilâhare aralarında bir itilâf yapıldı ve İngilizler çekildi, Kilikya'yı ve Antep, Maraş, Urfa'yı bütün Suriye ile beraber Fransızlara bıraktı ve Fransızlar burayı işgal ettiler.

Bu tecavüze karşı merkezi hükümet hiç bir tedbir almadı, hatta protesto bile etmedi. Bu cümlenize malûmdur. Fakat bizim kabul ettiğimiz esas programda; çizdiğimiz hududun dahiline buralar da girer ve buraların da düşmandan tathir edilmesi lâzımdır....

...İşte böyle artık her taraftan ümüdini kesen ve idama mahkûm olduklarına şüphesi kalmıyan, Kilikya ve sair mevaki ahalisi, bizatihi muhafazai mevcudiyet için ortaya atılmak mecburiyetinde kaldılar. Buralar halkına, hiç olmazsa hemcivar olan ahali islâmiyenin seyirci kalmaları doğru olamazdı.

Filhakika memleket dahilinden, bilhassa Sivas'tan büyük vicdanlı vatanperverler kalktılar, koştular, bu meşgul mıntakaların hududu içine girdiler ve oradaki kardeşleri ile birleşerek onların namus, mukaddesat ve mevcudiyet cidallerinde onlarla aynı safta yer aldılar.

Mücadele devam etmektedir, ilk müsademe Maraş'ta oldu ve netice haklının lehine mütemayildir. Bunu müteakip Urfa ve Silifke havalisinde müsademeler oldu. Buralarda da biz kazandık, düşman bu gün Arappınarı istikametinde takip olunuyor.

Antep'te yine Ermenilerin tasallutu ve tezahüratı neticesinde vukua gelen müsademeler devam etmektedir. Düşman kuvvetlerini takviye için muhtelif taraflardan kıtaat gelmiştir. Fakat bunlar millî kuvvetler tarafından mefluç bir hale ifrağ edilmiştir. Adana ve Islahiye şimendifer hattına kadar olan mıntaka kuvayi milliye tarafından işgal edilmiştir. Yalnız Misiste ve diğer bazı noktalarda düşman kuvvetleri kalmıştır.

... İşte efendiler; Fransızlar bu tazyikat neticesinde bunu yapan insanlarla temasa gelmek mecburiyetini hissetmişlerdir.

Fransa tarafından bizimle mülakat etmek üzere Müsyü Alber Saro namında bir zat bu gün buraya fasıl olmuştur.

Buraya gelmeden evvel bazı rüfekamız Beyrut'a gitmişlerdir. Orada Suriye ve Irak'ın heyeti umumiyesini idare eden General Desperey ile görüşmüşlerdir. Bugün müzakerede bulunduk. Yarın devam edeceğiz. Müzakerenin heyeti umumiyesini size arzetmeği muvafık buluyorum. Sureti umumiyede muvafakatinizi almak doğru olacaktır. Görüştiğümüzü hulâsa edeceğim. Kararlar müteakip müzakeratta takarrür edecektir. Bu zat bir itilâf zemini hazırlamakla muvazzaftır. Asıl itilâf için bir Fransız heyeti gelmeğe hazır bulunuyor, eğer zemin hazırlanırsa gelecektir.

Bu zat da bütün Fransız diplomatları gibi diyor ki, işgalde biz haklıyız, fakat sizinle de anlaşmak istiyoruz anlaşalım : Biz de diyoruz ki : Fransızlar buraya haksiz olarak girmişlerdir. Fakat bizim için yalnız bir Kilikya meselesi yoktur. Mevcudiyetimizin heyeti umumiyesinin muhafazası meselesi vardır.

Şimdi kendilerinin tekliflerini arzedeceğim. (Fransız memurunun teklifi okundu.¹)

Bu ilk ve en ağır teklifleridir. Tabii dikkat buyurulursa anlaşılır ki bu mevadî kabul etmekle kat'î bir şey kabul etmiş olmayız. Yalnız istihsal edeceğimiz neticeler hakkında noktai nazarımızı tesbit etmeliyiz ve bunun neticesinde bir program meydana getirmeliyiz.”

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'in 9 Mayıs 1920 tarihli oturumunda Güney Cephesi'nde Fransızların iyice sıkıştırıldığını, Pozantı'daki kuşatma nedeniyle Fransızların görüşmelerini hızlandırdığını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır; (TBMM GCZ, D.1, C.1, s. 21-22).

“...Kilikya cephesindeki vaziyette de ufak bir tebeddül olabildi. Pozantı muhasarası devam ediyor. Epeyce bir Fransız kuvveti orasını muhasarada bulunduruyor. 3 Mayıs günü bu Fransız kuvvetinin muhasarası defedildi. Oradaki kuvvetlerimizin yaptığı muharebe neticesinde Fransızlar muhasarayı refetmeğe ve hatta Cerablus istikametinde çekilmeğe mecbur olmuşlardı.

Bugün Antep'le doğrudan doğruya telgraf muhaberesi yaptık. Demin ismi okunan Kılıç Ali Bey de orada idi. Çekilen Fransızlar Cerablus'ta zaten mevcut olan kuvvetlerinin yanlarına çekildiler ve oradan Urfa'ya doğru hareket eseri göstermişlerse de Suruç'ta bulunan kuvvetlerimizin müsademesine tesadüf ederek orada kalmışlardır. Kilikya cephesinde başka fevkalâde bir hal yoktur. Bütün yeni vaziyet bundan ibarettir. Vuku bulacak tebeddülâtı da ilk fırsatta arzederim. Her halde vaziyetimiz gayet muhkemdir ve irşat ile mukabele ediliyor. Fakat her halde bu erbabı mefsedeti esaslı bir surette tedip etmek için de kat'î teşebbüsatta bulunuyoruz.

...Geçen gün arzetmiştim. (Fransızlar tarafından ileri sürülen o) 2 madde üzerinde kendisi ile görüştük. Esasen o teklif ettiği hususu pek te menafîimize müşfik görmedik. Yalnız kendisine karşı dedik ki : Teferruatı hakkında şimdiden görüşmeğe lüzum görmüyoruz. Çünkü kendisi o kadar sahibi salâhiyet değildi. Her halde biz herkesle anlaşmağa taraftar olan insanlarız. Biz hiç kimse ile durup dururken mücadele, münakaşa etmek istemiyoruz, sulh taraftarıyız. Binaenaleyh alelittlak söz veririz ki yalnız Fransızlarla ve Kilikya meselesi hakkında değil, bütün mukadderatımız hakkında görüştükten sonra icrayı mukarrerat etmek üzere bir heyet buraya gelsin dedik. O, bunu kabul etti, buradan bir telgraf verdi. Eğer muvafakat ederlerse anlaşmayı teklif etti. Sahibi salâhiyet ve Döke namında diğer, bir zat

¹ Zabıtta geçen Fransızların teklifi, 58 nci Alay Kumandanı Vasfi Beyle Kuvayi Tedibiye Kumandanı Arif Bey'in telgrafları maalesef zapta girmemiştir.

buraya gelmek üzeredir. Bunların İstanbul'a çektikleri telgraf alındı: Antalya'ya muvasalât etmişler ve beraber buraya geleceklerdir. Bu suretle Fransızlarla daha kat'î müzakerat yapabiliriz ve belki de anlaşırız."

Fransızlar, yapılan bu görüşmelerden sonra ileri düzeyde bir görüşme yapmak için General Gourad'un siyasi danışmanı Robert de Caix başkanlığında bir heyet gönderme kararı almıştır. Bu görüşme öncesinde Fransızların masada elini güçlendirmek amacıyla güney cephesinde yeniden saldırıya geçilmişse de bu saldırılardan istenilen netice alınamamıştır. 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya ulaşan Robert de Caix, M. Savoy ve Labonne'dan oluşan heyet Mustafa Kemal Paşa ile hemen görüşmelere başlamışlardır. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmelerde sadece Sis, Pozantı ve Antep'in değil Fransız işgali altındaki tüm toprakların boşaltılmasını istemiştir. Bu talep üzerine Fransız heyeti; bu kapsamda bir anlaşma yapmaya yetkilerinin olmadığı, hem gerekli yetkilerin alınması hem de bu süreçte çatışmanın devam ettiği yerlerde bir mütareke yapılabilmesi için 20 günlük bir ateşkes teklif etmişlerdir (Yavuz, 1994, s. 88, 89).

20 Mayıs 1920'de Gouraud'un yardımcısı hükümet ile görüşme yaparak 20 Mayıs 1920 tarihinde 20 günlük ateşkes imzalamayı kabul etmiştir. Bu ateşkes ile Ankara hükümeti batı cephesine ağırlık verme imkânı elde ederken Fransa ise Faysal'a karşı kuvvet toplamayı amaçlamıştır (Dağıstan ve Sofuoğlu 2008, s. 22).

Kilikya Kuvayı Milliye Kumandanı Kozanoğlu Doğan Bey'den Feke Kuvayı Milliye Kumandanı K. Ruhi Bey'e gönderilen telgrafta Fransızlarla Türkler arasında yapılan görüşmeler sonucunda ateşkes anlaşması imzalandığı bildirilmiş ve dört maddeden oluşan ateşkes metni gönderilmiştir. Ateşkes anlaşmasına göre (ATAM, 2006, s. 348);

1- Mayısın 29/30 uncu gece yarısından itibaren bütün Fransız cephe sinde Fransızlarla tatili muhasemat edilecektir. Tatili muhasemat müddeti yirmi günden ibarettir.

2- Pozantı ve Sis 'te bulunan Fransız kıtaatı silâhları ve bilumum eşya ve malzemeleriyle Adana-Mersin şimendifer hattına kadar çekilecekler, Ayıntap şehri Fransızlar tarafından tahliye edilecek ve şehir dahilinde bulunan Fransız kuvveti kasaba haricindeki Fransız Ordugâhına çekilecektir. Tatili muhasematın ilk on günü zarfında Pozantı, Sis ve Ayıntap tahliyesi hitam bulacaktır.

3- Tatili muhasematın ilk günü zarfında yedimizde bulunan Fransız üserasının kendilerine iadesine başlanılacak ve Fransızlar tarafından gerek siyaseten tevkif olunan Müslümanlar, gerek esir edilen (silik okunamadı) bize iade edilecektir.

4- Adana Valisi ile Osmanlı Memurini Hükümeti arasında serbestçe açık muhabere icra edilecektir. Pozantı, Sis ve Ayıntabın şeraiti tahliyesi ve üsera mübadelesi hakkında ayrıca tebligat yapılacağından şimdilik yalnız Mayısın otuzuncu günü sabahından itibaren tatili muhasemat edilmesi temin edilmelidir. Bu emir 30 Mayıs 336 sabahına kadar en ileri hattaki kıtaata tebliğ edilmiş bulunacaktır. Tekarrür eden mevadda kemali ciddiyet ve dürüstü ile tamamen riayet olunması ve riayet ettirilmesini kat'iyen talep ederim. Emrin alındığı ve bütün cephenin mukarından haberdar edildiği gün ve saat buraya bildirilecektir.

Fransızların ateşkesi kabul ettiğini bildirmesi üzerine 29 Mayıs 1920 tarihli gizli oturumda ateşkesin kabulü için konu TBMM'de tartışmaya açılmıştır. İlk olarak söz alan Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Paşa; Fransızlar ile ateşkes şartlarını ortaya çıkaran askeri gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. Pozantı ve Sis'te durumun lehimize olduğunu, bununla birlikte Antep'te durum Fransızların lehine iken böyle bir ateşkesin Fransızlar tarafından kabul edilmesinin Güney Cephesinde Fransızların durumunu göstermesi bakımından önemli olduğunu dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D.1, C.1, s. 43);

...Fransızlara gelince; Fransızlar Maraş şimalinde idiler. Urfa'yı işgal etmişler. Pozantı şimaline gitmişlerdi. Geçen Meclis-i Mebusan'ın intihabı sırasında İstanbul'da birçok defa müracaat olundu hep avutucu cevaplar vermekle beraber gazetelerinde ve ricali siyasiyenin ifadelerinde sarahaten Sivas'a ve Diyarbekir'e kadar inmek arzularını izhar ediyorlardı. Fransız miralayı arabasına binerdi. Mardin'e ve Diyarbekir'e geliyorum, konsoloshane tesis edeceğim, diye telgraf çekerdi. Herkes bilirdi ki bir müddet sonra idare teessüs edecektir, nasıl Adana'ya girmiş ise oralara da girecektir. Halbuki bu kadar müslümanı hiç yerine koyarak müstahkâr bir vaziyet alan Fransızlar bugün Maraş'tan bütün dünyanın tehdidatına rağmen sopa ile kovulmuşlardır. Bugün Antep cenubundadırlar. Urfa'dan atılmışlardır. Fırat ve Cerablus civarında, Arappınarında güç hal tutunmağa çalışıyorlar. Bütün nıkatı ayrı ayrı muhasara ettik ve düşürdük. Biz heyeti ihtilâliyeyiz. Kendilerinin teçhizatı mükemmel olmakla beraber bizimle temas etmekten başka çare olmadığını anlayarak adam gönderdiler. Vaziyeti beraber iki eş heyet gibi tetkik etmişizdir ve bizim teklifatımızı muvakkaten kabule mecbur olmuşlardır. Binaenaleyh Fransız Heyetiyle tatili muhasamat suretinde yaptığımız muvakkat bir askerî mukaveleyi izah etmek isterim: Mayısın otuzundan itibaren yirmi gün müddetle

Fransızlarla aramızda tatili muhasamat olacaktır. Bu müddet zarfında mahsur olarak memleketimiz dahilinde kalmış olan yerleri tahliye edeceklerdir. Bunlar Pozantı ile Sis'tir (Kozan). Burada bulunan kotalarını kendilerine iade edeceğiz. Memleketimizden çıkacaklardır. Şimdi aldığımız malûmata göre tatili muhasamata vakit kalmadan bizim askerlerimiz cebren almışlardır.

Antep bu günlerde müşkül vaziyet geçiriyor. Antep civarında muharebe oluyor. Yakında kuvvet gönderdiler. İçeride Fransız kuvveti vardır. Ahali kendisini müdafaa ediyor. Antep cenubunda yeni bir muharebe oldu. Bizim kıtaatımız şimale çekilmeye mecbur oldular. Fransızlar takip ettiler. Muvaffak olduk zannı ile tepelendiler. Antebin cenubuna çekilmeye mecbur oldular. Yalnız Antep şehri içinde müsademe devam ediyor. Onun için Fransızlarla yaptığımız müzakerede Antep şehrinin tahliyesinde ısrar ettik. Mecburiyetlerinin derecesini tasavvur buyurunuz ki kendileri için müsait telâkki olunan yerlerde de bizim şeraitimizi kabul ve şehri tahliye ederek bizim memurlarımıza serbest bir surette bırakmaya muvafakat ettiler. Bunu yapıp yapmayacaklarını bekliyoruz. Yapacaklarını söylediler, muvafakat ettik. Antebin tahliyesiyle beraber diğer yerleri de tahliye etmek üzere yirmi gün mütareke yapacağız. Mütareke yirmi günlük tatili muhasamattır. Bu tatili muhasamayı Adana mıntakasının tahliyesine mukaddeme addettiğimizi Fransızlara söyledik. Fransızlar bu müddet zarfında şifahen Adana mıntakasının tahliyesini tekrar müzakereye girişmek ihtimalini ima etmişlerdir. Kendi imanımıza, kendi kuvvetimize müstenit olmayan hiç bir taahhüde inanmadığımız için bu müddet zarfında Adananın ve diğer mıntakaların tahliyesinden başka çare olmadığını istihzaratımızla da göstereceğiz. Bugün zaten Pozantı ve Sis'te kemali emniyetle Adana ovasına bakıyoruz. Orada hazırladığımız, topladığımız kuvvetlerle Adana'yı tahliyeden başka çare olmadığını da ayrıca kendilerine irae etmek istiyoruz. Bu tazyik ile ümit ediyoruz ki yeniden Fransızlar bizimle temas edeceklerdir. Husule gelecek netayiç ve safahatı ayrıca Heyeti Çeliklerine arzedece-ğiz. Memleketimizi müdafaa etmek için aleyhimize kullanılabilecek kuvvetler ve geçireceğimiz müşkilât ve mezahim bütün safahatiyle arzolunmuştur...

Bir milletvekilinin ateşkes şartlarını ve ateşkesin kaç maddeden ibaret olduğunu sorması üzerine İsmet Paşa konuşmasını şu şekilde devam ettirmiştir; *Arzettim, efendim! Yirmi gün müddetle tatili muhasamat edilecek. Bu müddetin ilk on günü zarfında Antep şehriyle Sis ve Pozantı mevkileri tahliye olunacak. Antep şehri civarındaki Fransız kuvvetleri Fransız ordugâhına gidecek. Fransız üserasını iade edeceğiz. Buna mukabil gerek asker olarak ellerinde esir bulunan ve gerek sair suretlerle götürülenleri iade edeceklerdir. Biz de Fransız*

kuvvetlerini Adana ve Tarsus'a salimen göndereceğiz. İstanbul'un işgal olunduğu günkü vaziyetten bu günkü vaziyetimiz daha muvaffakiyetli ve daha kuvvetlidir. İşgal günü düşmanlarımız hiçbir mevcudiyeti olmayan ve bütün merkezi faaliyeti ellerine geçirerek perakende ve düşük bir halde bulunan bir millet karşısında idiler....

İsmet Paşa'dan sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa imzalanılan geçici ateşkes anlaşması ile ilgili bazı milletvekillerinin çekinceleri olduğunu bu yüzden ateşkesin kabul edilmesinin kendileri açısından ne gibi faydaları olacağını belirtmek amacıyla bir konuşma yapma gereği hissettiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa; imzalanan ateşkese Güney Cephesi'ndeki dağınık kuvvetleri düzene sokmak ve askerinin eksikliklerinin giderilmesi için ihtiyaç duyulan zamanı kazanmak için ihtiyaçlarının olduğunu, bu eksikliklerin giderilmesi için uğraşılırken muharebelerin tamamı ile sona erdiği hissine kapılmaması için Kuva-i Milliye birliklerinin şifre telgraflar ile uyarıldığını belirtmiştir. Yapılan anlaşmanın siyasi açıdan ise önemli faydalarının bulunduğu değinen Mustafa Kemal Paşa; Ankara Hükümeti'nin henüz hiçbir Avrupalı devlet tarafından tanınmadığını, Avrupalı devletlerin hala barış görüşmelerini İstanbul'daki Damat Ferit Hükümeti yürütmeye çalıştıklarını oysa ki Fransız heyeti ile yürütülen görüşmelerde ve sonraki telgraflaşmalarda Büyük Millet Meclisi Riyaseti tabiri kullanıldığını beyan etmiştir. Bu ateşkesin en önemli siyasi faydasının Ankara Hükümeti'ni bir Avrupalı devlete resmen tanıtmak ile elde edildiğini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır; (TBMM GCZ, D.1, C. 1, s. 46-47).

"İsmet Beyefendi'nin vermiş olduğu izahat meyanında Fransızlarla yapılan bir mütarekeden bahsolunmuştur. Bazı fikirlerde bu yapılan mütarekename hakkında tereddüt hâsıl olduğunu hissettiğim için yalnız bu noktayı izah etmek isterim.

Biz mütarekede bilmukabele ne fedakârlık yaptık sualini şu tarza kalbetmek istiyorum. Yapmış olduğumuz bu itilâfı muvakkat ile biz ne kazandık? Askerî, siyasî kazandıklarımızı arzedeceğim: Fransız cephesinden gelen mebus arkadaşlarımız bilirler ki orada bulunan kuvvetlerimizi bu günkü zihniyetimize göre takviye, teşkil, tensik etmek için az çok zamana ihtiyacımız vardır. Şimdi izah veren Fevzi Paşa Hazretlerinin de bahsettiği ve daima mebus arkadaşlarımızın da birçok defalar bahseylediği bir şey var, o da kuvayi milliye'nin tensikî ve hüsnü halli meselesidir.

Takdir buyrulur ki "hali harekette, hali muharebede bulunan kuvvetlerin böyle nazari şekillerde tatbikine imkân yoktur. Arzu edilen bir şekilde tatbik edebilmek için az çok zamana ihtiyaç vardır. Bu zamanı kazanmak için bu fırsattan istifade etmek istiyoruz. Mütareke için

emir verdik, yirmi gün bir zaman kazandık. Derhal noksanlarını, teşkilât ve hazırlıklarını ikmal etmelerini ve bu zamanda hiç bir taraftan taarruz olunmayacağını kendilerine yazdık. İşte askerlik noktai nazarından kazandığımız budur. Memañih varidi hatır olan bir mahzur var ki, bu daima varittir ve bütün müzakeratımızda daima bu noktayı esas olarak tutmuşuzdur, o da yirmi günlük bir fasılai muhasamatta orada bulunan kuvvetlerimiz milis ve halk kuvveti olduğu için bir defa bunlar dağılırsa, kendi kendilerine giderse tekrar bunları toplamak ve bugün mevcut olan ciddiyet ve salâbeti askeriyei iade etmek müşküldür. Bu cidden arzettiğim gibi varidi hatırdır. Fakat biz terki muhasamat tebliğini açık olarak yaptığımız gibi şifre olarak ikinci şıkta arzettiğim gibi tebliğ ve lâzım gelen tedabiri ittihaz ettik, işte askerlik noktai nazarından temin ettiğimiz fevaid budur.

Şimdi siyasî noktai nazardan temin ettiğimiz fevaidi de arzedeyim: Şüphe yok ki gerek Heyeti Celileleri ve Heyeti Celilelerinin tevkil ettiği ve bilfiil Türkiye'nin mukadderatını idare eden heyeti icraiyeimiz itilâf devletlerince henüz tanınmamıştır. Memleketimiz ve milletimizin mukadderatını hal ve fasletmek için düşmanlarımız Ferit Paşaya müracaat ederek onunla hal ve faslı davaya çalışıyorlar. Binaenaleyh Avrupalıları bu çürük ve gayri meşru müracaatgâhtan sarfi nazar edip doğrudan doğruya milletimize ve milletimizin mümessillerine müracaat ettirmek, istihsal edilecek muvaffakiyetin en parlağıdır. İşte bu siyasi faydayı temin edebilmek için imzaları tahtında bir müzakerei siyasiyeye girişmeyi faydalı addetmek lâzımdır. Vakıa buraya gelmiş olan heyet bütün Avrupa'ya ilân edilmiş bir heyet değildir. Fakat kendilerini gönderenler tarafından tamamen salâhiyet sahibi olarak gelmişlerdir. Bu heyet şifahî beyanatında ve gerek tahriren keşide etmiş oldukları telgraflarda daima Türkiye Büyük Millet Meclisi ibaresini yazmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine hitap etmiştir ve bu kâğıda da o suretle vazı imza etmişlerdir. Bu umumî faydadan başka maddî olarak siyasî fevaid de vardır. Malûmu âliniz sulh şeraiti meyanında Kilikya'ya taallûk eden noktalar tetkik edilirse görülür ki Kilikyayı Suriye'den ve Suriye'yi Kilikya'dan ayıran bir hudut vardır ve bu hudut Ceyhan'dan geçer, Kilis, Antep, Urfa ve Mardin'i ihtiva eder. Bu isimlerini saydığımız mevaki Suriye'den addedildiği halde aktedilen mütarekenamede böyle bir ifade yoktur. Nitekim Kilikya tahliye olunacaktır diyerek tarafımızdan resmen ifade olunmuştur.

Binaenaleyh biz şimdi böyle bir müsâlâhanameyi tanımıyoruz ve tanımayacağız. Fakat bizim tanımamamız kâfi değildir. Avrupalılara da müsâlâhayı yapanlara da tanıtmamak lâzımdır. İşte Fransızlarla giriştiğimiz münasebatta bu noktayı da temin etmiş bulunuyoruz. Efendiler, bizimle karşı karşıya gelen Fransızlar arzettiğim hududun garbindan, Kilikya'ya ait

bazı aksamdan, Sisın tahliyesinden ve en nihayet bütün Kilikya'nın tahliyesinden bahsetmişlerdir. Fakat Antebın ve o civardaki arazinin tahliyesinden bahsetmemişlerdir ve daima ondan kaçmışlardır, işte biz onlara böyle bir hududun olmadığını ve bizim için yalnız bir Kilikya meselesi değil bir cenup hududu olduğunu ve bu hududu millinin şimalinde kalan bir zerrei türabı bile düşmanların elinde bırakmayacağımızı isbat için Antep şehrinin de tahliyesini şartı esasî olarak serdettik ve efendiler bunu temin ettik.

Binaenaleyh Fransız murahhasları aldıkları salâhiyeti de belki tecavüz ederek bizimle yapmış oldukları itilâfta yalnız Kilikya değil, alelülak Fransızlarla hali temasta ve hali muhasamatta bulunduğumuz yerlerden bizim talep ettiğimiz noktaları tahliyeye muvafakat etmişlerdir. Maksat yalnız Sisın, Pozantı'nın ve Antebın tahliyesi değildir, kendileriyle vuku bulan müzakerelerimizde bunu gayet vazih olarak söyledik, ki bizim bir teklifimiz vardır o da toprağımızı kamilen tahliye etmenizdir. Bu maksadı aslinin husulünü teklif eyledik. Bunu böyle kabul etmişlerdir ve bizimle anlaşmak yolunun ancak bu noktadan geçtiğine kani olmuş ve iman getirmişlerdir. Binaenaleyh bu yirmi gün, daha esaslı bir itilâf yapmak için murahhasların salâhiyet almak üzere Paris'e gidip gelmesine yardım edecek bir zaman gibi telâkki ediliyor. Efendiler, bizim hesabımız şudur ki Fransızlar cidden itilâf etmek istiyorlar. Çünkü maddeten bizimle uğraşmak menfaatlerine mugayirdir ve belki buna mukabil Suriye'deki menfaatlerini azamî derecede temin etmek isterler, işte onları bizimle itilâfa yanaştıran sebep budur. Suriye'deki menfaatlerinin ihlâl edilmesine belki biz de maddeten muhalefet etmekten sarfı nazar edeceğiz. Fakat böyle bir fedakârlık ancak menafîimizin temin edileceği kanaati hâsıl olduktan sonra olabilecektir. Binaenaleyh Kilikya ve cenup havalisinden gelmiş olan arkadaşlarımız müsterih olmalıdırlar ki bu yapılan itilâfı muvakkatte de maddeten askerlik noktai nazarından pek çok şeyler kazandık, zarar etmiş değiliz. İnşallah kariben neticeyi göreceğiz.”

Türk-Fransız geçici ateşkes anlaşması ile Mustafa Kemal Paşa'nın elde ettiği en önemli başarı Fransızları sadece Kilikya'yı değil, Suriye sınırları içerisinde görülen Antep'i boşaltmaya da ikna etmesidir. Geçici ateşkes anlaşması Türkler için adım adım Misak-ı Milli'nin gerçekleştirilmesi iken Fransızlar da Türklerle yaptıkları ateşkes anlaşması ile Kozan'da sıkışmış kuvvetlerini tahliye imkanı bulmuşlardır. Ayrıca Fransızların Çukurova'ya göre daha büyük planlarının olduğu Suriye'deki direnişi bastırmak için kuvvetlerini buraya yönlendirmek gibi bir imkân ortaya çıkmıştı (Yavuz, 1994, s. 93, 94).

Fransızlar 8 Haziran 1920’de Ereğli ve 18 Haziran 1920’de Zonguldak’ı işgal etmeleri üzerine ateşkes bitmiştir. Bu ateşkes antlaşması resmi olarak Fransız hükümetinin TBMM hükümetini tanıdığının göstergesidir (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s. 22)

20 Günlük Geçici Ateşkes Anlaşması, süresi tamamlanmadan bitmesinden sonra bu ateşkesin nasıl bozulduğu hakkında TBMM’nin 3 Temmuz 1920 tarihli gizli oturumunda söz alan İsmet Paşa; Fransızların ateşkes imzalanmasına rağmen düşmanca davranışlarının son bulmadığını 30 Mayıs’ta Adana valisi başta olmak üzere eşraftan pek çok kişinin tutuklanarak Mersin’e ve oradan da İstanbul’a gönderildiğini belirtmiştir. Ayrıca Sis’i (Kozan) boşaltan Ermenilerin Adana ve civarında Müslüman ahaliye yönelik şiddet ve katliamlarda bulunduklarını, bu durumdan haberdar olunması üzerine Fransız makamları nezdinde durumun protesto edilmesine rağmen hiçbir önlem almayarak düşmanca tavırların sürdürülmesinin de ateşkesin bozulmasında etkili olduğu bilgisini paylaştığı şu konuşmayı yapmıştır; (TBMM ZC., D. 1, C. 2, s. 54)

“...Diğer cepheler hakkında da arzı malûmat etmek isterim. Bunlardan birisi de Fransız cephesidir. Evvelce ayrıldığımız zaman Fransızlarla bir mütareke akdetmiş bulunuyor idik. Yirmi gün müddetle 28/29 mayıstan başlayan tatili muhasamat esnasında üseramızı ve mevkufini siyasiyemizi mübadele ve tahliye ettik. Ondan sonra bu müddet esnasında mahsur bulunan Pozantı ve Sis cihetleri Fransızlar tarafından -Antep şehri de- tahliye edilecekti. Mütareke müddeti hitama ermeden Fransızların harekâtı ile mukavele münfesih bir hale gelmiştir. Arzedeyim: Evvelâ, tatili muhasematı bütün cephelere tebliğ ettik. Fakat bu müddet esnasında Adana’da bulunan valimizi 30 Mayıs’ta tevkif ettiler ve daha Adana’da bulunan birçok eşraf tevkif ve Mersine sevk ve harp gemilerine bindirilerek doğru İstanbul’a sevk olundular. Tatili muhasamattan sonra tevkife devam etmek hareketi hasmanedir. Tevkif olunan adamları bize vermeyerek başka yere göndermek hareketi hasmanedir ve doğrudan doğruya mukavele ahkâmına münafidir. Ondan sonra Sisten çekilen Ermeniler Sis civarında ve Adana civarında bütün islâm köylerine taarruz etmeye başladılar; köylerimizi muhasara ettiler, emvali yağma eylediler; ahalimizi kaçırdılar ve kendileri islâm ahalinin evlerine girdiler ve sonra buraları Fransızlar, sevkettikleri trende top kullanarak doğrudan doğruya tahrip ettiler.

Bunları protesto eyledik. Doğrudan doğruya mukavele ahkâmına münafî ve tatili muhasamata muhalif olduğunu, (tatili muhasamat ve hareketi hasmanenin) ne demek olduğunu izah ettik. Her müracaatımızda her protestomuza karşı tahkikat vadettiler. Biz cevabı alırdık,

aynı zamanda aldığımız raporlarda bu icraat ve katliamların, zulüm ve tazyiklerin devam etmekte olduğunu öğrenirdik...”

İsmet Paşa’dan sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa Suriye ve Irak’ta bağımsız devlet oluşumuna karşı çıkmadıklarını, milletlerin kendi kaderini tayin haklarına saygı duyduklarını beyan etmiştir. Bununla birlikte Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan bölgelerde kullanılan *Lazistan, Kürdistan* gibi tabirlerin ise kasten kullanıldığını ve İslâm birliği içerisinde bu gibi yerlerde yaşayan milletin asli fertlerinin bir ayrılığına müsaade etmeyeceklerini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır; (TBMM ZC, D. 1, C. 2, s. 73)

“...Biz haddi zatında gerek Suriye ve gerek Irak’taki insanların müstakil olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler, nazarı tetkikten geçirilecek olursa, Rus Sovyet Cumhuriyeti, bazı şeyleri tabîi buluyor. Meselâ Ermenistan’daki insanların kendi mukadderatını kendi reyleriyle tayin ve tespit etmeleri; Erivan Cumhuriyetini tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bu bapta arzulan her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, Lâzistan vesaire hakkında değil.

Sureti umumiyede prensip şudur ki hududu millî olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasırı muhtelifi islâmiye; yekdiğerine karşı ırkî, muhitî, ahlâkî bütün hukukuna riayetkar özkardeşlerdir.

Binaenaleyh onların arzuları hilâfında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kat’î olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu millî dahilinde Kürt, Türk, Lâz, Çerkez vesair bütün bu islâm unsurlar müşterekülmenfaadır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir noktai nazar yoktur; arzuyu vicdanî ile uhuvvetkârane ve dindarane bir vahdet vardır...”

Meclisin 14 Şubat 1921 tarihindeki gizli oturumunda Antep’in düşmesi hakkında Abdurrahman Lami Efendi’nin verdiği tahrir nedeniyle söz alan Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa Antep’te yaşanan gelişmeler hakkında oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Fevzi Paşa’nın Fransızlarla mücadeleyi sadece bugünkü Türkiye toprakları içerisinde vermediklerini, Rakka, Bab, Münbiç, Şara, Halep’in kuzeyinde de Fransızlara karşı yoğun bir mücadelenin verildiğini ve yöre halkından bu konuda ciddi bir destek alındığını belirtmesi önemlidir. Her ne kadar ilerleyen zamanda Türkiye-Suriye sınır hattının şekillenmesi farklı olsa da Suriye’nin kuzey bölgesinin de Milli Mücadele coğrafyası içerisinde yer aldığı ve Misak-ı Milli sınırlarına bu

toprakların da katılmaya çalışıldığı Fevzi Paşa'nın şu konuşmasından anlaşılmaktadır; (TBMM GCZ, D 1, C. 1, s. 425, 426, 427)

“Gazi Ayıntab'ın son vaziyeti hakkında gayet şayanı teessür bazı haberler aldık. Fakat bu, Ayıntab'ın kahramanlığına zerre kadar halel vermeyeceği için arkadaşlarımla buyurdukları şehit sözünün tekrerrür etmemesine bendeniz taraftarım. Bundan takriben iki ay evvel Ayıntab'ın vaziyeti hakkında maruzatta bulunmuştum. Bizim için ehemmiyetini de arzetmiştim. Ondan sonra Fransızlar için Ayıntab'ın ehemmiyeti iki kat artmıştı. Çünkü Ayıntab'ın mukavemetini gördükçe Suriye ahalisi ve çöl urbanı Fransızların bir gün Suriye'den sürülüp gideceklerine kanaat hâsıl etmekte ve bu suretle Fransızların Suriye'deki emellerini daima müşkülâta uğratmakta idi. Bunun için biz Ayıntab'ı ne kadar kurtarmak için uğraştık ise o da elinde tutmak için o derece uğraşmıştır ve belki daha ziyade. Malûmu âlinizdir ki, ordumuz henüz teessüse başlamıştır. En ziyade tehlike mevcut olan nokta ve en ziyade gözönünde bulundurulacak nokta, Heyeti Âliyenizce daha ziyade malûm idi. Bunun takviyesi için sarf olunan emeklerin, ancak bundan bir buçuk ay evvel semere vermeye başladığı cümlelerin malûmudur. Ayıntap, Adana, Elcezire gibi uzak cephelerde iktisabı semerat etmek için biraz daha zaman geçeceği tabiidir. Bizim yaptığımız muamelâttan evvel Fransızların Suriye'de yerleşmek için ne gibi harekâta teşebbüs ettiklerinden biraz bahsetmek isterim. Malûmu âliniz Sevr muahedesi Fransızlara Halep - Bağdat hattının cenubunu, Musul'u ve şimalinden mühim bir parçayı Kürdistan'ın mühim bir kısmı bulunmak üzere İran hududuna Fransızlar Mardin, Urfa, Cizre,- Cudi Dağı şimalinden İran hududuna kadar çizilen hattın - haritalarda müstakim çizgi ile çizilmiş bir hat vardır işte o kısımdır ki haritalarda vardır. İstanbul'dan gelmiştir, orada gösteriyor. Fransızlar daima bu hattın cenubunda kendi hüküm ve nüfuzlarını tesise sarfı mesai etmişlerdir. Malûmu âlinizdir ki Fırat nehrinin garbi ile deniz arasını, Ayıntap cephesi kapıyordu. Bu Ayıntap cephesi bunu kapamakla beraber düşmanın doğrudan doğruya Fırat'tan Çerablus'u takip edip ilerlemesine mani oluyordu. Kuvvetlerimizle Maraş'taki Ayıntap yolunu daima tehdit ediyor ve Ayıntab'ı almadan bir hareket yapamıyorlardı. Fakat buradan doğrudan doğruya yapamadığı bir hareketi çölden yapmaya karar vermişlerdi. Malûmu âliniz bundan üç dört ay evvel Fransızlar Derizeri ve Hâbur vadilerinde sakin olan aşairin bazı kısımlarını elde etmeye çalıştılar ve bunlar meyanında ... gazetesinin firari rüesasiyle vesaireyi elde etmeye uğraştılar ve bir kısmını da elde etmeye muvaffak oldular. Daha ileri vardılar, Musul'da Nasturi rüesasından Ağa Patros vardır, ki bu İngilizlerin adamıdır. Bu suretle işgal edecekleri muntakanın bilvasıta şimale doğru matlup muntakayı işgal ettikleri rüesa ve bunlara terfik

ettikleri top ve tüfek teşkilâtıyla tedricen elde etmek plânını takip ettikleri gibi bir taraftan da Ayıntab'ı sıkıştırıyorlardı.

Buna karşı biz hem bu Elcezire cephesini bu gibi tesirattan kurtarmak, hem de Ayıntab'ı kurtarmak mecburiyetinde idik. Ayıntap gerçi bir kale değil, fakat oranın kahraman ahalisi orasını müstahkem bir kale gibi şeciane müdafaa ediyorlardı. Böyle mühim bir mahallin kurtarılması üç suretle mümkündür : Düşmanı bilfiil bir harp meydanını da bozarak, onu oradan defetmek; yahut gerilerde hututu ittisaliyesi üzerine bazı taarruzlar ederek cepheye mümkün olan yerlerde kuvvetini azaltıp ondan sonra taarruz etmek; bu da mümkün olmazsa üçüncüsü; bunları da mahsur bir vaziyette bırakmak için yollarını ciddi surette seddetmek, daima cephe ve erzak kollarını vurarak kendisini mahsur bir vaziyette bırakmak. Biz bu üç surete tevessül ettik. Evveli Derizor'da vaki olan ... Elcezire'de kuvvet bıraktıktan sonra orada kabili istifade olan kuvvetleri ayırdık ve Ayıntab'a gönderdik. Şimalde derdesti teşekkül olan kuvvetleri ne kadar mümkünse ayırdık, cenuptan sevkettik. Kıtaatı tanzim etmek için kadroya icabeden zabitanı ilâve ettik. Kuvvetleri uzak mintakalardan sevkettik. Ancak düşman da, arzettiğim veçhile, buranın ehemmiyetini tamamiyle takdir ettiği için, kuvvet getiriyordu. Malûmu âlileri Fransa'nın Kilikya'da ve Suriye'de bulundurdıkları kuvvet, kendi ifadelerine göre, 70 bine balığ oluyor ve buna da General Goro 100 milyon tahsisat almıştı. Bundan maada Ermenilerden istifade ediyor, Lübnanlılardan istifade ediyor. Asuri bakayasından istifade ediyor, jandarma teşkilâtı yapıyor. Bizim buraya tahsis edeceğimiz kuvvet, Fransızları sahra muharebesinde mağlup olmasını temin ve müteferrik kuvvetlerini mağlup etmek ve kendisini Suriye'de daima tehdit altında bulundurmaktı.

Şimdi bu kuvvetleri sahra muharebatında mağlup edebilmek için oraya ne kadar kuvvet sevk ettikse o da tam zamanında bunlara mukabil faik kuvvetler yetiştirdi. Bundan takriben üç ay evvel son gayretle onun henüz en az bulunan kuvvetleri bilhassa Kollej civarındaki kuvvetlerini ağır toplarımızla tahrip ederek bunları tardedecek kuvvet ihzar ettik. Fakat o vakit bunlar ellerinde bulundurdıkları kuvvetleri gerek karadan ve gerek denizden sevk ederek meydana muharebeye yetiştirdiler. Akçakoyunlu ile Ayıntap arasında ve Ayıntap civarında vukua gelen muharebatta faikiyeti adediye onlar tarafından bulunmasından ve bizim askerlerimizin nevakısı ikmal edilememesinden çekilmeye mecbur olduk. Bunun üzerine ikinci plâna geçtik. Yani düşmanın kuvvetlerini Ayıntap önlerinde mağlup, edemeyeceğimiz tahakkuk ettikten sonra, bunların kuvvetlerini dağıtmak için, arzolunduğu veçhile, gerek çölden Raka cenubundan Münbiç, Bab, Şa'ra taraflarından Halep'in şark ve cenubuna doğru Halep'in

bağlarına ve bahçelerine kadar sokulduk. Diğer garp tarafından bir akıncı kolu Suriye ihtilâlci kuvvetleriyle birleşerek Hama hizalarına kadar vardı ve orada Ümraniye'de ve Mesip dağlarında Fransızlara karşı daima mukavemet eden şeyhlerin kuvvetine yeni bir kuvvei mâneviye vererek orada büyük ihtilâl ika ettik. Fransızlar bu suretle gerilerinin tehdit olduğunu gördüklerinden kuvvetlerini çekerek gerek Halep'i ve gerek Halep'in cenubundaki aksamı takviye ve oradaki iğtişası taarruzla geri çekilecek veçhile hareket icrasına mecbur oldular. İkinci defa olarak zayıf düştüklerini zannettiğimiz Ayıntap'a hücum ettik. Fakat efendiler, Ayıntap en zaif düştüğü zaman orada 300 mitralyöz vardı ve kasabanın etrafında mühim tepeleri tahkim ederek tel örgüleriyle sarmıştılar. Fakat mevki müstahzar muharebatını kuvvetlerimiz lâıki ile talim etmedikleri için şüphesiz tel örgülerini bozup içeri giremiyorlardı. Orada top, mitralyöz ateşleri kendilerini muvaffak olmaktan men ediyordu. Bunun üzerine Deyrizor'da birleşmiş olan Fransızları oradan defetmek için Elcezire'yi şeddeden kuvvetlerin mühim bir kısmını alarak Ayıntap'ı takviye ve buradan da tertip olunan efradı cedideyi bir an evvel oraya yetiştirmek hususu tacil olundu. Geçenlerde ajansın neşrettiği veçhile, orada Fransızlar bir muharebe yaptı. Fakat diğer kuvvetler, gene bize tâbi olan ve bize muhip olan urban ve aşair kuvvetleriyle o cepheyi mümkün mertebe takviye ve Fransız propagandasını tevkif etmek hususu kısmen istihsal olundu. Bu suretle Elcezire'yi teşkil eden kuvvetlerin bir kısmı da garbe tevcih edilmeye başlandı. Bu kuvvetlerin bir kısmı da malûmu âliniz Midyat taraflarında, Garzan taraflarında zuhur eden bazı eşkiyayı tedip ile meşgul oluyordu. Bu da bertaraf oldu, o kuvvetleri de celbettik. Görülüyor ki Ayıntap'a 20 günlük yerlerden kuvvetler yetiştirmek ve aynı zamanda muhtelif cephelerde düşmanla uğraştığımız halde, emin olunuz ki, bu yetişen kuvvetleri tamamıyla teşkil ve meydanı muharebeye sevk edecek zaman kazanılmış olsaydı, ümit ederdik ki, Ayıntap'ı kurtarabilecek idik. Fakat malûmu âliniz Ayıntap bir kale değildir ki, mahzenlerinde erzak bulunabilsin. Birçok erzak sarfına mecbur oluyorlardı. Bu suretle ellerinde ne kadar erzak varsa bunları yediler, bitirdiler. Arzettiğim tel örgülerin aralarından efradın geceleyin sırtında kaçıracağı pek cüz'i erzak ile geçinmek mümkün olmadığı gibi kasaba dahilinde fıstıkla taayyüş gibi bir kalenin son günlerini andıran bu hal devam edemezdi. Bunun için son tedbire müracaat ettik. Düşmanı mahsur vaziyete sokalım dedik. Düşmanı mahsur bir hale sokmak için onun erzak kollarını vurma ve onu cephanesiz ve erzaksız bırakmak lâzım idi.

Evveleminde Akçekoyunlu ve Ayıntap arasında seyrü sefer eden bir kafile vardı ki bu, bine yakın deve ile bir kaç yüz esterden mürekkepti. Daima muhafız ile gelip gidiyordu. Kuvvetlerimiz bunun üzerine (İkizkuyu) civarında taarruz ederek düşman ve biz de bir hayli

zayıat verdik. Fakat düşman daha çok zayıat verdikten sonra bu tariki terke mecbur kaldı. Üç haftadır buradan bir kafile gelip geçmiyordu. Hatta bu taarruzun tesiriyle Akçekoyunlu'yu da tahliye mecbur oldu. İkinci yol Ayıntab'ın, malûmu âliniz, Kilis üzerinden büyük şose, cadde bulunduğu için köprülerini tahrip ettik ve buraya gelen kuvvetlerin tehdit etmek üzere kuvvetler ikame ettik. Birkaç defa dahil ve haricin iştirakiyle Fransızlara taarruz yaptık. Birincisinde ihtiyat kuvvetleri çıktı. Muhasara yarılamadı. İkincisinde siperlerin bir kısmı yarıldı, mahsurinle birleşildi ve bunların bir kısmı dışarı çıktı. Üçüncüde; gene bir kısım yarıldı, gene bir kısmı dışarı alındı. Fakat bu yarıldıktan sonra orada durmak mümkün olmuyordu. Çünkü yarılan yerler müşterek teşkil edecek veçhile takip edildiği için toplar oraya bütün kuvvetini tevcih ediyordu ve ihtiyatlarıyla yaptığı mukabil taarruzlar bizi zayıata duçar ediyordu, barındırmıyordu. Barınmak için ancak Elcezire'den celbedeceğimiz kuvvetlerin vüruduna ihtiyaç vardı. Fakat düşman bu tehlikeyi anladığı için kendisi de Suriye'den yeni kuvvetler celbetti. Malûmu âliniz, bizim kuvvetlerimiz Halep bahçelerine Edmib (Edlip), Cisrişuğur cihetlerine kadar yayılmıştır. Düşman bunlara karşı sahra mu-harebatı yapamıyordu. Çünkü akıncı idiler. Üzerlerine gittikleri vakitte çekilip kaçıyorlar, saklanıyorlar, muharebe yapmıyorlardı. - Gerilerinde yaptığımız bu harbi sagir ile onları iz'aç ediyorduk. Fakat tayyarelerimizle keşif yaptılar ve onların karargâhlarını keşfettiler, zayıat verdimeye başladılar. Şüphesiz orada başa çıkamadılar, çekildiler. Tasarruf edip bu tarafa gönderdiği bu sıra filhakika Osmaniye ve Mamure taraflarından kuvvet celbettiği rivayet olunuyordu. Oralarda gece baskınları yaparak kuvvetleri teksif ettik. Mamafiş şüphesiz bizim orada baskın yapan kuvvetlerimizle, ihtiyatları varsa Kilis'te kuvvetlerini topladıktan sonra Kilis'ten Ayıntap yolunu setre memur olan kuvvetimiz üzerine taarruz etti. Bu kuvvet geri çekildi. Çünkü düşman kuvvetli idi. Bundan sonra Ayıntab'a gelmeye başladılar. Ayıntab'ın vaziyeti artık son derecede muzlimleşti. Ya oradaki müdafîin, bu kuvvet geldikten sonra büsbütün tazyik olunacak veyahut esir düşecek veyahut dışarı çıkacak idi. İaşe imkânı kalmamıştı. Mamafiş verilen talimatta eğer iaşe imkânı varsa bizim bir iki haftaya kadar kuvvetlerimiz gelecek, kati tertibat yapılacak denilmişti. Bunu müteakip sekiz dokuz tarihlerinde bazı köylüler çıktılar ve aynı zamanda Ayıntap'da top ve tüfek sedası işitiliyordu. Bir doktor isminde birisini söylüyorlardı. Ayıntab'ın onun vasıtasıyla Fransızlara teslim olduğunu söylüyorlardı. Fransızların burada ne yaptıklarını katiyen bilmiyoruz. Fakat bilinen bir şey varsa, propaganda mahiyetinde addettiğimiz hüsnü muamele ettikleri, şöyle yaptıkları, böyle yaptıkları yolunda ahaliyi teskin edecek bazı beyanat vardır. Fakat biz bunu hakikat addetmiyoruz. Mamafiş Kilis'te top ve tüfek sedası işitilmemiştir. Kilis'ten gelen kuvvet Ayıntab'da tahkimat yapmaya başlamışlardır...”

3.2. 11 Mart 1920 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması (Bekir Sami Bey Antlaşması) Hakkında Yaşanan Tartışmalar

21 Şubat 1921 tarihinde toplanan Londra Konferansı'na doğrudan davet ile Ankara Hükümeti de katılmıştır. Fransa ve doğuda ekonomik çıkarları olan bir kesim Türkiye'nin parçalanmasına karşıdır. Londra Konferansı'nda TBMM'yi Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey temsil etmiştir. Konferans sonunda İtilaf devletlerinin Yunanistan lehine kararına rağmen Bekir Sami bey gizli görüşmelere devam ederek İtalyanların yanı sıra Fransa ile de bir antlaşma imzalamıştır (Yavuz, 1994, s.111).

Bekir Sami Bey (Kunduk) Fransız temsilcisi Başbakan Aristide Briand ile 11 Mart 1921 tarihinde gizli görüşme yaparak imzaladığı antlaşmada, Suriye sınır hattında siyasal ve ekonomik alanda ve Türkiye'nin güney sınırının Payas köyünün güneyinden başlayarak Meydan-ı Ekbez'e varış şeklinde tespit etmişlerdir. İskenderun sancağı ile ilgili özel bir idare kurulması bölgede yaşayan Türklerin kültür ve dillerinin korunması Türkçenin bu sancakta resmi dil olarak belirlenmesi hüküm altına alınmıştır. Ayrıca çatışmaların durdurularak esir iadesi ile Kilikya bölgesinin Fransızlar tarafından boşaltılması, Fransızlara Anadolu'da çeşitli ayrıcalıklar verilmesi yer almıştır (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s.25).

Türkiye ve Suriye arasında uygun bir gümrük idaresinin kurulması, İskenderun bölgesinin Suriye'de kalarak özel bir idare ile yönetilmesi, Türkçenin Arapça ve Fransızca gibi bu bölgede bir dil olarak kabul edilmesi, Sevr Antlaşması ile Suriye'ye bırakılan ancak bu antlaşmaya göre Türklere verilen bölgelerin boşaltılmasının Türk-Fransız ortak komisyonu ile sağlanması, Bağdat Demiryolunun Kilikya girişi ile Suriye arasındaki kısmının bir Fransız gurubuna bırakılması, Sevres Antlaşması ile düzenlenen Suriye Türkiye sınırının yeniden oluşturulması yer almıştır (Yavuz, 1994, s. 111).

Bu sınır hattı İskenderun Körfezinden Payas'ın kuzeyinde bir noktadan hareket ederek düz bir çizgi halinde Meydan-ı Ekbez'e giderek (köy ve istasyon Suriye'de kalacak) buradan hareketle Marsova'yı, Suriye'ye, Karnaba ile Kilisi Türkiye'ye bırakacak şekilde güneydoğuya yönelerek, Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryoluna kavuşup Nusaybin demiryoluna kadar demiryolu hattını takip edecek demiryolu platformu Osmanlı topraklarında kalacaktır. Buradan Azekin kuzeyinden Omara varacaktır. Platformu Türk topraklarında kalan demiryolunun işletme hakkı ve güvelik sağlanması Fransızlara bırakılmıştır. Türk gümrüğünün demiryolunun kuzeyinde Fransız gümrüğünün ise güneyinde yer alması kararlaştırılmıştır (Yavuz, 1994, s. 113).

Ayrıca Türkiye’de bulunan Fransız okullarının tanınması, esir takası, ekonomik işbirliği, maden işçiliği, hususları da antlaşmada yer almıştır (Kılınçkaya, 1992, s.211-212).

Fransızlarla imzalanan antlaşmanın görüşüldüğü Meclisin 17 Mart 1921 tarihli gizli oturumunda Mersin Milletvekili İsmail Safa Bey Milli Mücadele başladığı günden bu yana hayat hakkı isteyen bir milletin Fransızlarla imzalanan antlaşmayı kabul etmesinin mümkün olmadığını belirttiği ve bu anlaşmayı yapan heyeti sert bir şekilde eleştirdiği şu konuşmayı yapmıştır; (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 7.)

“Artık sarsılmış olan bir heyetin bundan sonra orada bu davayı müdafaa etmesinin arzumuz dahilinde, kuvvetli bir şekilde müdafaa etmesinin ihtimali yoktur. Onun için heyetin geri çağırılması lâzımdır. Sonra arkadaşlar, bir noktayı daha nazarı dikkatinize arz etmek isterim. Bu hususta Hariciye Vekâletinin de bir kusuru olmuştur. Heyet zihniyet itibariyle sarsıldığından bu davayı lâyük olduğu kadar müdafaa edemeyeceklerini şubat içerisinde göstermişlerdir.

Bendeniz şimdi okunan ve Fransızlarla bir muahede şekline girmiş olan şeyi münakaşa etmek istemiyorum. Çünkü esasen bizim bunu kabul edemeyeceğimizi bir buçuk senedenberi her yerde, her noktada mütemadiyen iddia ettik. Biz hayat istiyoruz, yaşamak istiyoruz. Bu kadar kana, bu kadar meşakkate katlandıktan sonra bu mücadelede, bu kadar kan dökülen bu mücadelede isteriz ki kazandığımız sulh bize istiklâl getirsin, bize tekrar ölüm, kan getirecek bir muahedeyi içinizde, zannederim, imzalayacak kimse yoktur.”

3.2.1. Bekir Sami Bey’in İstifası Hakkında Yaşanan Tartışmalar

Meclisin 12 Mayıs 1921 tarihli gizli oturumunda Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in Fransızlarla ve İtalyanlarla imzaladığı anlaşmanın bazı maddelerinin Misak-ı Milli ve tam bağımsızlık ilkemizle çeliştiği için reddedilmesi ve bu anlaşmayı yapan Bekir Sami Bey’in Hariciye Vekâleti’nden istifasının kabul edilmesi için Mustafa Kemal Paşa şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 72,73.);

“Muhterem efendiler; Meclisinizin millete karşı ifasını, icrasını taahhüd ettiği ahkâm ötedenberi ilân ettiğimiz, cümlemizce malum bir esasta mündemiçtir. O esası bir daha tekrar etmek isterim. Hududu millîmiz dahilinde memleketin tamamîyetini ve milletin istiklâlî tamamını temin etmek. Bizim millete karşı deruhde ettiğimiz vazife bunu temin edecektir. Binaenaleyh Meclisin ve Hükümetin takip ettiği siyaset bu maksadı istihsale matuftur.

Heyetimiz hedefe yürürken daima memleketin milletin kuvvetine istinaden yürümüştür. Binaenaleyh denilebilir ki bizim takip ettiğimiz siyaset, haddizatinde, müstakil bir siyasettir.

Yalnız kendi maksadımızı istihsale matuf ve kendi kuvvetimize istinad etmiş bulunan bir siyasettir. Fakat bidayeti mücahedatımızdan bugüne kadar bu siyasiyatımıza mütemayil ve muarız bir takım manzaralar karşısında kaldık. Cümlenizce malumdur ki, Şark âlemi bizim bu siyasetimize mütemayil ve bunun bir neticesi olmak üzere de Ruslarla da bir takım ahidnameler yaptık. En son zamanda ve cümlenizce malum olduğu gibi bir de ittifakname yaptık.

Binaenaleyh denilebilir ki siyasetimiz müstakil olmakla beraber, Şark siyasetine mütemayil bir siyasettir. Fakat buna mukabil Garbe karşı itilâf kapılarını seddetmiş değiliz. Esasatımızı temin etmek şartiyle Garbin göstereceği temayülâtı samimeye kemali ciddiyet ve kemali samimiyetle hazır ve amade bulunuyoruz. Bu noktai nazarımızı bir çok vesilelerle bütün dünyaya ilân etmiş bulunuyoruz. Fakat Şarka Garbe karşı ve bütün dünyaya karşı mevcudiyetimizi istihsal ettikten sonra, sureti umumiyede Şarka ve Garbe mütemayil bir siyaset takip edildiğine dair zannediyorum ki şimdiden katî bir söz söylemek ne mümkün ve ne de caizdir. Efendiler, bu son günlere kadar Garbin bizim hakkımızdaki imha siyasetinden Sevr muahedesini ilân etmiş olduğuna idam kararnamesi hükmünü icradan sarfınazar etmiş olacağına delâlet edecek bizce katî bir emare mevcud değildir. Garbin bize samimî bir nazarla baktığına henüz inanmamaktayız. Binaenaleyh Garble ciddî bir surette itilâf etmek gününün geldiğine kani değilim ve buna nazaran bugüne kadar takip ettiğimiz siyasette, devam etmeye bunu tebdil edebilecek esbabın (zuhuna kadar bu karar dairesinde hareket etmeye) yeniden karar vermiş bulunuyoruz. Bununla beraber Garbe karşı anların temayülâtını tezyid edecek teşebbüsattan da geri durmamak lüzumuna kani bulunuyoruz. Bu maruzatımla Meclisinizin kanaat ve siyaseti bu yolda olduğuna inanarak, itimad ederek aynı siyaseti takip etmekte olan (Hükümetimizin noktai nazarını) ve kendi noktai-nazarımı, Meclis Riyasetinde bulunmak itibariyle, arz etmek (lüzumunu hissetmiş bulunuyorum.)

Şimdi Londra'ya gitmiş olan heyeti murahhasamızın Londra'daki konferans neticesinden aldıklarımıza ve Fransızlarla İtalyanlarla yapmış oldukları itilâfnameler nazarı dikkate alınırsa bu itilâfnameleri yapan rüfekamızla Heyeti Vekile arasında ihtilâfî içtihad tebarüz ediyor. Filhakika Fransızlarla yapılmış olan itilâfname muhteviyatı daha yapıldığı zaman telgrafla şifre ile bildirilmiş idi. Heyeti Âliyeniz reddetti ve Hükümet de bunun üzerine reddolunduğunu heyeti murahhasaya bildirmişti. Heyeti murahhasamızın buraya muvasalatından sonra şifahî bazı izahat ve malumat verdiler. Buna rağmen yine Heyeti

Aliyenizin reddetmekteki esbabı kuvvetten düşürecek başka bir sebep görülmedi ve reddetmekte Heyeti Vekile de, Meclis de müttetik kaldı ve demin arzettiğim nıkattan dolayı Umuru Hariciye Vekili Beyefendi ile Heyeti Vekile arasında ihtilâfi içtihad görüldü ve kendileri bu sebepten dolayı Umuru Hariciye Vekâletinden istifa buyurdular. Mamefih, kendilerinden yine vasi istifadeler temin edeceğinizden istifanamesini Makamı Riyasete takdim ediyorum. Şimdi okunacak, Netice olarak vukubulan teklifatı yine o zaman bütün takaza ediyor. Birer suretleri aldı. Bu suretle bittabi mütalâa buyurulmuştur. Bu teklifin bir nebzesi dahi Sevr muahedesini esas olarak bize kabul ettirmeye matuftur. Heyeti umumiyesiyle şayanı nazar dahi görülmekte. Heyeti Aliyenizin vereceği karar tabii kararı katî olur. Fransızlarla yapılmış olan itilâfnameye yeniden bir mukabil teklif hazırlandı. Anı Paşa Hazretleri şimdi Heyeti Âliyenize arzedecektir. İtalyanlarla yapılmış olan itilâfname metni dahi Fransızlar ile (yapılmak istenen itilâfnamedeki ahkâmı aynen) ihtiva etmektedir. Bu cihet Heyeti Vekilece tasvip edilmiştir. Yalnız onun icrası badessulh olacağı için İtalyanlara hemen cevap vermeye lüzum görülmemiştir. Fakat Fransızlara hemen verilmek lâzım gelmiştir. Mahaza doğrudan doğruya bendenize ve gerekse Heyeti İcraiye Riyasetine ve Hariciye Vekâletine müracaatları vardır. Onlar yapılmış olan itilâfnamelerin gayri kabili olduğunu, olacağını anlamışlar, anlar dahi bunların tebdilini kabul ettiklerini bize bildirmektedirler. Ümid ederim ki Heyeti Vekilenin yeni hazırladığı proje ile ... Efendim Hariciye Vekilimizin bu suretle istifa etmesi üzerine yeni Vekil intihabını rica edeceğim. Mesaili fevkalâdenin ehemmiyetine binaen doğrudan doğruya Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretleri tekâlif vesaireyi doğrudan doğruya kendi imzaları ile yapmaktadır. Yeni Vekilin intihabını rica edeceğim. Bir şey daha rica edeceğim, Bekir Sami Beyefendiden Avrupa'da mühim istifadeler temin edileceğinden ve Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretleri ile de görüştük. Binaenaleyh kendilerine bir vazîfei vataniye tevdi etmek mutasavverdir. Tasvip buyurulursa mezun addedilmesini arzedeceğim. Çok faideli hizmetler ifa edeceğini ümit ediyorum. Malumu âlileri kendileri Londra'da, Paris'te, İtalya'da pek mühim işlere mazhar olmuşlardır. Binaenaleyh Avrupalılar itilâf devletleri bize temayül göstermektedirler. O temayülleri tezyid etmek için Avrupaya gidecektir. (Hariciye Vekili Beyin istifanamesi okundu)

Heyeti Vekile Riyaseti Celilesine Muhterem Reis Paşa Hazretleri

Gerek aktetmiş olduğum itilâfnameler ve gerek siyaseti hariciyemizde Heyeti Vekile ile bendeleri arasında bariz bir surette ihtilâfı içtihad hâsıl olmuştur. Şu şerait dahilinde bendelerinin Hariciye Vekâleti gibi siyaseti umumiyenin nâzımı olması icabeden bir makamda kalması calibi mahazir olduğundan Vekâleti Hariciyeden istifamın kabul buyurulmasını talep ve rica eylerim efendim.

8 Mayıs 1337

Hariciye Vekili Bekir Sami

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine Takdim

Heyeti Vekile Reisi

Fevzi”

Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasından sonra söz alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey yaşanan olaylar hakkında Heyet-i Vekile Reisi Fevzi Paşa’nın bir açıklama yapmasını istemiştir. Bu talep üzerine söz alan Fevzi Paşa, Bekir Sami Bey’in Fransızlarla imzaladığı anlaşmanın iki hususta bağımsızlık ilkemizle çeliştiğini belirtmiştir. Bunlardan birisi toprak meselesi olup; imzalanan anlaşmaya göre sınır olarak kabul edilen demiryolu hattının coğrafya ve demografiye aykırı biçimde bir sınır hattı meydana getirdiğini ve bu durumun anlaşmayı imzalayan Bekir Sami Bey tarafından dahi yanlış olduğunun kabul edildiğini beyan etmiştir. İkinci konu olarak ise iktisadi anlamda TBMM Hükümeti’nin yabancı sermayeye karşı olmadığı lakin Fransızlara verilen ekonomik nüfuz bölgelerinin ekonomik bağımsızlık ilkemizle bağdaşmadığını, Fransız Başbakanı Mösyö Briand’a Türk tarafının isteklerini belirten yeni bir mektup gönderildiğini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 73-74);

“Reis Paşa Hazretlerinin beyan buyurdıkları üzere ... bizim için müstacel bir mahiyeti haiz olan Fransız itilâfnamesinin bir an evvel bir neticeye isali lâzım gelmiş, bunun için gerek Fransızlar tarafından gösterilen temayül ve gerekse o havalinin muhterem mebusları tarafından Heyeti Vekileye verilmiş olan bazı malumatın ilâvesiyle bir mukabil teklif hazırladık. Gerek bu mukabil teklif, gerek bu mukabil teklifi icabettiren esbabı siyasiye ve bu mukabil teklife olan bir mektup, nazarı dikkate aldığımız hususu, heyeti âliyenizin ötedenberi âleme ilân

ettiği Misakı Millî, ahdi millî, istiklâlî millî meselelerine müsteniddir. Bundan maada evvelki mukavelede, Bekir Sami Beyin imza ettikleri mukavelede şimendifer hattı mevzuubahis idi. Bekir Sami Beyefendi de Heyeti Vekileyi tenvir ettikleri sırada bu hududun tashih olduğunu bildirdiler. (Kendileri de şimendifer hattının hudut olarak kabul edilemeyeceği) lüzumunu beyan ettiler, ki bu lüzumu takdir ederek bir çok kazalar köyler arazisi ikiye ayrılacak istasyonların bir kısmı Fransızlar tarafında ve bir kısmı bizim tarafımızda; gayet garib bir vaziyet hâsıl olacak. Biz kaza hududlarını daha ziyade bir şekil coğrafiyeye tespit ve teklif ettik.

İktisat hususâtına gelince bu mevzudaki maruzatımız ise yine Bekir Sami Beyin tenviratından anlaşıldığına nazaran, Fransızların teklifi bilhassa sermaye meselesine matuftur ve biz de ecnebi sermayesinin memleketimize girmesine taraftarız. Fakat asıl sermayenin bizim memleketimize gelmesine taraftarız. Anların arzu ettikleri veçhile, bir takım nüfuz muntakalarına hasr ve tahsis etmek istedikleri muntakalar haricinde, kendilerinin arzularını temin edecek menabi ve bazı şerait gösteriyoruz. Bunu da mukaveleye koymuyoruz. Mukavelede böyle bir menafîin temin edilmesi istiklâlê mugayirdir.”

Hüseyin Avni Bey, Fevzi Paşa’dan sonra Bekir Sami Bey’in de milletvekillerine bir açıklama yapması gerektiğini belirtince bu sefer de kürsüye Bekir Sami Bey gelmiştir. Bekir Sami Bey, bir heyet olarak gitmelerine rağmen Fransızlarla imzalanan anlaşmanın tamamıyla kendi inisiyatifine dayanılarak hazırlandığını, bu anlaşmadan doğan tüm sorumluluğun kendisine ait olduğunu beyan etmiştir. Yaptığı anlaşmanın faydalı mı yoksa zararlı mı olduğunun zaman içinde ortaya çıkacağını savunan Bekir Sami Bey bu anlaşmadan dolayı milletvekillerinin kendisini İstiklâl Mahkemesi’ne gönderme haklarının bulunduğunu belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 74,75);

“ Muhterem efendiler Londra konferansına milletin mukadderatı hakkında teatii efkâr etmek üzere, heyetinizin emrû itimadiyle, rüfekamla beraber, gittim. Millet ve memleket hesabına istihsal ettiğimiz fevaidi hakikiye azdır, çok değildir.

Fakat zannediyorum ki, heyeti muhteremeniz temin ettiğimiz fevaidi değil, (arzuladığımız netayici tamamen istihsal edemediğimiz için itilafnameyi tasvip buyurmadı. Londra konferansına kabul edilmemiz ihtimaline binaen) bize heyeti siyasiye değil, bir propaganda heyeti sıfatıyla gitseniz dediniz ve biz bu şartla, böyle bir kayıt ile gittik. Her ne hal ise milletin azmi ve ordunun kahramanlığı Londra konferansının kapısını bize açtırdı ve girdik ve zannederim ki heyeti murahhasanız, matbuatla da ispat ederim ki, mağlub bir

hükümetin heyeti olmak hürriyetinde görünmemiştir. Emin olunuz efendiler, bulunduğumuz her yerde heyeti murahasanız kendileriyle müsavi bir heyet olmak üzere kendisini göstermiştir. Muhterem efendiler; Ramazan içinde bir asabiyet tabiidir. Hepinizden rica ederim ki, itidali deminizi muhafaza ediniz. Söyleyeceğim pek azdır. Memlekete müteallik umurda asabiyet faide vermez, itidali dem elzemdir.

Efendiler istihsal ettiğimiz netayiç pek azdır. Bunu evvelce teşrih ve arzettiğim için, netice nedir diye muhatab olmaklığım, zannederim, doğru değildir. Bendeniz şunu yaptık diye kürsüye çıkmadım. Hiçbir şey yapmadığımızı söyleyerek söze başladım. İstihsal ettiğimiz pek azdır.

Evvelâ Hükümetimizin meşru olduğunu resmen dünyaya kabul ettirdik ve İstanbul Hükümetinin bir hükümeti merhume olduğunu gerek heyeti murahasaya ve gerek konferans heyetine kabul ettirdik. Şüphesiz bu benim şahsî muvaffakiyetim değildir ve bir şahıs temin edemez. Şahsın müstenid bulunduğu hükümet ve millet o gayeyi temin eder. Yeni itilâf aktettim. Şimdi rüfekayı muhterememden Ömer Lütfü Bey Meclisi Âlinize kıraat buyurdular. Bunları ne için aktettim ve ne esbaba mebni imza ettim, rüfekanın iştirakiyle mi yaptım, yahud yapmadım? Efendiler rüfekayı muhteremem eğer yapmış olduğum itilâfnameler Meclisi Âlinizce ruvi kabul olsaydı rüfekayı muhteremeye hissei fahr ayırırdım. Fakat reddi âlinize maruz kalan sakim iki itilâfnamede rüfekanın hissesi yoktur. İki itilâfnamede rüfekamdan hiç birisinin haberi yoktur. Faideli gördüm, milletim hakkında şahsen mesuliyeti kabul ettim. Şahsen imza ettim.

Efendiler daha çok izahat vermek isterim. Ne için imza ettim, faideli midir, muzir midir? Münakaşaya çok zemin vardır. Halbuki bendeniz harp içinde bulunduğumuz böyle bir zamanda kendimi müdafaa etmeyi muzir addederim. İstifamı verdim. İtilâfnameleri reddettiniz, başka bir şey söyleyecek yoktur. Milletin selâmet ve saadetidir. Mucibi mesuliyet bir hal var ise İstiklâl Mahkemesine ve nereye isterseniz oraya gitmeye hazırım.”

Bekir Sami Bey'den sonra yeniden söz alan Fevzi Paşa biraz önce dile getirdiği yeni teklifin milletvekilleri tarafından değerlendirildikten sonra kabul edilmesi halinde gönderilen mektup için Fransızlarla bir an önce görüşmelere başlanmasına izin verilmesini istemiştir² (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 75).

² Fevzi Paşa'nın mektubu ve Türk teklifinin kabul edilmesi halinde Fransızlara verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazları kapsayan bir başka mektubu iletmek üzere Hariciye Vekili Hukuk Müşaviri Münir Bey (Erteğün) 14 Mayıs 1921 tarihinde Adana'ya gönderilmiştir (Akşin, 1996, s. 114).

Fevzi Paşa'dan sonra söz alan Mersin milletvekili İsmail Safa Bey Fransızlara gönderilen yeni teklifte de sınırların Türklerin yaşadığı coğrafyanın tamamını kapsamadığını, oysa I. Dünya Savaşı sırasında topraklarımızın üçte ikisinden fazlasının kaybedildiğini kalan kısmın ise Mîsâk-ı Millî sınırları olarak tanımlandığını belirtmiştir. Bu sınırlara ulaşabilmek için yaklaşık üç yıldır büyük fedakârlıklar yapıldığını, bu yüzden Hükümetin yaptığı teklifin Fransızlarla anlaşma sağlamak için geçici bir teklif ise kabul edilebileceği ama kesin sınır olarak öngörülüyorsa bu teklifin kabulüne izin vermeyeceklerini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 75);

“Fransızlar ile heyeti Murahhasamız arasında yapılan itilâfnameyi Hükümetimiz Meclisin amel ve makasidini anlayarak reddetmiştir. Buna mukabil yeni bazı tekâlifte bulundular ...

Yapmış olduğu mukabil teklif millî hudutlarını tamamiyle kurtaracak mahiyette değildir. Suriye'de yani Fransızlara terkedilen daha bir takım Türk toprakları kalmıştır. Onun için biz bu teklifi milletimizin katî teklifi olarak, katî şekli budur dersek şüphesiz kabul edemeyeceğiz. Çünkü biliyorsunuz biz saltanatımızın imparatorluğumuzun üçte ikisinden vazgeçtik

... Kısım bizim millî hududumuzdur. Bunun bir karışını terkedemeyiz, dedik. Binaenaleyh bir buçuk seneden beri bu dava uğrunda varını yoğunu mahveden, bir çok mamur şehirlerini harabeye çeviren, bir çok genç çocuklarını yerlere seren bu millet toprağının bir karışından vazgeçemez. Yalnız, eğer Hükümetimiz bu teklifi katî bir teklif şeklinde değil bugün için kazanılmış bir muzafferiyet şeklinde sapmak istiyorsa şüphesiz kendisine mezuniyet veririz. Türklerle meskûn arazinin bilâhare bize intikali hakkı baki kalmak şartıyla Hükümet bu teklifi

Münir Bey, Adana'da General Duflex ile görüşerek Fevzi Paşa'nın teklif ve mektuplarını iletmiştir. Ankara Hükümeti tarafından Mîsâk-ı Millî'nin ruhuna uygun biçimde hazırlanmış olan teklifin sınır ile ilgili kısımları şu şekildeydi (Yavuz, 1994, s. 126-128);

- Türkiye-Suriye sınırı şu şekilde olacaktır;

Sınır, İskenderun Körfezi'nde Sarıseki'de başlayacak ve Çalankale, Kırmıklık, Afrinhan, İbrahim (Afterin'in doğusunda) ve Taşhöyük'ten (Elbeyli nahiyesinde) geçerek Deliçay'ı takip edecek ve Sacir vadisinde Karataşlı Tepe'nin doğusuna varacaktır; bu noktadan itibaren Fırat'a kadar Sacir vadisini takip edecek ve Fırat'ın güneye doğru eğim gösterdiği Şanuka'dan hareket ederek düz bir çizgi halinde Giran'a varacak, buradan da Sincar dağlarını takip edecektir. Sınırın geçtiği ve bu maddede adı geçen tüm yerler Türkiye'ye bırakılacaktır.

- Mersin-Tarsus-Yenice demiryolu hattı ile Bağdat demiryolunun Yenice-Nusaybin arasında kalan kısmı, imtiyaza ilişkin bütün hak ve ayrıcalıklarla birlikte (özellikle demiryolu işletmesi ve taşıma ticaretine ilişkin) Fransız Hükümeti tarafından belirlenecek bir Fransız grubuna devredilecektir.

Yukarıda adı geçen devir-teslim işlemi için, bu imtiyazları doğrudan veya dolaylı olarak ilgili şahısların zararını karşılayacak bir fiyat saptanacaktır. Türk Hükümeti veya Osmanlı ilgililerinin bu şirketlerdeki bütün hakları devam edecektir. Bu grup Katma ve Çobanbey arasındaki bağlantı hattının yapımını 2 yıl içerisinde tamamlayacaklardır.

- Türkiye-Suriye sınırının güneyinde yer alan ve gerek Türk gerekse karma (Türk ve Arap) bir nüfusa sahip bölgelerde özel bir idari rejim kurulacaktır. Bu bölgelerde Türk halkının millî kültürü geliştirilecek ve Türkçenin resmi bir niteliği olacaktır.

yapmalıdır. Kardeşlerimizi unutmayacağız. Bugün çekilmiş olan silâhlarımızla vakit fırsat buldukça alacağız.”

İsmail Safa Bey'den sonra söz alan Tahsin Bey ise Fransızlara devredilmesi hakkında teklifte bulunulan demiryolu hattı konusunda; demiryolu hattının yapımının uluslararası bir şirket tarafından başlandığını, bu hattın tamamlanması için savaş dönemleri de dâhil olmak üzere büyük fedakârlıklar yapıldığını belirtmiştir. Şimdi bu hattın Fransızlara teslim edilecek olmasına bir anlam veremediğini, üstelik haklarımızdan vazgeçmemiz durumunda hiçbir zaman ülkemizde tam anlamıyla bağımsız olamayacağımızı bu sebepler doğrultusunda yapılan teklife karşı olduğunu beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 75);

“Hükümetçe yapılan teklif hakkında bir güne ifadede bulunamayacağım. Yalnız ... Doksan sene müddetle Fransız kumpanyasına devredilen şimendifer hattını pek haksız buluyorum. Malumu âliniz biz bu hattın inşasını beynelmilel kumpanyaya ihale etmiş idik. ... Tayin ettiğimiz hudud hasebiyle bizde kalan şimendifer hattının ve gerek ondan sonra takibe giden zavallı askerlerimizin bir taraftan harbettği sırada, bir taraftan da oraya malzemeyi sevkettik ve orada istimal ettik. Şimdi bu hattın Fransızlara devrini icab ettiren hakkın neden ibaret olduğunu anlamak isterim. Sonra malûmu âliniz bir şimendiferin imtiyazını almak, ona malik olmak için onu imar ve meydana getirmek lâzımdır. Halbuki bunu biz zavallı askerlerimizle tırnaklarımızı dökerek meydana getirdik. Bir taraftan harb ettiğimiz halde bu tariki meydana getirdik. Şimdi Fransız kumpanyasına devrediyoruz. Sonra Ankara – Sivas hattı efendiler, bu hattı biz dört sene zarfında dört yüz bin nüfusu telef etmek şartiyle hattın ... Bunun tek mil keşfiyatı her şeyi bitmiştir. Millet bu hattı yapar, memleketimizi rumlaştıran bu hatlardır. Onların kuvvetidir. Hükümeti mecbur ederler. Ermenileri Rumları, Yunanlıları gönderir memleketimiz de propagandan, telvisattan kurtulmaz. Halbuki biz ne için kanlarımızı döküyoruz? Bir istiklâle malik ve hakkı hayata malik olmak için döküyoruz. Biz istiklâle nail olalım. Memleketimize biz hâkim olalım. Bundan böyle ecnebilerin sokacakları bu emniyetli Rumları, Ermenileri memleketimizde istihdam edip de onların hakareti karşısında o şimendiferlerin verilmemesi taraftarıyım. Binaenaleyh bendeniz red taraftarıyım.”

Tahsin Bey'den sonra söz alan Konya Milletvekili Vehbi Efendi ise Fransızlarla imzalanan anlaşma sayesinde diplomasi kapısını açık bıraktığı için Bekir Sami Bey'e teşekkür etmiştir. Açılan bu kapıdan ilerleyen zamanda müspet neticeler alınacağını umduğunu dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 75, 76);

“Efendim, insanlar iki kısımdır. Biri ipi kopana, vurup kırıcı; birisi de kapıp bağlayıcıdır. Bahusus sulh için iki millet arasına giren adamların ipi kırmaktansa bağlamak velev gayet zaif olsun, onu koparıp gelmekten ise bağlayıp işi başarmak daha iyidir.

Binaenaleyh Bekir Sami Bey bu hususta büyüklük etmiştir. Zira kırıp gelmedi. Meseleyi bağlar gibi yaptı. Bunun için Vükelaya da bir yol açtı. Elde bir sened bıraktı. Bundan dolayı büyüklük etmiştir. 'Teşekkür ederim kendi namıma. Efendiler, rica ederim, biz bütün dünyayı kılıcımızla titrettik. Hepimiz ayağımızın altına aldıkta bize yalvarıyorlar. Burada dediği gibi Avrupaya murahhas gönderirken acaba kabul edecekler mi diye titreyerek mi gönderdik? Rica ederim burada bir müzakere olundu, inkâr mı edeceğiz? Şu halde efendiler her millet kendi götürebileceği yükü biraz düşünmeli. Harbin idamesiyle hiç olmazsa gailenin birini bertaraf etmek götüreceği yükü yükletmek lâzımdır.

Muhakemeyi iyi yürütmeli rica ederim. Bunun adı sulh ise bir ayak ileri varınız, yer veriniz, biri çekin, biri verin, iki alın yahud iki verin bir alın sulh bunun adıdır. Yoksa bütün dünyaya istediğimizi vereceksin diye dünyayı titretecek isek o başka. Doğrudur bu herkeste haktır ister Konya'ya Antalya'yı İtalyanlara verin diyen yoktur. Şu halde Bekir Sami Beyin yapmış olduğu itilâf name Meclisçe kabul olunmadı. Bunun üzerine benim evvelce arzettiğim veçhile, Bekir Sami Beyin Hükûmetin muhaberesine bırakmış olduğu bir tarik üzerine Hükümet mukabil bir teklifte bulunuyor. Bence Hükümetin mukabil teklifine cevap neticesine kadar şu müzakereyi bitirmeli. Hükümetin yapmış olduğu mukabil teklif fikrimce muvafıktır. O halde iyi düşünelim.”

Vehbi Efendi bir milletvekilinin demiryolunun devri konusundaki tepkisine ise; “Fransızlar o demiryolunu Almanlardan sulhen almıştır. Ne yapacaksın şimdi? Fransız işletecektir” sözleri ile cevap vermiş ve demiryolu hattının devrinin Versay Antlaşması ile Almanya’nın denizaşırı sömürgelerinden vazgeçmesine³ bağlı olduğunu belirtmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 76).

³ 28 Haziran 1919’da Almanya ile İtilaf Devletleri arasında imzalanmış olan 440 maddelik Versay Antlaşması’nın sömürgeler ile ilgili kısmına göre; Almanya bütün denizaşırı sömürgelerinden vazgeçiyordu. Bu sömürgelerde manda rejimi altında, Milletler Cemiyeti’nin idaresi altında yeni sömürge idareleri kurulacaktı. Togo ile Kamerun İngiliz-Fransız mandasına, Doğu Alman Afrikası (Tanganyika) İngiliz ve Ruanda-Urundi Belçika, Güney-Batı Alman Afrikası Güney Afrika Birliği, Marianne, Marshall ve Caroline adaları ile Çin’de Kiaochow Japon, Yeni Gine’nin Almanyaya ait olan kısmı ile Salomon’lardaki Alman adaları Avustralya mandalarına bırakıldı. Almanya, Müttefiklerin Bulgaristan ve Türkiye’de elde edecekleri haklarını ise peşinen tanımaktaydı (Armaoğlu, 1999, s. 81).

İsmail Safa Bey'in sözlerine üzerine Mustafa Kemal Paşa yeniden söz alarak ve Fransızların da İtalyanların da bir anlaşma imzalamak istediklerini böyle bir anlaşmayı imzalamış olmalarına rağmen İngiltere ile birlikte takip ettikleri Sevr siyasetinden vazgeçemediklerini dile getirmiştir. Mustafa Kemal Paşa Fransa'nın bu siyasetine karşılık önceliklerinin teklif ettikleri hattın kuzeyindeki Fransız işgalini sonlandırmak olduğunu, diğer siyasi ve iktisadi konuların menfaatlerimiz doğrultusunda çözüleceğini umduğunu belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 76, 77);

“Beyefendinin sorduğu meseleyi izah edeyim. Bendeniz bu meselede Heyeti Vekile ile beraber müzakerede bulundum. Şayanı itimad bir memuru mahsusla buradan doğrudan doğruya Adana'ya gönderilmiştir. Siz de memurunuzu gönderiniz. Fransızlar bunu aynen kabul ettikleri takdirde tasdik için bir memur taleb edecekler. Şayed bunun üzerine tadilat yapmak lâzım gelirse aynen bildirecektir. Aynı bir heyeti murahhasa veya bir murahhas tarzında gitmeyecektir. İkinci noktayı arz edeyim. Fransızlara bu itilâfname yapıldıktan sonra Sevr muahedesini kabul ettirmek tekrar uğraşacaklarını ve İngilizler müttehiden ve müttefikân Sevr muahedesini üzerinde uğraşmaktadırlar. Fransızlarla İtalyanlar bu itilâfnameleri yapmakla Sevr muahedesinin bahşettiği şeyden sarfı nazar etmiş değildirler. Bu Sevr muahedesi yerine kaim olacak bir mesele değildir. Kendi tarafımızdan Sevr muahedesini kabul etmiyor ve bunun için diyoruz ki, yapacağımız sulhu katiye esas olmak üzere bu itilâfnameyi yapıyoruz. Yarın kendileriyle sulhu katî muahedesine gelince, o bizim için onun şeraiti esasiyesi ...

Matlubtur. Bunu yalnız ima etmek isteriz. Zira zannediyoruz ki Sevr muahedesinden vazgeçtik, bu itilâfname kâfidir dedirtemeyiz veyahut Fransızlar böyle bir muvafakate mazhar olamayacaklarını bildikleri için, zannediyorum, ifade etmişlerdir. Sevr muahedesi meselesinde müttefiklerimizden, ayrılamayız demişlerdir.

Biz de üzerine varmıyoruz. Takip olunan noktai nazar hattın şimalindeki arazinin, manatığın Fransızların işgalinden kurtarmak ve buna mukabil bizzarur bir takım teşebbüsâtı siyasiyede bulunmak ve yine teşebbüsâtı iktisadiyede bulunmalarına yine de bizim menafimiz ve kanunlarımız dairesinde müsaade...”

Karahisarı Şarki Milletvekili Mustafa Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasını *“İskenderun olsun bizde bıraksalar”* temennisinde bulunmuştur. Isparta milletvekili Abdullah Efendi ise Mustafa Kemal Paşa'ya *“Hariciye Vekâletinde Muhtar Bey bulunuyor idi. Fransızlarla yapılan şey burada okundu. Burada red edildi. Hükümet mukabil teklifatta*

bulundu. Mukabil teklifatı Meclis kabul etti. Buna cevap geldi mi, geldi ise ne cevap alındı?” sorularını yöneltmiştir. Bu sorular üzerine sözlerine devam eden Mustafa Kemal Paşa; “Meclisi Âliniz reddetti. Sureti burada aynen okundu. Heyeti Murahhasa reisi buyurdular ki, ben mesuliyeti üzerime alarak yaptığım musalahanamede nazarı itibara aldım, memleket ve millete faide tasavvur ettim, imza ettim itikadındadırlar. O gün bu şerait dahilinde muvafık görüp mesuliyeti üzerine aldılar. Bekir Sami Beyefendi ben reddolunduğuna dair talimatname aldım dememişlerdir” sözleri ile cevap vermiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 77).

Mustafa Kemal Paşa’dan sonra söz alan Aydın Milletvekili Mazhar Bey; Londra Konferansı’na gönderilen heyetin (özellikle de Bekir Sami Bey’in) bir anlaşma yapmak için çok aceleci davrandığını, Milli Mücadele’ye başladığımız zayıf döneme göre daha iyi şartlarda olduğumuzu ve bu durumu göz ardı etmeden diplomasi geliştirmemiz gerektiğini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 77, 78);

“Fakat bu kılınıcı kınından çıkardığımız zaman herhalde şurada bir taliimizi arayalım diye kılınıcı sallamış değiliz. Siyasî ve askerî birçok cihet nazarı dikkate alınması, Avrupada yapılacak iş üzerinde biraz daha düşündükten sonra, aman biraz fırsat buldukça daha müsait vaziyete girmek asabımızın herhalde gevşemiş olduğunu gösterir.

Bunu katiyen bu Mecliste söylemiş addetmiyorum. Mamafiî samimî ve açık söylerlerse daha iyi olur. Hepimiz biliyoruz. Yalnız şunu da biliyoruz ki; sulh konferansına Türkiye'nin bütün ihtisasatı o merkezde idi ki, Londra'ya varır varmaz, kendileri konferansa davet etmezlerse zaten gitmezdi. Çünkü burada en büyük kazanç Türkiye Hükümetinin Ankara'da bulunan Hükümetini tasdik ettirmek oldu. Bizim için en evvel lâzım gelen şey bu idi. Ankara'daki Hükümeti tasdik ettirmek oldu. Binaenaleyh bu hareket bittabi şu veya bunun veya filân heyetin eseri himmetleri değildir. Bittabi kendilerinin de itiraf ettikleri gibi, vaziyet artık işi bu dereceye getirmiş ve kabul ettirmiştir. Binaenaleyh Fransızlarla yaptığımız bu itilâfnameyi böyle alelacele kabul ettirmek için müessir olup olmadığını takdir edebilmek bu hususta uzun münakaşa açmak lâzım gelir. Bekir Sami Beyi acele bir itilâfname imzaya sevkedecek kadar mühim bir mesele karşısında kalmadığına, daha bizim mukabil tekliflerimiz gitmeden Fransızların bir mektubu geldiğinden bahs olunuyor, ki şununla anlaşılıyor ki Fransızlarla yapılan itilâfnamede Vehbi Efendi biraderimiz gibi Bekir Sami Bey de aman mal buldum kaçırmayayım diyerek, hemen imza etmiş... Rica ederim bu mesele mühimdir. Rica ederim bu meselenin zannederim izharı iyi bir şey değildir. Türkler artık harpten bezmişler, herhalde sulhe mütemayildir fikrini tevlid edecek harekât doğru değildir. Vaziyet hariç için

değildir. Biz kendi aramızda ne yapsak olur. Herhalde biz fevkalâde kavi ve azimkar bir vaziyette bulunduğumuzu ihsas etmemiz şarttır. Oyun oynamayalım. Bunlar ihtisasat olabilir. Fakat kendi hücrenizden dışarıya... Müsaade etmeyecek kadar düşünebilecek zevatın basiretkâr zevattan olmaları icap eder. Yoksa böyle itilâfname aktederken dahi mal bulmuş mağribi gibi koşacak adamlarımız böyle mühim ve müstacel işler için tayin edilmemeli ve çok daha basiretkâr zevatı muhtereme tayin edilmelidir. Artık bu son tecrübe herşeyi pek ziyade meydana çıkarmıştır ve tamamen halletmiştir. Herkesin parmak basacağı bir hale gelmiştir. Bu kadar ervahı şüheda bize lanethan olur. Döktüğümüz kanlar heder değildir. Biz harbe başladığımız zaman düşmanlarımızdan yüz kerre zaif idik. ... mülahazasına bizi belki cümlesini üzerimize hücum edecekleri bu hesapları az çok katiyete yakın bir kararla yaptıktan sonra, harekâtı milliyeye geçmiş olan bu millet bugün bu vaziyeti iktisab ettikten, Yunan'a iyi darbeler vurduktan sonra her adımda asarını gösterdiği zamanda sulh için bu kadar teşne olmak, oruçlu bir adamın saat on birdeki vaziyetine benzer. Allah daima muvaffakiyetler ihsan etsin. Arkadaşlar söyleyecek hiç bir sözüm yoktur. Yalnız Hükümete teşekkür ederim ki, bizim memleketin madenlerini satmamış. Bekir Sami Beyefendi mesuliyeti deruhde ederek arkadaşlarını işe karıştırmayarak talimatname fevkine çıkmıştır”

Diyarbakır milletvekili Hacı Şükrü Bey ise yeni teklifin kendisince muvafık olduğunu ayrıca Bekir Sami Bey'in imza ettiği anlaşmanın II. İnönü Savaşı sürecinde son derece diplomatik bir adım olduğunu, aksi takdirde Adana'dan Afyon'a kuvvet gönderme imkânı olmayacağını dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 78);

“Efendiler Hükümet Reisi Paşa Hazretlerinin tanzim ettiği ve Ömer Lütfü Beyefendi tarafından okunan mukabil teklifler muvafıktır. Bu beyanları bence vatanperveranedir. Çünkü Bekir Sami Beyefendi gerek Fransızlarla ve gerek İtalyanlarla yaptığı sulhname tarihlerine dikkat edilecek olursa Yunanlıların taarruz edeceğini anlamış bunu yapmıştır. Eğer bu olmamış olsaydı Fransızların karşısında Adana cephesinden kuvvet sevk edilip te Karahisar'a getirilemezdi.”

Hacı Şükrü Bey'den sonra söz alan Kütahya milletvekili Besim Atalay Bey demiryollarının Fransızlara bırakılmasını Çin'in Şangay bölgesinin 99 yıllığına İngilizlerin imtiyazına bırakılmasının bir sömürge olduğunu, bu sebeple demiryolu hattının 99 yıllığına Fransızlara bırakılmasının uygun olmayacağını ifade etmiştir. Besim Atalay Bey'in bu uyarısı üzerine söz alan Adana milletvekili Zekai Bey ise; Şükrü Bey'e cevap vermiştir. Şükrü Bey'e cevabında Fransızlarla müzakereyi yürüten heyetin hiçbir şekilde Fransızlara maden satışı

gerçekleştirmedigini, bu konuda ortaya konulan düşüncelerin yanlış olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ekonomik nüfuz alanları konusunun da milletvekilleri tarafından yanlış anlaşıldığını, İtalyanlara ve Fransızlara verilen imtiyazın hükümet denetiminde olduğunun bilinmesi gerektiğini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 78);

“Müsaade buyurunuz da cevap arz edeyim. Fransız mı olacak diye mevzu bahis olması mümkün değildir. Ayrıca yapılacak şeylerdir.

Elverir ki maksat temin edilmiş olsun. Ondan sonra o şirketin katiyen ecnebi istihdam etmemesi, o memleketin kanunlarına ait bir meseledir. Binaenaleyh Osmanlı kanunlarına tevfikana muamele göreceğ diyerek memurların terki tabiiyet edenler istihdam edecek denilir. Yoksa bunun itilâfnameye dercedilmesi lâzım gelseydi o zaman belki o itilâfname belki birkaç sahifeyi tecavüz etmesi lâzım gelirdi. Yani bendeniz itilâfnameyi müdafaa ettiğim için değil bendeniz evvelâ Şükrü Bey'e cevap vereceğim. Heyeti Murahhasamız madenlerimizi satmamışlardır, dediler. Şahsıma aid cevap vereceğim. Heyeti Murahhasa maden satmamıştır. Yapılan akortların hiç birisi memleketin bir cüzünden hiç bir serveti ecanibten birisine satmak için karar vermemişlerdir. Zatı âliniz bu akortun manasını anlamamışsınızdır, öyle zannediyorum.

Nüfuzu iktisadî meselesi hakkında farkı anlamadığınıza zahibim. Bendeniz o itilâfta en ziyade mevzu bahis tehlikeyi mucib olan cihet bir mıntaka dahilinde Fransızlara, İtalyanlara menafîi iktisadiye için bir hakkı rüchan verilmesidir. Bu bir hakkı rüchan, bir takım kuyud ile tahdid edilmiştir. O kuyud lâıykı ile Hükümet tarafından tatbik edilecek olursa hiçbir şey değildir. Mamafih Hükümetin, milletin izzeti nefsi ve menafîi milliyesi noktai nazarından muzirdir. Bendeniz bunlara muhalifim. Meclisçe inşaallah daha iyi şeraitte, inşaallah şimdi teklif edilen... Sulh aktetmek neticesine vasil olmak isterim. Yalnız demek isterim ki, bugün Hükümetin teklif ettiği Kayseri-Ulukışla hattını Fransız grubuna devretmek, şeraiti mütesaviye halinde Fransızlar grubuna devretmek, itilâfın şeraiti olarak Sivas-Ankara hattını keza aynı şekilde devretmek evvelce yapılan itilâfın vazzettiği şeraite, Hükümetin şeraitine nisbetle...

Çünkü itilâfnamede muzir olan cihet mıntaka olmazsa evvelki şerait daha ehvendir. Şu noktayı Hükümetin nazarı dikkatine koyarak icab ederse münasibse tashih ettirmek istiyorum. Türk tebasiyle Hükümetin bizzat yapacağı şeyler müstesnadır. Ondan sonra ecanibe karşı herhangi birisine verilecek imtiyazın, müsavi şerait teklif olunduğu takdirde, bir Fransız kumpanyası müsavi şeraitte kalırsa Fransız kumpanyası tercih edilecektir. Tebai Osmaniye'nin yapacağı istisna edilse daha muvafık olur. Fakat herhalde Meclisin şimdiden bu şeraiti kabul

etmesi, belki yarın ... Vaziyeti tecdit etmesi demektir. Onun için zaten Meclise gelmemiştir. İnşaaallah daha müsaid şerait olur da Hükümetin bu şekilde yapacağı ...

Ankara Hükümeti tarafından yapılmış olan barış teklifi Türk milletvekilleri arasında farklı değerlendirmelere neden olduğu gibi Fransa tarafında da teklifin reddedilmesinin çoğunlukta olduğu görüşler söz konusuydu. General Gouraud, 24 Mayıs 1921 tarihinde Başbakan Briand'a Türk teklifi hakkındaki görüşlerini belirttiği bir telgraf göndermiştir. Telgrafa göre Türklerin önermiş olduğu teklifteki sınırlara göre Türkler hem İskenderun Körfezi'nde egemen duruma gelecekler hem de son derece stratejik bir yer olan Afrin'in kuzeydoğusundaki Katma bölgesi Türklere bırakılacaktır. Ankara'nın gönderdiği yeni sınıra göre Fransa, İskenderun ve Halep'te asker bulundurma ve Suriye'de çıkabilecek çatışmalara karşı daha tedbirli olmak zorunda kalacaktı. Bu durum da Fransa'nın harcamalarını artıracığından yeni teklifin tartışılmasını dahi doğru bulmamaktaydı. Yine eski istihbarat şefi Le Temps gazetesi muhabiri Rollin ve Fransız Yüksek Komiseri General Pelle de Başbakan Briand'a Türk önerilerinin kabul edilmemesi yönünde telgraflar göndermişlerdir (Yavuz, 1994, s. 132, 133).

Başbakan Briand, Fransız yetkililerden gelen olumsuz görüşlere rağmen teklifin müzakeresi için Senato Dışişleri Komisyon Başkanı Franklin Bouillon'u ve Binbaşı Sarrou'yu görevlendirmiştir (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s. 26). Bu sırada Moskova'dan dönen Hariciye Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey İstanbul'dan gelecek ailesini karşılamak için İnebolu'da beklerken Fevzi Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'dan İnebolu'ya gelecek olan Boillon'a eşlik ederek onunla birlikte Ankara'ya gelmesi yönünde telgraflar almıştır. Yusuf Kemal Bey, 4 Haziran 1921 günü Bouillon ve Sarrou'yu da alarak Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. 9 Haziran günü Ankara'ya gelen heyet istirahat çekilmiş ve 13 Haziran 1921 günü Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve Yusuf Kemal Bey'den oluşan Türk heyeti ile Fransız Heyeti arasında görüşmelere başlanmıştır (Tengirşek, 2001, s. 291-295).

Mustafa Kemal Paşa görüşmelerin tam bağımsızlık bildirgemiz olan Mîsâk-ı Millî ekseninde yapılmasını talep ederken; Franklin Bouillon Sevr Antlaşması'nın bir emrivaki ile hazırlanmış ve müzakeresini gereksiz bir metin olarak gördüğünü söyleyerek görüşmelerin reddedilen anlaşma üzerinden sürdürülmesini talep etmiştir. Londra'ya gelen Türk heyetinin Mîsâk-ı Millî'den bahsetmediğini, Mîsâk-ı Millî'nin Avrupa ve İstanbul Hükümetince tanınmadığını dile getiren Franklin Bouillon'un sözleri üzerine Mustafa Kemal Paşa; *"Avrupa'nın Misak-ı Millî'den haberdar olmamasına imkân yoktur. Avrupa Misak-ı Millî*

deyimini öğrenmemiş olabilir. Fakat, yıllardan beri kan döktüğümüzü gören Avrupa ve bütün dünya, bu kanlı mücadelelerin neden ileri geldiğini elbette düşünmektedir” sözleri ile cevap vermiştir (Atatürk, 1984, s. 604).

Bu sözler üzerine Franklin Bouillon Mîsâk-ı Millî hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını, Mîsâk-ı Millî’yi tam olarak anlamak için müzakerelere ara verilmesini talep etmiştir. Birkaç gün sonra görüşmelere yeniden geçilmiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın sunmuş olduğu teklifte Türkiye-Suriye sınırı şu şekilde teklif edilmiştir (Yavuz, 1994, s. 136); *Sınır Payas’tan hareket ederek Çobanbey ile Nusaybin arasında 20 km genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçecek, Nusaybin’den sonra Musul vilayetine kadar uzanacaktır. Süleyman Şah’ın mezarının yer aldığı Caber Kalesi’ni içerisine alan küçük bir bölge Türk toprağı olarak kabul edilecektir.* Franklin Bouillon, Türk istekleri hakkında Fransız makamları ile sağlıklı bir muhabere yapmak isteğı ile Ankara’dan ayrılmıştır (Güven, 2012, s. 126).

Franklin Bouillon’un Ankara’dan ayrılması sonrasında TBMM’nin 27 Haziran 1921 tarihli gizli oturumunda Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey Franklin Bouillon ile yapılan müzakereler hakkında milletvekillerini bilgilendirmek için söz almıştır. Fransız heyeti ile müzakerelerin ve daha öncesinde yapılan teklifin kendisi ile ilgisinin olmadığı o tarihlerde Moskova’da olduğunu belirten Yusuf Kemal Bey, Franklin Bouillon’un İnebolu’da kendisi tarafından karşılandıktan sonra Ankara’da yapılan görüşmeler ve Fransız heyetine sunulan teklifin içeriğı hakkında bilgi verdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 90-92.);

“Efendim, avdetten beri vakit bulamadım. Onun için her şeyden evvel Meclisin gösterdiği azim teşekkürlerin pek ziyade minnettarı olduğum halde bana tevdi buyurduğunuz vazifeyi ifa edebileceğimi bilemiyorum. Fakat her yerde, her vakit bundan evvelki olduğu gibi (bütün mevcudiyetimle çalışıyorum ve ümit ederim, alını açık olarak) (çıkıyorum. Bugüne kadar böyle çalıştım, bundan sonra da) sizden aldığını kuvvet ve cesaretle ifayı umura çalışacağım.

Burada izah edeceğimiz mesele hakkında evvelce malûmat verildiğı için hulâsa arz edeyim. Şu günlerde yakın olarak Fransızlarla görüştük. Onun için o mesele hakkında arzı malûmat edeceğiz. Gerek gazetelerde ve gerek halkın lisanında İngilizler gelmiş, gitmiş müracaat ediyorlarmış vesaireye ait halkın ağzında bazı lâkırdılar var. Sonra bir iki kelime ile bir Bulgar heyeti geldi. Onlar hakkında arzı malûmat edeceğim. Sonra Amerika ile bazı münasebatı ticariye tesisine çalışmaktayız. Sonra İtalya mümessilinin Ankara’ya

muvasalatında, memleketimizin İtalyan askerlerinden athliyesinden sonraya talik edilmesini rica ettik. Sonra İngilizler ile üsera mübadelesi hakkında arzı malûmat eylerim. Daha sonra eğer tacil buyurursanız bir iki güne kadar Rus muahedesi... Addetmeyerek Cenubi Ruslarla... Hükümetleriyle münasebatımız hakkında malûmat arzu buyurursanız onu arzedeceğim.

Celsei hafiyede bu malûmatı arzettikten sonra celsei aleniyede birkaç söz söyleyeceğim. Onun için müsaadenizle Fransızlar işinden başlayayım. Fransız işlerinin tarihçesi malûmu âlinizdir, Londra'da Fransız Reisi Hükümetiyle Heyeti Murahhasamız Reisi Bekir Sami Bey arasında bir itilâfname imza edildi idi. O itilâfname Meclisi Âlinizde reddedilmiş, sonra Hükümetçe de reddedilmiştir. Yurt üzerinde Hükümetimiz her ne şekil olursa olsun Fransa Hükümeti tarafından böyle bir şeyin imza edilmesini Fransa'nın behemahal harbi izale ettiğine delil addederek Fransa'ya karşı bazı teklif dermeyeran etmiş, Hükümetimiz o teklifin aynı bizim tarafımızdan en evvel dermeyeran edildiği için Misakı Millîden harice çıkamadık. Onun için o teklif tamamen Misakı Millîmize muvafık olarak dermayan edilmiş, Fransa Hükümeti bunu kabul veya red suretinde cevabı resmî vermemiştir. Yalnız buradan gönderdiğimiz memurumuza Suriye'de bir Fransız memuru, bir Fransız generali bu meseleleri müzakere edebilecek meseleler olmayıp hariçte müzakere edilecek bir mesele olduğu için memurumuz avdet etmiş, sonra buraya Franklen Buyyon namında harp zamanında ... bir nevi Hariciye Nezareti demek olan Mission Nezaretinde bulunmuş ve bir zamanlar Fransa Meclisi Mebusanında Hariciye Encümeni Riyasetinde bulunmuş bir zattı. Bu zatın elinde salâhiyeti resmiyesi yoktu. Fakat her türlü ahvalı gösteriyordu ki, bu zat Fransa Hükümetinin malûmatı tahtında gelmiştir, Paşa Hazretleri tarafından ne cevaplar verildiğini ve kendilerinin ne söylediğini mümkün olduğu mertebede zabtettirmek istedik... İstihdam ettik. Önün sözünü Türkçeye tercüme ettirmek ve Paşa Hazretlerinin sözlerini Fransızcaya tercüme ettirmek için o sözleri yazdırdık. Mesele bütün vuzuhu ile malûm olur. Mükâlemenin bütün safahatında Hariciye Vekâleti de hazır bulundu, Eğer neticede mesuliyet terettüp ederse Hariciye Vekili bu mesuliyete mütehammildir. Yalnız meselenin başlangıcı Hariciye Vekili olmadığı bir zamanda yani Hükümetimiz tarafından yapılmış olan teklifler Hariciye Vekilinin işe başlamasından evvel cereyan etmiş olduğu için böyle cereyanı zarurî ve tabîi idi Şarktan gelen Hariciye Vekiliniz vukuatı siyasiye hakkında hemen hemen hiç malûmatı yoktur.

Efendim işte bu müzakerat neticesinde meydana gelen şey bunlardır. Başka yeni bir itilâfname dedikleri o itilâfnameye merbut bir mektup, itilâfname imza edildiği takdirde o

mektup Fransa Hükümeti Hariciye Nazırına gönderilecek, Türkiye-Fransa İtilâfnamesi (Madde 1) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle Fransız Hükümeti arasında...

Bütün bunlarda, görülüyor ki, bir mukaddime yoktur. Kasden vaz edilmemiştir... Zaten bize yaptıkları daha doğrusu Bekir Sami Beyefendinin imza ettikleri itilâfnamenin şekli bu olduğu gibi, bizim tarafımızdan kendilerine gönderilen ... Şeraitin şekli veyahut itiraznamenin şekli de budur. (Madde 2/43 okundu)

Meclisi Alinizin icraî sıfatı nazarı itibara alarak söylüyorum. Onun için zaptı okuyayım daha muvafık olur zannederim. Dördüncü maddedeki bu şeye lüzum kalmamıştır. Zonguldak'tan askerini geriye almıştır. (Madde 5, 6, 7, 8, okundu)

Bu mektup hemen hemen bundan evvel yazılan mektubun aynıdır. Mukabil teklif ile şimdiki bu itilâfname suretiyle itilâfnameye merbut mektupla mukayese edildiği takdirde, görülür ki, sonrakiler evvelkilerden memlekete daha nafidir. Yalnız bir madde var ki arzettiğim on ikinci maddede mübhem olarak bizim Misakı Millîmizde gösterilen amali milliyemizin tahakkukuna müttetikleri nezdinde gayret edeceğine o madde sarahaten meskût girmemiştir. Yalnız mukaddimesiz girmiştir. Bu mektup teati edildiği zamanda, Fransa Hükümetinden buna mukabil verecek o mektupla beraber teati olunacağı, daima teati kelimesini onun için istimal ediyorum. Yalnız ita olunacak değil, âdeta itilâf edilmiş şekil budur. Bununla beraber mükâlematin son kısımlarından da münfehim oldu ki, yine onların itirazı vardır. Buna bendeniz hududun Dicle'ye isal edilmemiş olması, Ergani madeninin verilmemiş bulunmasından sonra bu müessesat meselesinde eskiden olduğu gibi kaydın ilâvesi lüzumundan, bilhassa bu mektupta gösterilen menafîin birinci maddesindeki şimendiferler meselesinde Pozantı'dan Nusaybin'e kadar olan hattın bütün şuabatiyle isteyebileceğinden bahsetmişti.

Yani bu noktalarda biz de o da ısrar etti. Buradan ahvali kendisinin bize söylediğine göre şifre ile İstanbul'a bildirmiştir. İstanbul'dan Fransa Hükümetine bildirilecektir. Mersin'e gitmiştir. Mersin'den kendisi de doğrudan doğruya muhabere edecek ve o muhabere neticesinde kendisini Fransız Hükümeti kabul ediyor mu, etmiyor mu, bir. Kabul ediyorsa imza orda mı, burada mı olacak? Anprensip esas itibariyle kabul ettiğimiz takdirde kendisi de buraya gelecektir. Bizim salâhiyettar bir zatı Paris'e göndermemize çok ısrar ettiler. Öyle bir memur gönderildiği takdirde bu nokta o zaman taayyün edecektir. Şimdi beyefendiler M. Franklen Buyyon Paşa Hazretlerinin mükâlemesini arz edeyim. Eğer anprensip kabul edilir de bazı hususat üzerinde münakaşa etmek lüzumu var ise... İşte arkadaşlar Franklen Buyyon'la cereyan

eden müzakerat ve o müzakerat neticesinde meydana gelen şeyler ve bu hususta ne noktaya kadar vasil olduk; o da budur. Son vereceği haberi bekliyoruz.”

Yusuf Kemal Bey’den sonra söz alan Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Franklin Bouillon ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerin Misâk-ı Millî’ye uygun olmadığını söylemiştir. Savaşta ordunun galibiyetinin de mağlubiyetinin de yükümlülüğü nasıl ki ordu komutanına ait olduğu örneğini veren Ali Şükrü Bey bu durumun da sorumluluğunun müzakereyi idare edenler üzerine olacağını belirttiği eleştirilerde bulunduğu şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 93);

“Efendim heyeti murahhasamız bir itilâfnameden bahsediyor ve bu itilâfnamede görüyoruz ki Paşa Hazretleri ile Franklen Buyyon arasında cereyan eden müzakerât Misakı Millî dahilinde olmayan bir itilâfname aktedilmiştir. Yalnız orta yerde bir nokta vardır ki, M. Franklen Buyyonun söylediği veçhile, Misakı Millîden heyeti murahhasamız bahsetmemiş değil, bahsetmiştir. Yalnız binnetice Misakı Millî haricinde itilâfname aktedilmiştir.

Şimdi malûmu âliniz bu tarzda müzakerâtın itilâfnameyi tabîî Reis imza eder. Bundaki şeref – veya leke varsa - o da tabîî reise aittir. Ben bunu ordu meselesine benzetirim. Bir ordunun mağlub veya galibiyetinden hissedar olan, şeref alan veyahut kendisine leke sürülen kumandandır. Fakat mağlub olan ordunun kumandanı lekedar olmakla beraber Erkânı Harbiye Heyetine de sorarlar, siz ne yapıyordunuz? Yapmış olduğunuz plânlar ne idi? Biz bu veçhile idare ettiğimiz...

Bekir Sami Bey ... hatta talimata da lüzum yoktu. Elinde gayet sarıh ... İstanbul Meclisi Millîsinde kabul edilen bir Misakı Millî varken heyeti murahhasa erkânı kiramı acaba kendisini resmen protesto etmişler mi, sen bunu yapamazsın demişler mi? Rica ederim bu noktada heyeti murahhasa erkânı bizi tenvir etsinler. Mesuliyeti maneviye varsa Bekir Sami Beye aittir. Fakat sırf Bekir Sami Beyin iş görmesi lâzım gelir, ki Bekir Sami Beye bazı zevatın terfîk edilmesi de, bu gibi nıkatta bir insanın nisyana düşmesi ihtimaline karşı onu ikaz etmesi, tevfiği hareket etmesini ihtar içindi. Hakikaten resmen heyeti murahhasaya dahil olan azayı kiram Bekir Sami Beeyfendiye ikaz etmişler mi? Bekir Sami Bey de bunlara rağmen mi bunu imza etmiş? O zaman bendeniz burada yoktum. Fakat işittiğime nazaran Bekir Sami Bey gayet manidar bir şekilde bugün iyi bir iş yapılmadığı için mesuliyeti ben takabbül ediyorum demiş. Bekir Sami Beyin bu sözü pek manidardır. Bundan da bazı şeyleri istidlal edilebilir. Tabîî bunda bir mes'uliyeti maddiye yoktur. Ama, maneviye varsa taksim olunsun.”

I. ve II. İnönü Savaşlarından mağlup çıkan Yunan ordusu yeni bir taarruz için Yunanistan'dan takviye kuvvetler getirtmiştir. İnönü, Eskişehir, Afyon ve Kütahya'yı ele geçirerek Ankara'ya ulaşmak isteyen Yunan kuvvetlerinin taarruzu başlamıştır. Kendisinden sayı ve silah bakımından üstün Yunan kuvvetlerine direnemeyeceğini anlayan Türk ordusu 25 Temmuz 1921 tarihinde Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek mecburiyetinde kalmıştır. Ordunun geri çekilişi muhalefet grubunun TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'ya karşı sert eleştiriler yöneltmesine neden olmuştur. Bu sıkıntılı günlerde Batı Cephesinin takviye edilerek Yunan ordusunun durdurulması zorunluluğu ister istemez Güney cephesindeki savaşın bir an önce sonlandırılması ile mümkündü. Bu anlaşma için uygun bir zemin oluşturması için Hariciye Vekâleti Hukuk Müşaviri Münir Bey Franklin Bouillon ile görüşmek için Adana'ya gönderilmiştir (Güven, 2012, s. 127).

Meclisin 30 Temmuz 1921 tarihli oturumunda Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Münir Bey'in Franklin Bouillon ile yapmış olduğu görüşme ve karşılıklı yazışmalar hakkında milletvekillerini bilgilendirmiştir. Yusuf Kemal Bey, Fransızların Türk Hükümeti tarafından daha önce yapılmış olan teklifin Fransızlar tarafından nasıl değerlendirildiği ve Fransızların yapmış oldukları karşı tekliflerden bahsetmiştir. Fransızlar tarafından yapılan teklifin 5. maddesine göre Türk Hükümeti tarafından yapılan teklifteki sınırın demiryolu hattının 20 kilometre güneyinden geçmesinin Fransızlar tarafından kabul edildiği görülmektedir. Yine Caber Kalesi'ndeki Süleyman Şah Türbesi'nin Türk toprağı sayılması ve burada Türk askerinin görev almasının kabul edildiği bilgisini milletvekilleri ile paylaştığı şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 128-132);

“Efendim, her vakit söylenmekte olan bir şey, malumu âliniz top patlatırken Hariciye Vekilinin susması icabeder. Tabii siyasetimiz hakkında bir şey söylemeyeceğim. Yalnız başlamış olan bir meselenin son günlerde bazı hadiseler vukua geldi. Onu arzedeceğim.

Yani Fransızlarla müzakeremiz vakti olmuştur. Sureti müzakere ve netice burada arzedilmişti. O müzakereyi gayri resmi bir surete (Franklen Buyyon) bizim kendisiyle müzakeremizi Hükümete bildirmek üzere Paris'e kadar gitmeğe lüzum görmemiş, Halep'ten, Beyrut'tan telsiz telgrafla Hükümetle muhabere etmiş, bizim yaptığımız tekliflerden, Hükümetinin kabul ettiği, kabul etmediği noktaları, kendisini beklemekte olan memurumuz Münir Bey'e bildirdi. Onu arzedeceğirn.

Münir bey Kelebek istasyonunda idi. Kütüklü'de görüştüler. (Pozantı'ya yakın) Münir beyin bize çekmiş olduğu telgrafları uzun uzadıya okuyup başınızı ağrıtmıyacağım. Yalnız

Mösyö Franklen Münir beyle konuşmuş olduğu müzakeratı hülasa eder surede göndermiş olduğu bir mektubun muhteviyatına nazaran evvelce Fransızlarla aktedilmiş olan, Meclisi âlinizce malum bulunan itilafname ve o itilafnameye melbut mektuptaki tadilatı arzedeceğim. İtilafnamenin birinci maddesi ki Türkiye Hükümeti ile Fransa Hükümeti arasında hususatı atıye kararlaştırılmıştır. M. Franklen bütün salahiyyeti resmîyeyi haiz değildir. Fakat Fransız Hükümeti ile olan münasebatını ve bilhassa Fransız Hükümetinin reisi olan M. Briyan'la olan dostluğuna binaen Fransa Hükümeti namına, konuşur bir kimse idi. Yazdıkları mektupta sarf ettikleri söz metnini kati olarak telakki edebileceğiz diyorlar. İkinci maddede Tarafeyni alıyeyi alkideyn işbu itilafnamesinin akdini...

(Üçüncü Madde okundu).

Bu maddeye yalnız bir şey ilave etmişlerdi. Bulundukları mevki ve tarih ne olursa olsun.

(Dördüncü madde okundu).

Suretinde idi. Bu maddede yaptıkları tadil bir mah yerine iki mah yani tarafeyn murahhaslarının imzasını müteakip iki ay zarfında tahliyesi suretinde idi.

(Beşinci madde okundu).

Bu maddenin son fıkrasından mada kafesini kaldırarak yerine Bekir Sami beyin itilafnamesini koymak istiyor. Yirmi kilometre hududu cenubi dahil olacaktır. Malumu âliniz Bekir Sami Bey itilafnamesine göre hudut şimendifere yani şimendiferlerin platformunu teklif ediyor. Binaenaleyh bu şekli işitiyor. Yalnız son fıkrayı bırakıyorlar.

(Altıncı madde okundu).

Bu maddeyi Türbe'ye bayrağımızın çekilmesi ve muhafızların kalacağı şekline ifrağı teklif ediliyor.

(Yedinci madde okundu.)

Bunu tarafeyn kumandanlarınca tayin edilecek bir komisyon şeklini vermişlerdir.

(Sekizinci madde okundu.)

Sekizinci maddeyi aynen kabul etmişlerdir. Kendisi burada iken bir dokuzuncu madde teklif edilmişti. O da Türk Misakı Millisince tanınmış olan alkalliyetlerin hukuku her iki Hükümet tarafından muhafaza. Biz ona demiştik ki, bunu koymağa hacet yoktur. Mademki biz bu hattın alt tarafında) kalan Türkler hakkında başka bir Devlete karşı... Hukuku dahiliyemizden bulunan Misakı Milliye tespit etmemiz doğru, öyle olmuştu. Ve kendisi o zaman

bunu öyle söylemişti. Şimdi bunun hakkında bir şey söylemiyor. Onu açık bırakıyor. Bir de o zaman Bekir Sami beyin aktettiği itilaf bizim tarafımızdan itilafnameye koymağa lüzum görülmeven.. O da şu idi. Türk ve Suriye hudut aralarında tesis edilecektir. O bunu da koyalım diyordu, biz lüzum yok diyorduk. Şimdi bu maddeyi tavzih ediyor. Bunda Türkiye ve Suriye menatıkları arasında zannediyorum. Hayatı müşterেকে iktisadiyeyi idame edecek bir usul vaz olunacak, bu usulün vazına kadar iki mahal arasında bir mania tesis, iki memleket arasında maniai rüsum ihdas edilecektir. Tarafeyince hududun bir tarafında veya öte tarafında bir şebekeli tarifei mütefavite vaz olunmayacağı zikrolunuyordu. Bu mesele şunu da okuyayım, bunda Frankten Buyonun yeni öğrendiği ve bizim de doğrusu yeni öğrendiğimiz üzere. Halebin içecek suyu Ayıntap tarafından gider. Halebin kaç saat civarından kain Ayıntelden bahçelerinin suyu da bilhassa Küveytten gelirmiş, Küveyte suyu beşinci asri hicride yapılmış bir çok cetvellerden ibaret imiş. Küveyte memba suları üç saat civarında kain Hacı mevkiinden gidermiş, buna pek çok ehemmiyet veriyorlar. Eğer su meselesi olmayacak olursa Halebin... Sonra usulü rusumiye meselesini de evvelce Bekir Sami Beyin itilafına konulan fon mesele ne idiği o zaman aşikar değilmiş, bilmiyorum Bekir Sami Beyle beraber bulunan arkadaşlar konuşulmuş mudur? Okunmuş olan zabiti arda görülmüş olduğu veçhile, Franklen bu işin tafsilâtına hiç girişmemiş. Bu defa fon işe çok ehemmiyet veriyor. Hudut hududa mücavir insanın mümasebatı iktisadiye ve rusumiyesi meselesi en esaslı meselelerdendir. Urfa, Ayıntap Maraşın civarları ile Halebin bugünkü muamelatı ticariyesini kesmemek eskiden olduğu gibi devam ettirmek, Şimendifer hattı da hudut olsa o hudut hududu tabii olmuyor. Herhalde teklifi arz ediyorum. Bizim oradaki memurumuz mükalemeye ledelhace karşı karşıya bulunacak olursa uzun uzadıya maksatları nedir? O kapıyı da bütün gümrükleri mi kaldırmak, gümrüksüz Fransa mamulâtına açmak mıdır? Bazı hudut manatığında olduğu gibi sırf ufak hudut... İki tarafın da ihtiyacını temin etmek üzere, yani Fransızlarla, Belçikalıların arasında olduğu gibi böyle ufak bir şey midir, henüz taayyün etmemiştir.

Yani Münir Bey müzakereye memur olmadığı için bundan yalnız maksadınız nedir denildi. Müzakere edilmedi. Çünkü kendisinin yalnız bize tebliğe bir iki gün sonra İstanbul'a gitmek üzere mektup projesine gelince; bir mukaddemesi var idi.

(Mukaddeme okundu)

Bunda en ruhlu olan cümle hududu milliyesi dahilinde.. Tayyını istiyor, bunda Biriyan diyormuş ki bizim müttetiflere karşı... Onun için bunu biz koyamayacağız, Türkler bize itimat etsinler. (Franklen Buyyon) bu defaki müzakeratında acaba bu kapitülâsyonlara da hepsini

ileri sürerek, bunu tayyetmek için ileri sürüyorlar. Mamafih burada cereyan eden müzakeratta bizim istediğimiz nokta olduğunu bilmediğimiz için bu şimdi meskût olsun. İkisinin ortasında bir şekil teklif edeceğim demiş ve teklif etmiş. O da şimendiferlere laik bir kısmı var. Bunu bir madde olarak itilâfnameye derç ettirmek istiyorlar.

..... Şimdi demek ki mektubun birinci fıkrasında mühim ikinci nokta, akalliyetlerin hukuku meselesi. Metni katî zannediyoruz. Gönderilen şeyler ben muhaberatı Suriyede muntazam yapamadım. Muhaberatımı daha iyi yapabilmek için İstanbul'a gideceğim.

Ahvali hazıra itibariyle İstanbul'dan Ankara'ya gelmek daha muvafik. Münir Bey, ben Ankara'dan bir talimat almadım, bu bapta size bir şey söyleyemem, bize sorduğu sual, meseleler müzakeratı çok katidir. Fransız Parlamentosunun da fikri katisi budur. Bunu söylemiş. Biz bunları mucibi münakaşa görür müyüz, görmez miyiz. Yani Ankara'nın Hükümeti bunu mucibi münakaşa görür ise gelecek, görmez ise gelmiyecektir. Onun üzerine Heyeti Vekile kararıyle yazmış olduğumuz cevaptır. (Cevap okundu.)

Celâlettin Arif Bey ve Bekir Sami Beyden şiddetli şikâyet etmiştim. Bekir Sami Bey ve Celâlettin Arif Beyin Avrupa'da bir salâhiyeti resmiyeleri yoktur. Sonra lâzım olan bir şey daha ilâve ettik. Çünkü Franklen sual sormuştu. Yani onunla meşgulüm cevap veriniz, Münir Beye şu dendi:

Ayrıca Münir Beye tarafımdan muamelâtı cemile vesaire tavsiye olundu. Ondan sonra demin muhteviyatını arz ettiğim mektupla bir de şifre miftahı gönderilmişti. Müzakerat bundan ibarettir, şimdi bekliyoruz.”

4. BÖLÜM

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ'NDEN LOZAN ANTLAŞMASI'NA KADAR GEÇEN SÜREÇTEKİ TÜRK FRANSIZ GÖRÜŞMELERİNİN TBMM'DE ELE ALINMASI

4.1. Sakarya Zaferinden Ankara Antlaşması'na Kadar Geçen Dönemde TBMM'de Yapılan Görüşmeler

Münir Bey, Bouillon'a Mustafa Kemal Paşa'nın görüşmelere başlamak için kendisini Ankara'ya davet ettiğini iletmiştir. Bouillon ise Türk-Fransız anlaşması hakkında Başbakan Briand'ın görüşlerini almak ve kesin bir anlaşma protokolü için zamana ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Esasında Bouillon'un beklediği Yunan taarruzunun sonucuydu. 1 Ağustos'ta Paris'e gelen Bouillon hakkında Paris'te bulunan Celaleddin arif Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafa göre *“Paris'e dönen Bouillon'un Ankara ile anlaşmanın mümkün olmadığı, kendilerini çok güçlü gördüklerini”* söylediği görülmüştür (Güven, 2012, s. 127). Bununla beraber Başbakan Braind'ın Türklerle barış anlaşması yapma konusundaki ısrarı üzerine 26 Ağustos tarihinde anlaşma teklifinin son taslağı oluşturulmuştur. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun zafer kazanması üzerine Franklin Bouillon, Fransız Hükümeti'nin kendisine verdiği imza yetkisi ile beraber 20 Eylül 1921 tarihinde Ankara'ya gelmiştir (Dağıstan ve Sofuoğlu, 2008, s. 29). Ankara Hükümeti ise tüm kuvvetlerin Batı Cephesi'nde toplanması, silah ve cephane temini için yeni fırsat oluşturmak beklentileri doğrultusunda bir an önce Güney Cephesi'nin kapatılması için anlaşma yapmak istediğiydi. Franklin Bouillon, Albay Mougin ve Albay Sarrou'dan oluşan Fransız heyeti ile Yusuf Kemal Bey, Münir Bey ve Malta'dan dönen Ali Fethi Bey'den oluşan Türk heyeti arasında 24 Eylül'de müzakerelere geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu müzakerelerde hakem rolü üstlenmiştir (Yavuz, 1994,s. 143).

Azınlıkların hukuku, kapitülasyonlar ve sınırlar konusunda taraflar arasında görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Yusuf Kemal Bey'in anılarına göre Ankara Antlaşması'na giden yolda Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında Türk ordusunun pozisyonunu Fransız tarafına sınır olarak kabul ettirebilmek mümkün olmayacaktır. Fransızlar *“Hatt-ı Mütareke”* yerine demiryolu hattının sınır olarak belirlenmesinde ısrarcı olmuşlar, Bekir Sami Bey

Anlaşması'ndaki sınırlardan geri adım attırabilmek mümkün olmamıştır (Tengirşek, 2001, s. 97). Meclisin 12 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda yaklaşık 3 haftadır yapılan görüşmeler ve gelinen nokta hakkında milletvekilleri bilgilendirilmiştir⁴.

Yusuf Kemal Bey, gizli oturum başlamadan önce milletvekillerinden bazılarının Fransızların yaptıkları anlaşma teklifine çeşitli yönlerden eleştirilerde bulunduklarını bildirmiş ve bu durumu milletvekilleri ile paylaşmıştır. Yusuf Kemal Bey'e göre milletvekilleri Fransız teklifindeki sınır meselesine bazı sebeplerle eleştiri getirmiştir. Bir milletvekiline göre sınırın Payas'ın hemen güneyinden başlaması uygun değildi. Çünkü ilerisi için daha büyük problemleri beraberinde getirebilirdi bu yüzden sınırın kesin olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bir başka milletvekiline göre ise Payas'ın hemen güneyinde yer alan demir ve başka maden yatakları nedeniyle sınırın en azından Değirmenderesi mevkiinden geçmesinin uygun olacağı teklif edilmiştir. Yusuf Kemal Bey'in anlatımına göre Mersin Milletvekili Selahaddin (Köseoğlu) Bey ve iki arkadaşı da sınıra itiraz etmiştir. Selahaddin Bey, Fransızlara bırakılacak demiryolu hattının tamamlanmamış bir kısmını oluşturan Meydan-ı Ekbez - Çobanbey arasında bir istasyon yapılamayacağından sınırın Katma'dan başlamasının daha uygun olacağını bildirmiştir. Yusuf Kemal Bey beyanatının ilerleyen kısmında ise Franklin Bouillon'a Ankara'dan ayrılmadan önce demiryolu platformunun 20 kilometre güneyinden geçen bir sınır teklif ettiklerini, o zaman bu sınırı kabul eder gibi görüldüğünü fakat bu gelişinde Bekir Sami Bey hududu diye tabir edilen 12 Mayıs 1921 tarihli anlaşmadaki sınırda ısrarcı olduğunu bildirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 290-291);

“Arkadaşlarımın itiraz ettiği hudut meselesi : Hudut maddesinin Payas'ın hemen cenubunda bitmek suretiyle müphem bırakılması caiz değildir, deniliyor. Sonra türlü, türlü mahzurlara meydan verilmiş olur. Onun için bu nokta talik olunmalıdır diyorlar. Diğer bir arkadaşımızda yine bu noktanın Payas'ın hemen cenubi noktasında bulunmasında mahzur vardır ve orada demir madeni ve saire vardır diyerek Değirmen Deresinden geçmesini muvafık görüyor. Arkadaşlarımızdan Salahaddin Beyle iki arkadaşımız Meydanı Ekbez ve Çobanbey mevkii gibi bunların da müphem bırakıldığını söylüyorlar, ve bunlar tasrih edilse daha iyi olur diyorlar. Bilhassa Salahaddin Beyefendi Meydanı Ekbez'le Çobanbey arasında bir istasyon

⁴ Fransızlarla yapılacak anlaşma hakkındaki gizli oturumdan önce bazı milletvekillerinin Yusuf Kemal Bey ile görüştüğü ve anlaşmaya dair itirazlarda bulundukları fakat oturum başlamadan önce yapılan bu itirazların tutanaklara yansıtılmadığı görülmektedir.

yapılamayacağını, hududun hiç olmazsa Payas'tan itibaren Katma'ya kadar ancak Çobanbey arasında bir hat yapılabileceğini beyan ediyor.

Hatırı âlinizde olsa gerektir, mukabil teklifteki hudut bu nokta içindedir ve Çobanbey ile Katma arasında bir şimendifer hattı yapılmasını ve kumpanya taahhüt ediyor. Tekraren arz ettim ki, bunlar defaatla mevzubahis edilmiştir, Onların en ziyade, en şiddetle ısrar ettiği madde budur. Mamefih kendisine bu arzular bir defa daha söylenir. Fakat tekrar, tekrar arz ediyorum; Şeref Bey arkadaşımın en ziya tekrar tekrar bahsettiği huduttan bir nokta feda edemezler. Çünkü buraya geldiklerinden bilhassa, Reis Paşa Hazretleriyle hususi surette görüştüklerinde kendilerine Bekir Sami Bey hududunun Meclise teklif edilemeyeceğini sureti katiyede söylediklerinde o zaman müzakeratımız adeta tatile uğradı. Bu adam sordu. Aldığı cevapta diyor, ki hudutta katiyen tebeddülât olamaz. Buradan giderken şurasını da söylemiş idi ki ve bu hususta aramızda bir itilaf dahi olmuştu. Arada da arzettik, yani Bekir Sami Bey hududunda biz muvafakat etmedik. Sonra Çobanbey'den öte tarafa ve Nusaybin'den cenuba doğru giden muntıkayı kabul eder gibi görünmüştü. Şimdi ise bu defa geldiğinde eski Bekir Sami itilafnamesinde olan hududu istedi ve onda ısrar etti. Arkadaşlarımdan birinin, zannederim Şeref Beyin, Câber kalesine bayrak keşide «edilebilir» yerine «eder» konmasını söylemişlerdi. Vakıa bu ehemmiyetli bir noktadır. Fakat hattın kendilerine verilmesi dolayısıyla fiili iktidarı ile zikredilmesi daha nazikânedir ve âdettir ve ötedenberi böyle olagelmıştır. Adet hükmündedir. Şimendifer maddesinde, zabitanın şirketle bilitilaf temini ileride mazarrat gösterebilir. Binaenaleyh bu bilitilaf hazfedilmelidir, deniyor. Diğer bir arkadaşımız bu «bilitilaf»' sözü yerine, aynı zamanda cenuptan vuku bulacak tecavüzata karşı hattın emniyetinin Fransa tarafından temin edilmesi taahhüt edilmelidir, deniyor. Bu cihetler ile bu şimendifer maddesinde, yani zabitanın müstakilen bizim taraftan temini meselesini kendisine söyledim ve tekrar söylerim.

İkinci cihet biraz güçtür, zannediyorum. Zira hattın muhafazası ya bizim tarafımızdan olur veyahut onlar tarafından olur. Vaktiyle Moskova muahedesini müzakere ederken bir madde teklif edilmişti. Mesele istikbalde şudur: Yani o zaman bize denildi ki Kürt çetelerinin ika edecekleri mazarratların Türkiye Hükümetince kabulü... Biz bunu katiyen reddettik. Bir kere Kürt çetesi meselesine itiraz ettik ve Anadolu'da müstakil bir Hükümetin mevcut olduğunu söylemekle tamamiyle reddettik. Eğer biz şimdi hatta vaki olan taarruzları Fransa Hükümeti kabul etsin diye bir madde teklif edersek, -ki netice oraya çıkıyor- o zaman demek icabeder ki; hattı bizim jandarma muhafaza edemiyor, siz muhafaza ediniz. Zannederim bu, doğru olamaz.

Sonra hattı biz, kimsenin müdahalesi olmaksızın müdafaa ederiz. Öteki taraftan vuku bulacak tecavüzata karşı ise medeni milletler arasında bu gibi hususatta mesuliyeti maneviye vardır ve bazı zamanda mesuliyeti maddiye ile de mesul edilirler. Onun için zannediyorum ki bu itiraza hedef olacak, biz, nasıl vaktiyle söyledik ise, o da bize, muktedir olsun olmasın, fiiliyatı bulunsun bulunmasın, emniyeti tesise muktediriz. Bunu başka bir Devlete bahşedemeyiz, der.”

Afyonkarahisar Milletvekili Hulusi Bey; demiryolu hattının güney sınırı olarak kabul edilmesi halinde hattın güney tarafındaki aşiretlerin hattı tahrip ettiğinde nasıl bir yol izlenileceğinin belli olamayacağını, Fransızların da esasında çizdikleri sınırın bir sınır olmadığını çok iyi bildiklerini dile getirmiştir. Konuşmasının devamında ise demiryolu hattının sınır olarak kabul edilmesinin Türkiye’yi bir demir kafes içine koymak anlamına geldiğini, hat Fransızlarda kalmak kaydıyla demiryolu hattının çevresindeki tüm köylerin Türkiye’ye bağlanması konusunda Türk heyetinin ısrarcı olması gerektiğini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 291);

“Hattın cenubu Fransızlara ait olmakla o zaman oralara yakın oturan aşair hattı tahrip ederse kaçarsa ne yapacağız? Bunlar Fransız toprağındadır diye muharebe ile mi vakit geçireceğiz? Bunu Fransızlar da itiraf ediyor, biz de itiraf ediyoruz. Bu hudut, hudut değildir. Onlar da bunu itiraf ediyor. Bize diyorlar ki mademki oranın sükkânı bize ait topraklardadır. Mesuliyeti de bize aittir, Oralarda biz Avrupa usulünde mesuliyet deruhte ettik diyorlar ve bizim elimizde şimendifer tamamen olmadıkça ve müşareketen bulundukça, biz bunların emniyetini temin edemeyiz diyorlar. Açık görüşüyoruz. Şimendiferlerini siyasetlerine âlet etmek, bizi demir kale içine sokmaktır. Bendeniz diyorum ki, bunun ortadan kaldırılmak imkânı yoksa ve bu adamlar mutlaka platformun kenarına yapışacaksa, buradaki kasabaların kâffesi üzerinde Hükümetin hâkimiyeti baki kalsın ve bunda katiyen ısrar etmelidir.

Binaenaleyh çölde başımıza belâ getirecek bir hükümet teşkil ettiremeyiz. Onun için biz mevcut şimendifer hattının öte tarafını esas itibariyle hudut olarak kabul ederiz ve bu gayet basittir, çünkü herşey ortadan kaçacaktır.

Yusuf Kemal Beyefendiye sorarım nakliyatı askeriye nereden başlayacak? Bizim de nakliyat hakkımız olmayacak mı? Sonra sıhhiye ve muayene, kontrol gibi idari, mali sebeplerle nakliyatı askeriye tehir edilmemelidir.”

Hulusi Bey’in söylemleri üzerine tekrar söz alan Yusuf Kemal Bey Hulusi Bey’in önerileri doğrultusunda Fransızlarla tekrar bir görüşme yapılabileceğini bir ortak yol bulunabileceğini, zaten Fransızların Fethi Bey’e; Çobanbey’e kadar nakliyat yapacaklarını

söylediğini ve milletvekillerinin endişelerinin giderilebileceğini belirtmiştir. Hulusi Bey bu açıklama üzerine anlaşma kayıtlarına “Çobanbey’den itibaren olan demiryolları kaydının düşülerek anlaşma taslağının düzeltilmesini istemiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 291).

Yusuf Kemal Bey, milletvekillerinin bazılarının mera konusunun da iyice açığa kavuşturulması, demiryolu hattının etrafındaki arazi ve Emlaklardan Türk tarafının yararlanmasının iyice netleştirilmesini istediklerini, oysa bu konunun anlaşma taslağında yeterince açık biçimde ele alındığını ifade etmiştir. Karesi milletvekili Basri Bey’in kayıtsız şartsız kayıt altına alınması gerektiği söylemi üzerine Yusuf Kemal Bey; mecburen kayıtsız şartsız kabul edileceğini, çünkü bölgedeki tarım ve hayvancılığın bir sınır kapısı kullanılarak yapılmadığını hayvanlardan ve üretilen tarımsal ürünlerden vergi alınmasının mümkün olmadığını belirtmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 291).

Yusuf Kemal Bey, Salahaddin Bey’in bir diğer arzusunun Nusaybin ve Cezire-i İbn-i Ömer’in Türklerde kalmasını istediğini bu talebin de yerine getirilmesi için Heyet’in Fransızlarla gerekli görüşmeleri yapacağını belirtmiştir. Ayıca Salahaddin Bey’in demiryolu hattının Pozantı-Tarsus kısmının Türk tarafına devrinin yapılmasını istediğini beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 292);

“Sonra efendim; Salahaddin Beyefendinin ikinci arzuları ticaret itibariyle Nusaybinin, siyaset ve idare itibariyle Cezire-i İbn-i Ömer’in bize kalması ve hududun Nusaybin’den itibaren ve Demir Kapu üzerinden Cizreye gitmesini istiyor. Onlar deminki maruzatıma dahil olsun. Binaenaleyh söyleriz.

Şimendifer meselesinde yine Salahaddin Bey, Pozantı ve Tarsus hattının ve Bağdat hattı şirketinin haiz olduğu hukukun devrolunmâsını ve mektuptaki eski şartın noksan bulunduğunu ve bunların ikmal olunmasını, teminat akçesinden kurtulmak imkânı olup olmadığını soruyorlar. Bunlardan Elaziz şimendifer hattı meselesinde, ümit ederim ki, bazı şeyler daha yapılabilir. Fakat şimdi eldeki bulunan şekil -ki malumu âliniz bu defa geldi- esasen biz evvelce zaten musir olduğumuz gibi şimdi de kanaatimizde musirriz. Bu şimendifer maddesi bu şekliyle ne onların, ne bizim aramızda meseleyi katetmiş bir şekil değildir. Paris’ten bir şekil geliyor. Bu zat onu burada ikmal ediyor. Çünkü biz bir defa Bağdat çiftliğinin falan falan imtiyazını demedik, imtiyazını devrediyoruz. Ne şekilde devrediyoruz?

Meselâ: Birincisi; Hükümetin kâffei hukuku mahfuz kalmak, ikincisi, şirketin bizden vukubulacak metalibi temin edilmek, kaydı ile.”

Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey’in şirkete ödenecek tazminatı kimin isteyeceği, Almanlara mı tazminat ödeneceği sorusu üzerine Yusuf Kemal Bey; kendilerine göre Alman Hükümeti’nin muhatap alınmasının mümkün olmadığını, sadece demiryolu şirketinin muhatap alınacağını belirtmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 292).

Karesi milletvekili Vehbi Bey demiryolu şirketinin Fransızlara devredilmesi sürecinde Türk Hükümeti’nin haklarının nasıl korunacağını konusunun net olarak ortaya konulmadığını; çünkü elde daha önceden şirkete verilmiş imtiyaz belgesinin olmadığını bildirmiştir. Yusuf Kemal Bey’in imtiyaz belgesinin olmadığını söylemesi üzerine konuşmasına devam eden Vehbi Bey; şirkete verilen imtiyazların Türkiye’yi de bağlayıp bağlamadığını sormuş ve böyle bir durum var ise Bağdat Şirketi’ne verilen imtiyazın kaldırılmasının ilan edilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Vehbi Bey’den sonra söz alan Kırşehir milletvekili Müfit Efendi ise Osmanlı Devleti’nin şirkete verdiği imtiyazın tamamıyla kaldırıldığını ilan etmek ve şirket ile Türkiye Devleti olarak yeni ve istediğimiz gibi bir anlaşma yapmak gerektiğini, aksi takdirde birçok sıkıntı ile karşılaşma ihtimalimizin devam ettiğini dile getirmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 292).

Bir milletvekilinin yıllarca emek verilmiş, bedel ödenmiş bir hattın nasıl olur da Fransızlara devri mümkün olur sorusuna Yusuf Kemal Bey; Versay Antlaşması’nın 265. Maddesindeki⁵; hükmü gereğince Alman Şirketine ait olan Bağdat demiryolu haklarının Fransızlara geçtiğini, buna yapılabilecek fazla bir şey olmadığı belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 292-293);

“Demin arz ettim, bu işin içinden çıkmak mümkün değildir. Biz bunu kendileri nazarında tamamıyla isbat ettik. Bunda hakkınız vardır, mümkün olsa bunu kaldırıp onun yerine aramızda şöyle bir madde kabul olunmuştur derdik. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Bağdad hattının Pozantı, Nusaybin şubesinin işletme ve buna müteferri olan muamelatı ve Alman Hükümet ve tebaasının haiz olduğu hukukun bir Fransız grupuna devri

⁵ “Alman Hükümetinin herhangi bir yerde, Türkiye’de, Çin’de, Afgan’da vesaire vesaire bulunan teşebbüsâtı sınıyede olan haklarını iştirâ edecekler ve bu iştirâ edilecek hakların taksimat komisyonuna devredileceği münderiçtir”

hususundaki Versay muahedesindeki bütün şimendifer maddesi yerine koyduğumuz madde bu idi. Bunda diyorduk ki, Türkiye Hükümeti Versay muahedesinin 265nci maddesinin bu kısma ait fıkrasını kabul eder. Yahut Versay muahedesinin bu kısma müteallik olan hükmünü kabul eder. Bu bizim maksadımızı temamiyle temin edebilirdi.”

Erzurum Milletvekili Mustafa Durak Bey, Yusuf Kemal Bey’e; askeri, mali ve siyasi şartlarımız gereği mi bu anlaşma teklifinin kabul edilmek istendiği yönünde bir soru sormuştur. Yusuf Kemal Bey ise bu soruya Versay Anlaşması ile Almanya’nın Çin’de, Afganistan’da ve Türkiye’deki tüm haklarının bir komisyona devredileceğinden, sorunların ilerleyen dönemde komisyon ile yürütülecek müzakereler neticesinde çözülebileceğini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 293);

“Efendim, mesele zaten bu sahaya geliyor. Versay muahedesinin bu maddesinde Alman Hükümetinin herhangi bir yerde, Türkiye’de, Çin’de, Afgan’da vesaire vesaire bulunan teşebbüsâtı sinaiyede olan haklarını iştirâ edecekler ve bu iştirâ edilecek hakların taksimat komisyonuna devredileceği münderiçtir, diyor. Biz de dedik ki Alman Hükümeti kendi tebeasının haklarını alsın. Tazminat komisyonuna devretsin. Tazminat komisyonundan da nereye geçecekse geçsin,; O zaman bundan ne kazanıyoruz, anlarız. Bizim karşımızda bir defa bir şirket varsa Türk şirketine karşı taahhütte bulunuyor. Haklarını alır ve başkasına devreder. Ya Alman Hükümeti veya Türk şirketindeki Alman hukukunu bir başkasına devreder ise bizim ona diyeceğimiz yoktur. Bize bunun için hiçbir şey taalluk etmezdi. Bizim için de pek âlâ idi. Biz Versay muahedesinin yalnız bir kısmını kabul etmiş ve Fransa da buna peki demekle diğer kısımlarından âzâde kalınmıştır. İştittiğime göre bundan dolayı bunu reddettiler. Bunun için bu madde böyle olmakla beraber şimendifer meselesinin tarihçesi de budur. Binaenaleyh bu madde bu ibhamıyla beraber son mektupla Hükümetin hukuku mahfuz kalmakla ve şirketin metalibatına karşı da Hükümetin mesuliyeti üzerinden defedeceğiz mevzubahis olmakla bizim hukukumuz temin edilmiştir. Bunun daha vazıh bir surette arzumuz dairesinde olmasına çalışacağım.”

Salahaddin Bey’in Fransızlara demiryolu hattı üzerinde askeri nakliyat hakkı verilmemesi, bu durumdan Suriyeli Müslümanların müteessir olacağı sözleri üzerine Yusuf Kemal Bey; bu durumun yaratacağı siyasi bedel göze alındığı takdirde böyle bir karar alınabileceği, lakin mevcut şartlarda Türkiye’nin böyle bir siyasi bedel ödeyecek durumunun olmadığını beyan etmiştir. Ayrıca bazı milletvekillerinin de Suriye’de kalacak evkâfımız, devlet malları ve Suriye’nin Duyun-u Umumiye’ye iştirakinin nasıl olacağını sorduklarını,

Fransızlarla bu konularda bir diyalog kurmadıklarını çünkü anlaşma mı yoksa ateşkes mi imzalayacaklarının henüz netleşmediğini dile getirmiştir. Sınırın diğer tarafından kalan vakıfların durumunun ne olacağını soran Karesi milletvekili Vehbi Bey'in sorusuna ise bu konunun ilerleyen zamanlarda çözüme kavuşturulacağını, konu hakkında daha önce İstanbul'da birtakım çalışmalar yapıldığı ve bu çalışmalardan istifade edilebileceğini belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey yine Vehbi Bey'in "*Anadolu'nun canıyla, malıyla, kanyla yapılmış bir Hicaz hattı var ve bunun bir kısmı da Suriye'de kalacak. Bunun hakkında ne temin edilmiştir?*" sorusu üzerine ise demiryolları konusunda görüşmelerin devam ettiği, Fransa ile bir barış anlaması yapmadıklarını, görüşmelerin Suriye'nin Türkiye'den ayrılması ve orada kalan haklarımızın ne olacağı yönünde gerçekleşmediğine dair şu konuşmayı yapmıştır; "*Şimendiferler meselesi dolayısıyla deminki saydığım şeyler, yani tebaanın hukuku meselesi ve şimdiye kadar rüyet olunan davalar vesaire vesaire var. Bunların ihtiva ettiği binlerce şeyler var. Onlar burada hallolunamaz. Zira biz Fransa ile bir muahedenamei sulhiye yapmıyoruz. Suriye'nin bizden tefriki ve oradan bizim hakkı saltanatımızın refine dair bir şey yapmış olsa idik malumu âliniz bunun müteaddit netayici olması lâzım gelirdi.*"

Yusuf Kemal Bey, Kırşehir milletvekili Müfit Efendi'nin anlaşma taslağının 11. maddesinden bir şey anlamadığını, Suriye tarafında kalan araziden elde edilen gelirlerin vergisinin nereye ödeneceğinin belli olmadığı yönündeki sorusuna ise arazinin hangi tarafta olduğuna bakılmaksızın hangi devletin tabiiyetinde ise vergisini o devlete vereceğini şu sözlerle ifade etmiştir; "*Bizim tarafa verilmek lâzım gelir. Diyoruz ki emlakinden, hâsulatından, arazisinden istifade edecek ve bundan dolayı hiç bir resim vermeyecek. İkametgâhı bulunan mahalde verilecektir, deniyor. Bu suretle hepsinin bize verilmesi lâzımdır. Nitekim bizim tarafta varsa onlara verilecek.*" (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 293).

Meclis Başkanı'nın, şimdiye kadar otuz iki kişinin söz aldığını ve bu şekilde müzakere etmenin konuyu çok uzatacağı uyarısı üzerine Yusuf Kemal Bey tekrardan söz almış; askeri ve mali nedenler hakkında ilgili bakanlıkların bilgi vermesinin daha doğru olacağını, siyasi açıdan ise; bu anlaşmayı yapmakla düşman safında yer alan bir ülkenin o saftan çıkarılmak pahasına bazı tavizler verileceğini belirtmiştir. Bu açıdan yapılacak olan anlaşmaya kazanç ya da kayıp olarak milletvekillerinin bakmalarının daha uygun olacağını, anlaşma teklifini Meclise getirmelerindeki gayenin de milletvekillerinin bu mukayeseyi yapmalarını istemelerinden kaynaklandığını beyan etmiştir. Hatta bu mukayesede kayıplarının daha fazla olduğunu kendisinin de kabul ettiği, azami çıkar elde edemediklerini bildirmiştir. Yaptığı bu anlaşmadan

dolayı ileride kendisini eleştirecekler adına tarihe kayıt düşmek istediğini, dış politikadaki şartların daha fazlasını yapmaya müsaade etmediğini ifade etmiştir. Fransızlarla anlaşmanın üç ay, beş ay, belki bir yıl gecikmesi halinde ileride çok daha kazanımlı bir anlaşma yapma ihtimalinin bugünden öngörülemeyeceğini söylediği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 294-295);

“Vaziyeti askeriyemiz, siyasiyemiz ve maliyemiz bize böyle bir muahedeyi kabule mecbur ediyor mu diye soruyorlar. Zaten halledeceğimiz yegâne mesele budur. Çünkü evvelce de arz ettiğim veçhile, ki kendi namıma arz ediyorum, size takdir olunacak bir itilafname müsveddesi getirmiyorum. Sadhezar teessüf ki mağlubiyetimizin neticesini ilk duyacak vesika ve Osmanlı İmparatorluğunun ve kendi hatalarımızın hâsılı bütün bir tarihin toplayıp, toplayıp yığıldığı şeyleri görmeye, acılarını duymaya başlıyoruz. Bizim önümüze bu mukavele ile Versay muahedesi geliyor. Binaenaleyh biz burada devletin, memleketin menafîini oldukça temin ettik diye getirmiyoruz. Niçin getiriyoruz? İşte onun için...”

Biz, şimdi Fransa ile sulh aktedersek menfaat mı olacak, mazarat mı olacak diye arkadaşlarımızdan Dr. Mazhar Beyefendi mukayese yaptılar. Ben vaziyeti askeriyemiz budur, vaziyeti maliyemiz budur. Binaenaleyh bu muahedeyi yapalım demiyorum. Çünkü o cihete salahiyyetkar değilim. Salahiyyetkar olan arkadaşlarım var. Biz, mesaili hariciye siyasiyemiz itibariyle elbette ve elbette düşmanlardan birini ve kuvvetlerinden birini düşman saflarından çekmek elbette bu memleket için faidelidir. Takdir edeceğimiz budur. Yani yalnız bir düşmanı düşman saflarından çekmekle memlekete edeceğimiz menfaatla buna bedel olarak, baha olarak verdiğimiz şeyi mukayese ettiğimizde hangisi daha büyüktür, hangisi daha küçüktür; takdir edeceğimiz şey budur. Gerek hali hazırda, gerek istikbale, gerek enzan ammeye karşı mesuliyeti takdir ettikten sonra deruhte etmek lâzımdır. Demin arz ettiğim gibi bir düşmanı düşman saflarından çekmek, umuru hariciye ve mesaili hariciye noktai nazarından muvafıktır. Bunu söylüyorum ve mesuliyeti kabul ediyorum.

Bunu mukayese ettiğimiz vakit belki bazı hususatta iyi hareket edemedik. Azamı istihsal edebileceğimiz şeyleri istihsal edemedik. Bunları tarihe karşı söylüyorum. Bugün için değil, yarın bana lağnet edeceklerle karşı söylüyorum. Ve burada zabtolunmasını istiyorum. Umuru hariciye noktai nazarından budur.

Yalnız arz ettiğim gibi ihtimal bu mukavele, bu itilafname daha mükemmel olabilirdi. Fakat arkadaşlar, şimendiferi 20 kilometre ileri götürse idik, hududu daha biraz aşağı indirse idik, hatta Antakya'yı da alsa idik o bir taraftan yine kalplerimiz müteessir olmayacak mıdır?

Bu noktada bence hodgâm olmayalım. Biraz müteessir olur idik. Bunlara az müteessir olurduk, fakat herhalde müteessir olurduk. O halde düşüneceğimiz şey, biz Fransa ile uzlaşmalıyım, devam edelim. Yalnız şurayı düşünelim. Uzlaşmadığımız, devam ettiğimiz zamanda üç ay sonra, beş ay sonra, bir sene sonra daha iyisini istihsal edecek miyiz? Bence bütün vereceğimiz karar budur. Bunu takdir edelim. Avrupa siyasetinden haberdar olamazsak, kendi siyasetimizle dost tedarik edemezsek, dost bulamazsak olmaz. Bu düşmanların içerisinde asgari kendimize dost bulmaya çalışmalıyız. Bir an evvel arzu ettiğimiz, sulha, arzu ettiğimiz veçhile erişmek lâzımdır. Mecburiyetimiz ve vazifemiz budur. Binaenaleyh bendeniz hariciye noktai nazarından iki kelime ilâve edeceğim: Ben bu meseleyi halletmekle hiçbir şeref duymayacağım ve emin olunuz, dünyanın buraya imza bırakacağı en bedbaht kimsesi ben olacağım. Bu bedbahtı ile bu Türk vatanına bir felah getirirsem o zaman mesut olacağım. Başka bir şey değildir, Yoksa gözlerimi istikbale dikerek bu itilafname memlekete hayrı mahzdır veyahut şerri mahzdır diye gelmiyorum. Elimdeki vasıtalar da sizin bildiğiniz gibidir. Hariciye Vekâletinin bütün dosyaları muhteviyatını bilirsiniz. Bilmiyoruz diyenlere karşı gelsinler dosyalar açıktır, her şeyi görsünler. Rica ederim mesuliyeti tarihe karşı, millete karşı yalnız benim üzerime vermeyiniz. Rica ederim arkadaşlar, mesuliyeti hepimiz üzerimize alalım. Karar verelim, ileriye doğru gidelim. Evet veyahut hayır diyelim.”.

Yusuf Kemal Bey’in konuşmasından sonra söz alan Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey; Yusuf Kemal Bey’in ifade ettiği dünyadaki gelişmelerden bihaber bir millet olarak Fransızların Türklerle anlaşma yapmasına neyin sebep olduğunun, böyle bir anlaşma yapılması halinde bunun İngiltere başta olmak üzere diğer devletler nazarında ne gibi yansımalarının olacağının açıklanmasını istemiştir. Hüseyin Avni Bey’in sorusu üzerine tekrar söz alan Yusuf Kemal Bey Fransızlarla yürütülen görüşmelerden ötürü İngiltere ve İtalya’nın da kendileri ile görüşmekte ısrarcı davrandıklarını ve kendilerinin de diğer devletlerle bir anlaşma zemini bulmaya yönelik siyaset takip ettiklerini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 295);

“Ona ait mümkün olduğu kadar malumat arz edeyim. Efendim; Franklen Büyyon buraya geldiği vakit. Hükümetten müracaat ettiler. Yani Franklen Büyyon burada iken İngilizler Hükümetimize müracaat etti. Franklen Büyyon gitti, Harrington çıktı. Harrington gitti, Franklen Büyyon geldi. Bundan üç gün evvel bilvasıta bize daha ciddi bir müracaat vaki oldu. Sonra müsaade edin, İtalya mümessilinin buraya gelmesi için çok çalıştık. Fakat İtalya mümessili mümessil olarak gelmiyor. Aldığımız resmi nota mealine göre memuriyeti mahsusa

ile geliyor. Tekrar ediyorum, ben henüz öyle katiyetle söz söyleyecek bir diplomat değilim, Sizin teveccühünüz üzerine buraya gelmiş bir âciziz. Fakat kendi takdirime göre biri bize elini uzattığı zaman diğeri aman ben de uzatayım diyor. Biri çektiği vakit diğeri de çekiyor. Bu zamana kadar oynanan oyunlar bunu böyle gösteriyor. Hüseyin Avni Bey biraderimizin sualine cevap olarak arz ediyorum. Fransızlarla olan itilaf bizi dostluğa sevk ediyor. Arz edebiliyor muyum? Yani dostumuz oluyor. Çünkü biz Fransızlarla itilaf aktediyoruz. Fransa ile itilaf şüphesiz bize daha ziyade itilaf kapusu açacaktır. Biz eminiz ki bu suretle bize diğerleri de müracaat edeceklerdir. Esas itibariyle Hüseyin Avni Beyin sorduğu suale cevap veriyorum. İşte vaziyetimiz budur.”

Yusuf Kemal Bey’den sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Avni Bey’in beklentilerine cevap verir bir mektubu TBMM’de okutmuş⁶ ve sonrasında Fransa’daki iktidar değişikliği durumunda Mr. Briyan’ın yerine Puankare’nin geleceğini iddia etmiştir. Mustafa Kemal Paşa’dan sonra yeniden söz alan Yusuf Kemal Bey; konuşmasında biraz önce dile getirmeyi bir husus olduğunu belirterek Bekir Sami Bey ile Celaledin Arif Beylerden gelen mektuplarda Mr. Briyan’ın sınırların belirlenmesinde milliyet esasına göre hareket edileceğini söylediği, fakat Mr. Briyan’ın sınırların daha önceden belirlenen sınırlar esas alınarak bir komisyon tarafından çizilmesi gerektiğini söylediğini dile getirmiştir. Yusuf Kemal Bey, milletvekillerinde oluşan milliyet esasına göre sınırların çizilememesi ihtimalinin yüksek olduğunu ve bu durumun da tutanaklara yansımaları istediğini beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 295); “*Maruzatım arasında bir şey unuttum. Mösyö Briyanın Tan gazetesinde görülen ifadati ve bizim Bekir Sami Bey tarafından ve Celâlettin Arif Bey tarafından gönderilen mektup mefadına göre Briyan, hududun milliyetler esası üzerine çizilmesini kabul etti idi. Bu bizde bir kanaat hâsıl etti. Binaenaleyh bu adam buraya geldiği vakitte bundan yine bunlardan bahsettik ve istedik ve aynı zamanda gazeteden Meclisi Mebusan zabıtnamelerini okuduk. M. Briyanın söylediği sözler şunlardır, dedik: M. Briyan Hudud bir komisyon marifetiyle tayin edilecek, diyor. Bu adam bunu kemali şiddetle tekzip etti. Katiyen bunun aslı yoktur, dedi. Bana yazılan mektuplardan bunun temamiyle aksi olarak bildirildiği ve hudut, size bildirdiğim hudut olarak bildirmiştir ve bunun muhteviyatı size Münir Bey tarafından yazılmıştır, dedi. Binaenaleyh bu beyanati katiyen ve katibeten ağır lakırdılar sarfederek tekzip ediyor. Biz M. Briyandan hududun milliyet esası üzerine yapılmasına dair söz*

⁶ Mektubun içeriğine zabıt tutanaklarında yer verilmemiştir.

aldık dersiniz. Fakat Meclisi Mebusan zabıtlarından alınmış, gazetelerde biz, hududu milliye üzerine hududu çiziceğiz diye bir şey yoktur. Onun için malumunuz olsun ve zapta geçsin. ”.

Yusuf Kemal Bey’den sonra söz alan Dahiliye Vekili Fethi Bey; Mr. Briyan’ın kabul ettiği sınırın Bekir Sami Bey ile aktedilen ve TBMM’nin kabul etmediği anlaşmadaki sınır olduğunu ve Mr. Briyan’ın bu anlaşmadaki sınır üzerindeki küçük değişiklikleri kabul ettiğini, Çobanbeyli’den geçen demiryolu münasebetiyle yapılan değişikliğe razı olduğunu belirtmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 295).

4.2. Ankara Antlaşması Sürecinde TBMM’de Yapılan Görüşmeler

4.2.1. 13 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler

TBMM’nin 13 Ekim 1921 tarihli oturumunda, Fransızlarla anlaşma müzakereleri hakkında görüşmelere devam edilmiştir. Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey oturumda ilk sözü alarak sınır hattının belirlenmesinde ve anlaşma şartları hakkında bölge milletvekillerinin görüş beyan etmesinin daha uygun olacağını belirtmiştir. Tunalı Hilmi Bey’den sonra söz alan Edirne milletvekili Şeref Bey ise; Fransızların kendilerine düşman bir siyaset izlerken şimdi bir anlaşma imzalar duruma gelmesinde Fransız iç politikalarının da etkili olduğunu, bu durumun iyi tahlil edilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Şeref Bey konuşmasının devamında daha önceden imzalanılan Bekir Sami Bey Anlaşması ile şimdiki anlaşma taslağını kıyasladığını ve 6 konuda yeni anlaşma taslağının kendilerine avantaj sağladığını ifade etmiştir. Bununla birlikte anlaşma taslağı üzerinde bazı eksiklikler tespit eden Şeref Bey ilk olarak taslakta geçen genel af ilan edilmesi üzerinde durmuştur.

Şeref Bey 93 Harbi sırasında benzer olayların kendi bölgelerinde de yaşandığını; sivil vatandaşların canına, malına, namusuna kastedildiğini dolayısıyla tüm suçların affedilmesi yerine kişiye karşı işlenen suçların istisna tutulması için Türk heyetinin anlaşma taslağında düzeltme yapması gerektiğini bildirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 298-299); *“Muhterem arkadaşlar; Fransa devleti ve Türkiye Büyük Millet Meclisi murahhasları arasında yapılan itilâfnamenin maddelerini hepimiz birer birer okuduk. Bendeniz varidi hatırım olan notayı arzedeceğim. Fakat heyeti umumiyesi hakkında bir iki söz söylemek isterim. Vaziyeti hazırta itibariyle Fransızlar vaktiyle bize muhassım bulundukları sırada, yani hali harpte iken, bilahara kendi siyasetlerinde hasıl olan tebeddül üzerine bizimle anlaşmak mecburiyetinde kaldılar. Bu, ancak iki noktadan varit olabilir. Bu, Fransızlarla hemen bizim tarafımızdan vaki olmuş bir şey değildir. Biraz; da Fransızların ahvali dâhiliyelerini nazari dikkate almak ve aynı zamanda bu günkü ahvali siyasilerini ve nasıl bir cereyanı siyasi takip*

ettiklerini anlıyarak, hemen bizim de onu çözmekliğimiz lâzım gelmez. Binaenaleyh bu babta efkârımı ve mütalaamı arz etmeden..

Bekir Sami Beyin itilâfnamesi ile, şimdiki itilâfnameyi tetkik edersek altı noktada hükümeti hazıra murahhasları muvaffak olmuştur. Yani Bekir Sami Bey itilâfnamesine nisbetle altı noktada muvaffak olmuşlardır. Bunun birincisi, Bekir Sami Bey ile Fransa beyinde yapılan ve Meclise gelen itilâfnamedir ki bundan bahsetmek isterim. Dün burada yazdırılan şey nedir? Binaenaleyh, Bekir Sami Bey Paris 'te Mösyö Briyan ile yapmış, fakat Meclisi Âlileri Misakı Milli ruhu ve millet ve memlekete merbutiyet hissiyle parça, parça etmiş, suratına atmıştır. Bendeniz hükümetin fikrinden anladığıma göre; hükümet Meclisi Âlinin tenkidatını ve bu itilâfnamenin bazı mevaddı üzerindeki mütalaasını almak istiyor. Aldıktan sonra hükümet, son sözünü söylemek ister. Bittabi müzakerat devam edecek ve netice ne ise bir şekle bağlanacak. Bunun mevaddı hakkında varit olan şeyleri hükümetin nazarı dikkatine arz ettim:

Eğer kudretim yeterse esasen bu itilâfnameyi kabul etmem. Altı maddede tarafeyni akideyn elimize... diye dolduruyorlar ve işgali müteakip tâli bir affı umumî ilân etmek istiyorlar. Bu affı umumî meselesinde biraz durmak isterim. Evet, bir affı umumî ilân edeceğiz. Fakat o civarın ahalisini, yine o civarın arkadaşları pek iyi bilirler ki ve aynı zamanda bizim de başımızdan geçtiği için pekâlâ biliriz. Bu, affı umuminin ilânı memlekette sükûn ve asayişin tamamıyla tekarriür etmemesini istizam eder. Zira orada hanümanı yıkılan, malı çalınan, ırzı yırtılan bir çok insanlar var. Bu, bittabi bizim de başımızdan geçtiği için biliyorum. 93 seferinde ilân edilen affı umumide bunu teslim almaya gelen kızın bu affı umumiden müstefit olan gayrı Türk anasır arabasını taşa tutarak ve kovalayarak tahkir etmişler ve yine bir Müslüman memleketine avdet ettiği zaman da kızının cihazını, evinin eşyasını bir Hristiyan elinde bulunduğunda onu almak istediği zaman da kovmuşlardır. Onun için eğer mümkünse Hükümetimiz çalışsın, hukuku şahsiye müstesna kalmak üzere, şartını koysun. Vakıa hukuku umumiye af olunur ve affı umumî ilânı hukuku şahsiyeye tesir etmez. Fakat bu affı umumî ilân edilip de hukuku şahsiye sakıt olmaz dersek - ki neden malûm - çok isabetli hareket etmiş oluruz. Vakıa hukukun prensipleri böyle icabeder. Affı umumî ilân edilen yerlerde hukuku şahsiye sakıt olmaz. Fakat bu, bizim kanunlarımızda vardır. Bunu anlatmak için bunun sarîh olması daha iyi olmaz mı? Binaenaleyh hukuku umumiyenin yanına hukuku şahsiye müstesna olmak kaydını koymak hususunda heyeti murahhasamız muvaffak olursa daha menfaatli olur. Ben böyle görüyorum.”

Şeref Bey konuşmasının devamında anlaşma taslağının 7. Maddesinde yer alan azınlıklar hukuku üzerinde durmuştur. Fransa ile daimi bir anlaşma yapılmadığı halde Fransa'nın sadece Kilikya bölgesinin azınlıkları için değil de tüm Türkiye'deki azınlıklar için hak talep etmesinin mantıklı olmadığını, anlaşma bu şekilde kabul edilecekse o vakit Yunanistan'daki, Sırbistan'daki Müslümanların hukukunun da bu anlaşma ile güvence altına alınması için gerekli adımların atılması gerektiğini şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 299-300);

“İkincisi; yedinci maddede; Misakı Milimizde de resmen kabul edilen ekalliyetler hukuku vardır. Bu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından düveli mütelifle ile ve bunların bütün hasımları ile ekalliyetler hakkında akdolunan mukavelâtı kabul ettik ki biz bunu Misak-ı Milli ile ilân ettik, bu doğrudur. Esasen bizim bütün Kanunu Esasimize göre ve kavanini mevcudemize göre, ekalliyetler denilen mana mevcut değildir. Bunlar tebaadır. Maksudumuz, maksut bizzat tebaadır. Binaenaleyh, bir Müslüman hangi hukuku esasiyeye malik ise, bir Hristiyan da o hukuku esasiyeye maliktir. Bizim Kanunu Esasimizin muktezası budur. Biz, bunu ilân ederken zannedersem düşündüğümüz bazı nıkat vardır. Orada diyorduk ki; meselâ Arabistan gibi Araplarla meskûn olan mahalat ve keza Garbi Trakya'da sakin olan ve serapa Müslüman olan kısımlar, kendi vatandaşlarına müracaatla kendi mukadderatlarını kendileri tayin edecek...

Benim anlıyamadığım bir şey var. O da; biz, Kilikya hakkında yani Adana ve civarı hakkında Fransızlarla bir itilâfname akdederken henüz bir sulhu daimî akdetmiş olmuyoruz. Çünkü Fransa diyor ki; kendi müttefiklerim vardır, müttefiklerimizle birlikte umumî sulh masasında daimî bir sulh yaparız. O halde yapılan mukavelenamenin de şimdi umumî sulha talik edilmesi iktiza eder. Yani Kilikya hakkında bizimle itilâfname yapmıyor, Kilikya itilâfnamesine umumî sulha taalluk eden bir madde koyuyor. O da ekalliyet hukuku... Ekalliyetlerin hukukunu bittabi hepimiz biliyoruz ki Senjermen Muahdesinde, ekalliyetler hukuku mevzuubahs olmuştur. Bendeniz onu biraz okudum. Bu, esasen bizim bahsettiğimiz mevattan başka bir şey değildir ve bizim bahsettiğimiz daha çoktur. Çünkü vatandaşlarımız olan Rum ve Ermeniler aynı hukuka mazhardırlar. Ben nasıl mebus intihap ediyor ve ediliyor değil mi efendim? Sonra onlar ayrıca bir cemaat imtiyazına maliktirler ve benden daha çok hakka maliktirler. Şimdi bunların ekalliyetler hukukundan bahsetmelerindeki maksatları nedir? Esasen kendisi diyor ki Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından düveli mütelifle ile bunların

hasımları arasında aktedilen mukavelenamedeki ekalliyetler hukuku aynen esas olarak alınacak ve tatbik olunacak.

Şu halde istikbalde olacak olan sulha atfen bizi şimdiden bağlamak istiyorlar. Bundan yalnız bir şey varidi hatır oluyor. İnşallah muzaffer ve galip ordumuz yarın düşmanı ana vatandan atacak ve istilâ edilen yerlerimiz istihlâs edilecek, ondan sonra biz, galip bir surette sulha başlayacağız. Efendiler; sorarım size o zaman Garbi Trakya'da bulunan yüz binlerce Müslüman ile, Yunanistan'ın içinde yaşayan bu kadar Müslüman var, onların hukuku ne olacak?

Bunlara karşı Fransa bize ne taahhüt etmiştir? Yalnız Kilikya'ya ait olan kısmı taahhüt etmiştir. Eğer yalnız Kilikya'ya ait bir madde olmuş olsaydı onu kabul edebilirdik. Fakat onlar, bize mukabil olarak ne taahhüt ediyorlar? Onun için heyeti murahhasamızın istikbâlde yapacağı sulha, biz de Emanet Girayı Hilâfeti haiz olmamız dolayısıyla, bugün için bizden ümit bekliyen insanlar vardır. Bugün onlar bizden ayrılmışlardır. Fakat yarın bize gelecekler. Bunlar bazı yerlerde ekalliyettedirler. Ezcümle Yunanistan'da ve Sırbistan'da bu nevi bir çok Müslüman kardeşlerimiz vardır. Bunları unutacak mıyız? Bunları biz, altıyüz sene evvel Anadolu'ya serhad nöbetçiliği yapmak için nakletmişizdir ve bunlar orada serhad nöbetçiliği yapmışlardır.

Binaenaleyh bunları orada bırakacak mıyız? Binaenaleyh heyeti murahhasamızın bunlara karşı teminat almaları ve şimdiden söz vermelerini ve buna çalışmasını temenni ederim.”

Şeref Bey sözlerinin devamında anlaşma taslağının 8. maddesinde, İskenderun bölgesinde uygulanacak özel idare için “*Sekenesi muhtelit*” tabirinin kaldırılmasını istemiştir. Çünkü bu tabir gereğince bölgede yaşayan Arap, Çerkez ve Kürt unsurların Fransa eli ile Türklere karşı kışkırtılabileceği, oysa bölgedeki hakim milletin Türkler olduğunu belirtmiştir. Şeref Bey ayrıca “bölgedeki Türk memurların tayini” kavramının yerine özel idare statüsünde görev yapacak vali ya da hükümet başkanının Türk olması kaydının da heyet tarafından anlaşmaya koydurulması gerektiğine dair şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 300);

“Sonra efendim; bir de sekizinci maddede: Sekenesi muhtelit bulunan İskenderun limanı için Fransa Hükümeti bir usulü idarei mahsusa tesis edecektir deniyor. Bendeniz, burada

⁷ **Sekenesi Muhtelit:** Karışık oturanlar anlamına gelmektedir.

sekenesi muhtelittir tabirine itiraz ediyorum. Böyle bir tâlil ile kabul etmektense, İskenderun limanı için Fransa Hükümeti falan, falan şekli tatbik edecektir demek daha iyi olur kanaatindeyim.

Böyle, muhtelit demek tabirinden Fransa Hükümeti ne anlayacak? Çünkü onun noktai nazarı başkadır, bizim noktai nazarımız başkadır. Biz, orada dini noktai nazardan Arap, Kürt, Çerkez unsurlarını buluruz. Bunlar ehli iman olmak itibariyle biz bunları himaye etmek isteriz. Fakat Fransa zihniyeti bunu kabul etmez. Fransa zihniyeti diyecek ki orada Türk var, Arap var, Lâz var, şu var, bu var; bunların hepsi bizce birdir. Bunları ayırsak istikbâlde bir fenalığı müeddi olur. Onun için doğrudan doğruya sekenesi muhtelit tabirinin kaldırılması lâzımdır. Çünkü bu muhtelit olan yerlerde ekseriyet Türk olabilir. Meselâ, İskenderun, Antakya gibi. Binaenaleyh bu gibi yerlerdeki şeyi hazmetmelidir ve bunu heyeti murahhasamız temin etmelidir.

Sonra efendim; bunu izah eden mektuba bir kayıt ilâvesini istirham edeceğim. Mektupta diyor ki, kendileri ora için bir idarei mahsusa tesis edeceklerdir ve istihdam edecekleri memurlar Türk olacaktır. Bu Türk memurların tayini meselesi bizim canımızı yakmıştır. Onun için doğrudan doğruya oraya vali veya reis-i hükümet kaydının konması imkânını istihsâl etmesini heyeti murahhasamızdan rica ederim. Yani oradaki reis, hükümetin reisi olacak ve oraya gelecek olan vali veya âmirin her halde Türk olması lazımdır. Çünkü efendim; bizim Bulgaristan'la yaptığımız muahdede bu kayıtlar konmuştu. Maatteessüf muavin diye, bilmediğimiz bir kimseyi ve filân filânı getirdiler koydular. Halbuki buralarda bir çok ehli iman vardır ve oralara mümkünse bir meclis ile, bir meclisi idare ve idarei hususiye lâzımdır. Yani orada teessüs edecek idarei hususiye, ancak yine kendi ahalisinin, kendi mukadderatlarını tayin etmek suretiyle olsun. Bu kaydın ilâvesini dahi heyeti murahhasamızdan rica ederim.”

Şeref Bey, anlaşma taslağının dokuzuncu maddesinde yer alan Türkiye-Suriye sınır hattının İskenderun-Beyabir arasından geçmesi konusunun da netleştirilmesi gerektiğini, bu belirsiz durum nedeniyle 93 Harbi’nden sonra halkı Müslüman olan 22 köy kaybedildiğini bu hataya Fransızlarla imzalanacak anlaşmada düşülmemesi gerektiğini beyan etmiştir. Şeref Bey ayrıca Meydan-ı ekbez’e doğru çizilerek tren hattının Suriye’de kalmasını sağlayacak hattın da düzgün belirlenmesi gerektiğini, tarihte yaşanan olaylar nedeniyle Fransızlara güven duyulamayacağını şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 300);

“Sonra efendim; dokuzuncu maddede Türkiye ile Suriye arasındaki hudut, İskenderun ile Beyabir mevkii arasındadır. Bu biraz meçhul kalıyor. Temenni edelim ki, bunu Erkânı

Harbiyemiz muayyen bir şekle soksun. Çünkü bu, başımızdan geçtiği için biliyoruz. Bu suretle Berlin Muahdesinde yirmi iki köy gaip ettik ve keza yine aşağıda arz edeceğim veçhile meçhul kalmış bir nokta vüzünden üç yüz altmış sekiz parça köyü gaip ettik ve onbir sene bunları kurtarmak için uğraştık. Meselâ Kırcaali kazası sırf Müslümandır. Başkaları da vardır, yoktur bilmiyorum. Ben vâridi hatır olan şeyleri söylüyorum. Binaenaleyh bu noktayı tayin etmek lâzımdır. Sonra, aşağıda Meydanı Ekbez'e doğru bir hat teşkil edilecektir. Şimendifer istasyonu ile, bu mevki Suriye'de kalacaktır. Bu hangi mevki ise tasrih edilmelidir. Müsaade ederseniz iki kelime ile izah edeyim: Biz Fransızlarla çok zamanlardan beri, asırlardan beri münasebetteyiz, Fransızlar bizleri çok aldatmışlardır.

Pekâlâ bilirsiniz ki; Fransızlar, yani Birinci Fransuva, Şarlken denilen mukaddes Almanya ve Roma İmparatoruna mağlup olduğu zaman Sultan Süleymanı Kanuni'ye iltica etmiş ve namusundan başka her şeyim gaip olmuştur, diye mektup yazmıştı. Biz de onu kurtardık. Onu kurtardığımızın tamam beşinci ayında dostumuz Fransızları düşman safhasında gördük. O zaman İbrahim Paşa, Fransız Elçisine söylediği sözde; daima dostumuzsunuz, fakat sizi her zaman düşman safları içinde görüyoruz demiştir. Oradan başlayan münasebetimizde, dikkat buyurunuz ki o zaman ilk vermiş olduğumuz kapitülâsyonlar ve Ahmedi Sâlis devrinde keza tecdit edilen bu kapitülâsyonları tetkik buyurmuşsunuzdur. Okursanız anlarsınız, hatta bir kelimesini söylüyeyim: Yalnız kapitülâsyonlarda üç sene kabul edildiği halde üçyüze çıkarmışlardır.”

Siirt Milletvekili Sabri Efendi'nin yaşanan kayıpların memurların cehaletinden kaynakladığını iddia edip araya girmesinden sonra sözlerini devam ettiren Şeref Bey; tarihten örnekler vererek imzalanacak anlaşmada belirsiz hiçbir nokta bırakılmamasını talep etmiştir. Anlaşma taslağındaki Kilis'in Türkiye'de bırakılmasına rağmen sınır hattının nereden geçeceğinin ve demiryolunun Çobenbey istasyonundan mı yoksa nereden bağlanacağını da netleştirilmesini istemiştir. Şeref Bey ayrıca Suriye toprakları içerisinde kalacak “Süleyman Şah'ın mezarında Türk bayrağı çekilebilecektir” maddesinin “çekilecektir” diye düzeltilmesini istemiş ve Yusuf Kemal Bey'den Adana sınırları içerisinde kalan demiryolu hattının neden Fransızlara imtiyazlı biçimde bırakıldığını sorduğu şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 301);

“İşte ihmâl edilen bu kelimelerden bittabi hukuka mensup olan arkadaşlar pekâlâ bilirler ki; muahedatta en çok, en kuvvetli kelimeler, en çok müteradif olmıyan, meçhul olan kelimelerdir. Bu gibi kelimelerin kullanılması müreccahtır. Ezcümle tercümelerde, Türkçe ve

Fransızca tercümeler dahi böyledir. Nitekim biz, Berlin Muahedesi'nin yirmi dördüncü maddesi ile pek çok hata ettik ve bu hataların pek çok zararını çektik. En son Kıbrıs Muahdesiyle Anadolu'yu müdafaa etmek için, onda fiili iktidarı kollanmak yüzünden bizim yüzümüze çarpmıştılar. Daha yakınlara gelelim: Fransızlarla yapılan âdi ticaret mukavelenamesinde, «Hükümet tahsilini teshil edecektir» sözünü söyledikten sonra «Fransa kavaidi düveîyeden bulunan usul mucibince hakemlere havale edecektir...» Bu yüzden Fransa kuvayı bahriyesi Midilli'ye gelmiş, işgal etmiştir. Halbuki bundan maksadı; ihtilâf zuhurunda kavanini mevzuayı Osmaniye dahilinde bu işi rüyet edecektir veyahut da beyneddüvel tutulan usul mucibince hakeme havale edecekti. Bunu da çok istirham ederim, imkânı varsa tasrih etsinler.

Sonra efendim, hudut meselesinde meçhul bir nokta kalmıştır. Bu mevki yerine bunun mavuzıaleyhi vardır, madde de var, yazılabilir. Bunun mavuzıaleyhi vardı, bilmem ne idi? Filan istasyon böyle olacaktı diye münakaşayı mucip olmasın. Sarih olarak yazılması lâzımdır. Kilis şehrini Türkiye'ye bırakmak üzere şarkı cenubiye doğru bir hat meyi edecektir. Bu hat bir hattı müstakim üzere giderken bilâhare bir inhina peyda edecek olan dirsek, ne kadar meyi edecek ve nereden gidecek? Bu da müphem kalmıştır. Bunun da güzelce tavzih buyurulmasını istirham edeceğim, Sonra keza oradan o hat Çobanbey istasyonundan demiryoluna nereden mülâki olur. Çobanbey istasyonundan mı demiryoluna mülâki olacaktır, yoksa nereden? Bunların tasrihinde çok istifadeler vardır efendim.

Sonra efendim; «müessifi saltanat Sultan Osman'ın kabrinde Türk Bayrağı keşide edilebilecektir» deniyor. Hariciye Vekilinden rica ederim bu, «edilebilecektir» sözünü kaldırsınlar. Vakıa bizim iktidarımıza veriliyor, fakat bu kayda lüzum yok. Hatta kavanini mevzuada bile fiili iktidarının kullanılması taraftarı değilim. Bu kati olarak tespit edilmelidir.

Sonra efendim; gayet ehemmiyetle istirham edeceğim üçüncü bir nokta daha var. Kilikya şubesinde inşa edilmiş olan şuabat ile beraber imtiyazlı ve bilhassa ilâ... Hulâsa, çok rica ederim, bu imtiyazlı hattın işletme hakkını da alıyor. Bu, ne için ticarete müteallik oluyor anlıyamadım?"

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in metinde geçen ticaret kelimesinin yanlış olduğu, aslının nakliye olduğu cevabını vermesi üzerine konuşmasını devam ettiren Şeref Bey Türkiye sınırlarında kalacak demiryolları üzerinde Türk hükümetinin hukukun mu geçerli olacağı, yoksa Osmanlı dönemindeki gibi ayrıcalıklı durumuna devam mı edecekleri, şirketlere demiryolu taşımacılığı için kilometre garantisi mi verileceği yönünde Yusuf Kemal Bey'e bir soru daha yönelttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 301);

“Sonra, burada nazarı dikkatimi celbedecek bir cihet daha var, onu da Hariciye Vekili Beyefendi kardeşimizden rica edeceğim ki... Türk zabıtası tarafından temin olunacak, bizim aramızda dahilinde yapılan bir çok şimendiferler vardır ve bilhassa en zayıf zamanımızda yapılan Rumeli şimendiferleridir. Keza bu kayıt mevcuttur. Bu kayıt konduğu içindir ki, şimendifer yapıldığı günden bu güne kadar orada katiyen Türk inzibatı cereyan etmemiştir. Harp zamanında vaziyet edilmiştir. Diğer zamanlarda ise şarki memleketin içinde ayrı bir hükümet, ayrı bir devlet, ayrı bir varlık idiler.

Belki Anadolu'daki arkadaşlarımız bunları o kadar iyi bilmezler. Eğer Rumeli'de seyahat etmiş arkadaşlarımız varsa, pekâlâ bilirler ki yolda bir vaka zuhur edecek olursa orada bizim polisimizin hiçbir hükmü yoktur. Onun için «bilitilâf» sözünü de imkânı varsa kaldırsınlar. Birinci şart, evvelâ Türk Hükümetinin hukuku idame edilecektir. Dün Hariciye Vekili Beyin izah buyurdıkları veçhile hukuk mu, yoksa tasarruf mu? Bunu dün izah ettiler. Onun için sözüm kalmadı. Burada keza devir muamelesi iki şarta muallâktır. Birinci şart, evvelâ Türk Hükümetinin hukuku idame ettirilecektir ki dün Hariciye Vekilli Beyefendi izah buyurdıkları veçhi üzere, bu hukuktan murat; yani Hükümetten devrettiği imtiyaza müteallik hukuk mu, yoksa hakkı mülkiyet ve orada bulunan hakkı tasarruf mu?

İkincisi; şirket tarafından dermiyan edilecek metalip temin edilecektir. Yani biz temin edeceğiz. Yalnız bir nokta kalıyor ki onu kendilerinden istizah edecektim. Bundan maksat, garanti kilometrik midir, Yusuf Kemâl Beyefendi bundan maksat nedir?”

Şeref Bey'in sorusu üzerine söz alan Yusuf Kemal Bey; demiryolları üzerindeki hukukun hükümete ait olduğu, Alman şirketin haklarının Versay Anlaşması gereğince devredilmesi nedeniyle bu şirkette hakkı bulunan gerçek şahısların talebi halinde bir tazminat için teminat ayrıldığını beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 301, 302);

“Hayır, birinci hukuk müfret olarak kullanıldığı halde cemi olarak mana veriliyor, yani tekmiili demektir. Bu sırf tariftir ve Fransızcası da altında yazılıdır ki, Fransızcası (haili sabıki ile muhafaza) manasında bir kelimedir. Birinci şartta Hükümetin haiz olduğu bütün hukuk; ikincisi, Hükümetle haricî, eşhası salisenin orada şirkete hasredilmesi ki orada bu imtiyazı bir şirketten alıp başka bir şirkete devretmekle o şirkette alâkadar olanların, bizim Hükümet dahi gerek hissedar olmak itibariyle, gerek «ihraç ettiğimiz istikraz tahvilâtının bedellini istemek suretiyle, gerekse şirketin imtiyaznamesinin ondokuzuncu maddesinde musarrah olduğu veçhile

mütebaki müddet için tazminat istemesi itibariyle vuku bulabilecek teminattır. Teminat akçası değildir.”

Yusuf Kemal Bey’in izahatından sonra konuşmasına devam eden Şeref Bey Fransızlara, Türk topraklarında kalan demiryolu hattından askeri nakliye yapma hakkının verilmesi hususunda da; ya Fransız bölgesinde kalan demiryolu hattında Türkiye’ye de aynı hakkın verilmesi ya da bu maddeye asker sayısı vs. bazı sınırlandırmalar yapılması önerilerinde bulunmuştur. Ayrıca Şeref Bey anlaşma taslağının on üçüncü maddesinde yer alan sınırın diğer tarafında arazi ve emlâkı kalanların karşılıklı olarak geçişlerinin garanti altına alınacağını belirtmesine rağmen zaman içerisinde ciddi zorlukların yaşandığı, bu sebeple daha önce Bulgaristan ile yaşanan sorunların yaşanmaması adına bu konunun daha açık ve bağlayıcı hale getirilmesi gerektiğine dair şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 302);

“Sonra burada nazarı dikkati calip bir cihet vardır. Nakliyatı askeriye hakkını haiz olacak. Bunun mazide geçmiş pek çok misalleri vardır. Yalnız mahumu âliniz burada hissi, asabı değil, şunu da düşünmeliyiz. Devletlerce yapılan şeylerde verilene karşı alınmak vardır. Ne veriliyorsa ona göre de almak diplomatların birinci vazifesidir. Nakliyatı askeriye denilince; iki milyon askeri bile Fransız Hükümeti geçirebilir. Yani umumî şâmil nakliyatı askeriye veriyoruz. Hiç böyle vâsi nakliyatı askeriye şeyi verilir mi? Çünkü istikbâlde bizim de harekâtı askeriyemiz vardır. İstikbâl malûm değildir. Bugün imanı bizimle beraber ve vicdanı bizden ayrılmamış adamlar bizimle beraberdir. Bir gün gelirse biz oraya gideriz. O vakit biz nakliyatı askeriye yapamayacak mıyız? Nasıl ki o bize ait olan yere, meselâ Mersin limanına otuz bin çıkaracağım ve buradan geçireceğim diyor. Ya bunu tahdit etmeli veyahut da bizim de ona mukabil nakliyatı askeriyeden istifade edebileceğimizi Heyeti murahhasamız temin etmelidir. Bu cihetle cümlelizin nazarı dikkatlerini celbetmek isterim.

Sonra efendim, on üçüncü maddede: Bittabi bu ciheti daha iyi bilen arkadaşımız vardır. Yalnız bendeniz bir noktaya ilişmek isterim. Bu onüçüncü maddede: Hakkı intifai veya arazi ve emlâki bulunanların kema fissa bık haklarını istifadeye devam edilecektir. Yani hattın ötesine, berisine geçirecekler. Rica ederim; bunu tasrih etsinler. Zira, on senedir bunu çekiyoruz. Bu hudut vesikasını çıkardılar, beri tarafa bu yüzden geçiremezsiniz ve oraya geçirmemek için günün birinde bir bahane çıkarırlar, mahsulâtımız orada kalır. Geçirmek için sıkıntı çıkarırlar. Buraya bendeniz bilâkaydû şart o tarafta arazisi bulunan gidip mahsulâtını kendi arazisinde tasarruf eder ve emvalini alır gelir. Öteki tarafın bu arazi üzerinde kontrolü yoktur veya

müdahalesi tahtında değildir gibi sarîh bir formül koyması lâzımdır. Çünkü hudut meselesinden dolayı onların yangın var diye bağırarak zamanı gelmiştir...

İçimizde oralarda idareî umur etmiş adamlar vardır. Meselâ, Haydar Beyefendi, Süreyya Beyefendi, Reşat Beyefendi bilirler. Bu gibi mesail ile çok meşgul olmuşlar ve bunun belâsını çok görmüşlerdir. Bizim de Bulgaristan'la yaptığımız hudut dolayısıyla oralarda bulunan zevat vardır ki bura ahalisinin bunlardan çekmediği belâlar kalmamıştır. Onun için mümkün olduğu kadar sarîh ve açık olarak bunu yazmalıdır ve temin etmelidir. Sonra buralarda bir teamül vardır. Benim bildiğim, buraya bir teamül sözünün konması lâzımdır.”

Şeref Bey konuşmasının devamında Suriye’den bir örnek vererek Diyagos ve Metroplit adı verilen şahısların I. Dünya Savaşı sırasında Fransa namına yürüttükleri faaliyetler için Franklin Bouillon tarafından nişan ile ödüllendirildiklerini, Suriye’de bu tablonun ortaya çıkmasında Fransız okullarının ciddi etkisini olduğunu belirtmiştir. Türkiye’deki yabancı okullarının da büyük bir tehdit olduğunu ve çocuklarımızın bu tehlikelerden korunması için anlaşılmaya Fransız okulları üzerinde Türk Hükümeti’nin denetiminin bulunması gerektiğine dair şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 302, 303);

“... Şimdi gelelim, tesisatı hayriye ve sıhhiye meselesine. İşte derdin büyüğü burada... Malumu âlinizdir ki elyevm medresetülbenat ve medresetüzzükûr ve medresetüssıhhiye elyevm Suriye’de mevcuttur. Hatta Harb-i Umumî zamanında İllüstrasyon (illustration) da okudum, orada bulunan Diyagos veya Metroplit kim ise ona, Fransa Hükümeti, Buyyon bir nişan veriyor. İllüstrasyon gazetesi bu adamın hizmetlerini saydığı sırada diyor ki: İşte; «asırlardan beri Suriye’de devam eden Fransız harcını ve Fransız ırfanını oraya sokmak için çalışan ve Lübnan ve Beyrut’ta bulunan mekteplerimiz sayesinde, harbin beş sene devam ettiği müddetçe, tabi esbabı zaruriyei harbiye dolayısıyla biraz nafaka azalmış iken ve yine bütün Türk ordularının oradaki tahakkümüne rağmen bizim oradaki metropolitimiz ve o mekteplerden yetişen talebe, Beyrut’a gelen Fransız gemilerinden silâh ve daha herşeyi tedarik etmişlerdi.» diyor. Bunu İllüstrasyonda okudum. Sonra öteden beri esasen Fransız tebaası Lübnan’ı terennüm etmiştir. Meselâ Fransızların Lamartin (Lamartine) nam şairi bunların ruhuna nüfuz etmiştir. Gelelim bize : Keşke biz o lisanı bilmeseydik bendenizce daha iyi olurdu zannederim. Soktuğumuz Latinlerin kokmuş ırfanı bilâkis bizim memleketimizde Türk düşmanlığı ile temayüz etmiştir. Bence Lâtin ırfanı yoktur. Onun için bu, bizim memleketimizde Türk ve Müslüman düşmanlığı ile iştihar etmiştir. Eğer Hükümetçe buna imkân yoksa, buyurdıkları gibi asabla düşünmek istemem. Kafamla düşünürüm. Bittabi Hükümet buna çalışmıştır. Fakat imkân bulamadıkları

için bir kayıt koymuşlardır ki Türkiye kanununa mugayir e'alde bulunmamak ve keza. Türkiye aleyhinde propaganda yapmamak kaydı konmuştur ve bu mekteplere yalnız tahsili iptidaisini Türk mekteplerinde ikmal eden Müslüman çocukları tali kısım için gidebileceklerdir. İkmâl etmiyenler gitmiyeceklerdir diye tasrih edilmiştir. Bundan maksat, çocuklarımızın dinî terbiyesini aldıktan sonra devamlarını temindir. Biz, artık bundan sonra Türkiye maarifinde gayrı bir mektep yani Rum ve Ermeni kabul etmiyeceğiz.”

Şeref Bey'in okullar konusundaki uyarısına Yusuf Kemal Bey okulların Türk denetiminde olacağını beyan etmesi üzerine Şeref Bey söyleyeceklerinin bu konulardan ibaret olduğunu bildirerek konuşmasını tamamlamıştır. Şeref Bey'den sonra söz alan İzmit milletvekili Sırrı Bey konuşma yapmaktan ziyade Yusuf Kemal Bey tarafından cevaplanması amacıyla aşağıda yer alan şu 15 soruyu sormuştur (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 303, 304);

“İtilâfname hakkında müselsel beyanatta bulunmaktan ziyade nıkatı nazarımı suallerle takdim etmek suretiyle temini maksat için daha muvafık buldum. Hem kendim için, hem kendileri için ve hem de suhuleti tefhim için...”

Onun için Hariciye Vekili Beyefendi'den rica edeceğim, zahmet buyursunlar ve maruzatımı aynen işaret buyursunlar. Bir, Suriye hududunu Fransızlarla kararlaştırmak, Suriye'yi Fransızlara terk veyahut Fransız himayesini mutazammın değil midir? Bu ciheti biraz izah edeyim:

Geçende Hariciye Encümeninde dahi Vekil Beyefendiye aynen söylemiştim. Vaktiyle, belki yirmi sene evvel Turisine'da Mısır hududu ile bizim Akabe kazamız arasındaki hudutta bir ihtilâf hasıl olmuştu. O vakit İngilizler, bu ihtilâfın kendileri tarafından gönderilen bir iki İngiliz zabiti ile münakaşayı ileriye sürdüler. Halbuki bizim memurlarımız Mısır hududunu tahdide İngilizlerin vesatâtini kabul, İngilizlerin hâkimiyetini tasdik manasını tazammun edeceği için bunu kabul etmediler. Onda başka bir tarzı hal buldular ve bunlara dediler ki: Mısır Hükümeti hizmetine girmiş İngiliz zabitleri olursa bunu kabul ederiz ve o suretle Mısır Hükümeti namına İngiliz zabitleriyle konuşuldu. Kezalik Trablusgarp hududunun, Tunus hududuyla tahdidi meselesinde dahi Hükümet, aynı sureti kabul etmişti ve onda da aynı veçhile Tunus Hükümeti hizmetine girmiş Fransız zabitlerinin tavassutlarını kabul etmiştir ki şu zahiri tedbir ile Fransızların Tunus üzerindeki hakimiyetini Devlet kabul etmemiş oluyordu. Şimdi de aynı şekli görüyoruz Fransızlar Suriye hududunun tahdidinin kabuli bizim Suriye üzerindeki

hâkimiyetimizin Fransızlara terki veyahut Fransızların Suriye üzerindeki himayesini kabulümüz mü vâridir? Yoksa hiç birisi mi vaki değildir? Bunu lütfen izah buyuracaklardır.

İki, Fransızlar mütarekemize esas olan Vilson (Wilson) prensiplerine riayetkar olup olmadıklarını söylediler mi?

3. Suriye'nin şimalinde, halkından biri Türkmenistan namile yad olunan kıtanın coğrafi teşekkülâtı itibariyle müfrez ve tahdidi kabil olması hasebiyle Cebeli Lübnan gibi Suriye Hükümetinden ayrı bir hükümet sekline ifrağı düşünülmüş müdür?

4. İtilâfnamede, bizden ayrılacak akvamın mukadderatlarının kendilerine terkedildiğine dair hiçbir kayıt olmaması kastı midir, yoksa bir eseri zühul müdür?

5. Fransızlarla Misakı Milliden fedakârlık ederek itilâf akdi âti için sui misâl teşkil etmiyecek midir?

6. Üsera içinden gitmek istemiyenler de varsa, onlar da rızaları hilâfına iade olunacaklar mıdır?

7. Harbi Umumî esnasında dahi istilâya uğramayan ve elyevm askerî ve mülkî idaremiz altında bulunan yerlerin dahi tahliyesinde ne gibi mecburiyet hasıl olmuştur ve ne gibi esbabı mücbire ile muvafakat edilmiştir?

8. Teminata tabi bir şimendiferle naklolunacak Fransız asker ve levazımı için ne nisbette para alınacaktır? Malumuâliniz, vaktiyle Süveyş kanalını hafrettikleri zaman Devleti Osmaniye'nin ufak bir zühulü kendisine oradan Yemen'e sevk edilecek askerin ademi şevkini intaç etmiştir.

9. Harşit havzai madeniyesi kaç kilometre mesafede ve mesaihai sathiyesi nedir? Ve mekşuf maden var mıdır?

10. Fransız müessesatı hayriye, sıhhiye ve tedrisiyesinin mahallî hükümetlerince teftişine müsaade edilecek midir?

11. Cezirei İbni Ömer'e kadar Fransızların sokulmasına müsaade edildiği takdirde, artık mevcut mülhakatı üzerinde iddiayı hakimiyet kabil olacak mıdır?

12. Birinci mektubun birinci fıkrası, Fransa murahhası tarafından bizim murahhaslarımıza yazılması mesaiden iken, mesele aksi surette cereyan etmiştir. Sebebi nedir?

13. Türk kanunlarına tevfikân teşekkül edecek şirketlerin sermayesi Fransızdır diye bilâhare Fransa hükümeti tarafından himayeye kalkılmıyacağını temin edecek bir fıkraya

lüzum yok mudur? Demin Şeref Bey tarafından bahsedildi. Rıhtım piketinin sermayesi sırf Fransızdır diyerek Fransa hükümeti himayeye kalkışmıştır.

14. Adli, malî kapitülasyonların meskût bırakılması lehimize mi, aleyhimize midir?

15. Yunanlıların İzmir'e çıkmasını tensip ve sevkedenden devletler meyanında Fransızlar da bulunduğuna nazaran, kendileriyle sulh ettiğimiz takdirde, Fransa ile Yunan hükümeti arasındaki münasebeti itilaftıye ne şekil alacaktır?”

Sırrı Bey'in sorduğu sorular henüz cevaplanmamışken söz alan Trabzon milletvekili Hüsrev Bey anlaşma maddelerini tenkit etmekten ziyade Milli Mücadele'nin başından itibaren yaşadığımız siyasi ve diplomatik süreçleri değerlendirmiştir. Londra Konferansı sırasında Fransızlarla imzalanan ama TBMM'de onaylanmayan anlaşmanın hazırlandığı şartlarla şimdiki şartların çok farklı olduğu, Güney Cephesi'nin kapatılarak tüm kuvvetlerimizi Batı Cephesi'ne kaydırabilmek için bir anlaşma yapmanın her yönüyle değerlendirilmesini istediği, Hükümetin askeri ve mali durumunun iyice gözden geçirilerek bir adım atmanın en doğrusu olduğunu dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 304, 305);

“ Beyefendiler, bizim Londra'da İkinci İnönü muharebesi arefesinde Fransızlarla yapacağımız itilâfname ile, bugün yaptığımız itilâfname arasındaki farkı, sathî nüfuzu nazarla, tetkik edersek bu tabiyenin daha basit bir şekle konmasını ben pek farklı görüyorum. Şüphesiz ki, bu, zamanın, vaziyetin icabatiyle ve mukabil teklifatımızın aşağı yukarı aldığı şekildir. Söz alan bir çok arkadaşlarımız bu mukayeseyi yapacaklardır. Ahvalimize verilen ehemmiyet bence zaittir. Asıl mevzuu bahsi münakaşa olan mesele, bugün elimize verilen itilâfname hakkında Meclisi Âlinin nıkatı nazarını Hükümete anlatmaktır. Bu müzakerat ve münakaşatta nazarı dikkate alınması lâzım gelen şeyleri söylemek için Londra konferansına takaddüm eden vaziyeti arza lüzum görüyorum:

Erzurum ve Sivas kongrelerinin muvaffakiyeti siyasiyesi olarak ben İstanbul'a gidiyordum. O zaman bu oturduğumuz binanın üzerimde Fransız bayrağı asılı duruyordu. İstanbul'un işgali üzerine bizlerin burada toplanışı ve ondan sonra da yer yer hadis olan müteaddit isyanları müteakip, Ethem'in isyanı ve onu müteakip Yunanlıların keşif taarruzu mahiyetinde olan Birinci ve İkinci İnönü tecavüzlerinin defî ve düşmanın ademi muvaffakiyeti ve Hükümeti Milliyemizin taazzuvu dolayısıyla harice karşı olan tesirli ve dolayısıyla iktisadî vaziyetimizin Fransız efkârı umumiyesi üzerindeki tesirleri Londra konferansını tevhit etmişti. Sonra şunu da arz etmek isterim ki, Avrupa efkârı umumiyesi Harbiye nezaretimizin elindedir. Fakat bizler Londra konferansında iken düşman da hazırlanıyordu. Ordu o vakit hali teşekkülde

idi ve cephane vaziyetimiz de pek endişenak idi. Heyeti murahhasamızın Roma'dan resmen Londra'ya davet olunması üzerine müttefükeynin müzaheretini kazanan Yunanlılar orduları ile İkinci İnönü Harbine giriştiler. Bu sırada Yunanlıların yanlış bir sevkülceş hatası ve ordumuzun muvaffakiyetli manevraları bize bu harbi kazandırdı. İşte Beyefendiler, maruz itilâfname böyle bir zamanda Ankara'ya gelmişti ve pek haklı olarak Hükümetimiz tarafından ve yeni vaziyet icabatına göre mukabil teklifat yapılmıştı. Franklen Büyyon'un ilk gelişi tatili efkâr mahiyetinde idi. Bir devirde Kilikya'dan müracaatı ve Yunanlıların Sakarya muharebesi zamanında İstanbul'da imtizan ve muvaffakiyetten sonra buraya gelişi ve nihayet İnayeti Hakla Yunanlıların çekilmesinden sonra buraya gelmesi ve o zaman salahiyeti kâmileyi haiz bulunuşu nazarı dikkati calip nıktattır. Birçok nıktatta murahhaslarımızın muvaffak olduklarını görüyoruz, Bir hafta evvel hudut üzerinde büyük münakaşa cereyan etmişti Franklen Büyyon bu hususta sormak mecburiyetinde kaldı ve bugün bu cevap üzerinedir ki bu itilâfname karşımıza çıkmıştır. Arkadaşlar, siyaseti hariciye eski Yunanca çift göz manasına gelir. Yani âtiyi görmek manasına gelir. Yani yevmi politika, gününü bir az iyi görerek hale istinaden istikbali keşif ve ona göre siyaset yapmamak, felâketten başka bir şey olmaz. Bu sebeple asıl arz etmek istediğim, her şeyden evvel Cenabı Hakkın lütuf ve keremi ile hasıl ettiğimiz ve içinde bulunduğumuz vaziyeti iyice kavrayarak ona göre yürüteceğimiz mülâhazata esas teşkil etmelidir. Çünkü vazifemiz vatanın balâsı, âtimizin temdididir. Pek âlâ bilirsiniz ki istiklâl mezarlara bahşolunmaz.

Şüphesiz en son sözü söyleyecek olan Heyeti Vekile arkadaşları meseleyi tenvir edeceklerdir. Ben burada kısaca tenvir etmeği ve tahlil etmeği faideden hali görmüyorum. Bilhassa son defa üsera mübadelesi ile başlayan ve son günlerde görülen gaibi bir müşabehet var. Bu, çok alâkadardır. Çünkü biz Londra'da Fransızlarla bir itilâfname yapmış idik, ki o zaman İngilizler'de de bir takarüp hasıl oldu. O zamanki takarüp bu vaziyetten doğdu. Sonra Franklen Büyyon'un teatili efkâr mahiyetinde olan teşebbüsü üzerine yine İngilizler de böyle bir takarrüp hissi meşhud olmuştu. Yine sırf bu gaye ile... Fakat benim fikrimce İngilizlerin takarrüp hissi bu meseledeki gayeyi bozmağa matuftur. Yani teşebbüsleri hüsnü niyete matuf değildir. Fransızlarla olan itilâfımız Garp ile anlaşmamızın mukaddimesi olacaktır. Hâkimiyeti Millîye gazetemiz okunacak olursa ki menbaımız bundan ibarettir ve bu da maatteessüf Yunanistan'dan çıkan Venizelos gazetelerini tercüme eder. Elefitnos Piyos gazetesine bakarsak Yunanistan çoktan inhilale uğramıştı. Halbuki Yunanistan'ı bilirim. Zira, evvelce orada mamuren bulunmuştum. Kralın orada kabul olunması ve bilhassa Atina'da alkışlarla kabul edilmesi ve Yunan ordusunun tazyik görünce bir adım bile geri çekilmemesi ve ordularını son zamana kadar takviyeye çalışmaları ve bu hususta matbuat âlemini de göz önüne getirirsek

herhalde Yunanistan'da bir inhidam, bir inkılap dahi düşünmedikliğimiz doğru olmaz. Binaenaleyh, bendenizce vaziyeti münakaşa ederken Yunanlıların bir kış harbi yapmağa çalışacağını ve İngiltere'nin de yardıma devam edeceğini takriben teemmüle almak lâzımdır ve aynı zamanda sulh konferansının mevzuubahis olamayacağı dahi, Birinci Londra Konferansı'nı gözümüzün önüne getirmiş olmakla anlaşılır. Kudreti askeriye istihdaf eden her şey yapılmış ve tekâlif millîye suretiyle milletten azamî fedakârlık talep olunmuştur ve elan da muharebat devam etmektedir. İnşallah buradan da düşmanı atacağız. Tabî bu muharebatın millete can, mal itibarıyla kaç mal olduğunu düşünmeli ve ondan sonra Hükümeti Mualliyemizin nakit mevcudu ne kadardır? Vaziyeti iktisadiyemiz ne merkezdedir? Bunları ayrı ayrı hesap etmelidir. Buna karşı her halde hoşumuza gitmeyen bazı nıkatı ve amali millîyemize tamamen noktası noktasına tetabuku mümkün olamayacak olan Fransız itilâfnamesinin akdi halinde, memleketin vaziyeti iktisadiyesinin mazhar olacağı ve bilhassa Afyon Karahisar cephesinin alacağı kuvvet ve dolayısıyla Garb ordusu vaziyetini ve efkârı umumiyei millet üzerindeki tesirâtı iyice düşünülmesi, muhakeme etmeli, daha birçok zaman bu vaziyeti idame etmek, Türkçesi kendi yağımızla kendimiz kavrulmak kabiliyetinde isek bunu da hesaba katmalı, kâr ve zaman iyice mukayese etmeli, ona göre karar vermelidir. Yani vaziyeti umumiye hakkında noktai nazarım budur.”

Hüsrev Bey'den sonra söz alan Mersin milletvekili Selahaddin Bey Fransızlarla yürütülen müzakereler hakkında muhakkak heyetin kendilerinden çok fazla bilgiye sahip oldukları, kendilerinin (milletvekillerinin) sınırlı bir bilgi ile yorum yaptıklarını ifade etmiş ve yürütülen görüşmelerde iki husus üzerinde durmuştur. Bu hususlardan birisi demiryolu hattının sınır olarak ele alınması olmuş ve demiryollarının iki tarafının da kıymetli maden yataklarına sahip olduğunu, Payas'ın güneyi diye belirlenen hattın İskenderun Körfezi'ne kadar kaydırılarak bölgenin kıymetli maden yataklarının korunması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca sınır konusunda bazı belirsizliklerin hala devam ettiğini, hattın Cezire-i İbn-i Ömer'e kadar devam etmesine rağmen Cezire'nin kimde kalacağını belirtmediğini ifade etmiştir. Cezire'nin ve Nusaybin'in Fransızlara bırakılmaması gerektiği, özellikle de Nusaybin'in küçük bir yerleşim yeri olmasına rağmen ekonomik olarak bölgenin yağ ticareti merkezi durumunda olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca demiryolu hattının Pozantı-Tarsus kısmının Fransızlara bırakılmaması gerektiğini, Pozantı'nın bir sanayi merkezi olduğu ve ilerleyen dönemde yeni

fabrikalarla daha da geliştirilebileceğini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 305-307);

“Bu itilâfnamenin üzerindeki fikri mahsusumuzun bildirilmesi için yazdırılan müsvedde iki noktai nazardan muhtacı nazardır. Birisi vaziyeti umumiyei siyasiye, birisi de vaziyeti umumiyei askeriye ve maliye ve iktisadiyemiz hakkında ne yapacağımız keyfiyetidir ki bu baptaki fikrimi bilâhare arz ederim. Bu, filhakia umumî noktai nazardan meselenin izahından ibarettir. Bittabi en büyük izahatı salahiyettar olan Hükümetten bekleriz. Bizim bileceğimiz şeyler pek mahduttur ve bu hususta fazla mütalâa yürütmeği de muvafık görmüyorum. Binaenaleyh bu hususattaki kanaatimi bilâhare arz etmek üzere elimizdeki müsvedde üzerindeki tetkikata ait bazı maruzatta bulunacağım.

Arkadaşlarımızdan Şeref Beyefendinin gayet güzel söylediği gibi eğer ahval ve vaziyet gayet müsait ve kuvvetli olsaydı, bittabi hiç böyle bir şeyin altına imza koymak doğru değildi. Bu, pek doğru bir sözdür. Bendeniz de bunu aynen tekrar ederim. Fakat milletlerin hayatında birtakım itiyadlar vardır. Bir yerden bir menfaat getirmek için bazı şeyler yapılabilir. Mazarrat getirmezse eyvallah.. Bir mazarrat getirirse ondan tevekkil edilir. Bittabi istifade edilen notalar üzerinde çalışacağız. Bu, iki madde üstünedir. Şimendifer ve hudud. Bu, iki madde bizi lüzumu kadar tatmin etmiyor. Her madde için ayrı ayrı söylemekle beraber, işin en mühim noktasından başlayacağım.

Hudud meselesi: Hududda bizim için esas addolunmak üzere Misak-ı Milli’de kabul olunmuş bir hattı umumî vardı. Maalesef bu olamadı. Bunun olamamasında maatteessüf yine bizim hatamız vardır. İş bidayette büyük tutmadık. Meselâ, bir şimendifer hattı vardır. Bu şimendifer hattını ele alsaydık belki daha fazla muvaffak olurduk. Zannediyorum ki bidayette kısa bir itilâf yapılması bizi onun üzerinde aşağı yukarı bocalattı. Bu türlü canımızdan, malımızdan feda edebilmek ihtimalini görenler oraya mihlandı. Binaenaleyh biz, bidayette ricat etmek meselesini göstermiştik. Halbu ki onlara biz azamî surette hareket etmiş olsaydık, onlar da hiç şüphesiz buraya gelerek bizden azamî koparacakları şeyleri isteyeceklerdi. Onun için hata, işin mebdinde başlamıştır. Hali hazırdaki itilâfın dokuzuncu maddesinde tayin edilmiş olan hattın bir kere ifade itibariyle Payas mevkiinin hemen cenubundan başlıyor. Diğer bir arkadaşımızın işaret ettiği gibi, bendeniz de bu hattın pek mahzurlu olduğunda musırrım. Harp zamanında Alman madeniyat mütehassısları vasıtası ile memleketimizin ahvali iktisadiyesi tetkik edildiği zamanda Almanlar buradaki Payas madeni hakkında Hükümete bazı malûmat vermişlerdir. Şu noktai nazardan oraları madence zengin bulunmaktadır. İkinci derecede

zengince bir havza olması ve denize karib bulunması itibarı ile istikbal parlaktır. Bu şarta göre hududun hemen Payas'ın cenubundan olmasını kabul etmek, bunları kamilen Fransızlara terk etmektir. Burası yalnız toprak değildir. Bu noktai nazardan diyorum ki; Payasın cenuptan olan hududu müphemiyetten kurtarmak için ve hiç olmazsa İskenderun körfezinden dolayı ısrar edilmiş olsaydı ki Fransızlar da bu hususta çok dayanacaklardı, fakat zannedersem arada bir müsvedde vardı. Bu suretle hudud vasata kadar getirilebilirdi ki tabii hudud olur. Hudud tahdidi ile meşgul olan arkadaşlarımız bunu daha iyi bilirler. Bu hususta tabii dağ, taş düşünülmezse de hiç olmazsa madeniyat bizde kalabilir. Bu noktanın Hükümetçe tetkikini rica ediyorum. Bu noktadan bu hususun kıymeti nazarı dikkate alınacak meseledir. Bunda Hükümetin ısrar etmesini rica ederim. Hattı müstakim üzere geçinilen hattın Meydanı Ekbez'in intihabı mühimdir. Bu noktayı bilhassa Heyeti Âlinizin iyi düşünmesi lâzımdır. Meydanı Ekbez'den Çobanbeyli'ye doğru yahut doğru bir hat temdidine ahvali araziye itibarı ile imkân yoktur. Binaenaleyh hududu Katma'ya kadar getirirsek arada gayet cüzî bir arazi dilimi kalacaktır. Fakat o surette, yani Katma üzeninden doğrudan doğruya bir hat temdidi olunursa yukarıdan ve kendi arazimizden geçmek üzere bir hat sahibi oluruz. Hükümetler ve milletler arasındaki zihniyetler bilinemez. Âtiyen kendi mıntakasından geçirmek ister ve bu kendi menfaati iktizasındandır. Binaenaleyh bu noktanın da istihsaline çalışılmasını rica ederim. Yani Katma noktasının nazarı dikkate alınmasını rica ederim. Şimendifer hattının Nusaybin'e kadar platformu takiben gitmesi tabii şimendifer hattının emniyetini kâbil değildir. Bunun tevhit edeceği mahaziri on üçüncü maddede arz edeceğim. Meralar vesaire hakkında ve halkın koyunculuk dolayısı ile cenuba olan ihtiyaçları ve buraların da hudut olmasından nâşi tevellüd edecek mahazire Heyeti Âliyeleri kanidir. Bu mesele hakkında şunu nazarı dikkate arz etmek isterim. Bu hattın Fransız toprağı cihetinden tahrib edilmesi hususuna karşı Fransa hükümeti bir şey taahhüd edebilir mi? Taahhüd ederse bunu muhafaza edecek midir? Zannederim ki onlar bunu urbana karşı söyleyemezler. Fakat bu, beyhude bir söz olsa da kıymeti vardır. Çünkü bilâhare İngilizler tarafından veya diğer taraftan bililtizam Hükümetin idaresini bozmak için orada bazı kimseler teşvik edilir ve bu suretle onların tecavüzü ile hat bozuldu mu o zaman bize siz, platformu muhafaza edemiyorsunuz diyeceklerdir. Halbu ki hiç bir bir suretle bu hat bizim ahali tarafından bozulmamıştır diyemeyiz. Onun için bu hattın muhafazasını biz, Fransız Hükümetinden rica edelim ve onu biz bildiğimiz için doğrudan doğruya Cebeli Azize kadar gitmeği düşünmüştük ve çöller üzerinde Fransızlar ne arıyor ve ne yapacaklardır? Şimendifer bir vasıta-i temdindir. Fakat menfaat şudur efendiler; benim tahminime göre (Azeç) Süryanî köyüdür. Biz şimendiferi işletmek için bir Fransız grubuna veriyoruz. Aşağısını hiç olmazsa

bize bıraksınlar. Zira inzibattan müteneffi olan biziz. Bu suretle yarın Gazze ve Şemr aşiretleri hücum ederek hattı tahrib ederlerse o zaman hattın üzerine Fransızlar zabıtası dikilecek. Halbu ki mesele sulh ve itilâf iken, bu hat bir nifak şaibesi olacaktır. Bu noktayı Fransızların da düşünmesi lâzımdır. Bizimkilerin kazanmak ihtimali varsa olur. Yoksa onlar, bunun mesuliyeti siyasiyesini bir mektupla taahhüd ederler. O zaman hiç bir vakit hattı muhafaza için jandarma ikamesine bile lüzum kalmaz. İş basit olur ve mümkün olursa iyi bir faide dahi temin edilmiş olur. Olamazsa Dicle'nin dirseğine gelmiş ve oradan Dicle boyunca inerek ki (Cezire-i İbni Ömer'in) Suriye'de kalmak üzere temdidî yazılıdır burada da aynı şekil vardır. Hatta musarrah olmayan Cezire'nin kime kalacağı belli değildir. Çünkü bakınız. Diyor ki: Hat Cezirei İbni Ömer'e kadar takib edecektir. Ya Cezire kime kalacaktır? Burası yok. O civarın meskûn kısmı kamilen bizim idaremizde bulunuyor. Bizim elimizden, bu vaziyet karşısında, Nusaybin dahi gidiyor. Bendeniz Nusaybin'in gaib edilmemesini temenni edenim. Nusaybin hattının cenubuna isabet ettiği için Suriye'ye gidecektir. Bu, şayanı nazardır. Burası kasaba itibariyle, büyük bir şey değildir. Fakat ticaret itibarile kıymetli bir yerdir. Burada para vererek fukarayı cebren katolik kapıyorlar. Çöl urbanının bir kısmı oradan alışveriş eder ve bütün yağ ticareti hemen burada olur ve urban ihtiyacatını buradan temin ederler. Nusaybin bu havalide olmakla büyük bir kıymeti haizdir. Onun için burasının kurtarılmasını temenni ederim ve hudud hakkındaki maruzatım hemen bununla biter. Buranın kıymeti iktisadiyesini bilmiyorum. Fakat Cezire Suriye'de kaldığı için bundan biz istifade edebiliriz. Hat Dicle'yi takip edecektir diyor. Bu takdirde Cezire'nin o tarafta kalması lâzım gelir ki bunun kurtarılması da lâzımdır. Zannederim ki bu hudud ifadesinde Nusaybin ile Cezire gidiyor. Bu hususu Hükümetin nazarı dikkatine arz ederim. Bendenizin teklifatım şu merkezdedir: Cümlece malum olduğu üzere, Nusaybin'den itibaren ki Nusaybin'e tabi Aznavur nahiyesi ve bunun gibi bir iki nahiye daha vardır ki ahalişi kamilen Türk ve Kürt'tür. Bunlar tabiatile bizim için lâzımdır. Çünkü teşkilâtın içine giriyor.

İmtiyazatta, kuvayı miyahtan istifade olunacaktır diye bir şart vardır. Burası, ora muntakasının teşkilâtı mülkiyesi içine giriyor. Bu bizce çok faidelidir. Doğrudan doğruya dağların eteklerini takib etmek üzere Cezire'ye, Demirkapı'ya giderek, bu suretle Cezireye giden kısa bir yol ile yukarıda biraz arazi kalmış oluyor. Bundan düşman istifade edeceğine biz istifade edelim. Orada az Süryanî vardır ve burada daimî şekavet vardır ve mevcut da bir iki köyden ibarettir ve bir ekseriyeti nisbiye vardır. Fransızların maksadı şudur: Süryanîleri alıp kullanmaktır ve hududu Cezire'ye kadar götürmekteki maksadı bundan ibarettir. Suriye ahidnamesinde Mardin'de olduğu gibi bunları da ellerine almış oluyorlardı. Bugün Lehülhamd Mardin ve saire bizde bulunuyor. Süryanîlerin ibadethaneleri vesaireleri de oradadır. Geride

kalan üç buçuk adam dahi manen ve maddeten buraya merbuturlar. Söylenecek daha birçok sözler vardır. Hudut, Nusaybin'den itibaren otomobil ve şimendifer yoludur. Bu husus için sarfi mesaî olunması ve nazarı dikkate alınması iyi bir faide temin etmiş olur. Olamazsa çok büyük bir şey değildir. O zaman hükümetin nazarı dikkatini Süryanilere atfetmesi lâzımdır. Sonra bize karşı Fransızlar bunları tutarlar, Bunların o civarda meskûn bulunan kısmı kâmilten bizim idaremizde bulunuyor. Malûmu ihsanınız Süryaniler üç kısımdır; Ortodoks, Katolik ve Protestandır. Esas Süryanilerin Ortodoks olanlarının reisi oradadır. Fakat bir kısım Katolikler Fransa tarafından tutulmaktadır. Bunlara nişan, filân vermişlerdir. Diğer taraftan da Amerikalılar para vererek Protestan yapıyorlar. Biz bugün para sayesinde tahakküm ederek ufak bir kısmını kurtarırsak Süryani meselesi biter. Arazi meselesi de hal olunur ve mesele hemen hemen zail olmuş olur. Hudud hakkındaki maruzatım hemen bununla biter.

Şimendifer meselesini arz etmek isterim: Şimendifer hakkında yazılan madde itikadımca muvafık telakki olunabilir. Yani bugün çok zayıt yoktur. Fakat üzerinde işlemek bizim için en çok lâzım olan bir meseledir. Bu hemen birkaç milyonluk bir meseledir. Herhalde menafimiz noktai nazarından bu çok mühimdir. Hariciye Vekili Beyefendiden bir noktayı rica edeceğim. Bağdat hattının Nusaybin ile Suriye arasındaki kısmının inşa olunması acaba mümkün değil midir? Mersin'den doğrudan doğruya Nusaybin'e giden bir hat ve ondan müteferri olarak İskenderun'a bir hat inşası kabil değil midir? Bizim için Pozantı imalâtı sinaiye merkezidir. Orada kuvayı miyahiye vardır. Malûmu ihsanınız şimendifer hattı inşası imtiyazında kuvayı miyahtan istifade olunmasına dair bir şart vardır. Hükümet bu şartı kendi menafimiz noktai nazarından ve sonra imalâtı sinaiyenin elimizde bulunmasından dolayı bundan istifade edemez mi? Yani istediğimiz zaman Anadolu kapısını kapayarak ahşap ve eşcarından da şimendifer kumpanyası istifade edeceğine biz istifade ederiz. Çünkü beyhude yer veriyoruz. Esasen burası başka bir şekilde inşa olunmuştur. Başka bir şimendifer hattıdır. Almanlar biraz esham toplamış idi. Bunun menafii Fransızların eline vermekle işin üstesine geçiyoruz. Çünkü bu, bir limana müntehi oluyor. Kazanılmak ihtimali çoktur zannediyorum. Bu mesele muhtacı nazar bir meseledir. Pozantı'dan geçmiş bulunduğumdan müteessirim. Pozantı'da çok büyük işler yapabilirsiniz. Meselâ müstakbel için kâğıt fabrikaları yapabiliriz. Daha birçok şeyler. Kuvayı elektrikiye için istifade kabildir. Elhasıl o dağlık mıntıka elimizde bulunursa daha doğru olabilir. Biz beyhude bir hat veriyoruz. Hiç şüphesiz bendeniz mantıktan ve menafiden bahsetmek istiyorum ve bu noktadan arz ediyorum. Binaenaleyh Pozantı - Tarsus kısmında ısrar etmek ve onu Anadolu hattıdır dedirtmek ve bu hükümetimizin büyük bir muvaffakiyeti olacaktır.

İkincisi efendim; buradaki ifade sakattır. Bendeniz bu tarzı ifadede yazılmasını arzu ederdim. Bağdat hattı Şirketi Şahanei Osmaniyesinin haiz olduğu şu tarihli hukukunu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Fransız gurubuna aynen devrini kabul edebilir. Biz, bir şirketi Osmaniye hukuku imtiyaz veriyoruz. Biz Fransız şirketi kullanıyoruz.”

Selahaddin Bey’in demiryolları hakkındaki değerlendirmesi üzerine söz alan Yusuf Kemal Bey Fransızlara verilen hakların Versay Antlaşması hükümlerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Yusuf Kemal Bey’den sonra sözlerine devam eden Selahaddin Bey Versay Antlaşması’ndan dolayı hattın Fransızlara devrini kabul ettiğini fakat devredilen şirket ile Hükümet arasında ne gibi yükümlülükler bulunduğunun belirtilmediğini dile getirmiştir. Selahaddin Adil Bey’in değerlendirmeleri üzerine tekrar söz alan Yusuf Kemal Bey hakları Fransızlara devredilen şirket ile aradaki tüm zarar ziyandan Fransız Hükümeti’nin sorumlu olduğunu, kendilerini alakadar eden bir durum olduğunu belirtmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 307-308).

Yusuf Kemal Bey’in cevabından sonra konuşmasına devam eden Selahaddin Bey Fransızların Pozantı demiryolu hattını elde tutması halinde kısa sürede bölgenin ormanlarını talan edeceğini, şirkete bu imtiyazı vermektense bölgenin kaynaklarının Anadolu’nun tahribatı için harcanması gerektiğini belirtmiştir. Fransızlara demiryolu hattının bedelinin ödenerek hattın Türk Hükümeti’nin üzerine geçirilmesi halinde Fransızların bölgeyi terk etmeleri halinde bu hattın Türk Hükümetinin elinde kalacağını beyan etmiştir. Ayrıca Bağdat demiryolu hattı üzerinde Fransızların olduğu gibi Türklerin de askeri nakliye hakkı bulunup bulunmadığı, bu hakkın hangi şartlara ve sınırlamalara tabi olduğunun anlaşma metninde açıkça yazılması gerektiğini belirten şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 308-309);

“Bendeniz, bu kelimelerin üzerinde rötuş yapılmasını temenni ederim. Zira bunu çok ehemmiyetli addetmekteyim.. Fransız meselesi de hemen şu şimendifer meselesidir. Fransız kuvveti de, bu şimendifer kuvvetinden ibarettir. Eğer bu bakılmazsa o, bir tarafın taahhüdü demek olur. Binaenaleyh bir veriştir gidiyor. Biz nereden tutacağımızı bilemiyoruz. Bu hususa riayet olunmasını Vekil Beyden rica ederim.

Efendim, Bağdad hattının imtiyazı şunlardır: Bir kere kereste, demir, maden kömürü rüsundan muaftır. Pekâlâ bu zaruridir. Sonra bu iş için hat üzerinde tuğla ve kiremit fabrikaları yapmak imtiyazda dâhildir. Tarafeyndeki yirmi kilometre dâhilindeki kömürleri, madenleri bulur işletebilir. Fakat hiç şüphesiz bunlar memleketimizde işletiliyor ve kavanini Osmaniye tahtında işletiliyor. Bunlar kurtulacaktır ve eğer kavanini Osmaniye tevfik

olunmazsa ve netice arzu edildiği şekilde olmazsa avakibi ağır olur. Bendeniz o noktai nazardan bu şimendifer meselesi üzerinde durmak istiyorum. Sonra ormanlardan bilâ bedel hatap, kömür ve saire temin edebilir. Bilhassa Pozantı civarının ormanlarını yed'i tasarrufuna geçirerek bunları daha ileriye doğru götürmek ister. Etrafında uğraşabilmek için belki fazla sermayesi yoktur. Fakat bir defa şimendifer hattı üzerine oturdu mu, ilk defa Pozantı ormanlarını kâmilten soyup sahile indirmek isteyecektir. Bendeniz diyorum ki, bu kısmın menafîini harap olan Anadolu'ya temin etmelidir. Sonra kumpanyaya Diyarbekir, Harput dahi verilmiştir. Buna karşı kumpanya aynı şerait imtiyazını devren atmakla kuvayı miyahiyeden de istifade edecektir. Sonra bunun usulen verilmesi lâzım gelen garanti kilometrik vardır. Bunu da burada arzetmeği lazım görüyorum. Esasen muhacirini ecnebiye hakkında bazı arkadaşların düşündükleri vârit değildir. Bu imtiyazlar yoktur. Yarın Diyarbekir, Harput üzerine şimendifer yapmak isteyince ne yapılacaktır? Buna karşı bir kaydı ihtiyatî düşünülmüş müdür? Bunun kaydolanmasını Vekil Beyefendiden rica ederim. Bu, indellüzum Fransızlara karşı icabında parasını vererek elimize geçer. Bu, Bağdat hattı imtiyazı itibar ile o kadar ağır değildir. Yani verildiği zamandaki ahvale göre iyidir ve bunun kurtarılmak imkânı elimizdedir. Onun için Bağdat şimendifer hattı imtiyazının bir guruba devri meselesi doğru değildir. Hak ve iktidarımız tamamen elimizdedir. Bu, Bağdat şimendifer imtiyazına bağlanmalıdır. Gurup Bağdad demiryolu şirketinin hukukundan müsteflit olmak için, bu menafîi temin edecek diğer bir guruba devrini de kabul eder. Yani, bunu kabul edecek olan bir guruba devretmeği de taahhüt eder. Bu da meseledeki sarahati ifade ve mektubundaki ifade de kâfi olmadığı için biz bunu bir guruba devr...

Sonra Türk Hükümetinin hukukunun idame edileceğinden maksat ise; hattı bugün için Fransızlar işgal etmiştir. Onlar çekildikten sonra bu hattı Türk Hükümeti işletecektir, demektir. Bundan dolayı mektupta münderiç olan iki maddeye muterizim.

Bendenizin düşündüğüm ise budur: Bu hattın tamami tasarrufu işletilmesinden mütevellit kâfei mesaili, devlet tebaası olmak itibarı ile bize aittir. Yani istediğimiz şartlarla alabiliriz. Bu imtiyazdan mâda başka hiç bir imtiyazın bulunmadığının söylenmesi lâzımdır. Evvelâ söylediğim bu olduğu gibi, şimdi dahi bunu söylüyorum. Yani kelime üzerinde oynuyorum. Bu şimendiferde benim de on tane hisse senedim vardır, ben de dava ederim ve bunu böylelikle herkes iddia edebilir. Binaenaleyh bu gibi mesail sahibi imtiyaz şirketle biltilâf Türk zabıtasınca temin edilecektir.

Şimdi şimendifer meselesindeki ikinci cümleye geçiyorum. Bir hükümet, hattın mevzu olduğu toprağa sahip olduktan sonra hattın aşağı kısmına da sahiptir. Buradaki ifadenin yazılışı muvafık değildir. Çünkü bu suretle hatta olan inzibatsızlık daima Türk zabıtasına atfolunacaktır. Önden bunun muhafaza olacak kısmının temini lâzımdır. Aksi takdirde gayet fena olur ve bu hakimiyeti milliyeye tevafuk eder bir tabir olamaz. Sonra Fransız Hükümeti Çobanlıbeyli'den, Nusaybin'e kadar cenuptan vaki olacak hudut dolayısı ile hatta karşı olacak taarruzattan mesuliyeti taahhüt etmelidir.

Bir de Fransız Hükümeti şimendiferle nakliyatı askeriye hakkına malik olacak. Arkadaşımız Şeref Beyefendi'nin buyurduğu veçhile biz, bu haktan istifade edecek miyiz? Meselâ, biz tam Meydanı Ekbeze gelince; durun derlerse o zaman mesele aleyhimize çıkar. Yani muayenei sıhhiye dolayısı ile duracaksınız derler, o zaman mesele zaruridir. Durulur ve nakliyatımız bu suretle tatil olur. Herhalde nakliyatı askeriyedeki hukuk ve vezaif daha vazih suretle yazılmalıdır. Meselâ hükümeti Osmaniyenin Meydanıekbezele arasından geçecek nakliyatı askeriye kafilelerini durdurmak için, Fransızlar, idari esbabdan veya kısmen malî esbaptan dolayı trenin kontrolünü ortaya koyar. Bu noktayı izah edeyim. Her iki tarafın zabıta-i sıhhiye, muayene, tedabir-i ihtiyatiye gibi bir kontrol kısmen malî ve kısmen idarî bir sebepten olur. Meselâ; biz Musul ve havalisinde indelicap urbanı teskin için asker, filân sevkinde teşebbüs ederiz. O zaman ne olacaktır? Emniyet iki taraflı olmalıdır. Buradan icra edilecek sevkıyatın Hükümeti Osmaniyenin aleyhinde istimal olunmaması için, buraya bir kayıt koymak mümkün değil midir? Ve bizim de hakeza... maksadım, bu gibi noktaları öğrenmektir. Bir arkadaşımızın buyurduğu gibi buradan ne kadar asker sevk edebilecektir ve bu nakliyatı askeriye bizim nüfuzumuz üzerinde ve dindaşlarımız üzerinde ne gibi tesir yapacaktır? Hükümetten bunu soruyorum. Bunun için ne düşünüyor? Bu iki suale cevap isterim.”

Selahaddin Bey'in konuşması ve soruları üzerine söz alan Yusuf Kemal Bey anlaşmanın lehinde mi yoksa aleyhinde mi olduğunu söylemesini, sorulan sorulara daha sonra cevap vereceğini dile getirmiştir. Selahaddin Bey konuşmasının devamında kilometre garantili ücret uygulamasından vazgeçilmesi gerektiğini, bu paradan kurtulmanın bir zorunluluk olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İskenderun'da meydana getirilecek özel yönetimin de daha açık biçimde ifade edilmesi gerektiğini, Türklerin kendi kendilerini idare edecek yapıya sahip olmalarını, bunun için kendi meclislerinin olmasının zorunluluğunu dile getirmiştir. Aksi takdirde Fransızların özel yönetim diye düşük rütbeli memur ve öğretmen istihdamı ile Türklerin kendi kendilerini yönetmeye fırsat vermeyeceği yönünde çekincelerini belirtmiştir. Mersin limanının

yapılmaması halinde İskenderun limanından istifade edebilmek için İskenderun limanında bir serbest bölge kurulmasının gerekliliğini dile getiren Selahaddin Bey on üçüncü maddede yer alan sınırın diğer tarafına geçerek hayvanlarını otlatan insanların haklarının korunmasından memnuniyet duyduğunu fakat Suriye tarafından gelerek yağmacılık yapan çöl aşiretlerine karşı önlemler alınması gerektiğini söylediği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 309-310);

“Sonra efendim, Bağdad hattı Nusaybin'e kadar yapıldı. Biz bunlara kilometre başına vermekte olduğumuz parayı ve işletmeden dolayı vereceğimiz parayı kurtaramaz mıyız? Bunun imkânı var mıdır? Neden bu suretle Fransızlara bağlanalım? Eğer bu, kendi elimizde olursa istediğimiz gibi yaparız. Bu noktadan bilhassa nazarı dikkatlerini celbederim. Sonra efendim; İskenderun meselesi var. Bendenizin burada bir şey nazarı dikkatimi celbetti. İskenderun ve havalisinin idaresi... olacaktır deniliyor. Bunun daha ötesi yoktur. Bilahare bu, esas olabilir. Bendenizin temenniyatım, üç dört cümle ile hulâsa edilebilir. Bir defa metindeki sekizinci maddede... şekilde tarif olunmuş ve burası Türk lisanına hasredilmiştir. Buraya bahşedilecek usulü idarede kendi kendilerini idare edecek bir şekil olmalıdır. Yani bunların reisi hükümetleri ve meclisi idareleri kendinden olmalıdır. Başlı başına bir şekil verilmelidir. Aksi takdirde Fransızların tesis etmek istedikleri idare neye benzer? Bu suretle bunları kurtaralım. Yoksa Türk memuru tabiri ile bunlar, hükümet odacısı, müvezziler ve daha bunun gibi memurlar istihdam ederler ve bir mektep açarlar ve bir hoca koyarlar ve bu ise okutamayacak bir kabiliyette olabilir. Onun için bizler bunlar için teessüs edecek idarenin kendileri tarafından yapılmasını temine çalışalım.

Sonra Mersin Limanını yapacak bir adam bulunmamasına nazaran diyeyim İskenderun nasıl olacaktır? Binaenaleyh burada hükümeti Osmaniye için bir serbest muntaka tefrik etmek lâzımdır. Yani İskenderun'da serbest bir liman, serbest bir iskele bulundurabilecek olur isek çok iyi olur. Gerçi Mersin ile nakliyatımızı yapabiliyor isek bile buraca daha evvel yapılabilir. Çünkü oraya her taraftan birçok sermayeler gelecektir ve büyük pazar da orada olacağı cihetle Mersin limanına daha faiktir. Onun için bu imtiyaz bizim için gayet falidelidir. Ora halkının menafide temin edilmiş olur.

Üçüncü mesele :-İskenderun limanının tesisatına karşı Hükümeti Osmaniye'nin Bağdat şimendiferine bahşetmiş olduğu esaslı bir mukavele vardır. Esasen bu kumpanyaya Bağdat demiryolunun hukuku devr olunuyor. Hiç şüphesiz İskenderun limanı imtiyazı da bu Fransız gurubuna devr olunacaktır. Bu mukavele ahkâmı gayet güzeldir. Bu husus Fransız gurubu

tarafından aynen kabul edilmelidir. Binaenaleyh İskenderun hakkındaki maruzatım bundan ibarettir.

On üçüncü madde gayet güzel yazılmıştır. Bizim hattın şimalinde sakin olupta koyunlarını otlatmak için cenuba gitmek ihtiyacında bulunan halkımızın menafini temin ediyor. Bu tarafın ahalisi senenin hemen sekiz, dokuz ayını aşağı taraflarda geçirirler ve sonra buralarda yersiz yurtsuz aşair, hayvanatını şimendifer hattının şimaline geçirmek üzere gelirler ve bunlar bittabi orada mütemekkin olan ahalinin harman yerlerini tarlalarını mahvederler. Bunlardan kurtulmak için ora ahalisi bunlara birer vergi verirler. Fakat onlar bu vergi mukabilinde bir parça zahirle ve kumaş alırlar. Kışın ise çöle çekilirler. Şimdi Urbanın pusla hakkı kabul ediliyor. Bu doğrudur değil mi? Vermediğiniz zaman bundan ziyan çıkar.”

Yusuf Kemal Bey’in Selahaddin Bey’in sözlerine isyan çıkması halinde kendilerine ait olacağı cevabından sonra konuşmasına devam eden Selahaddin Bey sınırın diğer tarafından kalan Türk mallarını Fransızların korumaması halinde yüzbinlerce koyunun zayı olup gasp edileceğine dair şu değerlendirmeyi yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 310);

“Dediğiniz noktayı anladım efendim. Yalnız şimendifer hattının cenubunda olan mesaili kaydettiriniz efendim. Ondan sonra siz istediğiniz gibi hareket ediniz. Arz edebildim mi efendim? Bir kere Urbanın mukim ve göçebe halkının meralardan olan hakkı irtifai cenuptadır. Bunu kabul ediyor musunuz? Yarın Şâmî oraya gelir, bunları bize vereceksiniz derler. Bittabi Fransız tanımazlar. Bu surette yüzbinlere varan koyunlar ziyan olur. Bunların alışveriş hesabını kim yapacaktır?”

Yusuf Kemal Bey, sınırın diğer tarafında kalan Türklere ait koyunların eşkıya tarafından taarruza uğraması, gasp edilmesi halinde Türk Hükümeti’nin eşkıyayı yok etme hakkına sahip olduğu, bunun için hareket yapma yetkisinin olduğunu bildirmiştir. Bu sözlere karşılık Selahaddin Bey; olası hareketler için Türk tarafının demiryolu hattından istifade etmesi gerektiğini, bu konuda anlaşmada bir madde olup olmadığını sormuştur. Yusuf kemal Bey; demiryolu meselesinin ayrı olduğunu açık söylemesi gerekirse konuya yeterince hakim olmadığını ve konu hakkında Hariciye Encümeninde görevli bölge milletvekillerinin açıklamaları üzerine bilgi sahibi olduğunu ifade etmiştir. Yusuf Kemal Bey’den sonra söz alan Selahaddin Bey sınırın güneyinde kalan demiryolu hattının güvenliğinin Fransızlar tarafından sağlanması gerektiğini, ayrıca anlaşma taslağının yedinci maddesinde yer alan azınlıklar hukukunun da gayet iyi ve anlaşılır biçimde belirlenmesi gerektiğini belirten şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 310);

“Şimendifer hattının Fransız asakiri tarafından muhafazasından maksadım şudur ki; ben bizim toprağımıza isabet eden hat için bir şey söylemiyorum. Biz bunu muhafaza ederiz. Fakat cenupta Fransızlara ait olan hatta vaki olacak taarruzda onlar mesul olmalıdır ve oranın muhafazası onlara ait olmalıdır. Yani öbür tarafa da yolsuzluk yaptırılmaması talep edilmeli ve bunu nazarı dikkate almak lâzımdır.

Sonra gayet mühim olarak, yedinci maddede, ekalliyetlerin hukukunun tanınması meselesi gayet mühimdir ve bu müttetikler arasında icra edilen sulh muahedesinde tesbit edildiği şekilde yapılacaktır deniyor. Halbuki buraya müstakil müessesat koymuşlar ve mahakimde sertbesti lisan koymuşlardır. Bilumum ekalliyetler hakkındaki hukuk tesbit olunmalıdır. Bunların arasında azami farklar vardır. Çünkü Avusturya'ya kabul ettirilen esas ile diğerlerine kabul ettirilen esas arasında derin bir fark vardır. Bazılarına ağır olarak kabul ettirmişlerdir. Sevr ahitnamesi bizce tanınmamış bir ahittir. Bunu burada herhalde tasrih etmelidir. Aksi takdirde bir azami, asgariye müncer olacaktır. Binaenaleyh ancak adı konulan çocuğun adı yaşı bilinir, konmayanın bilinmez.”

Selahaddin Bey'in konuşması üzerine azınlıklar konusunda açıklama yapan Yusuf Kemal Bey; azınlık hukukunun Misak-ı Milli'ye göre belirlendiğini, Sevr Anlaşmasının kabul edilmiş bir anlaşma olmadığını; Avusturya ile imzalanmış Saint Germain Anlaşması'nda daha ağır bir anlaşma yapıldığını ifade ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 310);

“Biz bunu ahitnamede söylemişiz. Fakat Misak-ı Milli'de biz bundan bahsetmişizdir. Ekalliyetlerin hepsi birdir. Sevr muahedesi başkadır. Türkiye'nin beyannamesinde Sevr muahedesinde bahs olunur mu? Senjermen muahedesinde bunlar vardır. En iptidası Polonya'ya kabul ettirdikleri muahededir. Senjermen muahedesindeki kısım bizim cemaat hukuklarına nazaran gayet hafiftir. Biz karşımızdakilerine diyelim ki Senjermen muahedesindeki ekalliyetler hukukunu verelim.”

Yusuf Kemal Bey'in cevabından sonra söz alan Selahaddin Bey asıl meselenin demiryolu hattı ve sınır meselesi olduğunu; bunun dışında anlaşma taslağında Türk tarafının Fransız sağlık ve dini kurumları muhafazayı taahhüt ettiğini bildirmiştir. Selahaddin Bey; Türk hükümetinin bu kurumlar üzerinden propaganda yapılmasına mani olacak önlemler alınmasını ve aynı şekilde Hicaz, Filistin, Suriye ve Batı Trakya'daki eğitim vakıfları ve devlet mallarının da Fransızlar tarafından korunması gerektiğine dair şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 310-311);

“Efendim; asıl mesele şimendifer ve huduttur. Onun ötesi teferruattır. Sonra jandarma ve mektep mesaili hakkında hükümetten bir noktayı rica ederim. Devlet, bir mektupla Fransız müessesatı diniye ve sıhhiyesinin muhafazasını taahhüt ediyor. Evvelâ buna bir kaydın ilavesini rica edeceğim. Bir güna propaganda vesaireye girişmeyecekleri suretinde olmalıdır ve şimdiye kadar yapılmış olanların aynen muhafazası, mevcut olduğu şekilde devam edecektir ve Fransızların dahi bizim bu taahhüdümüze karşı bizim Filistin, Hicaz, Suriye ve Garbi Trakya’da bulunan mekatibi vakfiyemiz ve emlaki hassamızın da nazarı dikkate alınması lazımdır.”

Meclisin 13 Ekim 1921 tarihli üçüncü oturumunun açılışında Yusuf Kemal Bey söz almış ve Fransızlarla yürütülen anlaşma sürecinden bahsetmiştir. Franklen Bouillon’un resmi bir sıfatı olmadan kendileriyle görüşmesi, daha sonra görüşmeleri Fransa Hükümeti ile daha iyi müzakere etmek için Ankara’dan ayrılması ve Sakarya Meydan Muharebesi devam ederken Fransızların yapmış olduğu tekliften bahsetmiştir. Yusuf Kemal Bey; Meclis’e iki anlaşma göstermiştir. Bu anlaşmalardan birisi Bekir Sami Bey anlaşması iken diğeri de yeni imza edilen anlaşmadır. Bu anlaşmalar arasında sınır ve demiryolları arasında ciddi anlamda değişiklikler yapıldığını, Türk tarafının Fransızlar karşısında ciddi kazanımlar elde ettiğini ifade etmiştir. İki anlaşma arasındaki farkın Meclisteki milletvekilleri tarafından değerlendirilmesi ve anlaşmanın son taslağı üzerinde bir etki altında kalmadan milletvekillerinin değerlendirmeler yapmasını istediği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 311-312);

“Efendim, evvelâ Fransızla yapılan itilâfnameyi ittilanınıza arz edecek ve sonrada izahatta bulunmak istiyorum.

(Fransız itilâfnamesi müsveddesini okudu) İtilâfname budur. Bundan bir az evvel yazmış bulunduğunuz itilâfname müsveddesinin menşei, malumu âliniz, Bekir Sami Beyin Londra’da imza etmiş olduğu bir itilâfnamedir. O itilâfname üzerinde hükümetimiz tarafından bir mukabil teklifi yapıldı. Fransa Hükümeti tarafından itilâfnameyi reddimize, mukabil bir cevap verilmedi. Sonra, hususi olarak burada bulunan M. Franklen Büyyon buraya geldi. Şüphesiz Hükümetin muvafakatı ile geldi. Fakat bunda bir salâhiyeti resmiye yoktu ve kendisi de bir salâhiyeti resmiyem yoktur, diyordu. Kendisi ile görüşüldü. Mukabil tekliflerini tadil eden diğer bir şekilde adeta anlaşıldı. Fakat o şeklin bazı maddelerine itiraz hakkı mahfuz bulunduğu ve Hükümeti tarafından kabulü güç olduğunu ve kabul edilemeyeceğini söyledi ve gitti. Gitmesinin sebebi o zaman kendisinin beyanına göre, buradan muhaberenin imkânı güç olduğuna ve bunun için Mersine veyahut Suriye’ye giderek, oradan telsiz telgraf ile daha çabuk, daha kolay

görülebileceğini söyleyerek gitti ve Meclisi Âlinizce yine malum olduğu veçhile bir müddet orada kaldıktan sonra avdet etti. Şimdi anlıyoruz ki her yeri gezmiş ve görüşmüştür. Avdetinde kendisini beklemekte olan Münir Bey'le görüşerek buraya bizim acıklı bir zamanımızda bir müsvetde veyahut bir itilâfname projesi gönderdi ve bunu kabul ediyor musunuz, etmiyor musunuz diye sordu. O zamanki vaziyeti umumiyemiz ve vaziyeti askeriyemiz kendisinin sualine evet veyahut hayır şeklinde bir cevap verdiremedi. Kaçamaklı bir cevap verdik. Buraya tekrar geldi. Tekrar kendisi ile cereyan eden müzâkerat ve konuşmalar neticesinde aşağılı, yukarılı demin arzettiğim şekil meydana geldi.

Meclisi Âliniz bu itilâfnamenin mebdei ile müntehası arasında bir mukayese yapabilmek için Bekir Sami Bey'in aktettiği itilâfname ile şimdi takarrür etmek üzere bulunan yeni şekil arasında bir mukayese yapmak ister. Binaenaleyh müsaade buyurursanız şimdiki şeklin yanında Bekir Sami Bey'in itilâfnamesi şeklini okuyalım.

(Bekir Sami Beyin itilâfnamesi şeklini okudu.)

Şimdi mukayeseyi Meclisi Âlinize terkederim. Çünkü görülen köy için kılavuz istemez. Öyle zannolunuyor ki ve ben öyle zannediyorum ki yeni yapılan itilâfname, Bekir Sami Bey itilâfnamesinin bazı maddelerini ihtiva etmekle beraber, yani şimendiferlere ait maddesi gibi kısımlarını aynen ihtiva etmekle beraber, diğer kısımlarda küllî tebeddül vardır. Ben bu farkları Meclisi Âliniz tarafından tenkid edildikten sonra arzetmeği düşünmüştüm. Fakat şimdiden Meclisi Âlinize itilâfnamelerin ikisini de arz ediyorum. Belki ben, bunları anlayışında mana çıkarmakta aldandıyorum. Onun için bunların her ikisini nazarı mütalaadan geçirecek olan Meclisi Âli bunun daha muvafıkını nazarı dikkate alsın ve bunların fevkinde memleketin asıl menfaatini nazarı dikkate alsın. Mukavele henüz imza edilmiş değildir ve Meclisi Âlinizin salahiyeti teşriiyesi itibarı ile berayı tasdik getirilmiş değildir. Fakat bu o kadar mühim ve o kadar memleketin âti ve istikbali için mühim bir hareket ve pek (büyük, mesuliyeti dai bir haldir, ki belki Meclisi Alimizin sıfatı icraiyesinden, salâhiyeti icraiyesinden istifade dahi adeta gayrı mümkündür. Ha, diyeceksiniz ki ağır şeylerde reyimizi soruyorsunuz da diğerlerinde sormuyorsunuz. Onu arz edeyim ki ben hiç bir şeyde sormamazlık etmedim. Ben vazifeme taalluk edan ahvali daima arzederim ve aynı zamanda hiç bir vakit de Hükümetten kendimi ayırmak istemem. Onun için meseleyi Meclisi Âlinize olduğu gibi arzettim. Nasihatlarınızı inşadatınızı dinleyelim. Eğin ben şimdiden mukayeseye kalkışacak olursam o zaman iyi yapmamış olurum. Sizin mütalaatınızdan sonra mukayeseyi yaparsam daha iyi olur zannederim.”

Yusuf Kemal Bey'den sonra söz alan Karesi milletvekili Vehbi Bey, Franklen Bouillon'la yürütülen müzakerelerin, kabul edilen şartların Meclis tarafından kabul edilip edilmeyeceğine dair bir fikir verilip verilmediğini ve anlaşma taslağından ilgili bakanlıkların ne kadar haberdar olduğu, onların kendilerini ilgilendiren konularda değerlendirmelerde bulunup bulunmadığını sorduğu şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 312);

“Efendim bu Franklen Büyyon buradan avdet ederken takarrür eden şeraiti Hükümet ve milletinin kabul edemeyeceğini söyledi. Bu defa zatı âlilerine ve heyeti Murahhasımızla Franklen Büyyon arasında takarrur eden şeraitin, mevadın Meclisi âlice kabul edilip edilmeyeceğine dair kendisine bir fikir ihsas edilmiş midir?”

İkincisi, arkadaşlarımızın imzası yoktur. Heyeti Vekiledeki arkadaşlarımız gidip vazifelerine müteallik mesailde mütalaat ve kanaatlerini dermeyeran etmişler midir? Mesela İktisad Vekili iktisada ait olan şeylere muvafakat etmişler midir? Maliye Vekilli de masarîfata aid olan kısma muvafakat etmişler midir? Çünkü birçok yük altına giriyoruz. Sonra Heyeti Vekiledeki arkadaşlarımız Vekâletlerine müteallik mesailde mütalaalarını beyan edip etmediklerini anlamak istiyoruz.”

Vehbi Bey'in suallerine cevap için söz alan Yusuf Kemal Bey şimdiye kadar yaşanan tüm süreçte ilgili bakanlıkların görüşlerinden istifade edildiği, gerekli bilgilendirmeler yapılarak talimatlar alındığını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 312);

“Efendim, malumu âliniz bu hususlar Heyeti Vekileyle Hariciye Vekâleti vasıtasıdır. Ona, verilecek talimatı onlar verecek ve veçheleri onlar tayin edecek. Binaenaleyh gümrük meselelerinde Maliye Vekili, İktisat işlerinde İktisat Vekili, maarif işlerinde Maarif Vekili müdafaa işlerinde Müdafai Milliye Vekili ve erkânı harbiyeye müteallik işlerde Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi arkadaşlarımızın mütalaası alınmış ve Murahhaslara şöyle, şöyle hareket edilecektir denilmiştir ve Hükümetin heyeti umumiyesini kabul edip etmediğini zamanında söyleyecektim. Fakat şimdi söylüyorum. Hükümet bunu bu zamana kadar yaptı ve size bu şekli aldı diyor. İcra salahiyeti heyeti âliyenizde dâhil olduğu için nazarı ihtilanıza arzetmiştir. Yarın da diyebilir ki biz, bunu normuna kadar müzakere ettik. Memleketin menafîine muvafık buluyoruz ve imzasını dahi muvafık buluyoruz. Yalnız meseleyi buraya getirip aşağı, yukarı cümlelizin reyî alınır ve bu suretle cümlelizin muvafakati olduğuna zannederim delalet etmiş olur.”

Görüşmelerin devamında Karahisar-ı Sahib milletvekili Mehmet Şükrü Bey söz almış ve Yusuf Kemal Bey'e hitaben; milletvekillerinin tenkitlerini dinleyeceğini söylediğini fakat milletvekillerinin Franklen Bouillon ile görüşme imkanı olup olmadığını, yok ise yapılan eleştirilerin bir kıymetinin olmayacağını ifade etmiştir. Ayrıca yapılan bu anlaşmanın faydalarının neler olduğunu, Hariciye Vekâleti'nin ve Hükümet'in anlaşmaya nasıl baktıklarını sorduğu şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 312);

“Tenkidatınızı dinleyeceğiz, istifade edeceğiz, diyorsunuz. Meclisin yapmış olduğu tenkidattan istifade imkânı var mı? Elyevm M. Franklen Büyyon ile görüşmek, imkânı mevcut mudur? Çünkü mevcut ise o zaman tenkidatın da kıymeti olur. Değilse hiç bir kıymeti yoktur.

İkincisi, bu itilâfnameden ne gibi fevaid temin edebiliyoruz ve bugünkü vaziyetimize göre bunun hakkında Hariciye Vekaletimizin ve Hükümetin noktai nazarı nedir?”

Mehmet Şükrü Bey'den sonra tekrar söz alan Vehbi Bey Franklen Bouillon'un daha önceden geldiğinde resmi bir görevinin olmadığını, anlaşma süreci bu noktaya gelmişken Bouillon'un resmi bir sıfatının bulunup bulunmadığını sormuştur. Vehbi Bey'in sualine cevap veren Yusuf Kemal Bey; Yusuf Kemal Bey'in bu gelişinde resmi bir sıfat taşıdığını fakat şimdilik bu resmi sıfatı kullanmadığını, ilerleyen günlerde bir anlaşma imzalanması halinde bu resmi sıfatı kullanacağını dile getirmiştir.

Yusuf Kemal Bey'den sonra söz alan Adana milletvekili Zamir Bey anlaşma taslağının 11. Maddesinde yer alan askeri nakliyenin nereye kadar devam ettiğini, bu hattın Pozantı'ya kadar uzanması sebebiyle Fransızların Pozantı'ya kadar askeri nakil yapma haklarının bulunup bulunmadığını sormuştur. Zamir Bey bir başka sorusunda ise Urfa, Antep ve Mardin ile Suriye arasında gümrük tesis edilip edilmeyeceğini, o zamana kadar gümrüğün serbest mi uygulacağını sormuştur. Zamir Bey'in ilk sorusuna şimdilik cevap vermeyeceğini söyleyen Yusuf Kemal Bey gümrükler konusunda ise şimdilik iki tarafın istediği gibi hareket edebileceğini en kısa zamanda bir komisyon kurup gümrükler için bir uygulamaya geçileceğini ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 313).

Kangırı milletvekili Tevfik Bey üzerinde tartışıkları anlaşma taslağının neredeyse Sevr Anlaşması'na yakın bir anlaşma olduğunu, Bekir Sami Bey Anlaşması'nın da üzerine çok bir şey katamadığı eleştirisinde bulunmuştur. Bu sebeple anlaşmanın ilerde Fransız ve İngilizlere bir kapı aralayıp aralamayacağını sorduğu şu sözleri sarf etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 313);

“Şu yazdığımız ahidnamede görüyorum ki Sevr muahedesinin kabul ettiği şeylerin hemen hemen aynı gibidir. Bu, Bekir Sami Bey’in Fransa’da aktettiği mukavele ve muahedenin hilafına pek az bir şey kabul ettirdiniz. Bugün Fransa ile yaptığınız itilâfname ile yarın sulh konferansında Sevr muahedesinden bir şey afettirebilecek misiniz? Acaba bu suretle Fransızlara ve İngilizlere bir yol açılmış değil midir?”

Meclis Başkanı’nın, Tevfik Bey’e bu şekilde soru sorulamayacağı uyarısından sonra söz alan Yusuf Kemal Bey bu soruya yarın cevap vereceğini, konunun önemli olduğunu dile getirmiştir.

Sinop milletvekili Hakkı Hami Bey ise bu anlaşmanın Vekiller Heyetinde görüşülüp görüşülmediğini, askeri ve mali durumumuz nedeniyle böyle bir anlaşmanın kabul edildiğini sormuştur. Hakkı Hami Bey’in sorusunu kendisinin cevaplamak istediğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa milletvekillerinin eleştirilerini ve önerilerini dinledikten sonra Franklen Bouillon ile masaya oturacaklarını ve anlaşmaya son halini vereceklerini, yine anlaşmanın son halinin hükümet ve mecliste değerlendirileceğini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 313);

“Tenkidatınızı dinledikten sonra hakikaten müzakere edilecek noktalar üzerinde tekrar müzakereye devam edeceğiz. Bu devam edecek olan müzakerede ne dereceye kadar muvaffak olacağımız malum değildir. Bu şekil az çok gayrı kabili tebeddül görüldüğünden dolayı Heyeti Vekilece beraber müzakeresi lüzumlu görülmüştür. Yoksa Franklen Buyyon ile son müzakeresi yapılmış değildir ve müzakerenin devamı bilitizam yapılmamıştır. Müzakereyi yapabilmek için ve müsbet veya menfi son cevabı verebilmek için evvelâ Heyeti Celilenizle fikren anlaşmak lâzım gelir. Çünkü aksi takdirde gerek Heyeti Vekilenin ve gerek Heyeti Celilenizin nazarı tasvibine arz edilmezse menafii hakikiye siyasiyeye muvafık değildir. Netekim Bekir Sami Bey’in yazı imza ettiği itilâfnameyi imza etmeyişimizden dolayı hala mutazarrırız. Aynı hatayı tekrar etmemek üzere heyeti umumiye bir kere bu nokta etrafında müzakere edelim.”

Kırşehir milletvekili Müfit Bey, Yusuf Kemal Bey’in cevaplandırması amacıyla iki soru yöneltmiştir. Sorularından ilki Türkiye-Suriye sınırının nasıl belirleneceği iken ikinci sorusunda ise Caber Kalesi’ne gitmek için nasıl bir güzergâh belirlendiğini sormuştur. Yusuf Kemal Bey, Müfit Bey’in sorusuna karşılık Ada Kale’ye nasıl bir yol varsa Caber Kalesi’ne de aynı şekilde bir yol belirleneceğini ifade etmiştir yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 313). Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey ise üzerinde tartıştıkları anlaşma taslağından önce hazırlanmış 3 taslağın daha bulunduğunu, elde edilen kazanımların daha iyi tespiti için hepsinin

beraberce kıyaslanmasının daha uygun olacağını belirtmiştir. Eskişehir milletvekili Abdullah Azmi Efendi ise anlaşma taslağında geçen azınlıklar konusunun iyi açıklanması gerektiğini; Avrupa'nın azınlıklara bakışının dil ve ırklar üzerine olduğunu, kendilerinin ise azınlık denildiğinde farklı algılandığını ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 314).

Mardin milletvekili İbrahim Bey ise sınır konusuna değinmiş ve sınırın Nusaybin'e kadar demiryolu olarak belirlendiğini, oradan Dicle'ye kadar Cezire-i İbn-i Ömer'in ortasından geçtiğini bildirmiştir. Yusuf Kemal Bey İbrahim Bey'e cevaben sınırın Cezire-i İbn-i Ömer'in ortasından geçmediğini, şehre kadar olduğunu söylemiştir. Bu cevaba istinaden İbrahim Bey'in Cezire-i İbn-i Ömer'in kimde kalacağını sorması üzerine Yusuf Kemal Bey bunun henüz netleşmediğini belirtmiştir. Karesi milletvekili Vehbi Bey'in "*Tarifei mütefaviteden*⁸ maksut nedir?" sorusu üzerine Yusuf Kemal Bey demiryollarının farklı bölgelerde farklı fiyat uygulaması yaptığı hakkında şu cevabı vermiştir "*Tarifei mütefavide, meselâ, vaktile Alman şimendifer kumpanyası Ankara'dan, Haydarpaşa'ya kadar bir 1 ton buğday için bin kuruş koymuşsa, Ankara'dan İzmir'e kadar bin iki yüzdür. Maksadı buradan Haydarpaşa'ya götürmek ve oradaki müessesatından istifade etmektir. Yani kilometre üzerine tertib ve tensip edildi. Fazla kilometre için fazla ücret tediye ettirmektir. Tarifei mütefavite budur efendim.*" (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 314).

Maraş milletvekili Habip Bey'in 12. maddede geçen ikamet tabirinin anlamının ne olduğu, daimi ikamet mi olduğu sorusuna cevaben Yusuf Kemal Bey; kastedilen ikamet tabirinin daimi ikamet olduğunu ifade etmiştir. Mersin milletvekili İsmail Safa Bey İskenderun limanlarından mal yükleyen trenlerin Diyarbakır ve Harput'a mal götürmesi için Suriye topraklarından geçmek zorunda kalacağını, bu durumda Suriye'ye bir gümrük vergisi ödenip ödenmeyeceğini sormuştur. İsmail Safa Bey'in sorusuna karşılık Yusuf Kemal Bey sınır hattından bu şekilde geçişler için bir gümrük vergisi ödenmeyeceğini beyan etmiştir. Yusuf Kemal Bey'in cevabından sonra Meclis oturumu sonlandırılmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 314-315).

4.2.2. 15 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler

Meclisin 15 Ekim 1921 tarihli oturumunda, Fransızlarla yapılan itilafnâme oturumun gündem maddesi olmuştur. Meclis Başkanı'nın oturumu açış konuşmasından sonra söz alan

⁸ **Tarife-i Mütefavite:** Çeşitli tarifeler.

Trabzon milletvekili Hafız Mehmet Bey itilâfname hakkında oldukça uzun bir değerlendirmede bulunmuştur. Anlaşma şartlarının Sevr ile kıyaslandığında iyi, Misak-ı Milli ile kıyaslandığında kötü bir durumda olduğunu dile getiren Mehmet Hafız Bey bu anlaşmanın kabulüne neden olan askeri, mali ve siyasi durumumuz hakkında Hükümetin aydınlatıcı bilgiler vermesinin daha doğru olacağını; bu bilgiler ışığında anlaşmanın Meclis tarafından değerlendirilmesinin daha iyi olacağını belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 321-322);

“Hükümet Fransa ile akdettiği İtilâfnameyi; iyi midir, kötü müdür, berayı tetkik müzakere ediniz mütalaasıyla Meclisi Âliyi tevdi buyurdular. Meclisi Ali bu İtilâfnameyi tetkik ve müzakere ederken Meclisin bu itilâfnamenin menafii âliyei vataniyeye muvafık mı, gayri muvafık mı, bu babda beyanı mütalaa etmek için elinde bir ölçü lâzımdır. Ne gibi ahvale dair iyidir, ne gibi ahvale dair fenadır?

Evet, bu itilâfname tabiî, Sevr muahdesiyle Misak-ı Milli'yi nazarı dikkate alırsak birine göre iyi, diğerine göre fenadır. Bizim ancak bir ölçümüz vardır ki o da, ancak bizim vaziyeti askeriyemiz, vaziyeti maliyemiz, vaziyeti siyasiyemizden mesul olan yani devletin siyaseti umumiyesinde mesuliyet deruhte eden Heyeti Vekile bunu bize izah etmeli ve demeliydi ki şu noktai nazardan bu itilâfnameyi menafii âliyei memlekete muvafık buluyoruz. Gerçi Meclisi Âlinizin hakkı az çok memleketin vaziyetine vakıf olmak ise de elbette doğrudan doğruya mesuliyeti deruhte eden ve her şeyi yakından gören Hükümet kadar malumattar değildir. Bütün devletlerde câri olduğu üzere hukukan dahi böyledir ki evveleminde Hükümetin böyle bir teklif karşısında Hariciye, Müdafaa-i Milliye, Maliye, İktisat Vekâletleri düşünür ve Meclis'e arz eder, yani Heyet-i Hükümet düşünür. Vaziyeti umumiyei nazarı dikkate alarak bütün bir kolun kaybedilmemesi için bir parmağı operasyonla feda etmek doğru olur. Ekseri ahvalde üzerine mesuliyeti alıp bunu imza eder. Ondan sonra berayı tasdik Meclis-i Ali'ye gelir. Meclis-i Ali reddeder Kabine çekilir, tasdik eder yerinde kalır. Bunu yapmaktan, bu mesuliyeti üzerine almaktan ihtiraz etmekle beraber, Meclisi Âliyi tenvir için şu şu ahvali buna göre ölçünüz de bunun iyiliğini ve kötülüğünü takdir ediniz demelidir. Yalnız Meclisi Âli tarafından tenvir edilmesini istiyoruz ki tabii hiç bir vakit doğru değildir. Vakıa biz onu kısmen ve yalnız kâğıt üzerinde olmak üzere, bir salâhiyeti icraiyeimiz olduğunu dahi iddia ediyoruz. Hükümeti hazıra dahi başkası tarafından tayin edilmiş değil, bizim tarafımızdan itimat edilmek üzere teşekkül etmiş bir kabinedir. Fakat bendeniz zannediyorum ki iptidaen başkası tarafından intihap olmak ile Meclis tarafından intihap olunmak üzere ondaki mesele bir intizam meselesidir ki binaenaleyh Hükümeti hazıra evveleminde ne vakit mesuliyeti üzerine almayarak

bunu imza etmiyor, hiç olmazsa Meclisi Âliye arz ettiğim veçhile askerî malî vesaire nıkatı nazardan tenvir ederek, şu itilâfnamenin menafii memlekete muvafık olduğunu söylemelidir. Hükümetten bu yoldaki esbabı mucibeyi dinlemeden bu esas hakkında bir şey söyleyemeyiz.”

Hafız Mehmet Bey konuşmasının devamında demiryolu şirketinin Almanya'ya ait haklarının Fransa'ya devredilmesinin hukuken sakıncalı gördüğünü, ileride Alman şirketin “hakkımı Fransızlara devrettiniz” diyerek mahkemeye gideceğini ve mahkemenin Almanları haklı bulacağını dile getirmiştir. Hafız Mehmet Bey ayrıca bu demiryolu hattı üzerinde yaşanacak asayiş sorunlarını Türk zabıtasının engellemekte güçlük çekeceğini, bu konuya da çözüm bulunması gerektiğini belirten şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 322);

“Yalnız itilâfnamenin ruhiyle münasip görmediğim bir kaç söz söyleyeceğim. Arz edeceğim mütalaa şudur: Mektupların birinde Fransız sermayedarından imtiyaz için vuku bulacak tekliflerde Fransız ve Türkiye menafii nazarı dikkate alınacak tabiridir ki Türkiye'nin menafii nazarı dikkate alınması lâzım gelir kanaatindeyim. Çünkü Fransa'nın menafii âm ve şâmil bir tabir olarak doğru değildir. Sonra bir eski şirketin hukukunu devrettik. Bizde hakkı devir var mıdır, kimin hakkını biz devrediyoruz? Biz o hakkı şirkete vermişiz. Bir hak kalır ki bir Fransız grubuyla birleşir, ona inkılap eder. Bizim burada yalnız bir hakkı tasdikimiz olabilir. O şirket bugün mevcut oldukça, henüz böyle bir şirket infisah etmedikçe hukuku bize intikal etmiyorki biz bunları başkasına devredebilelim. Versay Muahedesiyle Almanlarla uyuşmuşlarsa bir Fransız grubu bunun yerine kaim olacak. Grubun hakkı tasdikini Hükümet kabul edebilir. Yoksa hakkı devir bizde yoktur. Çünkü biz o hakkı Kumpanyaya vermişiz. Burada deniyor ki eski şirketin metalibine karşı... Fransa temin edecektir.

Şimdi şirket yarın bizden dava eder, mahkemeye gider. Biz ona karşı senin hukukunu ona devrettik dersek, ondan dava ederse tabii bunu mahkeme dinlemez, evvelâ tazminatı ver ondan sonra dava et der. Onun için bu meseleyi dahi hukukî bir şekilde ve demin arz ettiğim hakkı tasdikimizi istimal edersek o vakit böyle bir dâva ihdası dahi mevzuubahis olamaz. O vakit Fransa değil bu teminatı bize verecek. Ancak grup olduğuna göre bu itilâfnamenin bir şirkete, bir sermayedara aittir. Mesuliyetlerin kâffesi o şirkete müteveccih olmalıdır. Fransa Hükümetine değil. Binaenaleyh bendeniz hukukî gördüğüm ve hukuken gayri kabili tatbik gördüğüm noktalardır. Şimendifer hattının bir tarafı Fransızların olduğu halde bizim zabıtamız bunu nasıl temin edebilir? İhtimal ki İngilizlerin teşvikiyle veya herhangi bir şekilde urban bunu bozarsa ne yaparız? Binaenaleyh hudut zabıtamız haricinde bir mahallin muhafaza-i asayişini

nasıl taahhüd edebiliriz? Demek ki bir vesilei niza olacaktır. Hükümetin nazarı dikkatini celbederim. Hükümetten bir şey rica eylerim ki bizi Mardin, Diyarbekir vilâyatımıza gidebilmek için bir Fransız koridorundan geçirmesin.”

Hafız Mehmet Bey'den sonra söz alan Aydın milletvekili Dr. Mazhar Bey daha önce reddedilen Bekir Sami Bey anlaşmasının TBMM tarafından reddedilmesine rağmen yeni anlaşma taslağında birçok maddenin yine metinde yer aldığını, bu durumun kendisinde büyük bir üzüntüye sebebiyet verdiğini ve bu anlaşmanın aleyhinde olduğunu belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 322, 323);

“Efendiler; bu meselenin müzakeresine başlanılacağı dakikada duyduğum ızdırıp ve heyecanı hiç bir zaman duymamıştım. Mağlubiyet denilen şeyin acısını ilk defa tadıyorum. Bunun için bazı menafî dahi nasıl etse, herkesin tahtı tasdikinde bulunan bir itilafname akdinin tamamıyla aleyhtarıyım. Hepimizin bildiğimiz bir Misakı Millî vardır. Ve bu Misakı Milliye vâzı imza edercesine kabul ettiğimiz zaman şimdikinden daha kuvvetli idik. Yalnız Takdir bir milletin itimadına mazharımdır. Bir şey kaybettiğimizi itiraf edecek vaziyette olmadığımızı zannediyorum. Onun için belki sırf hissiyatı vatanpervarâneye müsteniden söylenecek bu sözleri şahsa ait kabul edebilir. Fransa ile Londra'da başlamış olan Bekir Sami Bey itilafnamesi şu Mecliste mevzuubahis edilemeyecek kadar ve gayzile bu Meclisinizden atılmış bir itilafname olduğuna nazaran, onunla münakaşa ve mukayeseye hiç bir kimse yanaşamayacaktır.

Pek şiddetli denebilecek kadar taraftarında bile bir aksülamel ruhu görmekle müftehirim. Fakat böyle olmakla beraber, yeni itilafnamede bu koku zail olmamıştır. Bekir Sami Bey itilafnamesinin eski bazı mevaddının aynen yazılmasıyla bu nazara çarpmaktadır. Binaenaleyh hemen Bekir Sami Bey itilafnamesine benzeyen bu itilafname aşağı yukarı insanda tesir hâsıl etmekten hali kalmıyor.”

Dr. Mazhar Bey; belli başlı olarak hudutlar, azınlıklar, demiryolu hattı ve ekonomik imtiyaz bölgeleri konusundaki maddelerin Türklere bir şey kazandırmadığını ve Fransızların Türklere nazaran çok fazla kazançlı olması nedeniyle imzalanacak anlaşmanın aleyhinde olduğunu dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 323-324);

“Heyeti umumiye hakkında böyle kısaca bahsettikten sonra, en mühim aksamını teşkil eden hudut, şimendiferler ve ekalliyetler olduğuna nazaran hudut meselelerinden kısaca bahsetmek istiyorum. Heyeti Celilenizde hiç bir suretle bir kilometre veyahut on kilometre daha aldirmek suretiyle bu işe taraftar olacak arkadaşımın olduğuna kani değilim. Sulhperver bir adam olduğu iddia edilen Briyan (Briand) Türklerle meskûn aksamın tamamıyla Türklerde

kalacağını söylemiş olmasına rağmen, tarafımızdan zıddına yapılmış mukavelename hakikaten pek hoş görülmeyecek gibi bir hata olduğu tezahür etmektedir. Bekir Sami Bey tarafından akdedilmiş olan bu acı itilafname bu suretle tarafımızdan da idame edilmiş gibi görünüyor. Binaenaleyh gerek Misak-ı Milli itibariyle gerek Fransız sahibi salâhiyet rüculünün beyanatına nazaran bu kıtai araziyi tamamen terketmek Adana'nın tahliyesiyle elde edilecek menafiyle mukayese edilmeye değer zannındayım. Bu itibarla bendeniz azami olarak mutlaka terkedilmek istenilen Türkler memleketinin katiyen verilmemesinde musırrım. Artık şimendiferin hattı hudud olması keyfiyeti mevzuubahis olamaz ve olmasına değmez. Hiç bir zaman Türkiye Hükümeti bu şekilde Avrupa eliyle veya hususi Fransa ile sulh ve müsalemet dairesinde mümkün değil yaşayamaz ve zannolunduğu gibi şu muvakkat itilafnamedir, yarın bunu yırtarız inşaallah terdiften söylenecek bir sözdür. Zannederim ki kolaylıkla yapılacak bir şey değildir. Şu zamanda en kuvvetli olduğumuza... Yirmi sene sonra bu kadar askeri celb ve cemetmiş olduğumuz zamanki vaziyeti tekrar geçebilmemizin ne dereceye kadar mümkün olduğunu takdir etmeyecek kadar zayıf değiliz.

Efendiler kuvvetliyiz, Fransızlar bizim kadar, bizden fazla demeyelim, elbette Fransızların vaziyetini de mütalaa etmek muvafıktır. Biliyoruz ki Fransızlar bu itilafname ile bizden pek çok fazla kazanmaktadırlar. Tarafeynce aksamından şu kadar arazi, bu kadar malî şeyler kazanacak. Yalnız Türklerin, Suriye ve o havali üzerinde Türklerin nüfuzunu kesretmek, kendi efkârı umumiyesine karşı artık Türklerle sulhu yaptım diyebilmek için kazanacağı menfaat bizimkinden çok yüksektir. Hiç bir zaman Fransa kendisinin efkârı umumiyesinde yaptığı tazyik kadar bizim tazyik dahilinde olduğumuzu düşünmüyoruz. Görüyoruz ki, kendisini ne yapıp yapıp Türklerle uğraşmamaya icbar etmiş ve muvakkat bütçeler ile tazyikini temin etmiş iken... Fransızlar ipi koparacak hemen tutalım düşüncesiyle mütelaşiyane vaziyetimizin, her halde, Fransızların daha bârid gibi, daha anud gibi görüşmelerinde müessir olduğu muhakkaktır. En muktedir ricali askeriyemizden bazılarının dahi söyledikleri veçhile artık siyasiyatı askeriyeyi bırakıp badema siyasiyatı iktisadiyenin bu memleketin en hayatî bir meselesi olduğu beyan olunduğuna nazaran şimendiferimizin bu şekilde Fransa'ya terki iktisadî hayatımıza vurulacak darbeyi kendi elimizle ihzar ettiğimize delili kâfidir. Şimendifer hattı hudut olursa bir derece bizim için mali mahiyette olan bir şimendiferimiz imtiyaznamesinin bazı hukukşinas arkadaşlarımızın da gösterdiklerini kabul edersek biz ne Mersin limanından ve ne de o havaliden zerrece istifade etmekliğimizin imkânı yoktur. O imtiyazat mucibince Mardin'e, Sivas'a, şuraya buraya yapılacak bütün şimendifer imtiyazatını

muhtevi olduğundan bilâ rüsum nakledilmesi imtiyazının aynı havalide millî bir iktisat takip ve muhafaza etmek imkânı yoktur.

Buna munzam bilâ lüzum Pozantı'ya kadar uzatılmış olan hattın üzerinde neresinden neresine kadar asker sevkedileceği tasrih edilmemiş olduğuna nazaran katmerli bir bela olmuştur. Tabii buna müteferri bulunan hususat vardır ki tarifei mütefavide hususları bunların bizim lehimizde olduğunu iddia edenler var ise de bendeniz o hususları tabî terk ediyorum. Yalnız şimendiferlerin bu şekilde devrolunmasının her halde aleyhîndeyim. Hukuk noktai nazarından tabî halledeceklerdir. Bağdat hattının sekizinci maddesinde Ankara'dan Haydarpaşa'ya ve Bağdat - Basra hattının Hükümet-i Osmaniye'nin rıza ve muvafakati olmadan şirketin hiç bir kimseye devredilemeyeceğini müteahhid eline almış olduğuna göre, Versay (Versailles) Muahedesi mucibince şimendiferimiz Almanlardan Fransızlara devredilmiş değildir. Bu şey münfesihi olmuştur. Bu münfesihi olduğuna nazaran Fransızlar ile yeni baştan müzakere açmak ve bir Fransız grubuna devretmek belki daha muvafık olur. Almanlar Hükümet-i Osmaniye'nin salâhiyetini almadan hukuken başkasına devretmek salâhiyetini haiz değildirler. Binaenaleyh efendiler, bahusus mukabil teklif meselesinde berayi malumat arz olunuyor diye müzakere ve münakaşa kabul edilmemiş ve fakat tevdiinden mütevellit zarar ve hudut meselesinin bir hafta, on gün evveline gelinceye kadar bizim lehimize şimendiferimiz hudut meselesinde bize mütemayildiler ve bizim ordularımızın taraftarı iken elbette bunda âmil olduğu bizim bunda onların fikrine daha ziyade yanaşarak itilafperver görünmek suretiyle memlekete mazarrat ıka etmiş olduğumuzu düşünerek artık hiç değiştirilmesi, tebdil olunması lâzım değildir. Binaenaleyh mutlaka bir itilaf lâzımdır. Avrupalılara bizi sulha isal edecektir ve Mersin'i açarak nefes aldıracaktır ki kabili münakaşa olan bazı meselede ve itilafname üzerinde ufak tefek bu tarzda söz söylemek vazifei asliyemizle mesuliyetimiz itibariyle kabili tevfik değildir. Ben zannediyorum ki, her mebus bizim Fransızlarla itilaf akdetmek istediğimize muvafakat edemez. Onun için alelülak bu şekli kabul edemiyoruz. Ahalinin ekalliyet hukukuna ise gülünecek kadardır. Çünkü bir buçuk sene evvel Fransızlar bundan daha çok fazlasını ona vadetmişlerdi. Biz Türkler Türk olmak itibariyle Misak-ı Milli ile ahdimizden dönen şimdiye kadar bize fiilen yardım etmek itibariyle bir iyilik yapmak mecburiyetinde olduğumuz ve müstakbel siyasetimizin kesilmemesi için böyle değil valinin tarafımızdan tayin ve tasdik olunmak ciheti temin etmiş olmalıdır. Sarahata bile lüzum yoktur. Ahali bunu teklif etmiş ve bahusus Fransa bir buçuk sene evvel vadetmiş ve Türkiye Hükümetinden hiç birisi ayrılmayacağını söylediler. Binaenaleyh onlara olan alâkamızı tasrih etmiş oluyorsak hiç göstermesek daha iyi olur. Zannederim ki, Hükümet buna taraftar değildir,

Bu itibarla ekalliyetlerin hukukuna orayı terketmek mecburiyetinde kaldığı zaman ancak bir Cebel-i Lübnan'a vali onlar tarafından inha ve tasdik olunur gibi şekli hukukîye istinad ettirerek bir şekli mumtaziye vermek daha muvafıktır. Bütün bunlara karşı gösterilecek menafî, siz böyle diyorsunuz fakat Fransızlarla sulh akdetmek lâzımdır.

Söyleyeceğim bir kaç söz daha var. Ondan sonra hitam vereceğim. Şüphesiz ki hepimiz itiraf ediyoruz ki harbi bitirmek, sulhu getirmek mutlaka Yunan'ı taretmek demektir. Ne Suriye'yi, ne Elcezire'yi halletmekle sulh bitmiş değildir ve bu millet bu devletin beka ve hayatını temin edebilecek değildir. Yunanlıların cephesidir. Binaenaleyh orası için en çok menafî temin etmek hususu, Adanayı almakla hiç kimse iddia edemez ki, fazla asker elde edeceğiz. Daha üç beş gibi buna munzam olabilir.

Para meselesine gelince; harap olmuş bir memleketten size hiç bir şey gelmez. Gümrüklerden çıkaracağımız şeylerden rüsüm olamaz ve devlet kasasına para girmez. Ahalinin rençberlik yapacak kadar hayvanı olmadığından gider gitmez hayvan ve saire isteyeceğinden hiç bir menfaati iktisadiye gözetemeyeceğiz. Buna mukabil menafîi maddiyesini gösteriyorum Yapacağımız istifade efendiler bu menafîi menafîi maddiyeyi temin etmezsiniz. Fransız size yardım edecektir, denebilir. Bendeniz bunu müsbet bir şekilde görmedikten sonra, şimdiye kadar dostça geçinen İtalyanlardan şuradan, buradan geldi, gelecek diye hergün söz işitiyoruz. Müspet olarak hiç bir şey yoktur. Yalnız Rusya'dan gelen muavenet ve yardımdır. Söze müstenid vaidlerin müessir olacağına, kanaat bahş olacağına ümitvar olmadığından için kanaat getiremiyorum.... Onu da mühim bir şey vadetmiyor. Bu alelade sulhu umumiye yanaşacağımıza dair Kilikya itilafı meselesidir. Bizi Sevr ahidnamesinden kurtaracak hiç bir kaydı muhtevi değildir. Şükranla yadetmek istediğimiz nüfuz mintakaları kaldırılmış değildir. Bunu da temin edemez. Size İtalyan nüfuzuna kadar olan şeylere şimendiferi dahi Konya'ya kadar alınız deyince almıyor. Elan düşünüyor. Pozantı'ya kadar al dediğiniz zaman almayacaktır. İtilâfa sadıktır. İngiliz mintakai nüfuzuna taalluk eden kısmı almıyor efendiler. Aynı zamanda yalnız Fransa itilafnamesi değil İngilizlerin de dava vekâletini yapmaktadır. Hudut çizgisinde Cezaire-i İbn-i Ömer'e çıkışında da bu ciheti bariz bir şekilde göstermektedir. Bununla Fransızlar İngiliz'e, onlarla yaptık, sizi de davet ediyoruz demiyor. Binaenaleyh bendeniz buna da taraftan değilim. Bu ve heyeti umumiyesi itibariyle her halde yalnız başına hareket etmiyor ve binaenaleyh bendeniz aleyhtarıyım."

Dr. Mazhar Bey'den sonra söz alan Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi de Yusuf Kemal Bey'den anlaşmanın imzalanmasını zorunlu kılan şartlara dair bir açıklama yapmasını

istemiştir. Şeyh Servet Efendi'nin konuşmasından sonra söz alan Yusuf Kemal Bey gerek bugün gerekse daha önceki oturumlarda anlaşmanın aleyhinde konuşan ve açıklamalar isteyen milletvekillerine oldukça geniş bir açıklamada bulunmuştur. İlk olarak Fransızlarla anlaşma sürecinin nasıl şekillendiğini ele almış ve Eskişehir Kütahya Savaşlarının zorlu günlerinde Fransızların kendilerini köşeye sıkıştırmak amacıyla Kütüklü'den bir teklifte bulunduklarını, kendilerinin ise teklifi kabul ettik demek yerine anlaşma için mutabıkız diyerek zaman kazanmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Ayrıca Suriye'nin Fransızlar tarafından ilhakı konusuna da değinen Yusuf Kemal Bey son dönemde kaybedilen birçok yerde benzeri bir sürecin yaşandığını ifade etmiştir. Görünür de Fransa ve diğer devletlerin Wilson Prensiplerine bağlı olduklarını ilan etseler de gerçekte güçleri nispetinde kendi çıkarlarını koruduklarını söyleyen Yusuf Kemal Bey, hazırlanan taslağın gelecek nesillere gururla miras bırakılacak bir taslak olmadığını kendisinin de kabul ettiği, dolayısıyla bu anlaşmanın imzasında herkesin sorumlu olduğu kabul yada reddedilecekse beraberce hareket etmek gerektiğini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 325-327);

“Efendim zannediyorum mevzuubahsolan mesele üç noktai nazardan arzedilmek ve tetkik edilmek lâzım geliyor.

Birinci nokta; bu meselenin tarihçesi; ikinci nokta, bugün yapılan müsveddenin, yani müsvedde diyorum, çünkü henüz imza edilmemiştir. İmza edilmek için hazırlanan ve bazı noktalarını belki tekrar gözden geçirmek kabil olan bir itilafname akdine bugünkü vaziyeti siyasiyemizin, vaziyeti maliyemizin, vaziyeti dahiliyemizin, vaziyeti hariciyemizin bizi böyle bir itilafname akdine mecbur tutup tutmadığı meselesidir.

Tarihçe hakkında uzun uzadıya söylemeyeceğim, malumunuzdur. Yalnız Meclis-i Ali'nize her noktası malum olmalıdır. Yalnız Meclis-i Alinize her noktası malum olan bilahare hiç ve hiç karanlık bir noktası kalmamak için geçende bir iki şey oldu; arzettim, bugün mufassalan arzetmek isterim.

Malumu aliniz evvelâ Bekir Sami Bey bir itilafname akdetti, sonra buradan mukabil bir teklif yapıldı, sonra Franklen Büyyon buraya geldi, konuşuldu, Sonra Franklen Büyyon gitti, Kütüklü'ye geldi. Sonra kendi hükümeti ile vukubulan muhaberatı ve hükümetinin adeta son kararı diyerek bize bir proje, bir müsvedde teklif etti. Bundan sonra bu yani Ağustosun 12 veya 15 tarihlerine doğru aramızda bir muhabere ceryan etti. Bize dedi ki Kütüklü'den size teklif ettiklerimizi kabul ettiniz mi, etmiyor musunuz? Biz Kütüklü'den vukubulan teklife zaten cevap vermiştik ve burada da arzetmiştim. Demiştik ki birtakım noktalar muhtacı tavzihtir. Su

meselesi çıkardınız gümrük meselesi çıkardınız. Bunlar muhtacı tavzihtir. Ankara'ya gelip gelemeyeceğinizi soruyormuşsunuz. Gelirseniz bu cihazları konuşuruz dedik. Ondan sonra tekrar bize İstanbul'dan bilvasıta, o bizim ağustos içinde esaslarda müttefikiz teferruatı konuşmak üzere Mösyö Franklen Büyyon'a mezuniyet verir, gönderirseniz iyi olur gibi bir telgraf verirseniz... Bize ne demek istediklerini pekâlâ anladık, zaafımızdan istifade etmek istiyorlardı. Biz dedik ki esasta müttefikiz, muhtacı tavzih olan nıkatı görüşmek üzere Mösyö Franklen'i gönderirseniz... Ve nihayete kadar meseleyi tetkik etmek için... Çünkü Franklen Büyyon buraya geldiği vakit, canım bize esasta müttefik değil miyiz? Esas ne? Sizinle anlaşmak esasında müttefikiz, dedik. Çünkü esaslarda müttefik değil miyiz, esaslarda müttefiktik. Bu noktayı Meclisi Âlimize arz etmek istiyorum. Bilahare belki sui tefsirlere maruz kalır. Franklen Büyyon buraya geldiği zaman bu noktadan başlandı. Bir de dedi ki, adeta hiç konuşacağımız bir şey yoktur. Kütüklü'den gönderilen şeyi kabul ettik demedik. Esasta müttefikiz dedik. Buradan başladı ve müzakerenin tarzı cereyanı, itiraf edeyim, pek hoş olmadı. Tabii o noktadan başladı, biz bu noktaya tamamiyle bir noktaya itiraz edersek... Alınır bir tarzda pek tatlı olarak cereyan eder bir tarzda müzakere icra edemedik. Onun için bugün meydana çıkan şekiller epeyce kavgalar neticesinde meydana çıktı. Çünkü katı katı diyordu hep.

Tabii arkadaşların maddelere vukubulan itirazatı, yani bu kısım tarihi bittikten sonra arkadaşların maddelere vukubulan itirazlarını heyeti umumiye hakkındaki sözlere tercih etmek iktiza eder. Onun için müsaade buyurursanız o cihazları arz edeyim ve evvela en ağır suallerden müsaade ederseniz başlayayım. Zannediyorum ve cümlemenizin malumu oldu ve cümlemeniz dinlediniz. Sualler halinde en ağır soru Sırrı Bey biraderimizin sualı, en ağır tenkit halinde Doktor Mazhar Bey'in tenkidi oldu.

Sırrı Beyefendinin suallerine cevap vereceğim ve hatta diyebilirim ki bazılarına cevap veremeyeceğim. Onlara fiiliyat hukuken cevap verecektir.

Birinci soru, Suriye hududunu Fransızlarla yapmak ve Suriye'yi Fransızlara terketmek veyahut Fransızlara ilhak mahiyetinde midir? Değildir diyebilir misiniz arkadaşlar? Müsaade ediniz, ha. Çünkü Sevr Ahitnamesi okunmuş görülmüştür. Behemehal bir kıtai arazi bir devletin hakkı hakimiyet ve saltanatından çıkmak için orası mutlaka sarahaten o devlet tarafından, ben bunun hakkı saltanatından vazgeçtim, demek lazım. Bu, bizim tarihimizde maatteessüf, maatteessür pek çok misalleri var. Cezayir'den tutunuz, Mısır'dan tutunuz, Kıbrıs, Bosna - Hersek. Biz bunların hiç bir vakitte sahipleri değil idik. Fakat hakikatte hakkı hükümraniyi haiz idik ve bu hakkı hükümraniyi haiz şimdiye kadar devam eden... Sevr Ahidnamesini bize teklif

edenler onların her biri için bize hakkı saltanatımızdan feragat sözünü istiyorlar. Binaenaleyh böyle fuzulî bir işe girişmek, hakkı saltanattan sarahatan feragati söylemeksizin bu oranın hakkı saltanatını tazammun etmez. Hakkı saltanatı terk muamelesini tazammun etmedikçe bir noktai nazardan evet diye veya hayır diye katî, bugünkü Meclisi muhteremenizi bundan sonraki emsali âtileri temin edecek. Emsal... Ve tarihi... Ben söyleyemeyeceğim. Bunlara vukuat cevap verecektir. Biz böyle bir fiile girmeye mecburuz. Çünkü Pozantı'ya kadar olan yerlerimiz düşman ayağı altındadır. Sebebi de zarureti fiiliyedir. Binaenaleyh Suriye'nin hakkı saltanatını elbette ve elbette başka umumî bir sulhte tekrar mevzuubahis olmak üzere biz ondan feragat edeceksek, orada zikredilen şekilde olacaksa, orada tayin etmek lâzımdır. Sonra buyuruyorlar ki Fransızlar mütareke şeraiti olan Vilson esaslarına riayet edecekler mi, etmeyecekler mi? O sualin cevabını ben kolay buldum. Söyleseler de, yazsalar da bence büyük bir ifade etmeyeceği... Dünyaca büyük bir ifade etmeyeceği cümlesi tarafından söylenip inkâr edilmekle sabit olur. Dünyada ne Vilson prensipi, ne hak prensipi var. Dünyada ancak kuvvet prensipi vardır. Onun için biz kendimizi prensiplerle iğfal etmeyelim. Yalnız şunu bilin, biz hakperest olalım, hakka doğru gidelim. Yalnız bilelim ki, Türkün süngüsü hedefçe her yerde ileride oldukça biz her zaman ileri gideriz. Süngü ile kazanılanın şimdiye kadar kaybedildiği vaki ise ve bu Hükümete ait ise cümlemiz mesulüz, maziye, tarihe ait ise mesul olanlar düşünsünler. Bize milletin tamamıyla muvafık ve milletin tamamıyla arzusuna muvafık ve emsali atiyeye karşı çocuklarımıza, torunlarımıza karşı iftihar ile gösterilecek bir vesika getirdik diyemeyiz. Kalbimizden kan akarak, her gün bin türlü azap görüyorsanız siz de öylesiniz. Fakat ben ne duyuyorsam ve ben ne kadar mesul isem siz de o kadar mesulsünüz. Bu şüphesizdir, mesuliyeti beraber deruhte ediyoruz. Reddedeceksek beraber reddedelim, kabul edeceksek beraber kabul edelim. Başka türlü değildir.”

Yusuf Kemal Bey konuşmasının devamında Hatay ve imtiyazlar hakkında yapılan eleştirilere cevap vermiştir. İlk olarak Hatay konusuna değinmiş ve Suriye'nin kuzeyinde bir Türk yoğunluğu bulunduğunu buraların kendilerinde kalması konusunda ısrarcı olmalarına rağmen Fransızların da aynı oranda ısrarcı davrandığını beyan etmiştir. İmtiyazlar konusunda ise; padişahlar tarafından verilen imtiyazların daha büyük sıkıntılar ortaya çıkardığını; okulların Maarif Nezareti tarafından, sağlık kurumlarına karşı Sıhhiye Nezareti tarafından bir denetim yapılamadığını; yapılan müzakerelerde hiçbir şekilde ne imtiyaz verileceğini ne de var olan kurumlara müsaade edileceğini beyan etmiştir. Sonuçta Misak-ı Milli'ye uygun davranıldığını sadece Hatay'ın sınırlar dışında kalmasının kendilerinde büyük bir rahatsızlık yaratmakla

beraber Fransızlarla anlaşmak zorunluluğu nedeniyle bu duruma razı olduklarını anlattığı şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 327, 328);

“Suriye'nin şimalinde hilkattan beri Türkmenistan namiyle yadolanun ayrı bir hükümet şekline ifrağı düşünülmüş. Bu suale gerek Şeref Beyefendi, gerek Salâhattin Bey ve gerek Mazhar Bey ve diğer hatipler zannedersem cümlesi temas ettiler. Yani Antakya ve havalisi veyahut oradaki Türk kıtası meselesi. Şimdi mufassalan arz edeceğim. Çünkü burada umumî sualler var. Umumi sualleri bitirelim sonra geliriz münferit suallere.

Mukadderatının kendilerine terkedildiğine dair bir kayıt olmaması kastî midir, yoksa bir eseri zühul müdür? Ne kastidir, ne de eseri zühuldür. Yani mümkün olsaydı buraya konulacaktı. Çünkü buraya konulmasında kastı mahsûs vardı, nitekim Antakya ve havalisi Türkleri için istenildi ve sarahatan gösterildi. Fakat maatteessüf karşımızdaki bu ısrara karşı; bu talebe karşı şiddetle ısrar etti.

Servet Efendi Hazretlerinin izah buyurdıkları istiklâli tam noktasına, yani gerek müessesat meselesinde ve gerek ekalliyetler meselesinde Fransa murahhası teklif ettiği nıkatta, benim zannıma göre, yeniden bizim istiklâlimizi takyit edeceği bir şekli istiyordu, fakat ısrar olundu. Biz kabul etmedik ve bugünkü müessesat meselesinde müessesatın burada bekasını kabul ediyoruz. Malumu âliniz dünyada mutlak istiklâl yoktur. Her devletin istiklâli kendi kendine, kendi tarafından takyit edilir. Oradaki muahedat, malumu âliniz, tarafeyni yekdiğerine veyahut birçok tarafı yekdiğerine raptile, vesikalar yahut umdeler yani yüklenilmiş birtakım şeylerdir. Onlar devletlerin istiklâllerini takyit eder vesaidtir. Yalnız farkı nedir? Bir nevi kaydı vardır. Onlar oraya isteyerek değil zorla konulmuştur. Binaenaleyh istiklâli mutlak yoktur. Devletlerin beyninde ahitname akdetmeleri onları birbirine az çok takyit eder. Bizim, müessesatın burada kalmasına rızamız, istiklâlimizi bir nevi ile takyit etti. Ancak dikkat buyurulursa en büyük ananevi müessesatın memleketimizde eski usulde kalması, yani Fransa murahhasları bize gayet kısa metin teklif ediyorlardı. Bekir Sami Bey ittilafnamesinde olan metin gayet kısa; Fransız müessesatı hayriye ve sıhhiyenin ipkası diyor. Fakat biz onu ipka diyebiliyoruz. Bilmiyorum bizim lügat kitabımızda ipka kelimesini layıkı veçhile tetkik edemedim. Fakat bunun mukabili olan Fransızca (Mimtenir) kelimesinin manayı lügavî ve istilahisini tetkik edebildik. Onda vaziyeti sabıkasıyla, ahvali sabıkasıyla muhafaza manasına. Onun için bu da böyle ise tamamiyle tercüme edilmiş demektir. Fakat müessesatın memleketimizde mevcudiyeti de iki kat kapitülasyon mahsulüdür. Yani müessesatın memleketimizde vaktiyle tesisi, daha doğrusu kapitülasyonlar o zamanlar devletimiz

tarafından, padişahımız tarafından lütfen verilmiş imtiyazlardı ve ihsanlardı. Yalnız vahidüttaraf idi. O zaman verilmiş idi. O verilen, bugünkü hukuku âdiyeye göre... Bunlar kapitülasyonlarla mümtaz bir halde idi, yani bir devlet dâhilinde o devletin arzusu olmaksızın diğer devletler tarafından açılmış mektepler vardır. Fakat bizdeki müessesatın mazarratı burada değil, bu suretle padişahlarımızın yine kendilerine mahsus ihsanlarıyla, kendilerine mahsus kanunlar ve kavaidiyle idamei mevcudiyet etmeleri, ifayı vazife etmeleridir, muzir olan budur. Yani mektebi Maarif Nezaretimiz teftiş edemez, bilmem doktoruna, tabibine gidip bizim Sıhhiye Nezaretimiz sual soramaz. Çünkü kapitülasyonlar vardır. Bizi ezen budur, bizim hakkı istiklâlimize dokunan budur. Burayı sarahaten arz edeyim. Bu hususta aramızda pek çok mücadele oldu. Şimdiki arkadaşımızın söylediği sözü tekrar ediyorum: Ordumuzun kahramanlığıyla gitmiyor dedi.... Fakat bu meseleler, bu kadar konuşulduktan ve amiyane olursa da iki taraf baklayı tamamiyle çıkardıktan sonra... Kabul ettikleri ve bize bir mektupla bildirecekleri zaman biz diyoruz ki, ne müessesat idame ettireceğiz, ne idamei mevcudiyetlerine müsaade edeceğiz. Şu şartla ki, o müessesat bizim Devletimizin menfaatine muhalif propaganda yapmayacak, bulunamayacak diyoruz. Binaenaleyh öyle zannediyorum ki, ilk defa olmak üzere kapitülasyonların ilk temel taşını parçalıyoruz. Fransızlarla müessesat meselesinde... Bundan sonra o da bu mektupta ona sarahaten cevap vermek mecburiyetindedir. Türk kanunlarına muhalif olursa, biz diyeceğiz kanunlarımıza muhaliftir, kapatırız. Çünkü taahhüdünü ifa edememiştir. Şimdi suale avdet ediyorum.

İki mesele vardı. Bizim istiklâlimizi takyit edecek afaziye müteallik... Menafii iktisadiyeye müteallik, bilmiyorum, araziye müteallik hudut meselesidir. Bununla zannederim ki, hiç bir kimse kalkıp müdafaa edemeyecektir. Hudut meselesinde ısrar, Meclisi Âlinize söyleyeceğim budur. Her şey yapılmıştır efendiler. Geçenki mükâtemede ne kadar kavgalar öldü. Bu defa gelince hudut, hudut. Fakat rica ederim, hududun şimendifer olması istiklâlimizi takyit etmez. Vaziyetimiz her noktadan takyit ediyor. Yalnız eğer istiklâlimizi muhafaza ediyorsa. İstiklâle dokundurmadan ise menfaat menafii maddîyei arziyeye kalırsa o bir taraftan kazanmaklığımız muhtemel olan menafii düşünerek mukayese yapalım. Menafî arziye ve maddîyeyi nazarı itibara alalım. Hangisi kartı ise ona gidelim. Efendim kelimelere daima dikkat ediniz rica ederim. İstiklâl noktasında öyle zannediyorum ki, bu itilâfnamede bîr şey yoktur. Fakat Misakı Millimizin sarahati veçhile bulunsun, Türkiye'de bütün Türk yerleri bizde olmalı idi. İki yüz elli bin Türk dedikleri gibi belki Anadolu'da teşekkül eden devletler gibi bizim dairemize girmiyor. Binaenaleyh Misakı Millinin esasları...

Binaenaleyh Misakı Milinin esasları noktai nazarından, yani hududu millimiz dahilinde istiklâl ve hürriyeti tamımız noktai nazarından mesele tetkik edilirse Misakı Millimize muhalif hareket etmiyoruz. Fakat arazi noktai nazarından tamamiyle emelimizi istihsal edemiyoruz. Niçin veriyoruz? Eğer mukavele akdetmek, imza etmek lâzım ise, bu zarurete binaen veriyoruz. Yoksa Fransızların hatırı için, şu veya bu ihtiyaca binaen vermiyoruz. Hiç bir vakit de Büyük Millet Meclisi ve onun Hükümeti kolunu kesip de acıyarak kangren olmaması... Antakya Türktür ve daima Türk kalacaktır ve benim kalbim daima onunla beraber kalacaktır. Bütün Türklüğün menfaati namına buna katlanmak ıztırasındayız. (Yalnız Türk değil sadası.) Hayır Türk dediğim galat değildir. Eğer Meclisi Âli kabul ederse Osmanlı kelimesini kullanalım.”

Yusuf Kemal Bey esirler konusunda isteyen esirlerin gidebileceğini, aynı zamanda Türkiye’ye iltica etmiş ve buradan gitmek istemeyen mültecilerin gönderilmesinin ise devlet gelenekleri gereğince mümkün olmadığını ifade etmiştir. Kapitülasyonların tamamıyla kaldırılması meselesinin Fransızlarla imzalanacak bir anlaşmada değil genel sulh konferansında ele alınacağını belirten Yusuf Kemal Bey ayrıca Suriye ile Türkiye arasında uygulanacak gümrük tarifesinin de ileride hayata geçirileceğini ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 328, 329).

Milletvekillerinin Yusuf Kemal Bey’den sorduğu Yunanistan-Fransa ilişkilerinin nasıl olduğu konusunda ise; Yunanistan’ın İzmir’i ve Batı Anadolu’yu işgalini Fransızların da destekledikleri fakat geline nokta Fransızların Yunanistan’a karşı hasımane bir tutum içerisinde hareket ettiklerini belirtmiştir. Hatta İngiltere’nin yeterli askeri gücü bulunmadığı için Boğazları Yunanistan’a devretmek istemesine İtalya ve Fransa’nın şiddetle karşı çıktığını, müzakere yürüttükleri heyetteki bir şahıstan duyduğuna göre Yunanistan’ın Boğazlara yerleşmesi halinde Fransızların Türklerle birlikte saldırıya geçeceğini şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 329-330);

“Yunanlıların İzmir’e çıkmaları ve onları Anadolu’ya sevkeden milletler meyanında Fransa da bulunduğu nazaran Fransa’nın Yunan Hükümetiyle arasında münasebatın ne şekil alacağını tabî biz sormayız.

Yunanlılarla Fransa husumete gelecek, ona ilânı harp edecek... Tabî böyle bir şey isteyemeyiz. Yalnız şimdiye kadar görülen asarına nazaran Fransa Yunanlılara karşı, bilhassa Konstantin geddikten sonra daima onlara hasım ve bizim lehimize hareket ettiği doğru, yalan bize mahsus olmak üzere, bunda bunu mahrem olmak üzere Meclise arz edeyim. Bu son konferans esnasında, Paris’te inikat eden konferansta malumu âliniz İngilizler Boğazların

muhafazasını Yunanlılara terketmek istiyorlardı. Bundan maksatları, yani ilk teklifi ederken Boğazların muhafazası külliyetli askerle olur, biz de orada çok asker besleyemiyoruz, menfaatimize muhalif oluyor, biz bu külfetten kurtulalım, biz bunları Yunanlılara bırakalım diyerek bir teklif etmişler: İtalya, Fransa reddetmişler, mâhirâne bir surette reddetmişler. Demişler bu meseleyi ehli hibreye havale edelim. Bu meseleyi askerlere havale etmişler. Askerler Boğazların muhafazası külliyetli askere lüzum olmadığını, az askerle bu işin mümkün olacağını söylemişler. O sırada işittiğimize göre Mösyö Briyan; eğer Yunanlılar İstanbul'a ve Boğazlara girecek olursa Suriye'de bulunan askerler dahi Türkiye ordusuna iltihak edip onlarla beraber Yunanlılara karşı müdafaa edeceklerdir. Bu sözler müzakere icra etmekte olduğumuz bir zatın bize söylemiş olduğu sözleridir. Yalnız bu suale cevap, vermek için Yunanlılara ilânı harp edin, Yunanlılara ilânı husumet ediniz gibi bir şey Fransa'dan istenemezdi. Yalnız Fransızların şimdiye kadar Yunanlılara karşı ittihaz ettiği hattı hareket bu gibi şeylere münhasırdır. Onlara da söyleyerek Meclise arz ediyoruz ki, aksi takdirde hilafı sabit olursa büyük bir mesuliyet terettüp etmez.”

Yusuf Kemal Bey milletvekilleri tarafından sorulan genel af ve azınlıkların hukuku hakkında da bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Öncelikle yapılacak olan affın devlete karşı işlenen suçları kapsadığı, şahsa karşı işlenen suçların devlet tarafından affedilmesinin ne anayasa ne de medeni hukuk gereğince mümkün olmadığını belirtmiştir. Azınlıklar konusunda ise Türkiye'deki gayrimüslimlere tanınan haklar vasıtasıyla dışarda kalan Müslümanların da aynı oranda hak sahibi yapılmaya çalışıldığı; bunun uygulamadaki en iyi örneğinin Saint Germain Anlaşması'ndaki azınlıklar hukuku olduğunu şu cümlelerle beyan etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 330);

“Şimdi efendim dünkü ve bu günkü hatip arkadaşlarımın söyledikleri sözler, izhar ettikleri temenniyat içerisinde bu itilafname metnine dair arkadaşlarımızdan biri affı umumi sözünün mutlak olmasına nazaran hukuku şahsiyede, hukuku husussiyede nasıl olacağını, binaenaleyh hukuku şahsiyenin bundan istisna edilmesini teklif ettiler. Ondan garaz umuma şamil olmak üzeredir. Yoksa bizde olduğu gibi onların hukukunda da Devletin, hukuku şahsiyeyi affetmek salâhiyeti yoktur. Var mıdır? Kanunu Esasimizde, kanunu medenimizde, ahkâmı umumiyemizde, Devletin hukuku şahsiyeyi affa salâhiyeti var mı? Muahedeye girmesinde de bu salâhiyet ihdas edilmiş olmaz. Çünkü itilafname Kanunu Esasiye muvafık olarak akdedilmelidir. Kanunu esasiye muhalif olan itilafname muteber değildir. Onun için tam

kelimesi umum mesaile şamil olacak veçhile değil... Mamañih Meclise. Çünkü çok ehemmiyetli bir mesele değildir.

Ekalliyetler hukukuna dair maddeye diğer memleketlerdeki İslâmların hukukunu, meselâ Garbî Trakya'da bulunan milyonlarca Türkün hukukunun muhafazası hususlarının ithali mevzubahis oldu. Bu ekalliyetler meselesi aramızda pek büyük ihtilaf oldu. Pek büyük meseleler ve kendisine verdiğimiz şekillerin birinde bu, sarahaten zikredilmiştir. Balkan devletlerindeki müslümanların hukuku müteakiben temin edilmek şartıyla diye konulmuştur. Murahhas kendisinin Balkanlar ile arası olmadığı ve kendisi üzerine düşen bir vazife olmadığı ve her biriyle akdolunacak muahedata konulması lâzım geldiğini, kendisi buna mukabil olmak üzere Antalya ve havalisinin umumunu zikretti. Biz de düşünecek olursak hakikaten bu böyledir. Onun içindir ki Fransa bunu teyid eder sözünü reddettik. Yani biz dedik ki, bu ekalliyetler meselesi bizim Misak-ı Milli'mizde dediğimiz.

Sonra arkadaşlarımızdan bazıları bu ekalliyetler fıkrasının umumi olduğunu, bu tahsis edilse daha iyi olacağını söylediler. Bu sabah bendeniz dairemin hukuk müşaviriyle beraber görüşüm. Bu sırada yapılan, yani en hakiki olan Avusturyalılara kabul edilen Sen Jermen muahedesı sırasında yapılan ekalliyetler hukukuna dair olan şeylerin heman cümlesinin bir mealde olduğunu söyledi.

Hatip arkadaşlarımızdan birisi Sevr muahedesindeki madde ve biz bu hükümleri reddetmek için kavga ediyoruz. Tabii kabul etmiş değiliz. Aşağılı, yukarılı Sen Jermen muahedesı şudur.

(Saint Germain muahedenamesi okundu.)

Yani Sen Jermen muahedesinde ekalliyetlere temin olunan hukuk budur.”

4.2.3. 16 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler

Meclisin 16 Ekim 1921 tarihli ikinci oturumunda Mardin milletvekili İbrahim Bey'in söz almasıyla Fransızlarla yapılacak anlaşma müzakerelerine devam edilmiştir. İbrahim Bey, Mardin milletvekili olması ve Mardin'i de iyi biliyor olmasının etkisiyle demiryolu hattının sınır olarak kabul edilmesinin sakıncaları hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Öncelikli olarak demiryolu hattının kuzey tarafının (Şimdiki Mardin bölgesi) çoğunlukla dağlık, taşlık arazilerden meydana gelirken bölgenin tarımsal ihtiyacını karşılayan verimli arazilerin demiryolu hattının güneyinde kaldığını belirtmiştir. Sınırın demiryolu hattının esas alınmak suretiyle çizilmesi halinde sadece Mardin'in değil Diyarbakır, Maden yöresinin de ekonomik

açından ciddi zarar yaşayacağını iddia etmiştir. Demiryolu hattının sınır kabul edilmesi halinde Mardin livasına bağlı iki önemli yerin; Resulayn ve Cezire-i İbni- Ömer'in sınır dışında kalacağı ve bu şehirlerin kaybedilmesinin önemli ticari kayıplara neden olacağını ifade etmiştir. İbrahim Bey aynı zamanda bölgede hayvancılık yapan aşiretlerin çoğunlukla demiryolunun güneyinde her ay bir bölgede konakladıklarını ve bu durumun bölgedeki aşiretlerin güvenlik zafiyetine neden olacağını dile getirmiştir. Ayrıca İbrahim Bey Resulayn ve Cezire-i İbn-i Ömer'in Fransa'ya bırakılmasının Türkiye'nin Musul üzerindeki hakkına da zarar vereceğini, Musul'la olan kara bağlantısının kesileceğini belirterek ilk defa Suriye sınırının Musul Meselesini de ilgilendirdiğini, bu gerekçeler doğrultusunda mevcut haliyle anlaşmaya muhalif olduğunu dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 335-336);

“Arkadaşlar; Fransızlarla akdedilecek itilafnamenin en mühim kısmını hudut meselesi teşkil ettiği ve dairei intihabiyem mebusu olan arkadaşlar tarafından icap eden müdafaat yapıldığı ve mazarratı tadat edildiği için ben, belki Mardin'e ait kısım için maruzatta bulunacağım:

Fransızlarla cereyan etmekte olan müzakeratın merkezi sikleti, zannederim, Mardin livasiyle civar kısmının en mühim kıtasının cenup kısmındaki araziden alıyor. Heyeti Âlinizden o havalie giden, gören zevat tasdik ederlerki, şimendifer hattının şimal ciheti dağlık ve taşlıktan, ibarettir. Ziraate gayri sâlihtir. O havalinin serveti iktisadiyesini temin eden hattın cenup kısmında, livamızın serveti azimesini teşkil eden ziraat ve mevaşisi hattın cenubunda temerküz etmektedir. Şimendifer hattı kasabanın üç dört saat mesafesinden geçtiği vs şimal kısmın kuvvei inbatıyesi dün bulunduğu için ziraatın kısmı küllisi cenuptaki arazide yapılmaktadır. Bu araziye terketmek, liva halkını iktisaden mahvetmek demektir. Aşairimizin ananet ve itiyadı kadimeleri veçhile, senenin altı, yedi ayı bu hudut ile mahdud kura arasındaki arazide imrar ediyor ve etmek mecburiyetindedir. Yalnız Mardin değil, Diyarbekir, Siverek, Maden ahalisi de bu zaruret altında olduğu gibi, bu kurada bu hudut dahilinde meskûn aşair ve kabail, azim bir islâm kitlesi teşkil ediyor ve burada gayri müslimlerden bir tek nefer bile mevcut değildir Bunlar Türkiye Hükümetine karşı merbutiyetlerini her suretle izhar etmiştir ve ediyor. Öyle zannediyorum ki, bu aşair, ananatı kadimeleri iktizasınca hergününü bu ovanın bir vahaasında geçirmek isteyen bir ahalidir... Oldukları bir idarenin onlara bahşedeceği bir idareden bihakkin istifade edebilsinler ve her gün bir mevkide bulunan liva ahalisinin inzibatını temin edebilsinler. Diğer aşiretle bir karyenin, diğer bir karye ile armeselesinden münbais herhangi bir davayı, bir Hükümet hal ve fasl ve rüyet etmek istesin, mümkün değil halledemez.

Binaenaleyh her iki Hükümet müşkül mevkide kalacaktır. Fransızlar bir müzakere zemini bulmak bir sulh yapmak isterlerse bu liva ve kazalar ahalisinin hududu kadimelerine el uzatmamalıdır. Şimendifer hattını hudut göstermek ve ona muharebelere zemin ihzar etmektir. Bize terkedecekler i bir arazide, belki Mardin'in bir kaç mislini almak istiyorlar. Bu hudutla altı kazadan ibaret olan Mardin sancağının merkezi olan Reyülayn, Cezair'e, yi tamamen terk ediyorlar. Bu livanın, daha doğrusu umum Diyarbekir vilâyetinin iktisadiyatını mahvetmiş oluyoruz. Hayatı ticariyeden mahrum etmiş oluyoruz. Hududun Nusaybinden Arata, Dicle nehrine kadar şimale, Cezairei İbni Ömer'i... kendi hudutları dahilinde bırakmak, şüphesiz Musul vilâyetine ait hakkı hükümranimizi ibtal etmek demektir. Malûmu Âliniz Azak kariyesi bir Süryanî köyüdür. Fesad ocağıdır.

O havalide bulunan Süryanî kabaili fesat ocağıdır. Seferberlikte bu kariye ahalisi büyük fenalıklar yapmıştır. Fransızların şimendifer hattını bırakıp da cenup tarafına çıkarmak, hududu çıkarmak veçhile edip... elde edip bunlar vasıtasıyla orada meskûn aşairin başına fesat, vatana büyük, büyük gaileler, asayişsizlik ihdas ederek, Cezire Nusaybin..., siyasetine vesile aramaktır. Fransızlar Elcezire kıtasını bugün istilâya avni Hakla muvaffak olamazlar. Zira burada 300 bin nüfus vardır. Ancak ve ancak oradaki aşair rüessasını elde etmekle olur. Rüesayı mezkûre ise Musul'da din kardeşleri hakkında edilen mezalimi müşahade etmiş, ilmi yakın hasıl ettikleri için aşairi mezkûre kariyyen bir ecnebi hükümetinin boyunduruğu altında kalamaz ve hizmetlerini kabul etmezler, Geçen sene yapılan bir hatadan dolayı liva haricine, Dirzur cihetlerine çıkarılan İbrahim Paşa zade diğer aşair rüesasiyle müttehit hedeflerine kaniim... Bu hatamın artık tashih zamanı gelmiştir ve tashih edilmelidir. Ben tekrar ediyorum ki, Fransızlar hakikaten bizimle bir sulh yapmak isterlerse, dost olmak isterlerse bizi bir emri vakî karşısında bulundurmayıp Misakı Millimizi muhafaza ederek, civar kazalarımızın yani Mardin livasının hududu kadimi olan Resülayn cenubundan Cebelibyadı, Sencar kazası olmalıdır. Bu liva için bundan başka çarei hallolamaz. Bunun hilâfında da yapılacak her şey neticesizdir. Yeni harp, yeni gaile Bağdat şimendifer hattının Derbisey hattından ve bu şubesi müntehasından Diyarbekir'e temdit olan hat için tefsilât görmedim. Beş altı saatlik dekovil hattına ait itilâfnamede bir kayıt ve sarahat görmedim. Dekovilin geçtiği Ömerağa Pinari mevkiinde bir kömür madeni, bir de Tomadıği mevkiinde pek azim, pek büyük ve azim ormanlıklar vardır. Almanlar şimendiferlerini bu ormanlıktan idare ediyorlar. Bu babta Hariciye Vekilinin nazarı dikkatini celbederim. O havalide, Adana'da yapıldığı gibi, buralarda büyük fenalıklara sebep oluyor. Pek azim tahribat vaki olacak ki, bunun iktisaden zararı dahi azimdir. Marazzikir

hududun, maruzatı sabıkam dairesinde, tashihini ve bunun aksi halinde yapılacak sulha muhalif olduğumu beyan ederim.”

İbrahim Bey'den sonra söz alan Konya milletvekili Vehbi Efendi, daha önce Meclis tarafından reddedilen Bekir Sami Bey anlaşması hakkında daha fazla yorum yapmanın doğru olmadığını belirterek söze başlamıştır. Bir anlaşma yapmanın en önemli şartının askeri başarı elde etmek olduğunu, eğer iyi bir anlaşma yapılmak isteniyorsa bunun yolunun askeri başarılarından geçtiğini ifade etmiştir. Oysa ki şu anda cephedeki erkekler dışında tüm işlerin kadınlar tarafından yapıldığını kaynakların son haddine kadar kullanıldığını ifade etmiştir. Sakarya Meydan Muharebesi'nin kazanılması nedeniyle Fransızların müzakere masasında bulunduğunu; ama hala Yunan'ın Eskişehir'i elinde tuttuğunu ve anlaşmanın daha iyi şartlarda imzası mümkün değilse bu şekilde kabul etmenin de kendisi açısından bir mahzuru olmayacağını ve hiç olmazsa bu sayede düşmanın birinden kurtulacaklarını dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 336);

“Efendim, gerek rüfekayı kiram ve gerek Hükümet tarafından Bekir Sami Beyin yapmış olduğu itilâfnameyi bu Meclis reddetmiş değildir. Yok olan bir şey. Efendim biz bunu yapacaktık amma, Bekir Sami Bey öyle bir itilâf yaptı da, bizim kazançlarımıza mani oldu demek doğru değildir. Bekir Sami Beyin itilâfnamesi Meclisçe kabul edilmedikçe onun ne mukavelede, ne mükâlemede, ne itilâfnamede bahsi olamaz. Bunu bir kere unutmali, Hükümet de unutmali, rüfekayı kiram da unutmali.

İkinci meseleye gelince: Hariciye Vekili Beyin buyurduğu gibi efendiler, söziün kıymeti revacı, süngünün ucunda, kılıcın ağzındadır. Süngü ve kılıcı olmayan söziün, ne kıymeti ne de sözü olur. Hepiniz biliyorsunuz ki, Sakarya Muzafferiyeti olmasaydı, Fransız murahhası buraya gelmeyecekti. Sakarya Muzafferiyeti üzerine buraya geldi. Yunan Eskişehir'i henüz işgal etmemiş olsaydı, Eskişehir'den ileri göndermiş olsaydık, bu müzakerenin cereyanı başka bir tarzda olurdu. Fakat bugün Eskişehir hâlâ Yunan işgali altında oldukça ve biz de affedersiniz bu meskenet diyeceğim, daha doğrusu Heyeti Vekile de olan bu kadar aciz oldukça bu müzakere daha bundan ileri gitmez. Olacağı budur.

Efendim, şimdi Eskişehir'i Yunan hâlâ işgal ettikçe müzakerenin olacağı bundan ibarettir. Bununla beraber efendiler, her gün görüyorsunuz, arabaları götüren kimlerdir? Çorum'dan, Yozgat'tan, daha öteden öküzü, danaları götüren kadınlardır. Bizim bir şeyimiz kalmadı, müracaat edecek. Her şeye müracaat ettik. Başka menba kalmadı. Yalnız kadınlar da harbe iştirak etsin. Bu kaldı. Bundan başka bir şey kalmadı. Binaenaleyh efendiler, Rüfekayı

kiramdan birçokları itilâfnamede muzir olan mühim noktaları gösterdiler. Mümkün olduğu kadar bir şey koparılırsa koparılсын, koparılamaz ise bu itilâfname tasdik edilsin. Belânın biri üzerimizden kalksın. Eskişehir'in işgali, efendiler, kağnıyı çeken kadınlardır. Başlanılan mukaddemat ile netice... Ben diyorum efendiler. Her şeye müracaat olunmuştur."

Vehbi Efendi'den sonra söz alan Karesi milletvekili Basri Bey Fransızlarla yapılacak anlaşmaya muhalif olduğunu dile getirdiği oldukça uzun bir konuşma yapmıştır. Basri Bey bu muhalefetine nedenini ise birçok gerekçe ile açıklamıştır. Öncelikle; yüzlerce yıldır İslamiyet'in bayraktarlığını yapmış bir millete Misk-ı Milli sınırlarının çizilmesi ile zarar verildiğini, Türklerin bütün İslam âleminin lideri olarak çok daha büyük sınırlara talip olması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde demiryolu hattının Fransızlara bırakılması ile Fransızların Suriye'de otorite tesis edecek asker, silah ve mühimmat sevkiyatı imkânı bulacağını ve bu durumun Müslümanlarda bir üzüntüye neden olacağını dile getirmiştir. Aynı şekilde Fransızlara Suriye'yi bizim vermemizin de anlaşılabilir bir şey olduğunu belirten Basri Bey; bizim toprağımız ise niçin Suriye'yi verdiğimizizi, Suriye bizim değilse orayı vermeye bizim hakkımızın bulunmadığını beyan etmiştir. Basri Bey ayrıca elde ettiğimiz askeri başarılar öncesinde bizi ciddiye almayan devletlerin şimdi anlaşma yapmak için çareler aradıklarını; Fransızların da anlaşma yapmak için kapımıza gelmesinin sebebinin bundan kaynaklandığını dile getirmiştir. Fransızların önümüze koyduğu bu anlaşma taslağının Yunanlıları kesin mağlup edene kadar kabul edilmeyip beklenilmesini, çünkü Fransızların da kış ayları yaklaştığı için bize karşı askeri hareket yapma kabiliyetlerinin olmadığını belirten Basri Bey; yukarıda sayılan gerekçeler doğrultusunda anlaşmanın reddedilmesi gerektiğini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 336-338);

"Bendeniz Hoca Vehbi Efendi Hazretlerinin kanaatlerine tamamen aykırı mülâhazat serdedeceğim. Hiç mübalağa yapmadan diyeceğim ki, bu itilâfname bizim haysiyet ve şerefi millimizle kabili itilâf olmayan bir vesikâ hüsrân ve esarettir, Biz ki, Osmanlıları, Fatihleri, Yavuzları, yetiştirmiş Kafkaslardan, Atlaslara kadar Viyana ve Lehistan'dan Umman ve Sudan'a kadar icrayı saltanat ve hâkimiyet etmiş olan ecdadımızın evlâtları olan biz, bu muhilli istiklâl ve haysiyet sevikaları kabulde mazurum. Ben kendi namına bu vesikâ hüsrânı baştan nihayete kadar reddediyorum. Efendiler, biz inkılâbı niçin yaptık? Bu harekâtı milliyeye hangi maksatla başladık? Dün Şeyh Servet Efendi Hazretlerinin ve muhterem Mazhar Beyefendinin buyurdıkları gibi tam hakimiyet ve istiklâlimizi temin etmek için... O halde başlangıç nedir? Bu müntehayı esaret nedir? Efendiler, Peygamberi Zîşanın kıymetli hediyelerini, 1300 senelik

memleketimizi, İslâm yerlerini, Cezair, Tunus gibi dahi... imkân ediyor. Bunlardan sarfinazar hattı Vilsonun milliyet prensibine tamamiyle aykırı olmak üzere kendi hududu millimizden fedakârlık yapıyoruz. Sonra şimendifer gibi, maadin gibi iktisadî hâkimiyetimize, mektepler, mütehasşıs lar namı altında siyasi ve hasrî istiklâlimize müthiş darbeler vuruluyor. Veli nimetleri Süleyman Kanuni'nin bugünkü ahfadını Fransızlar imhadan başka siyaset takip etmiyor. Milliyet prensipleri - Bana isterseniz çıldırmış deyin - Efendiler, maruzatımdaki ciddiyet ve samimiyeti lütfen kabul ve beni istima buyuracak olursanız bu husustaki bazı dertlerimizi bu vesile ile arz etmek istiyorum. Bana isterseniz çıldırmış deyin, isterseniz ahmak deyiniz, ne dersiniz deyiniz; ben, Misak-ı Milli'ye bile kaani ve taraftar olmayan bir kimseyim. Miktarı yüz milyonları bulan müslümanları ben, ümmeti vahide tanıyorum İslâm'da din ve milliyet birdir. Eğer biz ötedenberi bu nazariyei âliye yi takip etmiş..

...Eğer biz ötedenberi bu nazariyei âliye yi takip etmiş, vicdanları bir ve müşterek olan İslâm ale miyle teşriki ve tevhidi mesai, teşriki e falü âmâl etmiş olsaydık davamız daha büyük, daha muntazam, daha kudsî bir şekil alırdı. Halbuki biz dar bir muhit içerisinde, milliyet prensipleri etrafında çalışmağa kendimizi mecbur addettiğimiz için bugün koca İslâm âleminde ayrı ve münferit bir halde yaşıyoruz. İslâmın bayrağını asırlardan beri omuzlarında taşıyan Türk, İslâm âleminin manivlasına sahip bir yerdir. Bu yerin cazibesi, bu yerin dimağı bütün Akvam-ı İslâmiye yi bize raptedebilirdi.

İslâm ale miyle o derece meşgul olmadığımız halde bile, bugün her tarafa bizi, Türkiye'yi, başgöstermek istiyor. Birçok tesirat altında kalan, bunalan Rusya İslâmlarının vaziyetine yakından vakıf olan arkadaşlarımız Meclis'te vardır. İhtisaslarını Meclise arz etsinler. Demek istiyorum ki, efendiler, biz davayı dar bir muhit içine soktuk. Bu muhitin haricine fazla ehemmiyet vermek istemedik. Hatta Türkiye dimağından ayrı kalan İslâm unsuruna, onların bu infiradına bigâne kaldık. Sevin bülbül sevin, dilin saf kaldı diye mersiyeler yaptık. Arkadaşlardan bazılarının hatırına gelen ve dillerinden sızan şeyleri görüyor ve işitiyorum. Diyorki, Harb-i Umumi'de isdar olunan cihat fetvası neye yaradı? Evet Harb-i Umumi'de hakikaten bir cihat fetvası neşredildi. Fakat efendiler, gerek bu fetvanın kahramanı ve gerek onun arkadaşları İslâm siyasetine tamamiyle taraftar zevattan değillerdi.. Kavilleri ile fiilleri yekdiğerine tevafuk etmiyordu.

Efendiler, siz bu samimiyeti bulunuz, temin ederimki, dünya yerinden sarsılır, kâinatı yerinden sarsarız. Dahilde sarsılmaz bir adalet, hariçte bir İslâm siyaseti efendiler. Aklım ermiyor. Biz birçok aksam-ı vatani ecnebilere veriyoruz. Bunlardan Suriye elimizden gidiyor.

Sonra bizim dar muhitimize göre, dar nispetimize göre doğrudan doğruya ecnebilerin tahtı hükmüne giriyor. Misak-ı Milli'den daha vâsi düşünenlerdenim, ben.

Efendiler, meselâ, Suriye'yi laalettayin memleketimizden ayırıyoruz. Bunu ya, kendi memleketimiz olarak veriyoruz, veyahut bizim memleketimizden hariç olarak veriyoruz. Eğer kendi memleketimiz olarak vermeğe razı oluyorsak, bu memleketleri temsil eden murahhasların aramızda bulunması lâzımdır. Yok Suriyelilerin malı olarak veriyorsak o vakit gayrın malında hakkı tasarruf iddiasında bulunmuş oluyoruz. Bir memleketi vermek veya vermemek o memleket sahiplerine ait bir haktır.

Misak-ı Milli diyoruz. Fakat efendiler on üç asırdanberi aramızda pek iyi kavi rabitalar bulunan koca İslâm memleketlerinin ecnebilere verileceğini ben Misak-ı Milli'de görmedim. Yalnız dedik ki, Suriye ve havalisinde bunların ahalisine bir hakkı inkişaf verilecek. Yoksa bu memleketler ecnebilere peşkeş çekilemez.

Sonra efendiler; koca bir şimendifer, on üç asırdanberi aramızda pek kavi rabitalar, pek samimi muhabbet bulunan bu memleketi İslâm âleminin tenkili için adeta Fransızlara veriyoruz. Düşünün, bunun ne mühim tesirat icra edeceğini düşünün. Şimdiye kadar hiç bir milletin başaramadığı bir inkılâbı meydana getirdik. Bundan sonra ise arz ettiğim siyaset takip edilerek, memleketimizin daha büyük bir azmi dindarane ile bu mücahedesine devam edeceği kanaatındayım. Eğer biz bu itilâfnameyi kabul edecek olursak yarın daha rezil, diğer devletlerin muvacehesinde daha büyük fedakârlıklar yapmaya mecbur kalacağımızı şimdiden bilelim. Bu itilâfname bir esas, bir numune olmak üzere bizim suratlarımıza çarpılacak, Yarın Çingâne devletler bizden daha büyük parçalar koparmağa kalkışacaklar.

Efendiler, uzun zamandanberi Büyük Millet Meclisinin meşruiyeti değil mevcudiyetini bile tanımak istemiyen düşmanlarımız İnönü muzafferiyetinden sonra ayağıımıza gelerek sulha talip oldular. Belki Vehbi Efendi hazretlerinin buyurdıkları gibi, Yunan davasını katî bir neticeye iktiran ettiremediğimiz içindir ki, Fransızlar bu muzir itilâfnameyi bize sunuyorlar. Eğer Avni İlâhi ile Yunanlıları denize dökebilirsek o vakit korkmayınız ki, yüz­süz itilâfçılar bize müracaat edeceklerdir. Yunanlıları Avni İlâhi ile tamamen mağlup edinceye kadar bir taraftan mümkün ise oyalama bir siyaset o bir taraftan haricen daha vâsi ve daha şâmil bir siyaset takip etmiş olur isek biz, tamamen kurtulmuş olacağımızdan eminim. Şayet oyalama siyaseti bir kaç aydan fazla devam edemezse bence mühim harekâtı harbiyeye geçmeleri de mümkün değildir. Çünkü mühim kudretleri olmıyan Fransızlar kışın hiç bir asker, hiç bir kuvvet sevk edemeyeceklerdir. Çıkarsalar, sevk etseler bile kışın esaslı harekâtı harbiye yapmağa imkân

yoktur. Benim kanaatıma göre kazanacağımız her gün bizim için kârdır, inşallah yakında Yunan beliyesinden kurtulacağız. Kurtulduktan sonra bittabi milletimiz daha geniş bir nefes alacak. Hülâsa efendiler, gayemizden hiç olmazsa Misak-ı Millî taraftarlarının mahdud bir gaye içinde kalan şeylerden bir zerre bile feda edilmesine taraftar değilim. Ya hep ya hiç. Mamafih Cenabı Hak bize hep nasip edecek. Hiç nasip etmiyecekse, zelilâne yaşamaktan ise ölüm daha evlâdır.

Efendiler, bu itilâfnameyi, bu hücceti hüsrânı kabul edersek ben akibetimizden korkuyorum. Kıymetimiz gerek harice karşı ve gerek maatteessüf ehemmiyet vermediğimiz Alem-i İslam'a karşı küçülmüş olacak, tamamiyle sıfıra inecek. Kıymetimizi beyhude öldürmiyelim. Davamızı günden güne daha canlı bir hale getirelim. Efendiler, Hüsrev Bey geçenlerde mütarekeye müteakip zamanlarda Fransız bandırasının şu bina kapusunda sallandığını söyledi. Evet o zamanlarda memleketimizin bir çok aksamında maalesef ecnebi bandırası sallanıyordu. Fakat buna rağmen elimizde hiç bir kuvvetimiz olmadığı halde, bu milletin içinden çıkmış ve yükselmiş olan zevat ile beraber millet bütün dünyaya karşı meydan okumuştı. Rica ederim düşünelim; o vakit mi daha kuvvetli idik, bu zaman mı daha kuvvetliyiz? Efendiler, bugün elimizde, Allah muzafferiyetini, muvaffakiyetini mûzdat buyursun, bir ordumuz vardır, bugün elimizde bir Meclisimiz var, bir Hükümetimiz var. Dün bunların hiç birisi yoktu ve buna rağmen bütün dünyaya karşı o vakit büyük tarihi celâdeti gösteren eşhası tarihiye, ricali tarihiye, ricali muhtereme acaba bugün niçin zaaf gösteriyor? Ben sinirlerimizin bugün dünden daha kuvvetli olmasını istiyorum. Biz bu paçavrayı Fransızların suratına çarpacak olursak netice lehimize çıkacak ve aleyhimize çıkmayacaktır. Ben tarihe karşı vazifemi yapıyorum.”

Basri Bey'den sonra söz alan Van milletvekili Hakkı Bey söyleyeceği birçok konunun diğer vekiller tarafından söylendiğini o yüzden bunlara tekrar değinmek istemediğini, fakat Resulayn ve Ceziretil İbni Ömer'in Türkiye sınırları dışında kalmasının çok ciddi sorunlar yaratacağını ifade etmiştir. Ayrıca bölgeye ulaştırma işlerinin nasıl yapılacağını da anlaşımda yer almadığını, bu konuda Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in bir açıklama yapmasının uygun olacağını dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 338);

“Efendiler, bendenizin söyleyeceğim şeylerin daha fazlasını diğer zevat söylediler. Yalnız bir şey arz edeceğim ki, Resulayn'dan Cezire'ye kadar olan hudut pek fenadır. Bizim hudut haricinde kalması, bizim için felâket getirecektir. Uzun uzadıya söylemeğe hacet yoktur, bilenler biliyorlar.

Sonra itilâfnamede münakalât meselesi mevzuubahis olmamış. Acaba bunun için bir şey konulmak lâzım mıdır, değil midir? Hariciye vekili takdir buyursun.”

Hakkı Bey’den sonra söz alan Karesi milletvekili Vehbi Bey de anlaşmanın eksiklikleri üzerinde durduğu, önemli konulara değindiği bir konuşma yapmıştır. Vehbi Bey 30 Ekim 1918’de Osmanlı idaresinde olan yerlerin Misak-ı Milli olarak kabul edilmesine rağmen bugün bu toprakların hepsinin sınırlarımıza katılıp katılmadığını sormuştur. Vehbi Bey’in bir diğer sorusu ise Nusaybin’den İslahiye’ye kadar demiryolu hattının bir kısmının Fransız topraklarından geçmesi nedeniyle askeri ve ticari taşımacılığın nasıl gerçekleşeceği üzerine olmuştur. Vehbi Bey ayrıca İskenderun mıntıkasında çoğunluğu Türk olan halkın Fransız idaresine bırakılmasının son derece yanlış olacağını her ne kadar burada özel bir idare uygulanacak olsa da Türklerin burada misafir değil ev sahibi konumunda olduğunun unutulmaması gerektiğini ve bölgede bir özel idare biçim uygulanacaksa bunun İngiliz idaresindeki Mısır gibi bir idare biçiminde uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Vehbi Bey; Hatay bölgesine getirilecek Ermeniler ve Fellahlar vasıtasıyla bölgenin demografik yapısının değiştirilmesi halinde İslam dünyası ile irtibatın koparılacağını, Hükümetin bu konuda da anlaşmaya bazı maddeler ekletmesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Vehbi Bey konuşmasının devamında demiryolu hattını işleten şirkete ve Fransız okullarına ayrıcalıklar verilmesine de karşı olduğunu; demiryollarının Meclis tarafından çıkarılan kanuna uygun biçimde çalıştırılması gerektiğini, okulların ise Maarif Vekâleti’ne bağlı kalması gerektiğini aksi takdirde Osmanlı Devleti’nin başına açılan belaların kendi başlarına da geleceğini dile getirmiştir. Vehbi Bey her ne kadar bazı milletvekillerinin şimdilik Hicaz demiryolları meselesini açmayalım yönünde beyanatları olsa da bu meselenin de açılması gerektiğini; bu demiryolunun açılması için Türk milletinin büyük bedeller ödediğini söylemiştir. Hicaz demiryolları üzerindeki haklarımız vasıtasıyla hiç olmazsa zararımızın bir kısmının karşılanacağını ifade eden Vehbi Bey; anlaşmaya muhalif olmakla birlikte Fransız yetkilisinin Meclis’e gelip kendilerine “bu anlaşmanın bu şekilde yapılmasının sebepleri bunlardır” yönünde bir açıklama yapması halinde fikrinin değişebileceğini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 338-340);

“Efendim, söylenecek sözlerin hepsi söylendi. Bendeniz tekrar edecek değilim.

Misak-ı Milli’den bahsediliyor. Eğer, Misak-ı Milli’nin herhangi bir noktasını ihlâl ederek, bu itilâfnameye taraftar olmamızı tavsiye eden dostlarımız da yarın bundan istifade edecek mi, etmiyecek mi? Sonra bunu müteakip girişeceği itilâfnamede aynı eseri daha kuvvetli

takip etmek emeli diğerlerinde vaki olacak mı, olmayacak mı? Misak-ı Milli'nin birinci maddesi; Devleti Osmaniye'nin münhasıran adedi ekseriyeti... Arap ekseriyetinin meskûn olup 18 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hiyni akdinde muhasım orduların işgali altındaki toprakların miktarı ahalinin serbestçe tayin edecekleri miktarı, mezkûr hat mütareke dahilinde dinen, ırkan, aslen yekdiğerine müttehit, ilâ... ve fedakârlık hissiyle meşhun ve hukuku ırkiyye ve cinsiyelerine tamamiyle sadık ve riayetkar Osmanlı ekseriyetiyle meskûn aksamın ekseriyeti, heyeti mecmuası bir küll, hiç bir suretle tefrik kabul etmez bir küldür. Binaenaleyh şu kabul edeceğimiz itilâfnamedeki hattı hudut ile 1918 senesi mütarekenamesi aktedildiği zaman bizim işgal ve idaremiz altında bulunan yerlerden bugün terkettiğimiz kısım var mı, yok mu?.. Soruyorum. O zaman orada bulunanlar bilir.

Sonra efendim, şimendifer hakkında uzun söylendi. Bir ecnebi ülkesinden geçecek şimendifer, Nusaybin'den Racu'ye yahut Islahiye'ye kadar veyahut Islahiye'nin beri tarafları Çobanbeyli'den itibaren ecnebi toprağından, yabancı bir memleketten geçecek. Askerimiz ve sairemiz ne suretle geçecek? Yarın herhangi bir suretle transit ve saire vazedip te bizim bütün iktisadiyatımızı mahvetmek mümkün değil midir? Sonra imtiyazname, o civarda verilecek imtiyaza o şirkete ait olacaktır. Biz ileride bunun herhangi bir surette zararını görürsek şimendifer hattını, dâhilde istediğimiz bir noktadan, birbiriyle birleştirebilecek miyiz? Çünkü imtiyaznamede bu mevcuttur.

Sonra, dün bendeniz sual tarzında Vekil Bey'e arz etmiştim. En mühim noktasında, alt kısım hakkında veçhi tevili bulunabilir. Fakat Antakya, Antalya ille Suriye aksamı hakkında civarındaki Türk ekseriyetiyle ve Türk ırkıyla meskûn olan kısmı, doğrudan doğruya Fransızlara terk ediyoruz. Fransa idaresini kabul ediyoruz ve Türkleri de Fransızlara merbut gösteriyoruz. İtilâfnamenin bizim noktaı nazarımıza, gayemize muhalif olan en mühim kısmını teşkil eden, sekenesi muhtelit bulunan İskenderun mıntıkası için Fransa Hükümeti bir usulü idarei mahsusa tesis edecek ve mahallinde tesis edilecek değil. Fransa Hükümeti bir idare yapacak, Yunanlıların İzmir'e yaptığı gibi. Türklere gelince: Türk ırkından olan sekeneye ev sahibi değil, oranın misafirleri olarak harslarının inkişafı ve orada Arap ve Fransız lisanlarının esas alınacağını beyan ve lütfen Türk lisanının istimali hususunda her gûna teshilât göstermeği kabul ve taahhüt ederler. Yani Türkler oranın misafiri olacak ve Fransızlar da lütfen bu misafirlere lisanını kullanmaya veyahut mahkemelerde davalarını Türkçe olarak söylemeye ve müdafaa etmeğe müsaade edecekler. Veyahut mekteplerde söylemeye müsaade edecek. 1200 senedenberi mekteplerinde Türkçe görüşmeye meydan verecek. Suriye hakkında

hiç bir şey olmadığı halde ara yerde doğrudan doğruya bir Fransız müstemlekesi, daha doğrusu doğrudan doğruya Fransa vilâyeti gibi bir idare yapacak. Bu madde çok yanlış, katiyyen kabul edilecek madde değil. Yırtılıp atılmalıdır. Şimdiye kadar serbest bir surette temini mevcudiyet eden bunlar Osmanlı değil, Selçuk Türkü de değil, hepimizin bildiği oraya fatih olarak gelmiş yerleşmiş Türklerdir. Binaenaleyh muhatabımıza dermeyan edebiliriz ki, bu memleketin hakiki sahipleri, asıl sahipleri o memlekette şimdiye kadar serbest ve son senelerde meşrutiyete alışmışlardır. Bunlar Fransızlara tâbi olmaksızın serbest bir idare tesis eder. O idareye Fransa Hükümeti olsa olsa nazaret eder. Yahut Mısır'daki İngiliz vaziyeti gibi, bir idare tesis eder. Oradaki Türkler de onlara tabi olacak. Veya ekaliyette kalacak, gibi bir şey, bu doğru değildir. Dün Heyet-i Vekile'nin okunan mukabil bir teklifi varmış. Ledelhace Fransızlar tarafından ekseriyeti ibraz için Fellâhlar, Ermeniler getirilip iskân edilmek ihtimali vardır. Yarın oraya Mısır'dan, başka yerden bir çok Ermeni getirirler. Bunu nazarı dikkate almalıdır. Bu noktaya Meclis namına ısrar etmeği temin etmelidir. Orada bu şekilde ekseriyeti elde ettikten sonra, oradaki Türkleri imha etmek pek kolay bir iş olur ve onlar ezilir ise Alem-i İslâm ile aramıza ebediyen hattı râsıl çekmeleri mümkündür. Bizim istikbali düşünmekliğimiz lâzımdır ve bu, bugünkü ricalimizin en büyük vazifesidir.

Sonra şirketin imtiyazı; dün de bahsedildi. Herhalde bendeniz, şirket imtiyazında hukuku beyneddüvele mugayir olarak, devri sabıkta verilmiş olan bazı mevadının maatteessüf elde nüshaları olmadığı için o maddeyi tetkik, edemiyoruz müsait bir kelime kullanılmalıdır. Almanların vaktiyle kuvvetinden veya İmparatorunun Sultan Hamitle şahsi dostluğundan istifade ederek bize yükletmek istediği yüklerden biraz tahfif etmek lâzımdır. Dökülen kanların kıymeti olmalıdır. Niçin harbediyoruz?

Sonra, bendeniz zabıta hususunda fazla görüyorum. Çünkü Türkiye'de ne kadar şimendifer varsa, bunun bir usulü zabıtası vardır. Hiç bir vakit bu maddeye lüzum yoktur. Burada şirketle bilitilâf kaydına hacet yoktur. Çünkü Türkiye'de şimendiferlere ait usul Meclis-i Âlinizce kabul edilecek kanuna mevcut olan nizamnamelere müstenittir. Ayrıca bir kaydı mahsus koymağa lüzum yoktur. Yük altına girmeğe lüzum yoktur. Hatta bu noktai nazarım mektebler hakkında dahi vardır. Türkiye'de herkes maarif kanununa itibaren mektep açabilir. Bazı arkadaşlarımız Fransa'da klerikallerin (derical) bulunmasından böyle mektebe lüzum görürler, buyurdular. Her halde böyle bir kaydın görüşmesini isterler. Kavanini Osmaniye tebean herkes mektep açabilir ve Kavanini Osmaniye tebaiyet şartıyla bu fesad ocakları devam edebilir. O şartı temin gerçi bize, bizim mekteblere düşer. Fakat ne kadar olsa anasırı

hristiyanıye gelecek orada fesat ocağını açacaktır. Bu kayda ihtiyaç yoktur. Mektep açabilir, herkes mekatübi umumiye'nin tabi olduğu kuyut ve şuruta tabi olmak şartıyla....

Bilhassa Hicaz şimendifer hattı hakkında ısrar edeceğim. Hicaz şimendiferi bu milletin, bu Türklerin kanıyla yapılmıştır ve orada Hindistan'dan kimse gelip kanını akıtmaz.

Bu, Türkiye'nin ve Türklerinin kanıyla yapılmıştır. Benim memleketim orada kanını akıtmıştır. Binaenaleyh bilhassa o memleketin önünde kanını akıtmamış kimse yoktur, yerinde ölenlerin haddi hesabı yoktur. Binaenaleyh böyle bir itilafnamede bunu meskûnun anı geçmek doğru değildir. Alel husus hiç olmazsa yalnız bizde, namı bizde olan Bankı Osmanii Şahane Anadolu Demiryolu ile her şeyi yüklenirler. Şimendiferin bir tarafı bizde kalacakmış diyerek bütün yükü bize tahmil edecekler. Hiç olmazsa oralardan kurtarmak için Hicaz şimendiferi böyle meskût bırakacağımıza, ileride Hicaz şimendiferinde alacağımıza mukabil bu gibi malî meselelere tekabül edebilmek çaresini düşünelim. Hicaz şimendiferinin bir kısmı aşağıda kalacaktır. Bazı arkadaşlarımız şimdi bahsetmeyiz, teferruatı, diyorlar. Efendiler, Bekir Sami Bey'in her nasılsa gidip çaktığı kazığı bütün bir millet söküyor. Şimdi de zuhulen veya sehven bırakmak, sonra yaparız demek, hiç yapmamak demektir.

Binaenaleyh bugün bundan bahsedilmeli ve hiç olmazsa zabıtnameye geçmelidir. Yani buradaki zabıt değildir. İleride hiç olmazsa bunlara bahsedecek bir girizgâh bulunmalı. Bendeniz şu itilafnamenin bu gibi mahazirini izale ettikten sonra tamamen amali milliyeyi tatmin etmediği halde bile bir şartla kabul edeceğim. O da salâhiyettar zevat gelir, burada, bunu kabul etmeğe mecburiyetimiz vardır, tarzında vukubulacak beyanatını dinledikten ve buna kaani olduktan sonra hepimiz bunda günahı üzerimize alacağız? Hepimiz anlatılacak davaya göre fetva vereceğiz. Binaenaleyh bu hususta Erkânı Harbiye Riyaseti, Başkumandanlık, Maliye ve İktisat Vekâleti biz şimdiye kadar çalıştık, bunu elde ettik, bundan başka bir şey elde etmek mümkün değildir, derlerse kabul edebiliriz. Fakat değil burada bizden alacakları fikir üzerine, iki üç gün sonra gelerek ve Meclisin ibram ve ısrar ettiği noktalarda gelip izahat vermeli. Yoksa bugün izahat verilirse doğru değildir. Ne Müdâfaai Milliye Vekili, ne Erkânı Harbiye Umumiye Reisinin bugün beyanı mütalaa etmesi doğru değildir. Burada Meclisin bütün noktai nazarını toplayıp İki gün sonra Meclisi Âliye bu iş ancak bu kadar olabilir, derler. Biz son kararı verelim.”

Vehbi Bey'den sonra söz alan Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey yaklaşık on gündür milletvekillerinin tartıştığı ve milletin menfaatleri adına önerilerde bulunduğu anlaşma için, Hükümet üyelerinin ne kadar çalıştığının ve onların da aynı menfaatler adına yoğun bir çaba

harcadığının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Yahya Galip Bey; Hükümetin Meclis'e karşı sorumlu olduğunu ve milletvekillerinin kabul etmediği bir anlaşmanın hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını bu nedenle bazı milletvekillerinin söylediği gibi anlaşmanın bütününe karşı olmak yerine menfaatlerimize aykırı maddelerin düzeltilmesi yönünde bir tavır sergilenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Yahya Galip Bey, anlaşma maddelerinin askeri, siyasi ve ekonomik yönden değerlendirmelerinin ilgili bakanlıklar tarafından yapılmasının daha doğru olacağını ve Onların görüşleri doğrultusunda menfaatimizi en fazla koruduğumuz bir anlaşma yapmak için uğraşmamız gerektiğini söylediği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 340-341);

“Bu itilâfnameye dair bendeniz de bir kaç söz söylemek istiyorum. Meclis-i Âlinizi, yanılmıyorsam, sekiz on gün meşgul etmiştir. Hâlbuki bu itilâfnamenin ihtidayı tanziminden bu güne kadar aylarca zaman güzaf an etmiş, Heyeti Vekile bununla sekiz gün değil aylarca meşgul olmuştur. Heyeti Vekile'den her vekili muhterem bizim haiz olduğumuz salâhiyeti haiz olmakla beraber, bir de umumumuzun emniyetini haiz olması itibariyle bizden daha ziyade salâhiyeti haizdir. Acaba sekiz gün zarfında düşünebildiğimiz menafi-i vataniyeyi Heyeti Vekile aylarca zaman düşünmemiş midir? Bendeniz derim ki, ben nasıl menafii vataniyeyi düşünürsem Heyeti Vekile'nin her biri de öyledir. Netice itibariyle Heyeti Vekile bir itilâfname vaz ediyor. Diyor ki, ben itilâfnameyi şu suretle yaptım, bunu nazarı mütalaanıza arz ediyorum. Tetkik ediniz, daha ziyade yaptırmak imkânı olsa idi yaptırırdım diyor. Şimdi kendileri tashih buyururlar. Deyip demedikleri dedi, efendi demedi. Yalnız itilâfname üzerine görüşüyoruz. Bunun bazı mevaddını tadil etmek lâzım gelir. Meclis bunda ısrar ederse, zannederim, Heyeti Vekilenin kabulden başka bir diyeceği yoktur. Bunu yapacaksın dendiği zaman ben bunu yapamam diyemez. Meclisin emri altında bulunan bir Heyeti Vekiledir. Ne kadar serbest olursa olsun tebaiyyet etmek mecburiyeti vardır.

Sonra diyoruz ki Heyeti Vekile bize bu itilâfnameyi verdi. Biz vaziyeti siyasiyeden ve askeriyeden o derece haberdar değiliz. Vaziyeti maliyeden haberdar değiliz. Fakat biz de haberdarız. Madem ki haberdar değiliz. Bizim vazifemiz neydi? Bu milletin ahvali maliyesini, ahvali siyasiyesini bilmektir. Bunu içimizden herhangiimiz bilmiyorsak Hariciye Vekili Bey'e müracaat ederler, siyaseti hariciyeden malûmat alırlar. Maliye Vekili Beye müracaat ederler, ahvali maliyeden haberdar olurlar. Başkumandan Gazi Paşa Hazretlerine müracaat ederler, vaziyeti askeriye vesaireye vakıf olurlar. Biz haberdar değiliz diyenlerden değilim. Fakat fevkalade de değilim. O başka. Şimdi efendim, bu itilâfnameyi ceffelkalem kabul etmemek de

bir manasızlıktır ve encümenin herhalde bir manası vardır. Bu millet tek mil kuvvetiyle, mevcudiyetiyle menafii vataniye için çalışıyor. Bir tarafta ufak bir menfaat görüyor, onu istihsal ediyor, daha o bir tarafa daha büyüğünü görür, onun için çalışır. Ya hiç ya hep... Bu ne demektir? Ben bunu anlıyamadım. Netice itibariyle yapılan itilâfnameye, hangi maddeye ne gibi şey ilâve etmek lâzım geliyorsa onu düşünelim. Bunu madde madde okumalı, tetkik etmeli ve müzakere etmelidir.

Efendim, bizim, milletimizin bedbahtlığıdır. Herhangi bir devletle bir itilâfname yapmak lâzım geliyor. Bir menfaat bize dokunuyorsa, on menfaat ona geçiyor. Kabahat bize tereddüp etmez. Bundan evvel bu milletin zamanı harp ile geçmiştir. Hala devam ediyor. Bu millet yakın zamana kadar padişahların, saraylarını mamur etmekten başka bir şeye çalışmadı. Mevcudiyetinin bir kısmını, Arabistan çöllerinde şurada, burada ifna etti. Ne bir fabrika vücuda getirmiş, ne de sanatta ileri gitmiştir. İhtidadan harbetmeğe başlamış, halâ harbediyor. Daimi surette kan döküyor. Menafii vataniyeyi temin edebilmek için düşünmek lâzımdır. Uzun uzadıya kan dökmek doğru bir menfaat temin etmez. Bir de mevcut olan bir menfaati kaçırmamak, onu istihsal ettikten sonra ikincisine geçmek lâzım gelir. Eğer bu itilâfnamenin tashihine imkân görülen noktaları varsa Heyeti Vekile buna himmet etmelidir. Onu hiç bir zaman inkâr edemeyiz. Biz kendi yataklarımızda rahat yatarken, onlar bunun için sabaha kadar çalışmışlardır.”

Yahya Gelip Bey’den sonra söz alan İstanbul milletvekili ve Dahiliye Vekili Ferit Bey bir devletle yapılacak anlaşmanın birçok yönden değerlendirilmesi gerektiğini; bazı konularda aleyhimize durumlar olsa da memleketin menfaati için bu durumlara takılmadan müzakerelerin anlaşmayla sonuçlandırılmasına taraftar olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle sınırlarımızın dışında kalan Türkler adına Ankara’ya temsilciler geldiğini, hatta bu insanların çok kötü şartlara sahip olduklarını ve bu insanların durumuna rağmen milletin menfaati için bir anlaşma yapmak gerekiyorsa kendisinin buna taraftar olduğunu beyan etmiştir. Bununla birlikte anlaşmanın kendine göre eksikliklerini çözüm önerilerini ise belli başlıklar halinde sıralamıştır. Anlaşmada geçen Kanha-Çobanbeyli arasındaki hattın birleştirilmesi konusuna değinen Ferit Bey bu hattın merkeze doğru uzatılmasının kendi menfaatleri doğrultusunda olacağını, heyetin bu konuyu Fransızlara kabul ettirmesinin mühim olduğunu dile getirmiştir. Aynı şekilde Meydan-ı Ekbez istasyonunun anlaşma koşulları gereğince Fransızlarda kalacağı belirtilmesine rağmen Çobanbeyli istasyonunun Türklerde kalacağını belirtilmediği ve bunun da düzeltilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Türkiye ile Suriye arasındaki sınırın dünyada eşine rastlanılmayacak

biçimde çizildiğini belirten Ferit Bey; normal şartlarda sınırların insan müdahalesinin olmadığı yerlerden belirlenirken bu sınırın şehirleri böldüğünü belirtmiştir. Demiryolu hattı nedeniyle Fransızların Türkiye’de bir nüfuz mıntıkası olacağını, buna karşılık sınırın diğer tarafında yaşanan olaylar için Türk askerinin müdahale yetkisinin olmamasının Türkiye’ye zarar vereceğini beyan etmiştir. Ferit Bey ayrıca Bağdat demiryolu hattının bütününe kapsayan teminat akçesinin Türkiye’de kalacak hat için büyük bir zarara neden olabileceğini söylemiştir. Yine anlaşmanın 12. maddesinde yer alan Halep, Urfa, Antep ve Maraş arasındaki bölgeden elde edilecek gelirler için münasip bir vergi alınması konusuna tamamen karşı olduğunu belirten Ferit Bey özellikle kullanılan bazı Fransızca terimler vasıtasıyla Urfa, Antep ve Maraş ekonomisinin ve siyasetinin bu durumdan olumsuz etkileneceğini iddia ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 341-344)

“Efendim, bendeniz maruzatımın başında Heyeti Celilenize, vaktiyle belki hususi olarak, herbirinize ayrı ayrı arzemiş olduğum veçhile, böyle düveli müttefika ile bu ve buna mümasil birtakım itilâfname aktedildiği vakit, memleketimizin siyasetinde hatve behatve ilerlemenin muvafık olduğunu arz etmek isterim. Devletin vaziyeti siyasiyesi ve maliyesi, harbiyesi noktai nazarından mütalaayı âcizanem, bu gibi itilâfnamelerin esasını, ruhunu reddetmek değil bilakis kabul etmek ve menafî tahsil etmek ihtiyacını bana emrediyor. Yani bu yoldadır. Binaenaleyh bir itilâf akdi için bilhassa Fransa Cumhuriyetiyle aramızda menafîi müteakile mevcut olduğuna kani olanlardanım. Binaenaleyh itilâfin bir esası, bir zâtı itilâf bir de teferruatı vardır ki, bunların birincisine tamamen taraftar olduğumu arz ederek ancak ikincisi üzerinde, bazı şerait ve teferruatı üzerinde azami menafîimizi temin taraftarıyım. Bugünkü maruzatım, bilhassa, bu mesele dair hattıharekette bazı gayeler, bazı düsturlar vardır ki, bilhassa bu düsturları, bütün itilâfin düsturlarını, tetkik ederken nazarı tetkikte bulundurmak mecburiyetindeyiz.

Bunlardan birincisi bidayetten beri takip ettiğimiz memleketin hâkimiyeti milliyesine muvafık düsturlar itti haz etmektir. İkincisi; bu esaslar mahfuz olmakla beraber menafîi siyasiye, maliye, ticariyemizi, bilcümle menafîimizi muhafazaya gayret etmektir. Üçüncüsü, bilhassa böyle bir itilâfin akdinde nazarı dikkatte tutulacak mesele, bizim arzuyu sulhperveranemiz dairesinde temadi edebilecek devamlı, esaslı ve salabetli birtakım itilâfnameler akdi. Yoksa pürüzlü, menafîi siyasiyemize mugayir menafîi maliye, ticariye ve sairimizi muhil itilâfname aktetmek doğru değildir. Binaenaleyh bu itilâfnameyi de bilhassa bu noktai nazardan tetkik etmek isterim.

Evvelâ hudut meselesi, mesaili mühimmeden biridir. Arkadaşlarımızın işaret ettikleri yerlere yalnız bir işaret etmekle geçeceğim, bu hudud meselesinde karşımıza hudud olarak cenupta kalan Türkler, ırkdaşlarımız, vatandaşlarımız çıkmaktadır. Efendiler, bendenize dediler ki, bu ırkdaşlarımızın bir murahhası Ankara'ya gelmiş, nerede milletler, diye sormuş. Gayet elim bir vaziyettir. Yusuf Kemal Beyefendinin buyurdıkları veçhile yüreğimizi dağıdar edecek vaziyetlerdir. Onları hattı hudut arkasında bırakacak bir itilâfname gayet elim olmakla beraber, bendenizce memleketin menafii umumiyesi icabı olmak özere fedakârlık etmek lazımdır. Ve bendeniz, bu fedakârlığı, şahsıma kabul ediyorum.

Bunun yanında hududu bir az bu tarafa doğru gedecek olursak, Payas mevkiinin madenleri vardır. Fakat Halep hakkında düşmanlarımızla bir itilaf akdi mümkün olduğuna göre Halep'in İskenderun ile alâkai katiyesi mevcut olduğu gibi, bu hususta yine fedakârlık yapmak mecburiyetinde olduğumuzu zannederim. Burada mühim bir mesele mevcuttur. O da vaktiyle Hükümet tarafından yapılan mukavelede Kanha ile Çobanbeyli arasında bir hattı ittisalın temini mevzuubahis olmuştur. Bu hattın daha yukarı kısmında, Çobanbeyli istikametinde bir hat temdidi lâzım gelir. İşte burada demek isterimki, Heyeti murahhasamız şimendifer meselesinin esnayı hallinde gerek bu iki parçayı yekdiğerine rabtetmek veyahut daha doğrusu bütün şarkta kalacak diğer aksamı hadidiyeyi merkeze doğru rabtedecek diğer bir hat inşasını, eğer devredileceği guruba bir vazife olmak üzere kabul ettirilir ise mühim bir menfaat olur. Bu noktayı ben mühim bir nokta olarak, Heyeti Celilenize arz ederim. Her ne olursa olsun elimizde kalacak şimendifer hattının heyeti içtimaiyemiz için ve devletin istifadesi ancak böyle bir hat ile, peydaye ittisal etmekle olur. Bu olduktan sonra bu hattın üzerinde münakalât icra etmek bilhassa münakalâtı askeriye yapmak imkânı yoktur. Fransızların asker nakletmelerine mukabil bizim de istihsal etmekliğimiz icabeden menafii o bahiste arz edeceğim. Binaenaleyh buradan geçiyorum.

Hududun ikinci kısmı Çobanbeyliden geçiyor. Nazarı dikkati âlilerini celbederim ki, Meydanekbez istasyonunun Fransızlara kalacağı bahsedildiği halde beriki istasyonun kime kalacağı tasrih edilmemiştir. Bir cümleli mûtarıza ile Çobanbeyli o bir taraf Fransızlara kalacağına göre, bu tarafın bizde kalacağı tasrih edilirse münazaanın halledileceğini ümit ederim. Fakat hatırıma geldiği için Heyeti Celilenize arz ediyorum. Buradan aşağı hududa geldiğimiz takdirde, göreceğimiz vaziyet, dünyada, zannederim, bugüne kadar görülmemiş garip bir vaziyettir. Buradan itibaren Fransızlar tarafından teklif edilen, cenup hattı, bir hudut değildir. Bu bendenizce bir şehir ihtilâfi gibi geliyor. Hudut devletlerarasındaki münazaanın en

sehil bir surette halli faslını temin edecek, mümkün ise insan ayağı güç geçen mahallerden intihap edilmeli ki vesilei münazaa olmasın. Hâlbuki şimendifer hattını bu suretle bir hudut olarak kabul etmek, müstakbel münasebat itibariyle arzu ettiğimiz gayeye bizi isal etmeyeceği gibi, bu itilâfın salabeti noktai nazarından her halde arzu edilmeyecek bir haldir. Burda bu suret, yani şimendifer hattının bilhassa hudut itibar edilmesi bir kerre hâkimiyeti müiyemize bir darbe teşkil etmektedir. Aşağıda arz edeceğim veçhile, düşman askerine memleketimizde bir muntakai nüfuz meselesi vücuda getirilmiştir. Sevr muahedesinde hat, hududu takip edercesine yeni bir muntakai nüfuzu iktisadî icadettirmek, arkadaşlarımızdan birisinin burada arz etmiş olduğu veçhile hakikaten vesilei niza ve ihtilâf olacak şeylerdendir. Hatta hat üzerinde vaki olacak herhangi kanuna muhalif harekete karşı bizim muhafız kuvvetlerimiz hattın öbür tarafına, hat demek yol demek, alalumum insanların içtima edeceği mahalde bu gibi nizalar ihtilâflar tabaddüs edebilir ve edecektir. Orada vaki olacak herhangi muhalifi kanun bir harekete karşı bir kurşun atmıyacaktır. Bizim jandarmamızın kurşun atmak salâhiyeti bile mevcut değildir. O hududun ötesinde şüphesizdir ki Fransız hâkimiyet ve saltanatına veya Arap hâkimiyet ve saltanatına tecavüz etmiş olacak ve derakap meselei siyasiye ve hariciye ihdas etmiş olacak.

Yine zabıta meselesinde, arkadaşlarım tafsil ettiler şirketle bilitilâf tabiri, mümkün ise bizim hukuk ve saltanatımıza muvafık bir suretle olmalı. Bakınız efendiler, bu gibi şeylerin itilâfnameden kaldırılmak imkânı varsa çok temenni ederimki, bu da kaldırılmış olsun; şirket ile zabıta itilâfnamesi yapılacak. Şirket diyecekki, on alaya ihtiyaç vardır. Urban vardır, bu on alayı orada bırakmak tabiatıyla bizim bütçemize büyük rahne açacaktır. Herhangi vesileyle bir alayı almak istesek şirketle bilitiâf alacak, bunun zabıtası temin edilecektir. Tasavvur ediniz ki, böylece bizim orada hattın emniyetini temin için ayrıca bazı masrafat tahammül etmeliğimiz lâzım gelir. Sonra bunun üzerine bütün buraya koyacağımız zabıtamız, şüphesiz arazinin cenubunda hiç bir işe yaramadığından dolayı yine birtakım müşkilâta sebep olacaktır.

Sonra efendiler, Teminat akçası meselesi de mühimdir. Bu bütün Bağdat hattına şâmil olacak bir teminat akçasıdır. Her postasını nakletmek itibariyle varidatı azime etmek itibariyle ve teminat verilmiştir. Şimdi o vasıtanın muhtelif parçaları muhtelif Devletler lehinde olduğuna göre bizim elimizde kalan kısmın varidatıyla masarifini koruyup korumayışına göre yapılacaktır. Binaenaleyh tabii bir zararımız olacaktır. Bundan mâda hattın civarında iktisaden Frenkler ve Suriyeliler ve yine hattın üzerinde Fransızlar siyasi bir surette müstefit oldukları... Teminat akçasını bizim deruhde etmeliğimizi... tabii keyfi... mamafih Fransızların bir darbı

meseli vardır. Para yarası mühlik değildir, öldürmez. Binaenaleyh ben ısrar etmiyorum. Hâkimiyetimize bir darbe almadığından haizi ehemmiyet addetmiyorum. Binaenaleyh efendiler arz etmiş olduğum veçhile askerî meseleyi ve şimendifer hakkında mütalaatımı şu suretle kesiyorum. Eğer Hükümetin vaktiyle daha temmuzdan evvel mukabil bir teklif olmak üzere vermiş olduğu yirmi kilometre, belki on kilometre bir saha Hükümetimize terkedilmiş olsa birçok efendim... Arkadaşlarımın pek güzel beis buyurdıkları veçhile birçok aksamı memalik terkedeceğiz. Bir itilâf yapılırken mutlaka bir miktar zarar ihtiyar edeceğiz. Fakat dikkat edeceğimiz nokta nedir? Zararı zararları ihtiyar etmeliyiz, fuzulî zararları ihtiyar etmeliyiz. Kabilî telafî zararları ihtiyar etmeliyiz, bir surette zararları kabul edelim ve Saltanat meselesine ait olan zararları ihtiyar etmek lâzımdır. Binaenaleyh hiç olmazsa bunun içtinap imkânı bulunur. Mesaili mühimine gibi daima vesilei niza ve ihtilaf olacaktır. Bundan içtinap etmenin imkânı olmalıdır.

12 nci maddeye ait mütalaatımı arza geliyorum ki; Mardin, Urfa, Antep livalariyle Halep livası arasında mahsulâtı mahalliye için münasip bir usulü rusumiye tesis edileceği fıkrasıdır. Bendeniz bu maddeye tamamiyle muarızım. Bu madde gerek menafîi siyasiye ve gerek münasebatı iktisadiyemiz için muzır olduğu gibi bilhassa hukuku hâkimiyetimiz, hukuku saltanatımız, yalnız istikbaili ticariyemiz ve Urfa, Mardin'in istikbaili ticariyesi değil, malisi değil, istikbali siyasiyesine dahi muzirdir. Bu noktai nazardan mütalaatımı arz etmek isterim:

Mahsulâtı arziye, mahsulâtı mahalliye deniliyor, (Produit indiğene) Arapçanın kudreti itibariyle masnuat ve mamulât ayrı kullanılmıştır. Frenkçe de böyledir. Hangisi ilâve edilirse o olur. Bu kelimeden sonra prodüvit (produit) denilirse mahsulât olur. Produit agrical zirai mahsulât olur. Halbuki burada (produit indiğene) denildiği için mahsulâtı mahalliye demek lâzımdır. Arkadaşlarımızdan bazıları mahsulât tabir ediyorlar. Bu keyfiyeti arz ettikten sonra, bunun bize karsa arz edeceği vaziyeti müşkileyi ve mazarratıda arz ve izah etmek isterim.

Mahsulâtı mahalliye için münasip bir usulü rusumiye ihdas edecektir. Münasip bir usulü rusumiye. Bu, alelîtlâk bir cümle ile nihayet bulmaktadır. Eğer bu cümlelerin nihayetinde bunun için tarafeyn şöyle, şöyle bir komisyon teşkil edecektir ve bu komisyon tarifei mütefavite bahsinde olduğu gibi deseydi itiraz etmezdim. Çünkü uyuşmadığı takdirde ortadan kaldırmak ihtimali kalırdı. Bu suretle meselenin içinden kurtulmuş olurdu. Biz her ne suretle olursa olsun şu akteceğimiz itilâfnamenin tatbikatı için başka bir şey yapmak mecburiyetindeyiz. Biz ki, bu böyle pazarda bu yapıncaya kadar gümrüğümüzü idame ederiz. Sonra biz de kabul etmeyiz. Zaman bunu tatbik ettiremeyiz. Beyefendiler, eğer Ermenistan yahut İran Hükümetiyle böyle

bir şey aktetmiş olsaydık hiç böyle hassasiyet göstermeye ihtiyaç duymayabilirdik. Çünkü ne zaman olsa emellerimizi tatbik edeceğimizi ümit ederim. Bu imkândan mahrum edilebileceğimiz bir Hükümet karşısında bulunacağımız için lehimizde olacak maddeleri şimdiden koymamız lüzumu aşikârdır. Fakat maalesef böyle değildir. Bugüne kadar tarihimiz göstermiştir ki, mevzu bulunan maddeden aleyhimize zarar gelmiş, lehimize hiç bir kâr ve menfaat olmamıştır. Aynı suretle bir takım maddeler hatırıma geliyor. Berlin Muahedesi'nin yirmi üçüncü maddesi geliyor. Meselâ diyorki, Girit adası için bazı tadilât ile tatbik edilecektir. Fakat Girit üzerinde vaki olan muamelât, vakî olan tatbikat düşünülenin aksi oldu. Yine aynı şey üzerinde böyle müphem bir nokta bırakılmıştır. Berlin Muahedesi'nin 61 nci maddesinde devlet Ermenilerle meskûn bulunan arazi üzerinde ahaliyi tatmin edecek. Efendiler, bu idare hususundaki o küçücük kayıt bizim üzerimize daimî bir vesilei niza olmuş, Ermenilerle bizi boğaz boğaza götürecek bir raddeye getirmişti. İhtimal böyle bir şey taahhüt etmiş olmasaydı, belki Ermeni meselesi de böyle muhik ve müşkül devre girmeyecekti. İyi olmuş, kötü, olmuş demiyorum. Şu suretle bir madde koyduk, bu madde bizi takyit etmiyor demek doğru değildir. Daima bu tarzda kabul ettiğimiz ve edeceğimiz itilâfnameler mevadının aleyhimize tefsir edileceğini ve daima aleyhine tatbik olunacağını düşünmeyecek olursak çok zarar görürüz. Efendiler; o halde ona dair bir şey yapmak mecburiyetinde kalacağız. Yapmazsak, günün birinde Fransızlar diyecekler ki, siz bunları tatbik etmiyorsunuz biz de tatbik etmiyoruz. Nereye giderseniz gideriz. Cemiyet-i Akvama gidiniz, herhalde bizim ilk önce aktedebileceğimiz şeylerde ilk önce düşüneceğimiz nokta, bir tarafından tutulacağımız nokta bırakmamaktadır. Menfaatları noktai nazarından o kadar cins adamlardır ki, küçük parmağınızı vermiş olsanız ayağınıza kadar koparırlar. Beyfendiler, binaenaleyh, bu noktai nazardan ihtiyat ile ayağımızı atmak lâzımdır. Tabi aşağıda bir suali mukadder vardır ki, onun cevabını arz etmek isterim. Yani kabil midir, değil midir?"

Yusuf Kemal Bey'in Ferit Bey'in sözlerine istinaden; müzakereciyle bu konuda görüşüldüğü ve Ferit Bey'in endişelerini ortadan kaldıracak biçimde anlaşma zabıtlarına gerekli müdahalenin yapıldığını söylemesi üzerine Ferit Bey; müzakere zabıtlarının yeterince okunmadığı ve anlaşmaya yeni bir madde eklenemediği için bu konunun anlaşma metninde açıklığa kavuşturulması gerektiğini dile getirmiştir. Ferit Bey ayrıca Halep ile Antep, Mardin ve Urfa arasındaki gümrük serbestisinin de önce ekonomik olarak sonra da siyaseten bu üç vilayeti Halep'e bağlayacağını iddia etmiştir. Ferit Bey'in bu iddiasına karşılık Mustafa Kemal Paşa; ya da temelli Halep'in kendilerine bağlanacağı cevabını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu cevabından sonra sözlerine devam eden Ferit Bey; bu serbest gümrük uygulaması

ile Fransız destekli şirketlerle rekabet etme ihtimalimizin olmadığını, Antep, Urfa, Mardin ve hatta Adana'nın dahi bu sürecin sonunda Suriye'ye bağımlı hale geleceğini şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 344);

“Bu meselede iki tarafın kudreti iktisadiyesini nazarı itibara almalıdır. Karşımızda bulunan Fransız sermayesiyle Türk kabiliyet ve sermayesinin çarpışmak noktasından ihtimali yoktur. Bankaların merkezi Halep'te olacaktır. Şubeleri Urfa'da, Mardin'de olacaktır. Para ve menafî iktisadiye dolayısıyla daima oralara merbut olacaktır. Yalnız Halep kastedilmeyecektir. Halep'te onlar ayrıca bir hattı rûsum teşkil etmeyeceklerinden dolayı bütün Suriye'ye ait olacaktır. İstedikleri zaman kendi arzularıyla açacaklardır. Bizim üç livamız Suriye'ye merbut bulunacaktır. Bütün Suriye'ye merbut olmak hususunu düşünürken bendeniz bir şey düşünüyorum. Dimyata pirince giderken evdeki bulgurdan da olacaktır. Binaenaleyh bu hususta tamamen itizal etmekliğimiz bu maddede katiyyen bir şey kabul etmekliğimiz veyahut bu maddeyi arzettiğim veçhile diğer bir madde ile teyit veya bu maddeyi tayyetmek lâzım gelir. Sonra efendiler, bu suretle bizim menafîi iktisadiyemiz münasip usulü rûsumiye olduğu için izah ediyorum. Ya serbesti müraasebe veya başka bir resim ihdası ile hattı hudut teşkil edilecek, bir defa bu üç liva için şimendifer hattına veya anın cenubuna bir gümrük hattı çizeceğiz. Suriye'den gelen eşya için bilfarz eşyadan şunu bunu af edeceğiz. Tabidir ki o eşyayı biz Mardin, Urfa, daha içerilere geçirtmeye kalkıştıkları takdirde mani olmak isteyeceğimiz için, bir hattı hudut ve bir gümrük hattını da onun arkasında çizeceğiz. Eğer o ikinci hattı çizmez isek oradan ithal edeceğimiz şey... Fakat bizim o havalı iktisadiyatını, Suriye, Fransa'ya verecektir. Bu mesele Adana'nın bilhassa menafîi iktisadiyesine muzirdir. Çünkü Adana pamuk yetiştirir. Adana'da mevcut olan fabrikalar gibi onlardan daha kuvvetlileri Halep'te mevcuttur. Halep kendisi pamuk yetiştirmedeği için, Adana'dan pamuğu alır, yeniden ithal eder. Adana'dan alacak, Adana fabrikalarıyla rekabet edecek. Alaca dedikleri pamukları alacak ve mamul olarak bizim memlekete sürecektir. Adana'nın doğrudan doğruya menafîi iktisadiye ve ticariyesine halel gelecektir.”

Ferit Bey, sınır meselesine de değinmiş ve Fransızlar tarafından bu sınırın ne kadar ekonomik gerekçelerle çizilmiş gibi gösterilmeye çalışılsa da sınırın Sevr Anlaşmasındaki sınır ile aynı olduğunu, bunun bir aldatmacadan ibaret olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca zamanında Osmanlı Devleti'nin Avrupalı Devletlere kapitülasyonları süresiz olarak vermesinin ileride ne derece büyük zararlara neden olduğunu herkesin gördüğünü; bu sebeple gümrük serbestisi için ne olursa olsun bir süre sınırı belirtilmesi gerektiğini bu olmazsa ileriki nesillerin haklarının

şimdiden kayıt altına alınacağını ifade ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 344-345);

“Sonra Beyler, bir harita üzerinde bunu çizipte dikkat edecek olursanız, Frenklerin bu defa yine bir iktisadi hat olmak üzere kabul ettikleri hudut tamamıyla Sevr hattı hudududur. Antep, Urfa'nın Cezire-i İbn-i Ömer'e doğru giden hat tamamıyla Sevr hudududur. Demek kurnazlıkla bize tevcih ettiklerini zannettikleri istiyorlar ve bu gayeyi takip ediyorlar. Binaenaleyh bu hattı hududun üzerinde böyle bütün şarktan garba, bütün Anadolu'nun münasip bir usulü rusumiye, bilahara vazı ihdas etmek istedikleri şey, bu üç livamızı arzuları dairesinde bütün şimendifer hatları, Sevr hududunda çizdikleri veçhile, bu üç livanın kendilerine ilhakı maksadını istihdaf etmişlerdir ve bunu bugün bir mukaddime olarak vazetmişlerdir.

Sonra efendiler bir meseleyi daha Heyeti Celilenize arz etmek isterim. Takip edeceğimiz noktalarda, tetkik ettiğimiz maddelerde bilhassa düşüneceğimiz bir nokta vardır ki o da hâkimiyet ve saltanatımıza muvafık olmayan herhangi kaydı kabul edersek, o kaydı hiç olmazsa o zaman ile takyit etmek zaruretindeyiz. Efendiler kapitülasyonların mazarratı nereden gelmiştir? Zamanla mukayyet olmadığından. Vaktiyle bizim en zayıf zamanlarımızda bizi iğfal ederek, onu zaman ile gayri mukayyet bir hale getirdikleri için, kapitülasyon belasından kurtulmak imkânı kalmamıştır. Binaenaleyh yeniden vereceğimiz şeyler de nazarı dikkate alacağımız husus hâkimiyet ve saltanatımızın temini için zaman kaydetmişlerdir. Bir kayıt bize teklif edildiği zaman mecbur olduğumuz halde bile onu zaman ile takyit etmek lazımdır. 25 sene mi, 50 sene mi, her ne olursa olsun rıza gösteririz. Bütün emsali müstakbeleyi esarete giriftar edecek bir surette böyle bilamüddet, bilâ ahriömür hiç bir kimseye bir hak veremeyiz. Gümrük hattının bir zaman ile takyit etmek lâzım gelir. Binaenaleyh o zaman geldiği vakit bu külfetten kurtulacağımızı ümit ile yaşayacağımız gibi, hiç olmazsa emsali âtiyemîz bize lağnethan olmasın. Efendiler bunun yerine gayet basit bir madde konulabilirdi. Suriyeliler, Frenkler, kendilerinin menfaatleri noktai nazarından bu tarafa gelmek mecburiyetindedirler. Pekâlâ hazırız kendileriyle gümrük mukaveleleri yapmağa. Onların menfaatini kendi menfaatimizle mukabele ederek tevziin ederiz. Doğrudan doğruya kendi menfaatimizi siyanet edecek surette gümrük muahedesi akdine müheyyayız. Bu bizim hakkımızdır. Alelhusus hakkını istimal eden diğer devletler gibi biz de Fransızlarla itilâfi efkâr dâhilinde onlarla görüşmeğe amadeyiz. Ancak bu tarzda değil, muntaka tefrik ederek değil. Tarihlerde gösteriniz, dünyada bana gösteriniz, bir devletin bir kıtasının, bir iki vilâyetinin yanında diğer devlette hususi... gösteriniz

kabul edeyim. Fransa ile İsviçre arasında mevcut olan mesele yalnız Jeneve ve o civardaki Fransız arazisine mahdud ve münhasırdır. Binaenaleyh Yusuf Kemal Beyefendi, bendeniz tekrar arz ediyorum. Bendenizin maruzatım, Heyeti Vekilenin bu babta mümkün mesaiyi sarfetmesi esasına münhasırdır. Lüzumsuz külfetler, lüzumsuz taahhütlerden içtinap edelim. Lüzumsuz mazarratlardan, vesilei niza olacak şeylerden içtinap edilmesini isterim. Maksadım budur. Maruzatım buna aittir.”

Fransızların demiryolu üzerinde askeri nakliyat hakkı elde etmesi konusuna da değinen Ferit Bey; demiryolu üzerinde askeri nakliyat yapılması ve bunun için bir kayıt, sınırlama olmamasının Fransa’nın Suriye üzerindeki egemenlik hakkının kabulü olacağını iddia etmiş ve bu nakliyat işinin bir usul ve nizama bağlanmasını talep etmiştir. Ferit Bey ayrıca bu konuda demiryolu üzerinde aynı şartlarda Türklerin haklarının bulunmadığını, gerekirse sınırın güney kesimleri kendilerinde kalmak şartıyla Fransızlara askeri nakliye hakkının verilmesinin teklif edilmesini istediği şu konuşmayı yapmıştır yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 345):

“Nakliyatı askeriye meselesine geliyorum. Şüphesiz tafsile lüzum yoktur. Bir devletin hukuk hakimiyetini ihlâl edecek hareketlerden birisidir. Fakat ihtiyaç halinde muhtelif menafî, temin etmek lâzım geldiği zamanda belki bu hususta fedakârlık yapılabilir. Fakat alelittlak bu kabul ettiğiniz eşkâl dahilinde zann ediyorum ki, Fransız ordusunun bu hat üzerinde serbesti münakalesini, bu hattın Fransız olmasından başka bir maksadı temin etmiyor. Bir devletin arazisinden asker geçirmek lâzım geldiği zaman, muhtelif şerâitle o asker o arazide bulunduğu müddetçe karşılaşılması muhtemel bir takım münazaat meydana gelmemesi için, bazı şerait koymak icabeder. Meselâ, geçmeden bir zaman evvel ihbar ve mahdud bir zaman zarfında gelip geçmek... Alelittlak bu hattın üzerinde nakliyatı askeriye hakkı verilecek olursa, o hattın üzerinde daimi ikamet olur. Çünkü her hangi bir Fransız takımı o istasyonda durabilir. Diğer istasyonda durabilir. Eğer mümkün olur da nakliyatı askeriye bir usul ve nizama rabtederek hukukumuzu bir derece daha teyit etmek lâzım gelirse şüphesiz fevkalâde hayırlı olur. Bu hususta diğer bir şey arzetmek istiyorum. Eğer Frenkler musiren bu araziden asker geçirmek istedikleri takdirde bendeniz hattı hududun şimendiferin cenubunda bir arazide asker geçirmesine mani görünüyor.

O araziye bize temin etsinler, ondan sonra biz yine kendilerine bu hakkı verelim. Yine tekrar ediyorum, bu arazi üzerinde bu şimendifer nakliyat müddetini tahdit etmek lâzımdır. Kaç sene için geçeceklerdir? Bu şekilde olursa ilelebet geçeceklerdir. Arzetmiş olduğum veçhile, kendisiyle bililitlâf zabıtası temin edilen hattın Fransızlara terkinden başka bir netice vermez.

Cenuptaki şehirlerde oturan şimendifer mıntaka-i nüfuza malik bütün bu şekil doğrudan doğruya bu havaliyi Fransızlara vermek demektir. Bundan başka bir mana çıkmaz. Binaenaleyh müddet katiyen tahdid edilmemek lâzım gelir.”

Ferit Bey hudut konusunda konuşmasına devam etmiş ve Fransa'nın sınırı bu şekilde çizerek sadece kendi haklarını korumadığını, bazı yabancılardan duyduğuna göre İngiltere'nin de bu sınır üzerinden haklarını güvence altına almaya çalıştığını iddia etmiştir. Hem Suriye hem de Irak sınırının sağlıklı biçimde çizilebilmesi için Fransızlarla sınırın daha güneyden çizilmesi gerektiğini dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 345-346);

“Dikkat buyurursunuz ki, maruzatımda kanaatımca müzakeresi kabil mesail üzerinde metalip dermeyan ediyorum ve mevadda münhasır olsun diyorum. Havalarda gezerek şunu bunu isteyelim demiyorum. Mümkün olup olmadığı hakkında kanaatimi şimdi arzedeceğim. Harita üzerinde tetkik ettiğimiz zaman göreceksiniz ki, hududumuz onların hattı hududu fasl edilse bile şarka doğru hudud üzerinde bir müddet gezilirse sonra şimale doğru kalbimize bir dirsek gibi yükseliyor. Ne için, neden? Bunun için iki sebep işittim. Birisi; Fransız murahhası diyormuş ki, biz mütteliklerimizin de menafîini düşünmek mecburiyetindeyiz. Binaenaleyh daha cenupta kabul edeceğimiz herhangi bir hattı hudut zımnen İngilizlerin de daha cenuptan bir hudüd tesbitini zaruri kılar. Binaenaleyh Cezire-i İbn-i Ömer suretiyle çıkmak mecburiyetindedir. Tahdid edilmiş bulunan mıntakaya çıkmış bulunuyomuş.

Bahis buyurdukları meseleler orada mevcut bulunan araziden istifade etmek arzusudur. Dicleye vâsi olmak ve Dicle vasıtasıyla o araziden istifade etmektir. Bir kente Dicle'ye vasi olmak için Cezire-i İbn-i Ömer'e çıkmağa hacet yoktur. Çünkü Cezirdi İbni Ömerden itibaren yedi bir Fransız veya Suriye hududu şarkiyesini mucib olacaktır. O hududu şarkıye Dicle nehrinin ceneyanını takip edecektir. Diclenin ayrıca bir hududu şarkıyesi olacaktır. Ayrıca Suriye ile bir hududu şarkıye bulunacaktır. Bu hududu şarkıyenin daha yukarısına, şimaline çıkılmak lâzım. Bir kaç kilometre bir sahaya inhisar etmesin.

Hududu cenuba doğru kırmanın usulü vardır. Sonra Beyefendiler, o civarın istihsalatına hizmet, imar ve ihya etmek için mutlaka bizim hakkımıza tecavüz etmek suretiyle bunu temdin tarikinle tevessül edeceklerine orada yeniden şimendifer inşa ederek ihya etsinler. Niçin bizim arazimizden faydalanma yolunu tercih ediyorlar. O divan ihya edecekler, akteedikleri itilâf mucibince. Malûmu âliniz petroler hakkında bir şirket mevcuttur. Niçin bizim zararımıza oraları imar etsinler? Bir az daha şimale doğru götürecek surette yapsınlar. Tekrar ediyorum, lâzım gelen müdafaat yapıldıktan sonra mesele halledilecek surette kalınsa, her

halde diğer şimendifer güzergâhı derecesinde belki mazarrat ifa edecek değildir. Fakat muhtelif cihetler tetkik edilip muhtelif cevaplar verildikten sonra itilâfnamede kabul edeceğimiz şekil bize gelmelidir.”

Ferit Bey sadece Türkiye'nin şartlarının değil; aynı zamanda Fransa'nın da şartlarının göz ardı edilmemesi gerektiğini, edindiği bilgilere göre Fransa Hükümeti ile Fransa Meclisinde sert tartışmalar yaşandığı ve Meclisin Fransa'nın Suriye ve Çukurova'daki varlığının yarattığı bütçeye ciddi itirazlarda bulunduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Mr. Braiand'a ait iki mektup okuyan Ferit Bey mektuplarda da görüleceği üzere Fransızların Suriye'de kalabilmek için Türklerle anlaşma yapmanın zorunlu olduğunu, bu sebeple Türk tarafının milli menfaatlere daha uygun bir anlaşma yapmasının mümkün olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 347-348);

“Efendiler, Fransa Avrupa Devleti muazzamasının ikinci derecede çok kuvvetli bir devleti tabii kendimize nisbet edecek olursak. Fakat maruz bulunduğu vaziyet itibariyle kendisine mutlaka mutelifler, müttefikler tedarikine mecburiyet tevhit eden bir vaziyet gösterecek. Halen Almanya mağlup olmamıştır. Bu günkü Almanya Hükümeti, bunların ultiatomunu imza etmiş hükümettir... O hükümetin istinatgahı sallanır bir şekildedir. Kendisini tahtic ederek devirmeğe uğraşıyorlar. Efendiler, (Ersiye Reger)'in katledildiğini biliyorsunuz. Doğrudan doğruya vatanperverler tarafından idam edilmiştir. Bugünkü mahdut şekille beraber gayet çok, 56 milyonluk bir milletin faaliyeti, büyük bir milletin muvacehesinde bulunuyoruz. Silezya'yı Almanya'nın elinden alarak kuvvetini, kudretini tenzil, tenkis etmek istiyorlar. Fakat bunlarla beraber biraz da İngiltere'ye istinat eden bir hasımdır. Zaten İngilizlerin daima muvazenesi sallataallahu elkelebü alelhinzir siyasetidir. Binaenaleyh bunun karşısında bulunan bu heyulaya karşı nüfusu 36 milyona inmiş, bugün tehlike karşısında tiril, tiril titriyor, elinden gelen vesaiti yapıyor. Fakat elinden gelen vesaitle çalışmakla beraber, Avrupanın içerisinde daima hoş geçinmek istiyor, menfaatler tedarikine çalışıyor. Çünkü başka çaresi yoktur. Hatta bunun içindir ki efendiler, şimdi Biryânın bir notası, havali şarkiyede ve bütün müstemlekâta faaliyeti askariyesini haddi asgariye tenzil etmek mecburiyetinde bulunuyor. Fransız halkının bari malisi bizim paramızla üç milyar liradır. Beher Fransız'a beşikden en son ihtiyarına kadar her Fransız'a 60 lira bir bari rüsum tahmil edilmiş buluyor. İşte Şarkta ve diğer yerlerde itilâf akdetmek, onlara istinat etmek bu suretle kendi menfaati müstakbellerini temin etmek istiyorlar. Zannetmeyiniz ki bizim kara gözlerimiz için burada bizimle akdi itilaf etmek istiyorlar. Fakat heyeti celilenizi tamamiyle tahzir mi edeyim, biz

büsbütün bu işten kaçalım mı? Hayır. Onların vaziyeti öyle olmakla beraber biz de vaziyetimizi düşünelim. Bu vaziyetten kaçınmayalım, fakat karşımızdaki düşmanın vaziyetini de daima gözümüzün önünde bulunduralım.

Sonra efendiler; şarktaki vaziyetleri gayetle vazih bir surette biliyorlar ki Türkiye hükümetiyle hali itilâf ve müsalimeter olmazsa onun için Suriye'de oturmanın ihtimali yoktur. Bizim yaptığımız fedakârlık feth ettiğimiz muvaffakiyetler az değildir. Onları durduracak derecede vâsidir. Bizim menafî tecavüz ederek miskinlik gösteremezler. Bu vaziyeti gösteremeyeceklerinin en büyük delili, Meclislerinde cereyan eden bütçe müzakeratıdır. Celsei hafiyelerini ve encümen celselerini bilmeyiz. Fakat bir celsei aleniyeleri vardır ki o celsei aleniyede hükümetin arzu ettiği milyonları vermek istemeyen Meclisin azasının itirazlarına karşı hükümetlerinin cevabı resmisini biliyoruz. Bu bize neyi gösterecektir? Bugün siyaseti idare eden adamların ihtiyacını ve kendi siyasetlerini idame için takip etmeleri lâzım gelen yolu gösteriyor. İşte o zaman bir fikir edineceğiz, karşımızda kim var ve ne istiyorlar? Ona mukabil ben ne veriyorum, ne vermeliyim; bunu düşünmek lâzımdır. Fransa Reisi Vükelası ve Hariciye nazırı bizim metalibatımızı, tamamen kabul edeceğimiz bir surette, bakmadan imza edeceğimiz bir surette bulunuyorlar. Eğer başınızı ağrıtmazsam okuyacağım. Kendilerinin istedikleri 280 milyonluk listenin fazla olduğuna dair muhtelif siviller tarafından vaki olan tenkidat mevcuttur. Bir kısmı değil, yalnız Kilikya dedikleri Adana ve havalisinin değil Suriye'nin kamilen tahliyesini talep etmektedir. Buna karşı hükümetin verdiği cevap, bilâ kaydû şart tahliyesini talep eylemektedir. Resmi yanı gazete ifadesi olmakla beraber, Meclisi Mebusandan yazılıp zabıttan doğrudan doğruya çıkarılmıştır. (Hangi tarihte sesleri) Biri 13 Temmuz, biri 14 Temmuzdur. Mösyö Biriyan diyor ki tabii Meclisin onu müteakip müzakerelerini bugün arzedemem ve bu mesele o gün müzakere edilmiştir. Şark meselesini bir sulha doğru... çalışmakla ittiham edilecek bana... Firenkçesine çok benzesin diye cümleleri çok değiştirmedim. İttiham edilecek adam varsa o da benim. Sevr ahitnamesinin tadili için büyük mesai sarfettim. Bunu anlamayan ve söylemeyen bir Türk kalmamıştır. Binaenaleyh Mösyö Bromun'un, kendisine itiraz eden Mösyö Bilmerin müzakeratı savsakladığımız hakkındaki ittihamı doğru değildir. Bugüne kadar mühim netayiş hasıl olmuş. Londra'da Ankara mümessilleriyle Fransa arasında bir itilafname imzalandı. Bu itilafname Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik olunmadı. Esbabını vaktile arz etmiştim. Bunu nazarı dikkate almanın imkânı yoktur. Bunu takip eden ikinci müzakere çıkmıştır. Mösyö Brom ne istiyor? Kilikya'da karşı karşıya Fransız ve Türk askerleri vardır. Çok kan akıttılar bunlar, aylarca hali muhasamada kaldılar. Londra Konferansının fevâidinden biri bu muharebeye nihayet vermek oldu. Her halde

bir nutuk irad etmekten daha büyük bir neticedir. Türkler bize çekiliniz diyorlar. Bu da pek tabii. Bir cevap veriyoruz. Bazı mesaili halletmeden çekilemeyiz, ellerinde esirlerimiz vardır, elîm bir vaziyettir. Bunların bize iadesi lâzımdır. Bunun için bugüne kadar bir şey yapılamamıştır. Eğer Mösyö Bromun takriri kabul edilecek olsa müzakereye mahal kalmayacaktır ve Türkiye ile sulh aktetmek istiyoruz. Bizim salâbet ve muhabbet şeraiti dahilinde aramızda hiç bir tefehhüm kalmamalıdır. Biz 'kabul ediyoruz' ki muhtelif bir komisyon arazi üzerinde hudutları tayin etsin. İsteriz ki Halep şehri suyollarını temin etsin. İsteriz ki İskenderun gibi bazı noktaların emniyeti kâmilei askeriyeleri temin edilsin. Bu çok iyi bir şeydir. Bu mesail 15 gün içinde halledilir. Müzakerat çok ilerledi. Fakat teklifiniz kabul edilecek olursa teehhür etmek ihtimali vardır. Bakınız ben buraya vatanperver bir Fransız gönderdim, Türkiye'de dostları vardır. Mösyö Franklen Buyyon. O da sizin gibi düşünüyor. Sizin gibi muhakeme ediyor... Böyle iken bana çektiği bir telgrafta, tahsisatı harbiyenin ademi kabulü bu müzakeratı felce uğratacağını bildiriyor. Maliye encümeni hükümetle müttefikân bütçeyi tenzil etti. Makasıdı sulhperverane ve temayülatı siyasiyesini izhar için encümen tenzilatı bir derece yaptı. Sulh akdi için kıtaatı geriye çekmek kâfi değildir. Şeraiti lâzımevi istihsal etmek icabeder. Bizim hiç bir şey halletmiyor, Suriyeyi de pek tehlikeye ilk eder. Kırk milyon bir tenzilat 1923 senesinde kabul eder.

Bir şey daha teklif ediyoruz. Demekki temayülatı sulhperveranemiz zahirdir. Fakat istiyoruz ki akdedeceğimiz sulh devamlı ve nizasız olsun. Bu bininci nutuktur.

(İkinci nutku okudu)

Muvazene encümeni tenkis etmek istedi. Şimdi bir küçük cümlesi vardır. Buna itiraz ediyor. O da siyaseti umumiyemize taallûk edeceği için heyeti celilenize arz etmek isterim. Suriye'ye istinad ederek Türkiye ile akdedilecek itilafnameden bahsediyor ve limanımızdan da zamanı harpde istifade etmek istiyor. Şarktaki mevki ve (şerefini bu suretle korumak ve) tarih infikâkini ima ediyor. Binaenaleyh efendiler, düşmanın vaziyeti karşımızdaki vaziyetidir ve bu vaziyet bizim için şayanı memnuniyet bir vaziyettir. Efendiler, dünyada hiç bir Devlet diğer müttefiklere istinat etmeden maalesef idamei mevcudiyet edemez. Briyanın konuşması ne kadar sarîh olursa olsun, tekrar arz ediyorum, bizim vaziyetimizi de nazarı dikkate almak lâzımdır. Binaenaleyh maksad nedir? Suriye'yi terketmek ve cenubunda bir takım arazi terketmek ve Türklerin İslâmiyetle olan nüfuzu dolayısıyla Fransa'nın esasen mütezelzil bulunan vaziyeti bir taraftan Abdullah, bir taraftan İngilizler zaten müşterek olan vaziyeti, bizim nüfuzumuzla İslamların üzerindeki nüfuzumuzla göstereceğimiz dostluklarla temin edeceğimizi düşünerek şu

suretle bu cihete temayül eden Fransızların şu hukukunu gözümüzün önünde bulundurmakla beraber, bizim de Cenuptaki vaziyeti ıslâh etmek, Hariciye Vekili Beyin söylediği gibi, Cenuptaki bir düşmanı aradan çıkarmak o düşmanı adeta müttefikimiz sırasına geçirmektedir. Müttekabil kongre konferanslarında onun müzaheretıyla istifade etmekliğimiz lâzım gelir. Fakat bendenizin asıl arzetmek istediğim budur, bir takım külfetler daha var ki bunlar fuzulidir. Bunları ihtiyar etmiyelim, biraz daha cesaretle müzakere edelim. Meselenin menafîi milliye dairesinde olması esasına müstenittir.”

Ferit Bey’in konuşmasından sonra oturuma ara verilmiş ve ikinci oturumun başlaması sonrasında ilk sözü Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey almıştır. İki fasıl üzerinde yapmış olduğu konuşmasının ilk kısmında Ferit Bey’in sözlerinin kendi içerisinde tutarsızlıklar barındırdığını ifade etmiştir. Ayrıca Osmanlı Mebusan Meclisi’nde kabul edilen Misak-ı Milli’nin kendileri için asgari ölçütler olduğunu; bugün hala Yemen’de İmam Yahya’nın Türkiye’ye bağlı bir idare için mücadele ettiğini, İngilizlere karşı pek çok yerde bağımsızlık mücadelelerinin verildiğini dolayısıyla yarın Cezayir ve Tunus’a kadar egemen olma ihtimalimizin olduğunu dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 349-350);

“Efendiler, böyle mühim bir mesele için ufak bir tarihçe şeklinde bir şey yapmak lâzımdır. Fakat arkadaşlarımın bir çoğu bunu yaptığı için ben sarfı nazar ediyorum. Yalnız arkadaşlarımın bir çoğunun tekrar etmiş olduğu bir cümleyi bendeniz de tekrar edeceğim. Hakikaten bu bir buçuk seneden beri süren mücadelemizin iyiliğe veya fenalığa doğru gitmesi için düğümün mühim noktasında bulunuyoruz. Ya bizi doğru yola sevkedecek veya fena yola sevkedecek. Binaenaleyh vaziyeti siyasiyemizi gerek askerî, gerek malî, hatta idarî ve dahilî mesaili, hissiyata kapılmaksızın, düşünerek sonra da vaziyeti cihanı düşünerek akıl ve mantıkla karar vermek mecburiyetindeyiz. Evet en ufak bir cüzü arazimizi gaip etmek, hatta en ufak bir menfaati iktisadiyemizi gaip etmek gayet elim bir meseledir. Bunun acısını duymamanın imkânı yoktur. Fakat bu feriyatın acısı, bize, asıl bedeninin, ruhun acısını kurtarmağı unutturmamak lâzımdır. Efendiler, bendenizden evvel söz söyleyen muhterem bir arkadaşımızın gayet fasih beyanatını dinlediğim zaman zannettim ki mümkün mertebe dört başı mamur bir vaziyetteyiz. Binaenaleyh karşımızda her kim olursa olsun kabul ettirecek bir vaziyetteyiz, zannettim. Fakat gördümki arkadaşımın gayet belîğ olan ve uzun süren mütalaatının neticesi, serdettiği mütalaa ile taban tabana zıt. Fransa Başvekili Mösyö Briyanın ağzıyla Meclisi Mebusan ve Ayanda söylemiş olduğu, gazete sahifesine geçmiş olan şu beyanat bizim maksadı Millimizi temine

kâfidir. Binaenaleyh başka müzakereye lüzum yoktur, kanaatim işrap eder şekilde beyanatta bulunurken ufak tefek bazı tadilâtla kabul edeceğimizi zannettim. Sonra zannedişordum ki, doğrudan doğruya bunu reddetmek lâzımdır; demek istiyor. Neticesiyle ortaya atmış olduğı birçok esbabı mucibe biri birini tutmuyor. Efendiler, Ferit bey biraderimizin söylemiş olduğı veçhile, Fransızlar bugün muztar mevkidedirler. İtalyanlar da öyle. Ben zan ediyorum ki, biz onlardan daha halli bir vaziyetteyiz. Bugün ortada bir Misakı Millî meselesi vardır. Bendeniz İstanbul Meclisi mebusanında vaziyetin ızdırarı karşısında kabul mecburiyetinde kaldığım bir vesikadır. Yoksa ben bu millî vesikayı kabul taraftarı değılim. Bu benim kabul edeceğim asgarî metaliptir. Fakat ne yapalımki, vaziyeti umumiyei cihan arzusun hilâfına o vesikayı kabule mecbur etti.

Efendiler, Bugün Yemen'de İmam Yahya elan bize olan tabiiyetini muhafaza ediyor. Bizim sancağıımız muhafaza ve bizim ordumuz ve yine bizim memurimiz orada icrayı hükmediyor. Şimdi bu vesikanın kabulü; siz bizi kabul ediyorsunuz, fakat biz sizi istemiyoruz demektir. Maatteessüf bunu bize o günkü ızdırar kabul ettirdi. Mütarekeden sonra vaziyeti düşününüz. Bilhassa dahil itibariyle, o ızdırar karşısında insanın şaşırmasının imkânı yoktur. Biz onu büyük bir menfaat telâkkî ettik, fakat ben kabul ederken ızdırârî bir vaziyette idim. Çünkü görüyorum ki; cihanın bugün yürümekte olduğı gaye, bizi bu söylediğim yerlerle ve hatta Cezair ve Tunus ile birleştirecektir. Bugün efendiler biliyorsunuz ki, Avrupa müessesatı içtimaiyesi tefessüh etmiştir. Yeni bir inkılâp geçiriyor. Avrupalılar demokrasi denilen hükümet için, iştirakiyon düsturuna tebaiyyet mecburiyetini hissediyorlar. İngiltere'de, Fransa'da olsun Rusya'da her tarafta bu cereyan gittikçe kuvvetleniyor. Hele Rusyada fiili bir şekil almıştır. İştirakiyon meslekini anlatmağa lüzum yoktur. Uhuvveti beşeriyeyi istilzam ediyor. Halbuki o da bizim dinimizin emrettiğı bir şekildir. Binaenaleyh Avrupa Komünizm meslekini kabul ettiğı takdirde gayet tabii bir şekil olarak bu müslümanlar bizimle birleşecek ve bir İslâm cemiyeti teşekkül edecektir. Efendiler, maatteessüf Hariciye Vefkili Beyefendinin söylediğı veçhile hadisatı âlemin gûna gün takibine imkân yoktur. Tesadüf olarak şurada gördüğüm bir gazeteden anlıyorum ki, bizim sulhumuz üzenine galeyana gelen halk son zamanlarda faaliyete girişmişler Malabar sahilinde, Madras civarında bugün bilfiil İslâmlar silâh bedest İngilizlerle uğraşıyorlar. Efendiler, biliyor musunuz ki, biz Misakı Milliye kabul ettiğimiz zaman Hintlilerin kongresinde kabul ettikleri misakı milli onların düsturu her millet kendi mükadderatına sahiptir düsturuna tabaiyetle «her millet kendi devletini teşkil etmelidir» diyorlar... Oralar bizim hududu millimiz dahilinde istemiyorlar. Diyorlarki Mekke ve Medine gibi bizim mahalli mukaddisemiz ecnebi kontrolüne tabi bir hükümet tarafından idare edilemez

ve bugün kan döküyorlar. Efendiler, bu kadar uzun söz söyleyip başınızı ağrıtmayayım. Efendiler, dünya büyük bir inkılâp içinde bulunuyor. Bu inkılâp bitmemiştir. Ne olacağı meşkûttur. Fakat bir dereceye kadar kabili takdirdir. Bizim için vaziyetin icabına göre vaziyetimizin islâhını Cenabı Hak, verecektir.”

Ali Şükrü Bey konuşmasının devamında geldiğimiz sonuç itibariyle ya anlaşmayı kabul etmek ya da reddetmekten başka bir ihtimalimizin kalmadığını, anlaşmayı reddetmenin çatışmayı yeniden kazandırmaktan başka bir fayda sağlamayacağını ve anlaşma yapılması halinde Adana'nın bize katılacağını dile getirmiştir. Fransa'nın Türklerle anlaşmayı Onları sevdikleri için değil; İngiltere karşısında yaşadığı zorluklar sebebiyle istediğinin farkında olduklarını, fakat Türklerin mali, askeri ve siyasi durumlarının bir ön anlaşma niteliğinde olan bu anlaşmayı kabul etmesini zorunlu hale getirdiğini ve kendisinin anlaşmanın kabulüne taraftar olduğunu belirttiği şu sözleri sarf etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 350-351);

“Gelelim asıl meseleye: Bugün biz iki şık karşısında bulunuyoruz Birisi ya bu mütarekeyi kabul veyahut bu mütarekeyi ret. Çünkü bu sulh ve sulh muahedesi değildir. Bilâhare Fransızlar da dâhil olduğu halde karşı karşıya gelip çekeceğiz. Bu mütarekeyi ya ret veya kabul mecburiyetindeyiz. Arkadaşlarımız; meselâ Ferit Bey kendi fikrinde söylüyor, reddedemiyorda ufak tefek tadilât söylüyor. Gaip ettiğimiz araziyi serveti menabii düşününüz. Sonra hattın cenubunda, 10 kilometre veyahut 20 kilometre araziyi düşününüz. Şimdi efendiler bizim Suriye için hududumuz Fırat nehridir. Ferit Bey bunu alabilirse gelsin. Ferit Bey'e hitap ediyorum. Çünkü Meclisin ruhuna tesir yaptı. Buyursun, söylesin bunu kendisi taahhüt ediyor mu hükümette razı olur, hepimiz de razı oluruz. Çıksın fakat bunu taahhüt edemiyecek. Bunun imkânı yoktur. Fakat yarın, zamanı geldiği zaman değil Fırat, Irak ve Suriye ile birleşeceğiz. Efendiler, biz şimdi gayet pratik düşünelim. Bugün bunu reddettik. Veyahut ufak tadilât yaptık. Kabul edilmedi. Ne koparır isek bizim kârımızdır. Bunu temenni ediyorum ki, hasıl olsun. Şimdi tadilâtımız kabul edilmedi, biz de ret mecburiyetinde kaldık. Binaenaleyh vaziyet ne oluyor? Hali harpte değilse de hali muhasamada kalıyoruz. Ben diyorum ki, fikri aleni ile düşünelim, hiç olmazsa bu mütareke bize Adana'yı bırakıyor. Bugün orta yerde Ferit Beyin ehemmiyet verdiği bir gümrük meselesi vardır. Bizim için güzel bir vesiledir. Yarın bizim için daha müsait bir zamanımızda gümrük meselesini ortaya atarız. Bugün ihdas etmek istemiş olduğumuz hal karşısında bulunuyoruz. Bu şekilde Kilikya, Urfa birçok yerler bizim elimizde bulunmuş olur. Öyle bir şekilde hali muhasamada bulunmak mı bizim hakkımızda hayırlıdır, yoksa hali tabiide mi?

(Urfa bizde sesleri) Kilikya bizde mi efendiler? Müsaade buyurun kanaatimi hülâsa ediyorum. Bugünkü vaziyetimizi bilhassa vaziyeti maliyenizi düşünmek, mecburiyetindeyiz. Avrupalılar ne kadar ıztırar mevkiinde bulunurlarsa bulunsunlar, onlar ıztırarlarının tehvini çaresini pek kolay bulabilirler. Fakat bugün biz siyaset mevkiindeyiz. Yalnız bizim muvazene edeceğimiz nokta, bizim Fransızlarla harbe geçmek, bizim için hayırlı mıdır, değil midir? İtalyanlarla İngilizler bir itilâf akdetmişlerdir. Fransızlar bilirsiniz ki, Efendiler, hissiyat üzerine hareket eden bir millettir. Fakat aralarındaki, 40-50 sene süren bir hissiyat ikasıyla uyuşup, elyevm anlaşıyorlar ve bugün Fransa'yı bizden fazla avucunun içinde sıkı, ezen İngiltere'ye karşı Almanya ile anlaşıyorlar. Fransızlar, İngilizler vasıtasıyla Almanya'yı tazyik ediyorlar. Binaenaleyh bunların hissiyatlarını rencide etmek suretiyle bugün İtalyanlar belki bunun kabul eden esası soruyorum. Fransızlarda muhtar kalır, zannedilmesin ki tadilât yapılmasın demiyorum. Ben neticeyi arz ediyorum. Zannedilmesin ki, tadilât muvafık değildir, demiyorum. Rica ederim. Esası söylüyorum Ferit Bey. Fransa Başvekili bizim mukaveleden daha iyisini vermiştir. Binaenaleyh bu mümkündür, dedi. Ben mümkün görmüyorum. Avrupalıların söylediklerini daima inkâr ettiklerini tarihen biliyorum. Şimdi bu itibarla bizim düşüneceğimiz bugünkü vaziyet karşısında azami menfaat teminidir. Bu azami menfaat eğer bir çok rüfekayı kiramın ortaya attığı tadilâtın ipini koparmak tarzıyla işin kurtarılmasını tazmin ediyorsa bunun reddiyle hali muhasamaya geçmek mümkün olmadığından hiç olmazsa Adana'yı kurtaralım diyorum. Bunu reddetmiyorum. Sonra ben daima istikbali gözetmek, istiyorum. Bugün efendiler eğer mecburi bir şekilde İngiliz, İtalyan, Fransız itilâfına müncer olursa zannederim ki, bizim hakkımızda pek hayırlı olmaz. Onun için çok rica ederim, arkadaşların ortaya atmış olduğu tadilât fikirlerini ipi koparmaksızın yapmak mümkünse yapsınlar ve illâ bendenizce kati mahiyette olmayan bir mütareke halinde olmayan bu itilâfnamenin bir çok mevaddına istinaden muhasamaya geçebilir. Şu itilâfnamenin kabulü taraftarıyım. İsterseniz beni de hamiyetsizlikle itham ediniz. Bugün, memleketin menafii namına, kabulünü muvafık buluyorum. Bundan başka çaremiz yoktur. Ben, bu vaziyeti ıztırariye vârittir, diyorum ve yalnız arzu etmiyorum ki, gerek idari ve gerek malî vaziyetleri sayıp dökeyim.

Lütfü Bey diyor ki, bu ileride sulhu müstakbel için bir esas teşkil etmez mi? İleride sulhu müstakbel için bir esas teşkil eder. Demek ki, ileride bir sulh müzakeresinin lüzumuna kendileri de kanidir. Orada efendiler, Fransayı tamamıyla serbest addetmeyiniz. Bugün Fransızlar hakikaten bizi sevdiklerinden değil, aslan payının İngiltere'nin eline geçmekte olduğunu gördüklerinden naşı bize el uzatıyorlar. Bu bizim itilâfnameden pek çok kuvvetli bir takım

bağlar ile İtalyaya bağlı bulunuyorlar. Bugün Fransızlar belki de Fırat nehrinin hudud olmasını kabul ederler. Fakat rica ederim siz kendinizi bir Fransız ricali siyasîsi sıfatına koyunuz. Menfaatların karşısında o muahedat dururken nasıl olurda bugün sarîh olarak bunu söyleyebilirsiniz? Çalışalım memleketi kurtaralım, yarına göre çalışalım ve yarın için memleketin daha en büyük lüzumu olan ciheti kurtaralım.”

Ali Şükrü Bey’den sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa Fransızlarla anlaşma süreci hakkında oldukça uzun bir beyanat vermiştir. Mustafa Kemal Paşa gelinen sürecin üç aşamalı olarak yaşandığını, ilk aşamada Bekir Sami Bey anlaşmasının yer aldığını ve bu anlaşmanın Misak-ı Milli’ye taban tabana zıt bir anlaşma olduğu ve Sevr’in bir başka versiyonu olduğu için kendisi de dahil olmak üzere BMM tarafından şiddetle bu anlaşmayı reddettiğini ifade etmiştir. İkinci anlaşma metninin ise Fransızlar tarafından tam Yunan saldırısı başladığı günlerde yapıldığını, bu anlaşma teklifine biraz da diplomatik bir cevap verildiğini ve Fransızlara anlaşmayı kabul ettik türünde bir cevap verdiklerinden bahsetmiştir. Fakat Sakarya Meydan Muharebesi bittikten sonra Ankara’ya gelen Franklen Bouillon ile yapılan müzakerelerde Bouillon’un farklı, Türk tarafının farklı isteklerde bulunması üzerine Bouillon’un kendisine müracaat ettiğini aktarmıştır. Bouillon’a anlaşmayı kabul ettiklerini söylemediklerini, Fransızlarla bir anlaşma yapmaya hazır olduklarını söylediklerini ve Fransızların kendilerini yanlış anladığını söyleyerek Bouillon’u yeniden müzakere masasına döndüren Mustafa Kemal Paşa Fransızların sınır meselesinden taviz vermediğini bu nedenle sınır meselesinin müzakerelerinin sonuna bırakıldığını anlatmıştır. Sınır konusuna gelindiğinde ise Fransızların Suriye’de bir idare tesis edebilmek için demiryolu hattına hakim olmak zorunda olduklarını, Türklerin istediği gibi demiryolu hattının 20 km güneyinden bir sınır çizmelerinin mümkün olmadığını ısrarla belirtmeleri üzerine bu hattı kendilerinin de kabul ederek müzakerelere devam ettiklerini aktarmıştır. Cezire-i İbn-i Ömer’in kimde kalacağı konusuna da değinen Mustafa Kemal Paşa, Fransızların sınırın demiryolu hattından sonraki kısmında güneyden çizilerek İngiliz işgali altındaki Musul’a müdahale etmek istemediğini, bunun İngilizlere savaş ilan etmek anlamına geleceğini dolayısıyla Cezire-i İbn-i Ömer’i de Fransızların istediğini dile getirmiştir. Bütün bu gelişmeler neticesinde önce Yusuf Kemal Bey’in ardından Fethi Bey’in Bouillon ile ciddi tartışmalara girdiğini, Bouillon’un da kendisine müracaat ederek artık müzakere imkânının kalmadığını, kendisinin Fransa’ya dönmek istediğini söylemiştir. Fransızlarla müzakerelerin tıklandığını ve bu durum karşısında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine Meclisle istişare ederek karar vereceklerini söylediği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 351-353);

“Arkadaşlar, mevzuu müzakere olan Türkiye - Fransa itilâfnamesi hakkında Heyeti Âliyenize hukuk tarzında beyanatta bulunmak istemiyorum ve çok rica ederim, bütün rüfekayı kiram müteredit oldukları noktaları tekrar sorsunlar, böyle müçtemian müzakere edelim. Görüyorum ki aynı şeyler tekerrür ediyor. Fakat mesele bir neticeye iktiran edemiyor. Mukaddemei kelâm olarak şunu arzedeyimki bu itilâfname muhteviyatı, şeraiti kendisini rettettirmek için söz söylemeğe, fevkalâde parlak nutuklar verecek zemin olur ki merdud telâkki edilebilir. Fakat hakikati hal böyle midir? Kanaati fikriyemle arzedirim ki, hakikati hal böyle değildir. Bütün arkadaşlarımla beraber ve belki onların başında onun kabulüne dair bir tek kelime tefevvüh etmekten içtinap ederim. Nitekim Bekir Sami Bey’in imza edip buraya getirdiği itilâfnameye muttali olduğum dakikada heyecana tutuldum. Bu kabil değildi. Kabul olunamaz dedim. Bu isyan ruhiyi bana yaptıran şu idi: O itilâfname muhteviyatı bizim Misaki Milli muhteviyatıyla taban taban zıttı. Bizim kan dökerek müdafii olduğumuz davayı asliyemizi bütün bütün ihlâl eden şeraiti ihtiva ediyordu. O itilâfname bizim reddettiğimiz Sevr ahidnamesini kabul ediyordu, itilâfî müselles şeraitini dahi alenen kabul ediyordu. Ondan dolayı o itilâfnameyi hep beraber reddetmiştik. Benim gördüğüme göre bugün henüz müsvedde halinde bulunan bu itilâfname davayı millimizle asla ve kata ihtilâf halinde değildir ve tamamen Misaki Millimize mutabıktır. Bunun heyeti umumiyesi itibariyle kabulünde bir mahzur görmüyorum, kendi şahsım itibarıyla. Şimdiye kadar bu mesele hakkında beyanı mütalaa eden rüfekayı dinledim. Onların da hiç birisi heyeti umumiyesiyle itilâfin reddini teklif etmedi. Yalnız zannolundu ki, karşı tarafa fuzulî bir takım menfaatlar verilmiştir ve zannolunmaktadırki o fuzulî menfaatleri iptal etmek imkânı belki mevcuttur. Fakat bu imkânın ne dereceye kadar mevcut olduğunu anlayabilmek için bu mesele hakkında muhtelif tarzlarda cereyan etmiş olan müzakeratı bendeniz de bir kaç kelime ile tekrar arzedeyim. Franklen Büyyon buraya ilk geldiği zamanda müzakereyi idare eden rüfeka meyanında bulunuyordum. Bu müzakerenin ne suretle cereyan ettiğini, taati edilen sözlerin nelerden ibaret olduğunu ve müzakerenin mahiyetini Heyeti Âliyeniz iyi bilirler. Çünkü zabıtnameleri ve sureti mahremanede zabtolunmuş olan müzekerat zabıtnamelerini burada aynen okumuştum ve tahattur buyurulur ki bugün ve üç gündenberi devam eden müzakerelere mühim noktaların kâffesi o müzakerede daha pek amik ve şedit tenkidata maruz kalmış ve binnetice Franklen Büyyonla bir itilâfname tanzimi kararlaştırılmıştı ve o itilâfname Heyeti Celileniz tarafından dahi kabul edilmişti. Şimdi o itilâfname ile bugün mevzuu müzakere ve münakaşa olmakta olan suret arasındaki farklar esaslı olarak iki üç noktaya münhasırdır. Birincisi; o kabul buyurulan itilâfnamede Çobanbeyli midir, nedir? O istasyona kadar, Bekir Sami Beyin itilâfnamesinde ancak ondan sonra şarka

giden şimendiferin cenuptan 20 kilometreyi dahi kazanmak istiyorduk. Bunda 20 kilometre mahfuzdur. Bundan fazla olarak gümrük meselesi mevzuubahistir. Bir de Halebe ait su meselesi mevzuubahistir. Bundan başka bizim, yani Heyeti Celilenizin kabul etmiş olduğunuz o itilâfnamede İskenderun havalisi kamilen terk olunmuştu ve onu terketmeği Heyeti Celileniz o defa kabul etmişti ve bu defa kamilen terk olunmağa mukabil bir suret dercolumuştur. Bu dercolumun suret Bekir Sami Bey tarafından kabul olunan surettir, zannederim efendim. Franklen Büyyon ile görüşülürken Heyeti Âliyeniz kabul etmişti.

Şimdi arkadaşlar, bu yapılan şey nedir? Tekrar izah etmek isterim. Pardon efendim, silsilei kelâmımı şaşırttınız sureti müzakereyi söylemek istiyorum. İlk müzakere Heyeti Aliyenize âtiyen sureti resmîyede kabul ettireceği vaadiyle iade edilmişti. Bugünkü müsvedde arasındaki fark arzettiğim mevad arasındaki farktır. Franklen Büyyon buradan giderken bize demişti, bu itilâfneme muhteviyatını Fransa Hükümetinin kabul edeceğini zannetmiyorum. Mamafih ben şahsen kabul ediyorum ve kabul ettirmeğe çalışacağım. Gitti dolaştı, oradan yani Kütüklü'den Fransa Hükümetiyle badelmuhabere sorduğu suâllere cevab aldıktan sonra bir takım şeyler temin etmiş bulunuyor. Hariciye vekâleti bize ki; o zaman tenkit etmişti. Yani Fransa Hükümetinin kabul edemeyeceğini bildiriyor idi. Bu bize vasıl olduğu zaman Yunan ordusu Ankara istikâmetinde yürümekte idi ve cevap istiyordu. Hariciye Vekili Beyin pek güzel izah ettiği veçhile biz bittabi alehlîlak hayır veya evet gibi bir cevap vermedik. Çünkü muzirdi ve zaten gayrı kabil idi. Sureti umumiyede Hariciye vekâletince denmişti ki, prensip, esas itibariyle mutabıkız, fakat teklifatınız muhtacı tavzih ve tenvirdir. Biz ona esas itibariyle mutabıkız demekle, hakikaten Fransa-Türkiye arasında sulhun aktolunması esasında müttefikiz ve fakat suret ve şaraitini kararlaştırmak lâzım gelir ve yeni teklifatımızı kabul etmek veya reddetmek için bizi tenvir etmeniz lâzımdır, demek istemiştik. Onlar esasta müttehidiz kelimesinde, tekliflerinizi esas olarak kabul ettik, mahiyetinde anlamışlar ve binnetice Sakarya Meydan Muhaberesini müteakip Franklen Büyyon buraya geldi Hariciye Vekâletiyle görüştüktan sonra bana da resmen ziyaret yaptı. Bu ziyaretinde ilk söz olarak kendisine söylediğim söz, benim meşguliyetim çoktur, bilhassa ordu ile iştigal ediyorum, bu defa doğrudan doğruya sizinle icra olunacak müzakeratta bulunamayacağım, fakat Hariciye Vekâleti ve daha tayin edeceği arkadaşlar sizinle görüşecekler ve derhal müzakerata başlayacaklar, dedim. O dedi ki, siz hiç mi dahil olmayacaksınız. Dedim ki, icabederse ben de sizinle görüşebilirim. Yusuf Kemal Beyefendi ile Fethi Beyefendi müzakereye memur edildi. İki, üç gün müzakere zarfında bana vasıl olan haber Franklen Büyyon ile heyeti murahhasamız arasında çetin ve şedit bir takım mükâlematta bulunulmuş ve adeta mükâleme inkıtaa uğramıştır ve zannediyorum ki, hakikaten

de böyle olmak üzere idi. Bunun sebebi de hudut meselesidir. Ben bililtizam kendisine iadei ziyaret etmemiştim. Bekliyordum ki, Heyeti murahhasamız kendisiyle görüşerek Heyeti Âliyenizin kabul edeceği şekil tebellür etsinki, mülakatımda ihtimal ki bunlardan bahseder ve ben de onları hallederim diye. Müzakerenin böyle bir inkıtaa uğradığı ve cepheye gideceğim bir sırada kendisine iadei ziyaret ettim. Beni görür görmez ona dediki, sözlerim sizin arkadaşlarınızı rencide etmiştir ve artık benim için müzakereye devam imkânı kalmamıştır. Artık avdet etmek mecburiyetindeyim. Sebebini sordum, sebebi dedi, bizim teklif ettiğimiz hududu kabul etmiyorlar, izah etti. İzah ettiği hudut Bekir Sami Beyin hududu. Halbuki dedi. Bana verilen telgrafta esas itibariyle müttefikiz. Benim de kendisine o telgrafnamede zikredilmiş olan sözü ben sizinle ilk mülakatımızda söylemiştim. Şimdi de tekrar ediyorum... Söylemiş olmakla Bekir Sami Bey hududunu kabul ettik, demiş olmadık ve zannetmiyorum. Ve siz böyle bir kelime üzerine istinat ederek bizi bir çok şeyleri kabul ettirmeğe teşebbüs ettirmenizi de muvafık görmüyorum. Bekir Sami Beyin bütün itilâf şeraitini bizim Meclisimiz büyük bir nefretle reddetmişti. Bu suretle reddolunmuş bir teklifi ne ben ve ne de Heyeti Murahhasa Meclisin karşısına çıkıpta bunu tekrar kabul edeceksiniz diyemez. Binaenaleyh ben de bundan başka söyleyecek söze malik değilim. Onun üzerine ben müzakereye devam edemem. O halde müsaade buyurun gideyim, dedi. Fakat bundan sonra ilâve ettim. Dedim ki, siz bu metalibinizde haksızsınız. Fransa Hükümeti böyle bir hududu bize kabul ettirmekle aramızda teessüsünü çok temenni ettiğim sulh ve müsalemetin ve dostluğun teessüs etmemesini talep etmiş oluyor. Eğer iddianız doğru ise, Fransa Hükümeti Türkiye ile dost olmak istiyorsa böyle bir hudut olamaz. Siz de bu nikatı Hükümetine vazih bir surette bildirir iseniz, alacağınız cevabın müsbet olacağına kanaatim vardır dedim. Daha bazı teferruat üzerinde görüştükten sonra; pek âlâ; ben bu mütalaatımı sizin lehimize olmak üzere mufassalan Paris Hükümetine yazacağım, dedi. Hakikaten ondan sonra gerek hudud meselesi ve gerek burada Heyeti murahhasanızın uzun nutuklarla mütemadiyen tenkit ettiği noktaları havi bir kaç sahifeli rapor yazdı ve bunun cevabı vürut edinceye kadar artık bizim heyeti murahhasamızla kendi arasında ciddi bir müzakere cereyan edemedi, itilâfnamenin inikadı bu maddeye, hudut meselesine talik edildi. Zannederim 10-15 gün burada intizar edildi. Yazmış olduğu mütalaata bir cevap aldı. Alınan bu cevabın menfi olduğu anlaşıldı. Fransa hükümeti Başvekili Mösyö Briyan Meclisi Ayan ve Meclisi Mebusanından demin okunan nutukları veren Biriyaandan cevap geldi ve menfi idi. Doğrusunu söyleyeyim ben buna inanmadım. Olabilir, müsait telgrafname almış olabilir. Fakat bizden fazla bir şey koparabilmek için hükümetim reddetti der. Onun için Fethi Beye rica ettim. Mümkün ise telgrafnameyi aynen okuyunuz ve Fethi Bey bunun imkânını istihsâl etti. Gelen

cevabi telgrafnameyi aynen okudu. Fransa Türkiye ile sureti katiyede sulh yapmak istiyor ve bunda çok büyük menafii vardır. Fakat Fransa hükümeti hudut meselesinde ilk ifade ile tayin ve tespit edilmiş olan hudut üzerinde katiyen musirdir. Eğer Türkiye Hükümeti bilmukabele ısrar gösterirse maatteessüf mükâlemeyi kat ile Paris'e avdetten başka yapacak bir şeyiniz yoktur. Franklen Büyyon tekrar hudut meselesini bizim karşımıza sürdü ve dedi ki, bunun üzerine hudut meselesi en son görüşülecek bir mesele olsun. Diğer mesaili görüşelim ve eğer nıkatı saire, nıkatı nazarı millinize muzir değilse o zaman hudut meselesi üzerinde yalnız heyeti murahasamız, yalnız Heyeti Vekilemiz değil bütün heyeti umumiyemiz... Çünkü taayyün ve tahakkuk ediyor ki Fransa Hükümeti bu hududu noktası noktasına kabul ettiremediği takdirde bizimle itilâf etmekte hiç bir faide görmüyor. Fransa'nın bütün menafii Suriye üzerinde, Suriye ile Irak arasında kâffe menafii siyasiye ve iktisadiyesini temerküz ettirmiş olduğu içindir ki hududu böyle çizmek ve bilakaydiye şart şimendifer hakkından istifade etmek ve bunu temin etmediği takdirde beyhude yere Kilikya'yı tahliye bir faide görmüyor demek oluyordu. İşte bunun üzerine heyeti murahasamız kendisine teklif etti ve hudut meselesini sonraya bırakalım dedi. Diğer şeraiti görüştüktan sonra nihayet mesele hudut üzerine geldi. Hududda dahi bütün rüfekamızın pek mantıki olarak serdetmiş oldukları itirazatı serdederek bunun olamayacağım beyan ettiler. Tabii reddettik. Hiç olmazsa bunun üzerinde bazı tadilat yapalım, Çünkü Meclis bunu katiyen kabul etmez dendi. Meselâ burada zikrolunan 20 kilometreden vaz geçelim, şimendifer hattı plâtformunun cenup kenarı hudut olsun. Fakat Dicleye mülaki olsun, güzergâhı takiben şarka kadar şimendiferi takiben böyle sipsivri şimale gidip te Cezirei İbni Ömere mülâki olmasında bir mantık göremiyoruz. Bu Musul üzerindeki müddeiyatımızı şimdiden terkettiğimize delâlet edebilir. Sonra diğer kısım üzerinde, madem ki buradan asker geçireceksiniz, biz de şuradan asker geçirelim denildi. Bütün mütalaatı nazarı itibare alarak kendisine heyeti murahasamız tarafından teklifat ve tenkidatta bulunuldu. Bu adam bunu kabul etti etmedi. Meselâ Cezirei İbni Ömere giden hattı aşağı almak için vuku bulan teklife verdiği cevapta diyor ki: Fransa hükümeti bu şimendifer hattı ile şimale temdit olunan mıntakayı tabii işletecektir ve bunun için iki tarik vardır. Bunun birisi şimendifer diğeri de nehirdir. Binaenaleyh biz nehire mülaki olmak istiyoruz ve olmak mecburiyetindeyiz. Sizin dediğiniz gibi dahi nehire mülaki olmak mümkündür. Ancak benim müttehidim İngiltere Hükümeti şu hattan itibaren Musul vilâyetinin garp hududunu tasavvur etmişlerdir. Bu takdirde o hududu katederek İngiliz mıntıkası olarak telakki ettiğiniz bir mıntikadan geçmek ve oradan Dicle'ye mülaki olmak lâzım gelecek ve bu İngiltere'ye ilanı harp demektir. Ben bunu yapamam. Onun için İngiliz mıntakasının şimalinden behemehal Dicle'ye mülâki olmak

istiyorum. Fakat siz Musul vilâyeti üzerinden... Tahakkuk ettirdiğiniz takdirde ben reisinize şifahi teminat veririm, ki hudutda ona göre tashihat yaparım. Ben cevaben; hiç olmazsa bir mektup versin dedim. Mektup veremem, Çünkü İngiltere aleyhinde sizinle ittifak akdetmiş olurum. Sahibi salâhiyet bir murahhas gibi vereceğim bu teminatı şifahiyeyi bir gün siz dermeyan, derhatır edersiniz demiş.

Efendim netice olarak müzakerede bilhassa Yusuf Kemal Beyefendi bir kaç defa kavga etmiştir. Bilhassa son bir kaç günkü müzakerede hazır dahi bulunamamıştır. Yusuf Kemal Bey girmemiştir, giremem demiştir, artık konuşmam demiştir. Bazı tadilatı Fethi Bey vasıtasile yaptırmağa muvaffak oldum. Fakat o da bugünkü hale geldi, o da durdu. En son noktası şudur; ben anlıyorumki hudut meselesinde başka türlü hareket etmeme imkân yoktur ve bazı noktalar vardır, onlarda dahi başka türlü hareket etmekliğimin imkânı yoktur. Binaenaleyh artık müzakeremizin devamına imkân kalmamıştır. Ben sizin hayırhahınız bir adamım, fenalık etmem. Müsaade ediniz ben Fransaya gideyim, siz de murahhas gönderiniz, mükâlemeyi kat tarzında ayrılmayalım, orada tekrar müzakereye devam edelim. Fakat burada bu işi bundan başka türlü bitirmek mümkün değildir. Orada devam edersiniz, daha iyi veyahut daha kötü bir netice alırsınız ona da karışmam dedi. İşte bundan sonra Heyeti Vekile ağır bir noktayı kabul veya ret karşısında kalmıştır. Bu husustaki mesuliyeti ifade etmeden evvel Heyeti Âliyeniz ile istişare etmek ve hakikî en son noktayı nazarınızın cemi kararını verdik. Bu noktayı nazardan Heyetii Celilenizin fikrini aldıktan sonra tabii müzakeresine devam edecek ve Franklen Büyyona diyecekki, kabul eder misiniz etmez misiniz? Etmem.. O halde olmaz diyecektir. Binaenaleyh müzakere inkıtaa uğrıyacaktır. Veyahut kabul edeceğiz ve itilâf nameyi imza edeceğiz. İtilâfname imza edilecektir. Şimdi vaziyetimiz bundan ibarettir.”

Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında Fransızlarla yapılanın aslında ne bir ateşkes ne de tam anlamıyla bir barış anlaşması olduğunu; Fransızların müttefiklerinden ayrı bir barış anlaşması yapmak istemediğini bununla birlikte Türklerle silahlı çatışmaya da devam etmek istemediklerini, yürütülen müzakerelerin asıl amacının bir ön anlaşma imzalamak olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 354);

“Müsaade buyurursanız bendeniz ufak bir tahlil yapmak istiyorum. Biliyorsunuzki Franklen Büyyonla ilk mülakatımızda ben kendisiyle ne yapmak istediğimizi sordum. Fransa bir sulh yapmak mı istiyor? Hayır dedi. Maatteessüf Fransa Hükümeti bugün sizinle bir sullh yapamaz; Fransa Hükümeti müttefiklerinden ayrılıp sizinle başlı başına bir sulh yapamaz dedi, bir mütareke mi yapmak istiyor? Mütareke mi yaptı? Hayır Fransa Hükümeti sizinle bir daha

muhasamaya girmemek üzere bir şey yapmak istiyor. O halde bu ne sulh, ne mütarekedir, muayyen bazı şerait üzerinde anlaşmaktır. Bu bir sulhun zemini olabilir. Binaenaleyh bugün müsvedde halinde mevzuu müzakere olan bu şeyler bir anlaşmağa ait şeraittir ve bu husus bu itilâfnamenin metninde, mukaddemesinde, mektubun başında gayet sarîh bir surette ifade olunmuştur. Lütfen efendim, mektubun mukaddemesini okursanız pek sarîh bir surette anlarsınız ki, Türkiye ile Fransa Hükümeti arasında katî ve devamlı bir sulh yapılmıyor; katî ve devamlı bir sulha mebdî hareket olmak üzere bu itilâfname yapılıyor. Bu itilâfname neye mukabil yapılıyor? Fransa, Türkiyenin istiklâl ve hâkimiyetine müteallik kâffeî mesailde bir itilâfî samimaneye cehdetmesi dolayısıyla yapılıyor. Yani katî ve devamlı bir sulh yapılıyor. Fakat katî ve devamlı bir sulh istiklâl ve hâkimiyetimize müteallik mesainin Fransız Hükümeti tarafından kabul ve müdafaa edilmesine menû oluyor. Biz yazıyoruz, ona teklif ediyoruz. Bu bir şarttır. Bundan sonra kıymeti olabilir. Sureti umumiyede bu itilâfnameyi yapmaktan kazanıyoruz. Fransa Hükümeti bize diyorki, sizin hâkimiyetinizi ve istiklâlinizi, sizin arzunuz dairesinde sarfî mesaiyi kabul ediyoruz.

Fransa Hükümeti bize çalışacağını vadediyor. İşte mahiyeti bundan ibarettir. Bazı rüfekamızın dediği gibi, müddeti gayrî muayyen bir mütarekeden başka bir şey olmıyan, yani müddeti gayrî muayyen, bir itilâfnamedir. Binaenaleyh müddeti gayrî muayyen, mahiyeti asliyesi bir mütarekeden ibaret bulunan ve sulhu katî ve hakiki yapılırken menafî ve istiklâl ve hâkimiyetimize muhalif olan noktalarında hakkı itirazımız olmakla beraber daima, reddetmek hakkı dahi mahfuzdur.”

Malatya Milletvekili Lütî Bey’in Fransızlarca gönderilen mektubun önsözünün bu ön anlaşmayı sağlamaya yetip yetmediğini sorması üzerine Mustafa Kemal Paşa Türkiye’nin hukukuna uygun bütün meseleleri halletmeye yönelik çaba sarf ettiği cevabını vererek konuşmasına devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmanın ölçüsünün Misak-ı Milli olması gerektiğini ve meselelerin bu ölçüde ele alınması gerektiğini dile getirmiştir. Misak-ı Milli’ye göre de en önemli meselenin sınır meselesi olduğunu ve bu anlaşmanın Misak-ı Milli’de çizilen sınırlara aykırı olup olmadığı sormuş ve kendisi Misak-ı Milli’nin sınırlarlarıyla ilgili ilk maddesini okuyarak bu anlaşmanın Misak-ı Milli sınırlarına aykırı olmadığı cevabını verdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 354);

“Türkiye'nin hukukuna müteallik kâffeî mesaili halletmeğe cehdetmesi itibariyle... Şimdi bendeniz için olduğu gibi, bütün, arkadaşlarımız için de mikyasa, Misak-ı Millidir. Misak-ı Milliye darbeleyen bir itilâfnameyi kabulde mazuruz. Bunu düşünmek lâzımdır.

Şimdi arkadaşlarımızın en çok düşünecekleri mesele ve tetkik edecekleri mesele hudud meselesidir. Hududu iki noktayı nazardan mütalaa etmek lâzımdır. Birisi, Misak-ı Milli'ye mutabık mıdır? Evvela birinciyi tetkik edelim. Misak-ı Milli'mize göre hudut meselesinin hiç bir tezat teşkil edecek noktası yoktur. Hududa müteallik madde birinci maddedir, zannederim. Birinci maddeyi okuyacak olursak, okuyalım; «Münhasıran Araplarla meskûn olup, mütarekenin hini akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamın mukadderatı ahalinin serbestçe efkârını beyan etmeleri şartiyle mezkûr hattı, mütareke dahilinde dinen, ırkan, yekdiğerine merbut şaraiti içtimaiyelerine tamamiyle riayetkar, Osmanlı, İslâm ekseriyetine müteallik aksamı hiç bir vakit inkısam kabul etmez. Bir hattı mütareke tasavvur ediyor. Hattı mütarekeyi hududu milliye gibi tasavvur eyliyor. Onun üst tarafındaki yer inkısam, tefrik kabul etmez. Hattı mütareke nedir, var mıdır böyle bir hat? Yoktur.»

Mustafa Kemal Paşa'nın "hatt-ı mütareke" olarak Mondros Ateşkes Antlaşması imzaladığında elde kalan sınırlar olarak bahsettiği sınırlara Mardin milletvekili İbrahim Bey "düşmanın girmediği yerler" cevabını vermiştir. Mustafa Kemal Paşa ise Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı zaman İtilaf Devletleri ile kesin bir sınırın çizilmediğini, milli sınırlar kavramının ilk defa Erzurum Kongresi'nde kullanıldığını ve bu kavramdan haritada çizilmiş bir sınırdan daha ziyade özellikle Türkler ve Kürtlerin yaşadığı yerleri içerisine alan ve ileride onlara müreffeh bir yaşam sunmayı hedefleyen bir coğrafyanın amaçlandığını şu sözlerle dile getirmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 354-355);

"Hayır ona hattı mütareke denmez. Malûmu Âlileridir ki... Hatta İstanbul Hükûmetine teklif ettim. Behemehal ordumuz düşman ordusuyla karşı karşıya bulunuyor. Bir hududu mütareke göstermek... Ve ben bunu bizim için faydalı görüyorum. O zaman zannederim Harbiye Nazırı İzzet Paşa mı idi ne idi? O bana... Bianenaleyh çizilmiş, tespit olunmuş, kâğıda geçmiş hiç bir mütareke hududu yoktur. Ne var diyor? Hiç bir şey yok... Yalnız biz Erzurum Kongresini yaparken anavatânı düşünerek bir hudut olmak lâzım gelir. O zaman dedik ki, hâkim bulunduğumuz hat bizim hududumuzdur. Bu noktayı nazardan, İskenderun üzerinden şarka doğru uzanan yerlerde benim kuvvetlerimin süngüsünün hakim olduğu hattı ben pekâlâ bilirim. O hattı böyle ifade etmek lâzım gelirse, bazı yerlerde bittabi o suretle ifade etmişizki, icabında kalırsa mutazair olmalıyım. Meselâ İskenderun'u aldım, Dirzur'a gittim, şöyle böyle oldu. Katma'nın cenubundan aldık, Dizrur'dan aldık, bunlar tabii bir esasa istinat eden şeyler değildir. Böyle olmakla beraber bir kaç zaman sonra hâkim olduğumuz hat bizim hududumuzdur. Bu emperyalist, müstebit istilâcı bir ifadedir. Dünyada menfur bir şeydir,

dediler. Zaten Vilson milliyetler esasına göre bir hudut göstermek lâzımdı, milliyet prensiplerine müstenit bir şekilde olmadı. Bir ifade bulalım. Hududu millimiz nedir? Behemehal, Türklerle ve behemehal mukadderatımızla teşriki mesai etmiş olan Kürtlerle meskûn olan mahaller bizim hududu millimiz dahilinde kalmak lâzım gelir mi? Hayır, hayır. Bu pek vâsi olur. Bunun üst tarafında kalan Türkler ve ırkdaşlarımızla dahi... Efendim, gayet vâsi bir mikyasa tutmuş olur. Bütün dünyanın.... Maatteessüf bugünkü kâfi ve vâsi değildir. Bizim hududu millimiz bize mesut ve müstakil yaşayabilecek bir hududu milliye olur ve menafimize azamî mutabık çizdirebileceğimiz hudut hangisi ise, işte o hududu millimiz olacaktır. Yoksa sarih bir şekilde çizilmiş bir hattı hudud...”

Karesi milletvekili Vehbi Bey’in Misak-ı Milli’nin Mondros ateşkesi imzalandığında hakimiyetimiz altında kalan topraklar olarak tanımladığını ifade etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa O’na cevaben; bu tabirin yanlış olduğunu, tüm birlikler geri çekilmişken Deyr-izor’dan çekilemeyen bir birliğin orada kalması nedeniyle oranın Misak-ı Milli sayılamayacağını şu sözlerle dile getirmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 355);

“Malûmu Âliniz İskenderun bölgesinden İran'a ne bizim ve ne düşmanın kuvvet muayyen noktalar ve mintakalarda bulunabilir. Buyurduğunuzu nazarı dikkate almak lâzım gelirse o zaman düşmanın kuvveti falan yerde, oradan ilerisi meşgul değildir. Bizim de filân yerden filân yere kadar binaenaleyh bir hattı müdafaa olmak lâzım gelirken... Olunabilir. Meselâ düşmanın aynı istikamette kalmış bütün ordu ricat etmiş, bizim bir müfrezemiz ricat edememiş ve meselâ Dirzur'da ricat edemiyen... Şimdi biz iddia ediyoruz ki, Dirzur hududu millimiz dahilindedir. Bunu iddia ederiz herhangi bir şeyi temin etmek için. Fakat düşmanın taht-ı işgalinde kalmış olan hattı mütareke..”

Mustafa Kemal Paşa’dan sonra söz alan Mersin milletvekili İsmail Safa bey ise madem kesin sınır yok ise, o zaman Misak-ı Milli’nin Türk unsurların yaşadığı yerler olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise İskenderun’un durumunun anlaşmaya aykırı olmadığını iddia etmiştir. Bunun üzerine İsmail Safa Bey ise; Adana’nın kaybedilmesi halinde de böyle mi yorumlanacağını sormuş ve konuşmasına Batum örneği ile devam etmiştir. Batum’un Misak-ı Milli sınırları içerisinde olmasına rağmen Sovyet Rusya ile anlaşma sağlamak adına feda edildiğini; bu tür durumların içimize sinmese de anlaşma süreçlerinde yaşanabileceğini dolayısıyla bahsi geçen yerlerin sınırlarımıza katılamasa da Misak-ı Milli sınırları olarak görülmesi gerektiğini beyan etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise İsmail Safa Bey’e cevaben; kesin sınırlarımızı çizecek olan şeyin kudretimiz olacağını söylemiştir. Ayrıca sınırın

güney tarafında kalan yerlerden gelen temsilcilerin kendileri için mücadele edilmesini istediğini fakat bu durumdan özerklik yada bağımsızlık elde etme imkânı bulamadıklarını dile getirmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 355-356).

Oturumun ilerleyen dönemlerinde söz alan Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey konuşmasında üç nokta üzerinde durmuştur. Bunlardan birisi Salahaddin Bey'in teklif ettiği İskenderun limanında Türk antrepolarının bulunmasının sağlanması hususudur. İktisadi açıdan bu konuyu değerlendiren Tunalı Hilmi Bey; burada bulundurulacak antrepolar vasıtasıyla Akdeniz, Güneydoğu Anadolu ve dahi Orta Anadolu'da gerçekleştirilen tüm üretimin İskenderun limanından ihraç edildiğini, bunun sağlanmaması halinde ürettiklerimizin ihracı noktasında ciddi sıkıntılar yaşanacağını iddia etmiştir. İkinci husus olarak Antakya'nın Fransa elinde bırakılmasına değinen Tunalı Hilmi Bey Fransa'nın buradaki Müslüman Türk nüfusu zamanla yerinden ederek buraya Hristiyan nüfusu doldurarak bölgenin demografik yapısını değiştirmek isteyeceğini ve bu sayede Türkler ile Araplar arasında tampon bir bölge oluşturmayı hedeflediğini dile getirmiştir. Son olarak gönderilen mektupta vaat edilen İskenderun özerk bölgesindeki okullarda ve kurumlarda teftiş hakkı uygulamasının müphem bırakıldığı, bu belirsizliği ortadan kaldırmak adına "Türk Hükümeti kanunlarına uygun teftiş hakkı" ibaresinin eklenmesi gerektiğini söylediği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 357);

"Benim son derece ehemmiyet vermiş olduğum bir noktayı ele alacağım. Bugün İbrahim Bey arkadaşımız uzun uzadıya burada şerhetti. Benimki dahi tamamıyla ona mutabık olmak üzere Antakya mıntakasıdır. Bu mıntakaya ben bilmem belki son derece musip veya gayrı musip olarak ehemmiyet veriyorum. Bir kere: demin de söylediğim veçhile (İnhanı) noktası) bir noktayı harekettir. Zaruret itibariyle, Misak-ı Milli itibariyle değil, terk ediyoruz. Salahaddin Bey arkadaşımız İskenderun limanında Türklere mahsus bir rıhtım bulunsun, mütalaasında bulundular. Çok musip bir teklif. Efendim heyeti murahasamız, hiç olmazsa Salahaddin Bey'in teklifi veçhile, orada Türk antrepolarının teşkili için sarfı gayret buyursunlar. Böyle olmakla beraber bu parçaların terk edilmesine vicdanım katiyen razı değildir. 245 bin küsur halis Türk var orada. Buna mukabil vaktiyle Suriye'den getirilmiş olup Arap ırkına mensup Fellâh denilen bir kaç bin kişi vardır. Efendim, mesele verdiği ehemmiyet itibariyle şu kadar bin kilometre mesahasında bir yer kaybediyoruz. Mesele sırf iktisat itibariyle haizi ehemmiyettir. Fransızlar katiyen burasını boşaltarak Frenk, Ermeni haline getireceklerdir ve buna eminim. Beş altı senede muvaffak olacaklardır. Bu oldu mu Antakya parçasına arkadaşlar (İnna lillah ve inna

ileyhi râciun) demek icap edecektir. Yarın Fransız inşaallah Suriye'yi tahliye edip çekilip gidecektir. Lâkin emin olunuz arkadaşlar bu Antakya parçası yine bir Fransız, Hiristiyan parçası olacaktır. Bu karaçalıyı mümkünse ortadan kaldırmağa uğraşın. Arkadaşlar yoksa Arap ve Türkiye iki Devlet-i İslâmiye'nin ittihadına mani... Yalnız bununla kalmıyacak orada bizim Anadolu kervanlarımıza bir bukağı olacaktır. Aynı zamanda İskenderun denilen mahrece tıpa olacaktır ve Anadolu iktisaden ölecektir. Zira arkadaşlar, Maraş, Antep, Urfa değil Erzurum ve hatta vasati Anadolu'da bulunan Sivas'ın ihracatı İskenderun vasıtasıyladır. Bu kadar mühim olan İskenderun için... Buyyon kaynıyor, öd suyu gibi kaynıyor. Ben de öyle ise volkan gibi kaynarım. Efendim, meselenin ehemmiyeti o kadar büyüktür ki, Allah bilir, diyemem. Zararlı noktalara ehemmiyet veriyorum. Çünkü bütün ehemmiyet bu parçada toplanıyor. Yarın Fransızlar kovulurken şimendiferler yine elimizde kalacak. Filân noktaya gidecek, lâkin burada yapmak imkân haricinde kalır, yine muhaceret husule gelir. O yaptıracaktır. Bizim mukaddes gayemizin taalluk ettiği dava var, Trakya davası var, filân falan davası var. Bu mukaddes davalar için bir su misal teşkil edecektir. Evvel emirde istirahat ederimki bizim Misak-ı Milli'mizin mebdei inhanı değil kıyamete kadar bu fikirde ısrar etmeliyiz. Allah korusun, zaruret icabı biz bu parçadan vaz geçecek isek emsali âtiyenin ruhunda Antakya parçası daima gömülmelidir. Zaten bir takrir yazdım, âcizane bildiklerimi orada tespit ettim. Hariciye Vekili Beyin diğer bir nokta üzerinde nazarı dikkatlerini celb ederim efendim, müessesatı tedrisiye dair bir mektup var. Bu mektup diplomat olmadığım halde şaştım kaldım. O kadar muzir tarzda yazılmış ki, âdeta istihlâlimizi kapitülasyonlarla bağlıyor. Meselâ Türk kanunlarına muhalif olarak propaganda yapmayacak. Bunu çocuklara soruyor. Nasıl ispat edeceğim? Çünkü teftiş yok. Bu mektupta teftiş hakkı sükûtle geçirilmiş. Katiyen bu mektupta teftiş hakkı temin edilemez. Bilakis sakıt oluyor. Şu halde (olmak üzere Fransız) yerine (Türk kanunlarına tabi olmak üzere müessesatı tedrisiye ve hayriye) denilirse o vakit hakkı teftiş temin edilir. Teklifim bundan ibarettir. Bunun da okunup zapta geçirilmesini istirahat ederim”

Tunalı Hilmi Bey'den sonra söz alan Mustafa Kemal Paşa milletvekillerinin anlaşma taslağı hakkında her yönüyle çekincelerini belirttiklerini, bu şartlarda görüşmelerin uzamasının bir yarar sağlamayacağını belirtmiştir. Müzakere Heyeti'nin milletvekillerinin talepleri doğrultusunda neler yapabileceklerini görmek için birkaç gün beklemek gerektiğini dolayısıyla artık görüşmelere son verilmesinin uygun olacağını dile getirmesi üzerine oturum sona ermiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 357)

4.2.4. 18 Ekim 1921 Tarihli Oturumda Yaşanan Gelişmeler

Fransızlarla yapılacak anlaşma için Meclis'in 18 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda görüşmelere devam edilmiştir. Anlaşma hakkında yaşanan gelişmeler hakkında ilk olarak Mustafa Kemal Paşa söz almıştır. Mustafa Kemal Paşa, önceki oturumda milletvekillerinin itiraz ettiği hususlar hakkında Franklen Bouillon ile bir görüşme yaptığından bahsetmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Franklen Bouillon'a meclisteki milletvekillerinin sınır meselesi, genel af meselesi, kabir meselesi, gümrük tarifesi konusu, Fırat nehrinin kullanılması ve demiryolundan askeri nakliyat yapılması hususlarında milletvekillerinin anlaşmaya sıcak bakmadıklarını; bu hali ile anlaşmayı reddedeceklerini ve bu sebeple anlaşmadaki bazı maddelerin değiştirilmesi için kendisi ile anlaşma taslağı üzerinde bazı değişiklikler yaptıklarını dile getirmiştir. Demiryolundan Fransızların askeri nakliyat yapılmaması halinde Fransızların Suriye'de kesin hâkimiyet kuramayacağını, bu yüzden demiryolunun Türkiye hâkimiyetinde kalan Çobanbey-Nusaybin kısmında askeri nakliyat yapmasının zorunluluğunu dile getiren Bouillon'un talebinin kabul edildiğini aktarmıştır. Bu duruma karşılık Türkiye'nin de demiryolunun Fransız hakimiyeti altında kalan Meydanı Ekbez-Çobanbey arasında askeri nakliyat yapmasına imkân sağladıklarını beyan ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 362-363);

“Arkadaşlar, son celsede vermiş olduğunuz karar mucibince Franklen Buyyon ile, tamamen vukubulan irşadatınız nazarı dikkate alınmak üzere müzakereye devam olunmuştur. Müzakereye devam eden arkadaşlar Yusuf Kemal Beyefendi Hariciye Vekili sıfatıyla ve Fevzi Paşa hazretleri de hazır bulundu. Müzakereyi olduğu gibi hülasa edeceğim. Kendilerine dedim ki şimdiye kadar heyeti murahhasamızla cereyan eden müzakeratınız neticesinde tespit olunabilen şekiller pek de tatminkâr görülüyor. Binaenaleyh Meclisiniz tarafından daha büyük bir itiraza maruz kalmamak için o şekli olduğu gibi Meclise sureti mahsusada arz mecburiyetini hissettim ve Meclis o itilafname müsveddesi üzerinde ve bhusus bazı noktaları üzerinde pek şedit tenkidatta bulunmuş ve bu şekiliye sureti katiyede kabul edemeyeceği temayülünün hissini göstermiştir. Ve fakat ilâve ettim. Gerek biz şahsen ve gerek Meclis bizimle Fransa arasında biran evvel hakiki bir sulh ve mesalemetin teessüs etmesine taraftardır. Ancak menafîi milliyemizden sarfı nazar edememek bizim vazifemiz ve vicdani mecburiyetlerimiz icabatındadır ve kendisine teklif ettim açık müzakere yaptım, tetkikatı umumiye işaret ettim ve Meclisin tetkikatı umumiyesi hangi noktalara mütevaccih ise o noktalara işaret ettim. Ezcümle altıncı maddeden başlamıştım. Tam bir affi umumi mevzubahistir. Oraya hukuku şahsiye harice bırakmak kaydını koydum, dedim. Bu affi umuminin Antakya ve İskenderun'a

şâmil olmaması lüzumundan bahsettim. Sekizinci madde İskenderun ve Antakya havalisi için pek azim ve şedit ve gayri kabili müdafaa tenkidat olduğunu söyledim. Dokuzuncu madde de hudut meselesine aittir. Bunun bu şekliyle şayanı kabul görülmeyişini söyledim. Sonra onuncu madde de kabir meselesi vardı. Müfit Efendi hatırlamıştı. Onuncu madde de Sultan Osmanın kabir meselesi hakkında tenkidatlarını söylemişti. Burası yalnız bir mezardan ibaret midir? Tabii bunun müstemilatı da olmak lâzım gelir. Onu hatırlatmıştım. Sonra on birinci madde ki şimendifer meselesidir. Orada başlıca şirketle biltilaf ikaz meselesi sonra asker nakli meselesi... Bunlara katiyen muarız bulunduğumuzu ifade ettim. Sonra Onikinci madde ki muayyen sancaklar hakkında münasip bir usulü rüsumiye ittihadı meselesidir... Halep arasında bir usulü rüsumiye vazını kabul etmeyeceğinizi söyledim. Nihayette bu koyun suyu için bir «müttefikan» sözü var ki, çıkarmak istiyoruz. Buna da bazı arkadaşlar itiraz etmişti. Yani bu kadar bir hulasa bu itilafname ile beraber siz buradan gitmezden evvel Fransa Hükümetiyle aramızda daha sarıh, daha kati surette görüşmekliğimiz kanaati izhar olunmuştur. Hülasa bu tenkidatı hangi noktalara ait olduğunu dinledikten sonra uzunca bir diskur verdi. Bundan anlaşılan şey müteessir olduğunu işaret ettiğim noktalarda tadilat yapmaya pek de muktedir olamayacağım, salahiyettar bulunmadığını mücmelen ifade etti. Fakat bu umumi sözlerden sonra tekrar onu mütalaatına mukabil ben de maddeler üzerine yeniden mütalaa dermeyeran edeceğimi söyledim. Bize ne vereceksiniz dedim. Cevaben dedi, daha evvelce bu mektuplar teati edilirken İzmir'in, Trakya'nın iadesinde sarfı mesai edeceğinizi kaydedin, demiştik. Biz bunu yapacağız fakat müttefik bulunduğumuz devletlere karşı Trakya ile İzmir'in iadesine resmi kâğıt veremeyiz. Size senet vermeye cesaret edemeyiz. Yani kâğıt üzerine koyamayız. Fakat çalışırız. Onun gibi size bunları vereceğiz. Fakat itilafname ile beraber kâğıda koyamayız, dedi. Cevaben, ben de; bunun madde olarak kâğıda konmasını teklif etmiyorum. Baş başa görüşmeliyiz, anlaşmalıyız dedim. Burada teslim etmeliyiz ve biz görmeliyiz. Sizden istifade edeceğiz, yapmak istiyoruz dedi. Bugün Fevzi Paşa Hazretleri yalnız bu mesele hakkında kendileriyle görüşmek üzere gitmişti. Ve filhakika bugün görüştüler. Sonra efendim, on dördüncü maddede müttefikan kaydı vardı. Bir taraftan Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, diğer taraftan Fransa hükümeti gibi bir şekil vardı. Meclisimizde burada itiraz edildiği için biz onu alelülak kabul etmek istemiyoruz, «müttefikan» kelimesini kaldıracağız. Fakat tensip buyurulursa. Maddeyi de beraber kaldıralım. Maksadımız Haleb'i susuz bırakmamaktır dedik. Biz de düşündük. Binaenaleyh nasıl bir şekil koymak istiyorsanız kabul ederiz. Halep ahalisiyle hattın şimalindeki ahali alakadar olan mahaller ahali yekdiğeriyle uyuşarak, anlaşarak her tarafı adilane bir surette tatmin edecek surette olsun dedik. Maksat bunu çıkarmaktır. Onun

yerine doğrudan doğruya iki İslam millet arasında ve komşular arasında hallolunur şeklinde hususî bir şekil ve mahiyet verebiliriz dedim. Bilhassa gümrük meselesi kendisine açık söyledim. Biz bunu kabul edemiyoruz. Mıntaka-i nüfuzu kabul etmiyoruz. Korkuyoruz ki bize bunu kabul ettirmekle ufak bir mıntaka-i nüfuz yerine, mıntakai iktisadiye çıkaracaksınız. Bütün memleketimizi mıntakai nüfuz gibi kullanacaksınız dedik. Bütün bu tevehhümat karşısında bunu kabul edemeyiz. Yoktur dedi. Maksadımız Haleb'i müşkil bir vaziyette bırakmamaktır. Birçok münakaşattan sonra biz size teklif etmiyoruz ki aramızda gümrük olmasın. Behemâhal aramızda gümrük olacak. Gümrüksüzlüğü biz düşünmediğimiz için itirazınızı kemali hulus ile dinleyeceğim dedi. Ben de dedim ki; mademki iki hükümeti dost olarak telakki ediyorsunuz. Bir hükümet dost olan bir hükümetle ne yaparsa öyle yapalım. O halde umumi olarak böyle bir madde koyalım. Yani bu itilâfname imzalandıktan sonra Türkiye ile Suriye arasında bir gümrük mukavelesi veyahut muahedesi yapmak üzere bir komisyon teşkil edeceğiz ve bu komisyon o gümrük mukavelenamesinin müddetini ve şeraitini tespit edecektir.

Bu komisyon vazifesini bitirinceye kadar tarafeyn serbestisini muhafaza edecek. Bu şekli binnetice kabul etti. Zannederim ki arkadaşları da tereddüde düşüren hususi menafî meselesi bu idi. Hepsini kaldırarak doğrudan doğruya kendi menafîimizi esas tutarak bir gümrük mukavelesi yapmak üzere bir komisyon yapmağa hazırız ve yapalım. Tayin edeceğimiz komisyon menafîimize muvafık şeraiti kabul eder, muvafık olmayanları reddeder, yahut yapılamayan şeyleri yapamaz. Yapamazsa yapamaz. Yaparsa ne alâ... İkmal edinceye kadar istediğimiz kadar gümrük vazederiz. Böyle bir şey tadil olundu efendim.

On birinci madde: şimendifere aittir. Bu şimendifer hattına ait olan maddenin ben iki noktasında biraz fazlaca çalıştım. Diğer taraftan Yusuf Kemal Beyefendi çok münakaşalar yaptı ve çok mütalâalar dermeyeran etti. Fakat binnetice şu oldu: Arkadaşların en çok mahzurlu gördükleri; hattın ve istasyonların inzibatı sahibi imtiyaz şirketle bilitilaf Türk zabıtası tarafından temin olunur. Hat bizimdir. Muhafazası bize aittir. Bu itilafnameyi alelusul nasıl muhafaza olunursa öyle yaparız. Bu itilafnameye bu kaydı koymayacağız dedik. Binnetice muvafakat etti. Sonra Fransa Hükümeti şimendiferle nakliyatı askeriye icrasını haizdir kaydı vardı. Buna itiraz ettik Bir defa dedik; Fransa Hükümetinin bizim memleketimizde, bizim arazide bizim memleketimizdeki şimendiferle nakliyatı askeriye icrasına müsaade edemeyiz. Çünkü Fransa bu şimendiferle askeri nereye nakleder? Farz edelim ki aleyhimize değil. Cenuba nakledecek. Yine İslâm kardeşlerimize karşı sevk edecektir. Fransız Hükümeti bittabi her hangi bir mıntakada kuvvet istimal eder. Fakat Türkiye Hükümeti Fransa'ya yardım edemez. Bu

babda hiçbir itilâf yapamaz. İslâm nazarında vaziyetimizi duçarı müşkilât eder. Sureti umumiyede nakliyatı askeriye kabul edemeyiz, dedik. Hayati bir nokta olarak telâkki ettiler. Behemahal nakliyatı askeriye yapacağız. Ve yapamazsak oralarda temini hakimiyet edemeyiz. Biz teçhizatı askeriye ve askerlerimizi deve ile mi göndereceğiz. Neticede bundan sarfi nazar etmek mümkün olamayacağını görünce yalnız Fransa Hükümeti kaydını kaldıralım bilmukabele biz de Meydanı Ekbezle Çobanbeyli arasında kendi askerimizi sevk ve nakledebilelim. Bunu binnetice kabul etti. Biz nakliyatı askeriye icra edeceğiz. Onlar da Çobanbeyli'den Nusaybin'e kadar nakliyatı askeriye yapabilecekler. Ancak zevahiri kurtarmak itibariyle Fransa Hükümeti kaydını kaldırdık. Türkiye ve Suriye dedik. Bunda da bunu yaptırabildik efendim.”

İstanbul milletvekili Ferit Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya demiryolu hattının bu şekilde ne kadar süre kullanılacağını sorduktan sonra Mustafa Kemal Paşa; süresiz olarak karşılıklı kullanılacağı cevabını vererek konuşmasına devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa Franklen Bouillon ile sınır meselesi konusunda ciddi tartışmalar yaşadıklarını fakat sınır hattının belirlenmesi konusunda ufak tefek tadilatlar dışında fazla bir şey yapamadıklarını beyan etmiştir. Cezire-i İbn-i Ömer'in Fransa hâkimiyetinde kalması konusunda Bouillon'un ısrarcı olduğunu, Fransızların Dicle'ye kadar ulaşacak bir sınır hattı belirlenmesi konusunda taviz vermediklerini bildirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 363-364);

“İlanihaye sevkedeceğiz. Yani biz orada bulundukça asker sevk edeceğiz. Siz niçin asker sevk edeceksiniz? Biz de dedik ki her halde Fransızlara karşı asker sevk etmiyeceğiz. Her halde onun cenup tarafında kalan mıntakaya asker sevk edeceğiz. Burada açık konuştuk biz de sevkedeceğiz. Bu müştemilat meselesidir dedik. Bunu kabul etti. Fakat bu müştemilat Cerablus'a kadar etmesin.

Sonra en esaslı hudut meselesi. Bu hudut meselesi hakkındaki mütalaatını ve müdafaat sırasında çok söz söyledi. Franklen, «binnetice, buna muktedir değilim, çünkü daha evvel mevzuubahis oldu. Heyetiniz itiraz etti ve reddetti. Bunu Buyyon'a yazdım. Aldığım cevap da malumunuzdur, bu hudut meselesini kabul ettiremediğimiz takdirde vazifeniz avdet etmektir, cevabını aldım. Ona dair hiç birşey yapamam» dedi. Mamañih ben, dedim ki kendisine; sizin maksadınızı tamamı ile anladık. Fakat bizim de Meclisimizin behemehal tatmini lâzımdır. Siz noktası noktasına ısrar ederseniz, hakikaten yapacak başka bir şeyimiz kalmaz. Ben şahsen düşünüyorum. Meclis bunu kabul etmez. Benim tarafımdan ufak tefek şeylerin kabul olunması ile dahi Meclisin bu meseleyi kabul edeceğini zannetmem.

Fakat sizin ne kadar fedakârlık edeceğinizi beraber teşrih ve tesbit edebiliriz. Ve bir harita açtık ve Şark parçasından başladık. Hududu böyle Cezire-i İbni Ömer'e ve Dicle'ye isal için çalıştık ve uzun uzadıya bahislerde bulunduk. O, Behemehal Dicle'ye mülaki olmak mecburiyetinde olduklarını ifade etti. Malûmuâliniz hududu tayinden sonra Cezire-i İbni Ömer'in 30 kilometre şimaline isal ediyor ve sonra nehri takiben Cezire-i İbn-i Ömer'e ondan sonra, asıl kendilerince İngiliz mıntakası telâkki olunan Mezopotamya hududu başlıyor. Dedim ki; bu Cezire'yi size veremeyiz. Behemehal Dicle'ye mülaki olmanız arzusunu tatmin için başka bir hudut arayalım. Cezire-i İbni Ömer bizde kalsın. Bunun cenubunda başka bir hudut arayalım. Birçok tettebbüdten sonra kendisi muvafakat etmemiştir. Edememiştir. Kendisi muvafakat etmiş değildir. Yalnız reddedememiştir. Nusaybin'den Cezire-i İbn-i Ömer'e giden eski bir yol var. Cezire-i İbni Ömer'le Nusaybin yoludur ki bu yol, onların şimdi iddia ettikleri hududun Dicle'ye mülaki olduğu yolun 30 kilometre kadar şarkındaki yoldur. Daha şarka gider bir huduttur. Bu yolu tarafeyn müşterek kullanmak üzere hudut telâkki edelim. Cezire-i İbni Ömer kasabası ve Nusaybin kasabası bizde kalsın, dedim. Ondan sonra Nusaybin'den itibaren Honat beylerine kadar tekmi istasyonlar bizde kalsın. Sonra asıl Suriye'de kalmış olan parçalardır. Meydanı Ekbez'den Katma'ya inen yolun aşağı inerse sonra yaklaşıyor bir birini sonra bir hat yaparız. Onun üzerinde teklifatta bulunduk. Nebas'ın hemen cenubundaki kaydı ihtiraz orada tasrih edelim.

Beş on kilometre kadar. Bunlara dermiyan ettik. Bir çok münakaşalardan sonra en nihayet hududun mebde noktası bizim teklifimize göre Payas'ın cenubundan başlayacaktır. İki kilometre, beş kilometre meselesini ehemmiyetli görmüyorum. Bunlar hudut komisyonuna ait mesailendir, Meclisimiz için bir noktai ihtigal diye kabul edemem.

Ondan sonra Meydanı Ekbez'den Kanan'a kadar olan parçanın bize kalması teklifini katiyen kabul etmiyor. Meydanı Ekbez'den Katma kısmı tekmi istasyonların, garların ne varsa bizde kalmasını kabul ediyor. Nusaybin kasabasının bizde kalmasını kabul ediyor. (Resulayn Paşa Hazretleri, sesleri) Resulayn'dan bahsetmedik. Ve Cezire dahi bizde kalsın. Siz tekmi Nusaybin, bilmem neresi bizde kalsın diyecek olursanız benim halledeceğim bir iş değildir. Gayet mühim bir iş ve muğlak olur, dedik. Resulayn'ın istasyonu bizdedir. Yani istasyon ve müstemilatı alınırsa, kasaba alınmış demektir.

Ben de gördüm. İstasyon alınırsa kasaba alınmış demektir. Binaenaleyh hudut hakkında esaslı ve mühim bir tadil yapamadık. Yapılanlar ufak şeylerdir. Ancak ifade etmek lazım gelirse Halep şimal kısmında, eski sözlerinde noktası noktasına ısrar etmiştir. Oradan itibaren

istasyonların bizde kalacağını kabul ediyor. Çok mütalâalar dermiyan etti. Dicle'nin üstünde 60 kilometrelik mesafeden bahsediyor. Onun için bunların uzun davaları vardır. Cezire-i İbn-i Ömer'e ehemmiyeti mahsusa atfediyor. Bu mütalâata rağmen Nusaybin'den eski yoldan doğru Cezire'ye gidiyor. Nusaybin kasabası bu iki merkez bize kalmak suretiyle yol da tabiatıyla müşterek olmak üzere Ali İhsan Paşa'dan bir kroki almıştı. Hariciye Vekili o da birçok teşebbüsat yapmış. Azamî bu hat olursa maksadı temin eder demiş. Şimdi bizim çizdiğimiz hat malum bir yoldur ki aşağı yukarı odur. Tabiki Dicle'ye behemehal isal etmek... Men edemedikten sonra.... Bu hat tabii onların almak istediği yoldur. Nisbeten bizim lehimizde. İşte budur arkadaşlar, azamî tadilat budur.”

Mustafa Kemal Paşa, İskenderun ve Antakya'nın durumu konusunda Bouillon ile müzakerelere devam ettiklerini, kendilerinin İskenderun ve Antakya'da özerk bir idare kurulmasını talep ettiklerini Bouillon'un ise bu durumda Halep ve Şam'da tepkilere neden olacağını bildirmiştir. Aynı şekilde bölgenin kendisine has bir bayrak teklif ettiklerini, Bouillon'un ise bu konulara ileride karar verilmesinin daha uygun olacağı cevabını verdiğini belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 364-365);

“Sonra efendim, sekizinci madde İskenderun ve Antakya hakkında bir maddedir. Bu İskenderun ve Antakya'yı tamamen bize ilhak edeceğiz. Bunu parçalayamayız. Esas davamız bundan ibarettir. Bunu tabii parçalayamayız. En nihayet dedim ki, orada müstakil bir Türk Hükümeti teşekkül etmelidir. Bunu yapamayız, dedi. Bunun üzerinde biraz münakaşa oldu. Yapamayız dedi. Tabii birçok mütalâatı mütekabil dermeyen edildi. O meyanda Yusuf Kemal Bey Briyan'ın nutuklarını okudular. Onlara karşı cevap verdi. Ve doğru dedi. Hakikaten milliyet esası üzerine bir hudut yapmayı Briyan da söyledi, ben de söyledim. Tekrar ediyorum, benim de istediğim odur. Yapdığımız hudut işte o huduttur. Fakat Mösyü Briyan bu nutkunda milliyet esasına müstenit hudut yapacağız. Diğer nutkunda da İskenderun limanını da dezarrne edeceğiz, diyor. Orada asker, silah bırakmayacağız. Bunu size verimiz ve kendilerine mahsus bir şey yapmayı teahhüt ederiz, dedi. Ve en nihayet dedim: Pekâlâ orada bir muhtariyet idare tesisini teklif ediyoruz. Bunu belki yapar. Fakat bugünden kâğıt üzerine yazıp ilan edemeyiz. Çünkü İskenderun ve Antakya'da bunu ilan ettiğimiz gün Halep de, Şam da isteyecek. Halep galeyyan edecek, Şam yapacak. Suriye'de bizim aleyhimize büyük bir suriş olacaktır. Bunu maddeten, fiilen yapacağımızı vadederez fazlasını yapamam, elimde değildir dedi. Daha doğrusu bir tabir kullanıyor. Azami yapacağı şey görüşüldükten sonra şöyle bir neticeye vasil

olduk. İskenderun ve Antakya'da Fransa hükümetinin bir idare-i mahsusa teşkil etmesine razı değiliz. Birtakım hukukumuz vardır ve bugün biz bu hukukumuzdan sarfinazar etmiş değiliz. Bunu tahtında müstedir geçiyoruz. Hukukumuz mahfuzdur. Suriye üzerindeki hukukumuzdan sureti mutlakada sarfı nazar etmiş değiliz dedik. Tabi o ayrı bir şey. Onu ayrıca görüşürüz, dedi. Binaenaleyh biz o havalinin Fransa hükümetinin tahtı idaresine geçmesi kaydını havi ibareyi kabul edemeyiz. Binaenaleyh İskenderun ve Antakya'da bir idarei mahsusa tesis olunacaktır. Bunu kaldırdı. Bir idarei mahsusa tesis olunacak ve sonra burada İskenderun'da ve Antakya'da sonra burada aynı ile Arap ve Fransız lisanları gibi bir şey vardı. Burada Türk lisanı mahiyeti resmiyeyi haiz olacaktır dedi. Sonra o havali Türk memurlarla idare olunacaktır. Mektep meselesi vardı. Harslarının inkişafı temin olunacaktır. Bunların heyeti umumiyesi... Olursak İskenderun, Antakya diğer iki kaza Türk memurlar tarafından idare olunacak. Yani mutasarrıf, kaymakam Türk olacak. Lisanı resmi Türkçe olacak. Mektepleri ise Türk mektebi olacak. Yapılmış olan şey budur. Yani orada bir mevcudiyet gösterilecektir. Sancak meselesinde ısrar ettik. Türk bayrağı çekilsin. İsrar ettik. Bunu şimdi kabul edemem, dedi. En çok size söyleyebileceğim bir şey varsa orası kendine mahsus bir bayrak yapacaktır. Burasını da kayda geçiremem. Murahhaslarımız resmen mükâleme ederken zapta geçirebiliriz ve yapacağız dedi. Ben o vakit ısrar ettim. Zabta geçirebilirsiniz, bunu o zaman yaparız. Mamafih bu noktada fazla ısrar etmiyeceğim. Bayrağı yapar bunlar, belki bir tarafına bir ay yıldız koyar. Fakat bir diğer tarafına da Fransız bayrağı koyar. Hülasa cesaret edemedim. Doğrusu o kadar ısrar etmek istemedim. İskenderun ve Antakya hakkındaki yaptırabildiğimiz tadilat mühim değildir.”

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasının devamında anlaşma imzalandıktan sonra Fransızların kendilerine silah ve elbise satışı konusunda yardımcı olacaklarını, ödemelerin gerekirse birkaç yıl sonra başlayabileceğini ve bu satış işlerinin doğrudan Fransız Hükümeti tarafından değil de aracı şirketler vasıtasıyla gerçekleştirileceğini dile getirmiştir. Anlaşma hakkındaki tüm hususları aktaran Mustafa Kemal Paşa bu anlaşmanın imzalanıp yürürlüğe girmesinin bazı eksiklikler olsa da kendi menfaatlerine olduğuna inandığını, Fransız Başbakanı Briyan'ın ABD gezisinden önce imzalanmasının önemli olduğunu aksi takdirde Fransa'da en az iki ay boyunca anlaşmayı imzalayıp yürürlüğe koymanın mümkün olmadığını; kendisinin bu anlaşmayı milletvekillerinin kabul etmesine taraftar olduğunu belirttiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 366);

“Efendim silah meselesi hakkında Fevzi Paşa görüşti. Bu imza olunup rnevki mer’iyete konulduktan sonra biz size silah ve melbusat vereceğiz ve her şey vereceğiz. Bunun için derhal rnemurlarınızı tayin ediniz. Ne kadar silah ve ne cins istiyorsunuz? Fakat bedava vermeyecektir. Bunun için suhuletle bir tarz bulunabileceğini de söylüyor. Şimdi biz peşin para vererek alıyoruz. Avansla alıyoruz. Buna da bazı şeyler söyledi. Bana da bilmünasebe şöyle söyledi: Şimdi siz veremezsiniz. Bir sene sonra iki sene sonra verirsiniz. Ancak bunu hükümet namına yapmaya, tüccarları tavsit ederiz, diyor. O vasıta ile yapacaklardır. Zannedirim Maliye Vekili Beyefendi de bir şekil ve şurut arıyordu ki buna mukabil nasıl bir şekil gösterebiliriz diye. Şimdi arkadaşlar da Heyeti Âliyenize bu izahatı vermezden evvel Heyeti Vekile ile de bu maddeler üzerinde itilafnamenin heyeti umumiyesini mütalaa ettk. Binnetice bu itilafnamede birçok mahzurlar olduğunu itiraf ediyoruz. Ancak heyeti umumiyesi itibarile davayı aslimizi ihlal edecek bir şekil tasavvur etmiyoruz ve böyle bir şekil kabul ettiğimize kani değiliz. İkincisi itilafnameyi kabul etmekle umumi menafimize pek büyük hizmet olunabileceği kanaatindeyiz. Bir maddi hizmet ve siyasi hizmet, yani bu garp siyasetinde hüsnü tesir edeceği gibi hatta garp, şark siyasetimize de hüsnü tesir edebilecektir. Bu işleri büyücek görüyoruz.

Üçüncüyü de arz edeyim efendim. Davayı aslimizi muhlil olmamak şart ile ufak tefek mahzurlar bizi sarsacak şeyler değildir. Bu mahzurlarla beraber bunu yaptığımız takdirde ordumuz daha kuvvetli olacak, dahilen ve haricen daha kuvvetli olacağız. Arzettiğim hususat bunu muvafık göstermektedir. Bu bir müsamahaname değildir, bir anlaşmadır. Anlaşma günü gelirse, kuvvetli olursak bu hattın haricinde bazı metabilatı esasiyemizi mütalebeden bizi men edecek bir şey olamaz. Kuvvetli ve tedbirli bulunmaya mütevekkif bir şeydir. Ben kendi muhakememi, kendi kanaati vicdaniyemi arz ediyorum. Bunun bütün mesuliyetini üstüme alarak söylüyorum. Bunu yapmakla bütün memlekete, orduya ve millete, atiyle hizmet edeceğimize kaniim. Tasvip sizindir. Yusuf Kemal Bey’den rica ederim. Bu tadilatı görüşmemişlerdir esas itibarile. Bunu yazdılar onu aynen okurlar, sonra yazarlar. Yarın imza ederler O birgün bu adam gitsin. Mösyö Briyan’ın Amerika seyahati vardır. Briyan’a mülaki olamadı mı herif bir ay, iki ay da sürüklemesi muhtemel. Ve muallakda kalabilir. U düşebilir ve mesele kalabilir. Bunu kabul etmekte bugün için bir mahzur yoktur, faide vardır. Nasıl arzu ediyorsanız öyle olsun...”

Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasından sonra Urfa milletvekili Hacı Hayali Bey Mustafa Kemal Paşa’dan sınırın 10 kilometre daha güneyden geçirilmesinin mümkün olup

olmadığını sormuştur. Mustafa Kemal Paşa Hacı Hayali Bey'e hitaben; sınır konusunda çok uğraştıklarını ama daha fazlasını yapamadıklarını beyan etmiştir. Hatta müzakereleri yürüten Bouillon'un; bu sınırın iki taraf için de sınır olmadığını, birçok sıkıntıya cevap vereceğini söylediğini, gerçek sınırların çizilen hat üzerinden değil, dost ya da düşman olmaya karar verilerek çizileceğini söylediğini belirtmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 366). Mustafa Kemal Paşa'dan sonra söz alan Mersin milletvekili İsmail Safa Bey Milli Mücadele'nin, Misak-ı Milli kararları doğrultusunda başlatıldığını ve bu kararların Türk'ün hukukunu korumak için alındığını dile getirmiştir. Oysaki gelinen noktada yaklaşık 250.000 Türk'ün Sancak bölgesinde sınırlarımızın dışında bırakıldığını, bu kadar önemli miktarda bir nüfusun sınırlarımız dışında kalmasının kabul edilemez bir durum olduğunu dile getirmiştir. İsmail Safa Bey ayrıca İskenderun limanının Anadolu ekonomisi için hayati derecede önemli olduğunu, İskenderun'un Fransızlara bırakılması nedeniyle Anadolu'nun ekonomik olarak büyük zorlukların içerisine atılacağını söylemiştir. İsmail Safa bey bu itirazlarının dışında anlaşmanın yürürlüğe sokuluş tarzına da itiraz etmiştir. Daha önce anlaşma imzalanır imzalanmaz yürürlüğe gireceği ve Fransızların işgal bölgelerinden çekileceği söylenirken şimdi Fransız Hükümetinin onayının alınacak olmasını eleştirmiş ve belki de Fransızların bu anlaşmayı kabul etmeyeceklerini iddia etmiştir. Fransızları bu konuda köşeye sıkıştırmak için ellerinde Fransız esirlerin bulunduğu belirten İsmail Safa Bey bu esirlerin serbest bırakılması nedeniyle bu avantajdan faydalanamayacaklarını, bu konuda Hükümeti başarısız bulduğunu söylediği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 366);

“Muhterem arkadaşlar, bugün yeminimize sadık olduğumuzu gösterebilecek bir gündeyiz. Elimizde bir tek neferimiz olmadığı günde bütün dünya zulmüne karşı hakkımızı müdafaa için bir program çizmiştik. Bunun adına Misak-ı Milli demiştik. Bu programı çizerken kendimize ait olarak tanıdığımız haklarımızı isterken en çok güvendiğimiz hakkımızın kuvvetiydi. O vakit hak olarak Misak-ı Milli'yi ortaya koymak müstakil ve hür yaşaması lazım gelen noktalarda Misak-ı Milli'yi ortaya koymuştuk. Türklerle meskun olan yerler Misak-ı Milli'miz dahilindedir ve hududu millimiz dahilinde kalması elzemdir. Biz bunu kanıtlamak için gelmiştik. Bazı arkadaşlarımız Fransızlarla yapılan itilafname Misak-ı Milli'mize muvafık değildir. Çünkü hududu millimiz dâhilinde kalması lazım gelen iki yüz bin Türktür. Sonra arkadaşlar bu iki yüz elli bin Türk bir Anadoludur ve bir Türkiyedir. Çünkü arkadaşlar nüfusumuzu hesap edelim. Kaç milyon nüfusumuz var ki 250 bini istisgar ediyoruz? Sonra İskenderun'un Anadolu'ya Anadolu'nun İskenderun'a ihtiyacı vardır. Bir kere İskenderun ve havalisi Türk olduğu için, Misak-ı Millimize dâhil olduğu için bizindir ve bizden ayrılamaz.

Saniyyen Anadolu yaşamak istiyorsa, iktisaden hür olmak istiyorsa, başka milletler gibi belini doğrultmak fakru zarurettten kurtulmak istiyorsa İskenderunsuz yaşayamaz. İskenderunsuz Anadolu yaşayamaz. İskenderun Anadoluya lazımdır. Onun için İseknderun Türk olmayı da Arap olsaydı, Fransız, Alman olsaydı bize yine lazımdı. Mademki İskenderun hariç kalıyor, mademki bayrağımız aramızdan hariç kalıyor, mademki iktisadiyatımızdan ayrılıyor. İtilafnameyi kabul edemeyiz.

Sonra arkadaşlar biz sulha muhtacız diyoruz. Evet, hakikaten muhtacız. Senelerden beri elimizden silah düşmemiştir, senelerden beri muhaceret yükü altında inliyoruz. Sulha ihtiyacımız var. Fakat bizi ölüm ve sefalet içinde yaşatmayacak, ölümle sefaletle öldürmeyecek bir sulha muhtacız. Yoksa bu kadar kan döktükten sonra, bu kadar sıkıntı çektikten sonra ve memleketi taraf taraf harap ve türap ettikten sonra elde edeceğimiz sulh hiç olmazsa bizi yarın yine silah ve ölüm karşısında bulundurur. Fransızlar bize böyle bir sulh teklif ediyorlar. Hatta bu kadar bile değildir. Biz, memleketimiz kurtulsun, ezilen harap olan birkaç livamız elimize geçsin diye biz buna razı olmak istiyoruz; bunu vermiyor. Daha düne kadar, memurlarınız yarından itibaren, askerlerimiz çekilecek derken bugün evet “Hükümetim tasdik ettikten sonra” diyor. O halde Hükümeti tasdik etmezse ne olacak? O zaman Fransızlara karşı büyük bir beceriksizlik daha göstermiş olacağız. Yani bundan fedakârlık etmek iktiza edecek. Yarın Franklen Buyyon Paris’e giderek, maatteessüf hükümetim kabul etmiyor diyecek. Çünkü arkadaşlar bir Fransız murahhasına ihtimal ki bunu burada kabul ettirebiliriz. Fransız esirleri elimizde kalmış olsaydı. Bugün onlar da bizim elimizde yok. Bizim rehinemiz ellerindedir. Onun için yapılan hatalar kâfidir.”

İsmail Safa Bey’den sonra söz alan Kastamonu milletvekili Abdulkadir Kemali Bey Franken Bouillon’un yetkisinin üzerinde durmuştur. Her ne kadar Bouillon’un kendisini yetki sahibi olarak tanımlamıyor olsa da kendisinin yetkisi olduğuna inandığını dile getirdiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 366);

“İlmin; cesaret ve şecaatin eşkali adidede tecelliyatını gördük. Hatip arkadaşlarımız yanan kalplerinin ne kadar vatan aşkı ile ne kadar kuvvetli ateşlerle yandığını işaret ettiler. Uzun uzadıya söz söylemeyi zait görüyorum. Ve yalnız Reisin başı ucundaki ihtarına riayetkâr olmanın pek büyük neticeler verdiğini fiilan görmekle memnunum. Paşa hazretlerinin verdikleri izahat bizde öyle bir his hâsıl etti ki memleketin vaziyetini son seyahatimde de gördüğüm cihatte

pek muvafık görüyordum. Fakat Franklen Buyyon'un ikinci madde hakkında yaptığı çevirme hareketi beni düşündürmeye başladı. Bu ikinci madde zannediyorum ki resmen davayı milliden feragat ettiğimizi dünyaya ilana vesile olacaktır. Olabilir ki Mösyö Briyan bunu kabul etmez ve makus bir netice hasıl olur. Bu beni çok korkutuyor. Onun için düşünüyorum. Fransız hükümetinin ki senelerden beri ilmi hukukta ve siyasette ve iktisadiyatta yüksek olan bir milletin murahhasına salahiyeti kamileyi vermemiş bulunmasına akıl erdiremiyorum. Biz buradan bir heyet gönderiyoruz ve ona salahiyet veriyoruz. Böyle ufak tefek tadilatla salahiyeti muntazama ve mükellefe verir. Böyle ufak tefek kuyudat dolayısıyla Franklen'in nakıs demesine aklım ermiyor. Onun için korkuyorum ki bir aksi netice çıkar. Eğer neticenin başka şekilde çıkmayacağını temin edebilirlerse memleketin vaziyeti düşmanın bir tanesinin atılmasını ister şekildedir. O kuyut dermeyan edilmediği takdirde İsmail Safa Bey kardeşimin söylediği veçhile memleketin yanmamış, yıkılmamış pek az yeri kaldı. Memleketin son ümidi olan Büyük Millet Meclisi ve onun Reisi bir ret karşısında sükût ederek mahvolmasın. Memleket bir tarafla anlaşmayı ve istifadeyi arzu ediyor. Binaenaleyh Franklen Buyyon'un salahiyeti kamileyi haiz bir murahhas olduğunu zannediyorum. Franklen Buyyon salahiyeti vasıtayı haiz olmayan bir adam değildir, veyahut bizde dökülecek kanlar ve yanacak köylerimiz varsa mukadderse bunların da aktığını ve yandığını görelim.”

Antep milletvekili Yasin Bey'in anlaşma hakkında Urfa milletvekillerinin konuşmadığını söylemesi üzerine Hacı Hayali Bey söz almıştır. Hacı Hayali Bey; Türkiye-Suriye sınırının demiryolu hattı esas alınarak çizilmesi sebebiyle Urfa ve Antep'in bölünmüş vilayetlere dönüştüğünü, sınırın güney kısmında Fransızlara karşı mücadele etmiş binlerce insan bulunduğunu ve bu insanların şimdi Fransızların insafına terk edildiğini; yaptıkları mücadele çağrısına uyarak Fransızlara karşı silaha sarılan insanların mükâfatının bu olmaması gerektiği yönünde tepkisini dile getirmiştir. Aynı şekilde bölgede eşkıyalık yapan Kehkanlı aşiretinin sınırın güney tarafında çok güçlü olduğunu ve bu aşiretin Fransızlar tarafından Milli Mücadeleye katılanlara karşı kışkırtılacağını belirtmiştir. Yine bölgede 3,4,5 bin hayvanlık sürüleriyle sınırın güney tarafında sürülerini otlatan hayvan sahiplerinin her ne kadar haklarını koruyacak maddeler anlaşmada yer alıyor olsa da mutlaka Fransız hükümeti tarafından mağdur edileceğini iddia ettiği şu konuşmayı yapmıştır (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 368, 369);

“Düşman Halebi işgal ettikten mütarekeyi akdettikten sonra hilafı usul ve hilafı hukuk livalarımızı işgal etti. Birecik kazaları müteakiben Ayıntabı badelmütareke ve cebren işgal ettiler. Teşkilattan men ettiği halde biz teşkilat yaptık. Hükümet bize silah vermedi, bir asker

vermedi. Bir fişengi bir çeyreğe aldık. Bir mavzeri onbeş madeni liraya aldık. Fransızlara ilanı muhasama ettik. Fransızları muhasara ettik. Livamız kendi kuvvetine dayanarak düşmanı Suruç'tan çıkardık. 8 istasyondan bilmüsademe Fransızları çıkardık. İşte bugün o livalar, o kazalar Meclis tarafından Fransızlara bahşediliyor. Bugün o livalar boyun eğerek Fransızlara veriliyor. Rica ederim hattın o tarafında kalan yerlere müsademe etmiş halk nasıl malik olabilir. Fransızlara karşı gönderilmiş olan halk nasıl gönderebilir. Şimdi şu hattın ihdas ettiği vaziyeti söyleyeyim. Rica ederim dinleyiniz: Çobanbeyli malumu aliniz Halebindir. Fakat hemen hemen Antep'e hudut teşkil eder. Oradaki istasyona Çobanbey namı vermelerine sebep budur. Hat ilerledikçe Ayıntap livasını tefrik eder. İlerledikçe Urfa'nın Birecik'teki araziye oradan Suruç'a geçer. Suruç'un yarısını ve Culobi o tarafa iki kilometre hattın cenubuna bırakır. Efendiler Suruç ve Turuk arazisi öyle bir arazidir ki Harbi Umumi 4. ve 2. Ordularını iki sene idare etmiştir. İşte Urfa livası bu feyz ve bereketi o mahsuldar ve münbit araziye medyundur. Bugün bunlar alınıyor. Yaptığımız müsademenin mükâfatı bu mudur beyefendiler? Beyim, bunun mahzurları Suruç halkı müteaddit aşairle meskûndur. İngilizlerin ilk işgallerinde asayiş yoktur. Emniyeti temin için geleceğiz dediler. Oraya gelmek için hiçbir hakları yoktur. Memlekette asayiş ilan için ilk evvel aşair rüesasından Basravi'yi elde ettiler, bu adam vasıtasıyla yolları kestiler.

Hükümet kimi gönderdi bizim yardımımıza. Kehkanlı aşireti vardır ki şaki adamlardır. Bunlar vasıtasıyla maksadı hainanelerini icra ettiler. Urfa, Birecik yolu. Vilayat-ı Şarkîye ahalisi bilirler ki onların yolu demektir. Ne kadar tüccar geçityse soydular. Hatta kadınların arabalarına kadar el uzattılar. Hayatını aldılar, birçok nüfusu İslamiyeyi mahvettiler. Basravi'nin bir sözünü hatırlatmak isterim; be kelp oğulları, bir eşek alıyorsunuz bir de esir alıyorsunuz. Behey eşek oğulları, bir eşek alıyorsunuz, bir de esir alıyorsunuz. Behey eşek oğulları, evvela öldürdünüz. Nazariyesini kendilerine telkin etti. Onun tesiriyledir ki ondan sonra soyulanlar hayatlarından mahrum bırakıldılar. Yani evvel öldürüldüler sonra soyuldular. Beyefendiler Hükümet biraz kendini gösterdi. Hükümet bir yolda Basravi'yi aldı. Hala Diyarbakır'da mevkuftur. Onun cezası asılmak idi. Şimdiye kadar hala bir şey yapılamadı. Bilmem ne hikmete mebni... Şimdi hudut böyle yapıldığı vakit o havalinin kesif bir kitlesi hattın cenubunda kalacaktır. Mütemediyen Fransızlar teşvik edecekler. Bunlar İngilizlerle ittihat ettiler. Bizimle müsademe ettiler. İşte bunun aşireti bugün Fransızlar tarafından Fransızların aleti makamında kalacaktır. Nasıl olur da hattın şimalinde kalanlar temini mevcudiyet eder? Sonra bu hat Ayıntap ve Urfa livasını ikiye böldüğü için bir adamın arazisinin yarısı şimalde yarısı cenupta kalıyor. Bir adam bir çiftlik davasından dolayı

Fransa 'ya mı Türkiye 'ye mi müracaat edecek? Sonra beyefendiler bu nasıl bir elim netice verir ve ne kadar hayatından bizar eder. Bunu takdir buyurmamız lazımdır. Arazisini terke mecbur kalırlar. O hudut boyunda ne kadar ahali varsa silahlanmış Fransızlarla harbetmiş. Ben adamlarımı teslim edip harbetmişim. Bugün ben çiftliğime nasıl gidebilirim? Çünkü Fransızlara karşı silah atmışımıdır. Onları terk etmek reva mı? Bunların mükâfatı mıdır? Hattın cenubunda birtakım Türkler vardır. Onlar bizim istiklâl-i millimizden emin oldukları için silaha sarılmışlardır. Onları meyus etmek caiz midir? Sonra efendim bizim livamızın birçok kısmı bilhassa Suruç ve Harran kısmı ekincilik ve davarcılık ile temini maişet eder. Gönderebilirler. Fakat 3, 4, 5 bin davar sahipleri vardır ki bunlar Urfa livasının Yerbe cihetinde ray ederler. Gerçi maddede buna karşı Hariciye Vekili bir çare bulmuş. On üçüncü maddeye dercetmişti. Ne derece kabiliyeti tatbikiyesi vardır, bilmem. O devletin nüfuzu cari olsun da bu adamlar orada keyfe mayeşa davarlarını yaysınlar. Bunun tatbiki kabil mi? Bunun kabiliyeti tatbikiyesi var mıdır? Bu şart dâhilinde yani hattın cenubunu bırakmak oradaki adamları kurban vermektir. Çünkü Fransızların karşısında silah atmışlardır. İşte alın bunları, kurban edin demektir. Ayıntap'ta affı umumi ilan edilmiş. Fransızlar bir gün sonra telefon telleri kesilmiş diyerek burada Kuva-yı Milliye vardır diye, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin methali vardır diyerek reisi muhteremi hapse tıkmışlar, hala tutuyorlar. Aç bırakmışlar; istimdat ediyorlar, buradaki mebuslardan bizi besleyin diyorlar. Mani oluyor. Bu halde Urfa livasının fedası bundan ileri geliyor.”

Fransızlarla yapılacak anlaşma hakkındaki müzakerelerin son bulması üzerine anlaşma hakkında Dersim milletvekili Hayri Bey anlaşmanın reddi hakkında, Urfa milletvekili Hacı Hayali Bey sınırın 10 kilometre daha güneyden çizilmesi hakkında ve Siverek milletvekili Lütfi Bey ise 13 ve 15. maddelerdeki Türkiye ile Suriye arasında yapılacak mübadele hakkında şu takrirleri vermişlerdir (TBMM GCZ, D 1, C. 2, s. 370, 371);

18.10. 1337

Riyaseti Celileye

İtilafnamenin dokuzuncu maddesindeki hattı hudut Cerablusdan itibaren Fırat Nehrini takip etmeli. Cerablusdan dâhile doğru berveçhi maruz huduttan mada hiçbir hududu kabul edemeyeceğimizden, Fransa murahhası kabul edemediği takdirde itilafnamenin kâmilten reddini teklif ederim.

Dersim Mebusu

M. Hayri

Riyaseti Celileye

Hattın cenubundan hiç olmazsa on kilometresinin terkine tavassüt edilmek üzere iş bu takririn Hariciye Vekaletine itasını temenni ederim.

Urfa

Hayali

Riyaseti Celileye

On üçüncü maddenin berveçhi ati tadilini teklif eylerim.

13.10.1337

Siverek

Lütfi

Madde 13. – Mukim veya göçebe ahalisinden dokuzuncu maddede tespit edilen hattın öte veya beri tarafında kâin gerek arazi ve emlak muhtelit komisyon marifetiyle mübadele usuliyle ve yahut münasip bir fiyatla sahiplerini irza ve tarafeyn ahalisinin alakaları katedilir.

Riyaseti Celileye

On beşinci madde olmak üzere berveçhi ati bir maddenin ilavesini teklif eylerim.

13.10.1337

Siverek Mebusu

Lütfi

Madde 15. – Esasen Türkiye tabiiyetinde olup gerek mütarekeden evvel ve gerek sonra bilfirar Fransa ordusuna iltihakla kendilerini bize karşı hasım telakki eden gerek Ermeni ve gerek Rumlar Suriye cihetindeki Müslimlerle mübadele edilir. Arazi ve emlakleri 13ncü maddedeki mezkûr usul üzere hal ve fasletilir. (Türkiye’de kalan ve firar etmeyenlerin arzularına bırakarak ve bir buçuk sene mühlet verilerek yine mübadele usulü tatbik tarafeyn ahalisinin arzularına mütevakkıftır.) Suriye kısmında kalan müslimler her vakit için Türkiye’ye hicreti arzu ederlerse Fransa Hükümeti bunlara teshilat yapmasını taahhüt eyler.

Fransa Devleti adına Franklin Bouillon ve TBMM Hükümeti adına Yusuf Kemal Bey arasında 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Antlaşmasının maddeleri şu şekildedir (Soysal, 1983, s.53-60);

Madde 1- Her iki taraf işbu anlaşmanın imzalanmasından itibaren aralarında harbin sona ereceğini bildirirler. Ordular, mülki memurlar, ahali keyfiyetten derhal haberdar edileceklerdir.

Madde 2- Bu anlaşmanın imzasını müteakip, her iki tarafın harp esirleriyle mevkuf veya mahpus Türk, Fransız bütün şahıslar serbest bırakılacak ve kendilerini, tevkif eden taraf yol masrafını ödeyerek gösterilecek en yakın şehre gönderilecektir.

Madde 3- Bu anlaşmanın imzasından başlayarak, en geç iki ay içinde Fransız kıtaları 8. maddede de yazılı hattın güneyine ve Türk kıtaları da kuzeyine çekileceklerdir.

Madde 4- Üçüncü maddede belirtilen müddet zarfında seçilecek bir karma komisyon bu maddenin ne şekilde tatbik olunacağını tespit edecektir.

Madde 5- Her iki taraf boşaltılan arazide, buranın işgalini müteakip genel af ilan edecektir.

Madde 6- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli’de açıkça tanınan azınlıklar haklarının, bu hususta müttefikler ile bunların düşmanları ve bazı dostlar arasında yapılmış mukavelelerdeki esaslara dayanarak, kendi tarafından teyit olunacağını bildirir.

Madde 7- İskenderun Bölgesi (Hatay) için özel bir idare usulü tesis olunacaktır. Bu mıntıkanın Türk ırkından olan ahalisi kültürlerinin inkişafı için her türlü teşkilattan faydalanacaklardır... Türk lisanı orada resmi dil olacaktır.

Madde 8- Üçüncü maddede zikredilen hat: İskenderun Körfezi'nde Payas'tan başlayarak Meydan-ı Ekbez-Kilis-Çobanbeyli istasyonuna gidecek ve demiryolu Türkiye'de kalmak üzere Çobanbeyli'den Nusaybin'e varacaktır. Payas ile Meydan-ı Ekbez ve Çobanbeyli istasyonları Suriye'de kalacaktır. İşbu anlaşmanın imzasından itibaren bir ay içinde mezkûr hattı tespit etmek üzere her iki taraf delegelerinden mürekkeb bir komisyon seçilecek ve bu komisyon tespit muamelesine nezaret edecektir.

Madde 9- Osmanlı sülalesinin kurucusu Sultan Osman'ın dedesi Süleyman Şah'ın Caber kalesinde bulunan ve Türk mezarı ismiyle belirli türbesi müştemilatı ile Türkiye'nin malı olacak ve Türkiye oraya muhafızlar koyacak ve Türk bayrağı çekecektir.

Madde 10- Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu parçasını, Adana ilinde yapılmış bulunan şubelerin işletme hakları ile beraber bütün ticaret ve ulaştırma işlerini Fransa Hükümeti'nin göstereceği bir Fransız grubuna vermesini kabul eder. Türkiye Hükümeti Meydan-ı Ekbez'den Çobanbeyli'ye kadar Suriye arazisinde demiryolu ile askerî ulaştırma yapacaktır.

Madde 11- İşbu anlaşma yürürlüğe girdikten sonra seçilecek bir karma komisyon Türkiye ile Suriye arasındaki gümrük işlerini düzenleyecek, bu işlem yapılınca kadar her iki hükümet hareketinde serbest olacaktır.

Madde 12- Türkiye ve Suriye, Kırık Suyu'ndan hakkaniyet üzere faydalanacaklardır. Suriye Hükümeti, masrafı kendisine ait olmak üzere Fırat nehrinin Türkiye kısmından su alabilecektir.

Madde 13- Madde 8'de belirtilen hududun her iki tarafında oturan yerli ve yarı göçebe halk buradaki otlaklardan faydalanacak veya emlak, araziye sahip bulunanlar eskisi gibi haklarını kullanmaya devam edeceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için serbestçe ve hiçbir gümrük veya otlak resmi ve ne de başka bir resim vermeksizin hayvanlarını, araçlarını, tohumlarını ve bitkilerini taşıyabileceklerdir. Bunlara ait vergileri oturdukları memlekette ödemeleri kararlaştırılmıştır.

Bu Antlaşma ile Türkiye ile Fransa arasında savaşın bittiğini belgelenmiş, Hatay İskenderun dışındaki bugünkü güney sınırimız, yani günümüzdeki Suriye sınırı, Fransızlarca kabul edilmiştir. Bu sınırın kuzeyini Fransızlar boşaltacaklardır. Bu Antlaşma ile Birinci Dünya

Savaşı'ndan beri mücadele ettiğimiz Fransa TBMM'nin kurduğu devleti resmi olarak tanıyarak savaştan çekilmiştir.

Ankara antlaşması imzalandıktan sonra ilk olarak Fransızlar 25 Ekim 1921 tarihinde Antep'i ve 5 Ocak 1922 Adana'yı boşaltmıştır. Bu şekilde güney cephesi kapanmıştır (Dağıstan-Sofuoğlu, 2008, s.30).

4.3. Lozan Barış Konferansı Sürecinde TBMM'de Yapılan Görüşmeler

Sakarya Zaferi'nden sonra Fransızlarla Ankara Antlaşması, SSCB gözetiminde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Kars Antlaşması'nın imzalanması neticesinde güney ve doğu cepheleri kapanmıştır. Bu anlaşmalar neticesinde tüm kuvvetlerin Batı Cephesi'ne kaydırılmasına imkân bulunmuştur. 26 Ağustos 1922 tarihinde Yunan ordusuna karşı başlatılan Büyük Taarruz 15 günlük bir süreçte büyük bir zaferle kapanmış ve Anadolu'da savaş esirleri dışında Yunan askeri kalmamıştır. Yunan ordusunun Anadolu'dan kesin olarak atılması ve Türk ordusunun ileri harekâtının Çanakkale Boğazı'na doğru devam etmesi üzerine ateşkes görüşmeleri hızlanmıştır. 3 Ekim 1922 tarihinde TBMM Hükümeti İsmet Paşa'nın İtilaf Devletlerini ise İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy ve İtalya adına General Monbelli'nin katıldığı Mudanya Ateşkes görüşmeleri başlamıştır (Tansel, 1991, s. 212). 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanarak 4 yıldır devam eden Milli Mücadele'nin askeri safhası kapatılmış ve diplomasi safhasına geçilmiştir (Kırmıt, 2021, s. 157). 20 Kasım 1922 tarihinde ise uzun zamandır savaşa nihai olarak son verecek olan Lozan Barış Konferansı başlamış ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanmıştır (Demirci, 2017, s. 248, 249).

Lozan Barış Konferansı sürecinde Türkiye-Suriye sınır hattının belirlenmesi adına yeni bir teklif yapılmamış ve Fransa ile imzalanılan Ankara Antlaşması esas alınarak çizilen sınırlar Lozan Antlaşması'nın 3. Maddesi ile kayıt altına alınmıştır (Yamaç, 2018, s. 1156). Lozan Barış Konferansı devam ederken bazı milletvekilleri Türkiye-Suriye sınırının belirlendiği Ankara Antlaşması'nın geçici bir anlaşma olduğu kesin sınırların barış anlaşmasında belirleneceğinin söylendiği için anlaşmaya razı olduklarını fakat geline nokta Ankara Antlaşması'nın sınır ile ilgili hükümlerinin aynen kabul edilmesinin Fransızların Türkleri aldattığı biçiminde yorumlanacağını dile getirmişlerdir (TBMM GCZ, D 1, C. 4, s. 111). Tranzon milletvekili Ali Şükrü Bey ise Fransızlar tarafından kandırıldığımızı şu sözlerle dile getirmiştir (TBMM GCZ, D 1, C. 4, s. 133);

“Efendiler, biz yani kandırıldık mı? Yoksa hakikati mi söyledik. Sonra Suriye mukavelenamesi mucibince Fransızların yapmak mecburiyetinde bulundukları birtakım taahhüdat vardır. Antakya, İskenderun vardır ve hususi olarak yaptıkları bu muahede de bizim âmâli milliyemizin tahakkukunda bize muavenet edeceklerdi. Fakat efendiler, gördük ki devletler arasında bize en ziyade mukavemet eden Fransızlar oldu. Sonra devlet arasında müttehit cephe vardı. Bu itibarla Fransızların itilaflnamesi mevzuubahis edilirse Fransızları tamamiyle İngilizlerin tarafına geçmiş ve bunun önüne geçmek için denilmiş ki, Suriye hududu mevzuubahis olmayacaktır. Bu bir siyasettir. Mecburiyettir. Düşünüyorum ki mevzuubahis edilseydi aralarındaki o müttehit cephe yıkılırdı.”

SONUÇ

Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra İngilizlere Almanya desteğinde Kanal Harekatını düzenlemiştir. Kanal Harekatı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra İngilizler bir koldan Arap Yarımadasına bir koldan da Suriye'ye taarruza geçmişlerdir. İngilizler bir taraftan Büyük Arabistan vaadiyle Mekke Şerifi Hüseyin ile anlaşmış, Hüseyin Hicaz Bölgesinde, oğlu Faysal ise Suriye bölgesinde bağımsızlık için ayaklanma başlatmıştır. Osmanlı Devleti bir taraftan İngilizler ile bir taraftan da bağımsızlık yanlısı Araplar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. İlk olarak Filistin Osmanlı hakimiyetinden çıkmış İngiliz General Allenby'in Osmanlı ordusunu imha için başlattığı büyük hareket neticesinde Osmanlı Devleti Suriye'nin önemli bir kısmından çekilmek zorunda kalmıştır. Son olarak Halep Sokak Muharebeleri sonrasında Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7. Ordu Katma bölgesinde yeni bir savunma hattı oluşturmuş İngilizlerin ilerleyişi Eylül 1918 tarihli Katma Meydan Muharebesinde durdurulmuştur. Mustafa Kemal'in İngilizleri durdurduğu bu savaş ilerde mücadele vereceğimiz Misak-ı Milli sınırlarının en önemli belirleyicisi olmuştur. Akabinde Mondros Mütarekesi imzalanmış mütareke hükümleri gereği ordunun terhis edilmesi üzerine Osmanlı Devleti'nin Suriye'deki 400 yıllık hâkimiyeti son bulmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrasında başlangıçta İngiltere sonrasında Fransa tarafından Aralık 1918 tarihinden itibaren Adana, Antep, Maraş, Urfa şehirleri işgal edilmiştir. Fransa'nın 1. Dünya Savaşında uğradığı büyük asker kayıplarının etkisiyle işgal ettikleri bu bölgelerde asker açığını gidermek için Ermenileri kullanmışlardır. Ermenilerin Kilikya Ermeni Krallığını yeniden canlandırmak hayaliyle Fransa siyasetinin emrine girmesi ve bölgede büyük katliamlar yapması, bir taraftan canını, mamusunu korumak diğer tarafından işgal altındaki vatan topraklarını özgürleştirmek isteyen yöre halkının yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamışına neden olmuştur. 19 Aralık 1918'de Hatay ili Dört Yol ilçesinde Milli Mücadelenin ilk kurşunu atılarak bağımsızlık mücadelesinin fitili ateşlenmiştir. Güney bölgemizde bunlar yaşanırken Suriye bölgesinde kalan alanda gelişmelere baktığımızda 1916'da yapılan gizli mutakabat ile Şerif Hüseyin'e Büyük Arabistan toprakları vaat edilmiş olsa da İngiltere Sykes-Picot Antlaşması ile Suriye bölgesini Fransızlara bırakmıştır. 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Suriye Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal tarafından idare edilirken bölgenin Fransızlara devredileceğinin öğrenilmesinden sonra bağımsızlık taraftarı Arap milliyetçileri büyük bir öfkeye kapılmışlardır. Fransızların bölgede hâkimiyet kurmalarını önlemek için İngiltere ve ABD nezdinde girişimlerde bulunmuşlar bu girişimlerden de herhangi bir sonuç elde edememişlerdir.

Bağımsız Arabistan hayaliyle yola çıkan Arap milliyetçileri batı diplomasisinin ikiyüzlülüğüyle karşı karşıya kalmışlar ve bu durum onlarda Fransa'ya karşı büyük bir tepkiye neden olmuştur. Fransızların bölgeyi işgalinden sonra Arap milliyetçileri Fransa'ya karşı büyük bir direniş hareketine girişmiştir. Suriye'de yaşanan bu gelişmeleri yakından takip eden Mustafa Kemal Paşa görevlendirdiği komutanlar vasıtasıyla Suriye'deki bağımsızlık mücadelesini destekleyerek Fransızların iyice köşeye sıkışmasını ve Anadolu ile Suriye arasında bir tercih yapmak zorunda kalmasını sağlamıştır. Suriye ve Güney Anadolu bölgesini sömürgeleştirme siyasetiyle yola çıkan Fransa hiç beklemediği direniş ile karşı karşıya kalmış işgalin askeri ve ekonomik faturası gün geçtikçe artmıştır. Fransa'yı Anadolu'dan vazgeçirip sadece Suriye'de hâkimiyet kurmak kararını vermek zorunda bırakmıştır. Suriye yüksek komiserliği görevini General Gouraud'a devreden George Picot Fransa'ya dönmeden önce Sivas'a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşmede Kilikya bölgesinde Fransızlara verilecek bir takım imtiyazlar doğrultusunda Fransızların Anadolu'daki işgale son vereceğini belirten Picot Mustafa Kemal görüşmesi Türk Fransız diplomasisinin başlamasını sağlamıştır.

23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan bir gün sonra 24 Nisan 1920 tarihli meclis gizli oturumunda Mustafa Kemal Paşa o güne kadar yaşanan gelişmeler hakkında milletvekillerine bilgi vermiştir. Meclisteki beyanatın önemli bir kısmını Suriye'de yaşanan gelişmeler oluşturmuştur. Mustafa Kemal Paşa yüzyıllardır bir arada yaşayan Arap ve Türk milletinin yaşanan son gelişmelerden sonra artık aynı devlet çatısı altında yaşamasının zor olduğunu, din kardeşlerimizin İngiliz veya Fransız işgali altında bulunmasını istemediğini milli egemenlik esasına dayalı bağımsız münferit devletlerin her iki toplumunda menfaatine olacağını dile getirmiştir. Bu beyanattan anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal'in Araplarla birlikte aynı devlet çatısı altında yaşamak gibi bir iradesi bulunmamaktadır. Bu durum ilerde sınırları birbirinden ayırmış, Türkiye ve Suriye devletlerinin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. 1 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa mecliste verdiği beyanatta Fransızların Urfa ve Maraş'ı boşaltmak zorunda kaldıkları, Fransızların kendilerine ilk olmakla birlikte barış teklifinde bulundukları, bu teklifi kabul etmediklerini ama ileride yapılacak barış anlaşması için bir yol haritası çizildiğini bildirmiştir. 9 Mayıs 1920'de ise Pozantı da Fransızların sıkıştırılmasının müzakereleri hızlandırdığını dile getirmiştir. 28 Mayıs 1920'de 20 günlük geçici mütareke ile Ankara Hükümetinin Fransa tarafından tanınmasının önemli bir diplomatik başarı olduğunu dile getirmiştir.

I. İnönü Zaferi'nden sonra toplanan Londra Konferansı sonrasında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey İtalya ve Fransa ile ikili anlaşmalar yapmıştır. Tarihe Bekir Sami Bey Antlaşması olarak geçen ve ileride imzalanacak Ankara Antlaşması'na zemin oluşturacak olan bu anlaşma son derece önemlidir. Çobanbey Nusaybin demir yolu hattını sınır kabul eden ve Sancak tabir edilen İskenderun ile Hatay bölgesini sınırlarımızın dışında bırakan bu anlaşma TBMM'de milletvekilleri tarafından çok sert tepki görmüştür. Antlaşma, TBMM tarafından reddedilerek Bekir Sami Bey istifa etmek zorunda kalmıştır. Bekir Sami Bey Antlaşması'nın TBMM tarafından reddinden bir süre sonra Fransızlar ile diplomatik ilişkilere yeniden başlanılmıştır. Bu görüşmeler esnasında Fransa adına Franklin Bouillon müzakereci olarak katılmıştır. Bu görüşmelerde en önemli sorun sınır meselesi olmuştur. Türkiye, demiryolu hattının sınır olarak kabul edilmeyeceğini bildirirken, Fransa Suriye bölgesinde bir hakimiyet kurmak için demir yolu hattına ihtiyaç duyduğunu bu hattın Versay Antlaşması hükümleri gereğince Almanya tarafından Fransa'ya geçtiği iddiasında bulunmuştur. Millet Vekilleri Fransızların demir yolu hattının sınır olarak kabul edilmesi ve Hatay ve İskenderun bölgesinin Fransız mandası altındaki Suriye'ye bırakılmasına sert tepki göstermiştir. Millet Vekillerinin öncelikle itirazı Suriye bölgesinde kalan Türk nüfusun akibeti merkezi olarak bütün güney vilayetlerimizi etkileyecek verimli toprakların sınırın diğer tarafında kalmasından dolayı elimizden çıkacağı, Bu güne kadar Osmanlı Devletinin Alman demir yolu firmasına ödediği paranın geri alınamayacağı TBMM'de vekillerin itirazı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sakarya Meydan Muharebesinin Türk ordusu tarafından kazanılması, Yunan kuvvetlerinin Afyon hattında savunmaya geçmesi Türk Fransız müzakerelerinin hızlanmasına neden olmuştur. Savaş günlerinde Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak Fransızlar tarafından şartları oldukça ağır olan bir anlaşma öne sürülmüştü. Günün şartlarında güney cephesinde bulunan askerlerden yararlanmak isteyen Ankara tarafından anlaşma reddedilmemiş, kabul edilmiş gibi cevap verilse de Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılmasından sonra şartlar Türk lehine değiştiğinden Türkiye Fransız teklifine karşı kendi menfaatlerine daha uygun bir anlaşma teklif etmiştir. Bazı konularda Fransa Türkiye'nin teklifini kabul etmişse de demir yolu hattının sınır olarak kabul edilmesindeki ısrarını sürdürmüştür. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasına kadar çeşitli zamanlarda TBMM'de yapılan gizli oturumlarda milletvekilleri anlaşma maddeleri hakkında çekincelerini ve itirazlarını sürdürmüşlerdir. İtirazların en önemli maddesi yine sınır hattı olmuştur. Daha önce olduğu gibi sınırın diğer tarafında ki Türkler, diğer tarafta kalacak Türk malları vakıf ve araziler ile hayvancılık yapan konargöçer aşiretlerin karşılaşacağı güvenlik sıkıntıları üzerinde durulmuştur. Mardin Milletvekili İbrahim Bey ise demir yolu

hattının sınır olarak kabulünün sadece Türkiye-Suriye sınırını şekillendirmeyeceğini aynı zamanda İngiliz işgali altındaki Musul'un da kaybedilmesine neden olacağını iddia etmiştir. Bu açıdan İbrahim Bey'in itirazının haklılığı zaman içinde ortaya çıkacaktır. Bununla birlikte milletvekilleri Misak-ı Milliye aykırı olan bu anlaşmanın güney cephesini kapatması, Fransa gibi bir müttefikin Türkiye tarafına geçmesi, batı cephesinde Yunan ordusuna kesin darbeyi vuracak şartların oluşması adına kabul edilebilir görmüşlerdir. Ekim ayı başlarından itibaren Türk Fransız müzakereleri hızlanmış, anlaşma taslağı TBMM'de yapılan gizli oturumlarda gün ve gün tartışılmıştır. Milletvekillerinin itiraz gerekçeleri yine aynı nedenle olmuştur. Bu tartışmalarda dikkat çeken hususlardan birisi de Mustafa Kemal Paşa'nın 17 Ekim 1921 tarihli meclis toplantısında Misak-ı Milli sınırları için yaptığı tanımdır. Milletvekilleri Misak-ı Milli sınırları için 30 Ekim 1918'de Osmanlı ordusunun elindeki topraklar tanımını yaparken Mustafa Kemal Paşa *"savaş esnasında bazı birliklerin kendisini geri çekemeyip ön hatlarda kaldığı, bu nedenle kesin bir sınır çizmenin mümkün olamayacağını"* belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli'ye bu şekilde bakışı Mersin milletvekili İsmail Safa Bey tarafından sert bir dille eleştirilmiş ve savaş zamanında ordunun dağınık kalmasından kesin sınırlar çizilemiyor ise o zaman Türk nüfusun hâkim olduğu yerlerin Misak-ı Milli olması gerektiği, buna bağlı Hatay bölgesinin Türkiye'de kalmasının doğru olacağını söylemiştir. Milletvekillerinin Türk Fransız Antlaşmasına muhalif bir tavır sergilemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa bu yapılan anlaşmanın ne tam bir mütareke ne de tam bir barış anlaşması olduğu, bunun bir ön anlaşma olduğunu, kesin anlaşmanın ise İtilaf Devletlerinin diğer üyelerinin de katılımı ile yapılacağını dile getirmiştir. Bir anlamda güney cephesinin kapatılması için bu anlaşmanın desteklenmesini istemiştir.

Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya benzer bir konuşma yapması 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşmasının TBMM'deki milletvekilleri tarafından kabulünde etkili olmuştur.

Büyük Taarruzdan sonra Lozan Barış Konferansı devam ederken milletvekillerinin önemli bir kısmı Ankara Antlaşması'nın bir ön anlaşma olduğu ve Fransa ile sınırların belirlenmesinde yeniden bir anlaşma yapılması gerektiğini dile getirmişlerdir. Ancak Lozan Barış Konferansı'nda Ankara Antlaşması ile belirlenen sınırlara sadık kalınacağı bunun müzakere konusu olamayacağının öğrenilmesi milletvekillerinde hayal kırıklığına neden olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye Suriye sınırının belirlenmesinde en önemli faktör 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami Bey Antlaşmasıdır. Bu anlaşmada yer alan bir çok madde ilerde değişse de Fransızların Suriye bölgesinde hakimiyet kurmak için demir yoluna ihtiyaç duyması ve demir yolu hattının sınır olarak kabul edilmesindeki ısrarı Türkiye-Suriye sınır hattının belirlenmesinde birinci derece rol oynamıştır. Aynı şekilde bu anlaşma ile demir yolu hattının kuzeyinde kalan İbn-i Ömer'in (Cizre ilçemize komşu bölge) Fransızlara bırakılması Türkiye'nin askeri açıdan Musul'a müdahalesini zorlaştırmıştır.

Türkiye-Suriye sınırının demografik ve coğrafi şartlara uygun bir hat olarak belirlenmemesi birçok akraba topluluğun iki devlet arasında parçalanmasına yol açmıştır. Bununla beraber Türkiye 100 yıllık mazisinde ister istemez sınırın Suriye tarafındaki gelişmeleri her şeyden önce akrabalık ilişkileri sebebiyle yakından takip etmek zorunda kalmıştır.

KAYNAKÇA

- Resmi Yayınlar

ATAM, (2006). *Atatürkün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV*, (Yay. Haz. Nimet Arsan), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

HTVD, S. 15, Vesika: 383.

TBMM Açık Oturum Zabıtları, Devre 1.

TBMM Gizli Oturum Zabıtları, Devre 1.

- Kitaplar

Ada, S. (2013). *Türk Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Akbıyık, Y. (1999). *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Ankara: ATAM Yayınları.

Akbıyık, Y. (2000). “Türkiye-Suriye İlişkileri (1919-1938)”, *Atatürk 4. Uluslararası Kongresi*, C. 1, s. 175-189.

Akyüz, Y. (1975). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Armaoğlu, F. (2004). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 11. Baskı.

Arsel, İ. (1987). *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.

Atatürk, M. K. (1984). *Nutuk-Söylev (1920-1927)*, C. 2, Ankara. TTK Yayınları.

Atay, F. R. (1965). *Atatürk'ün Hatıraları*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Belen, F. (1967). *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi C. V. 1918 Yılı Hareketleri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Belen, F. (1973). *Askeri, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Bıykoğlu, T. (1962). *Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, C.1, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Cebesoy, A. F. (1953). *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyatı.

Coşkun, A. (2008). *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay İşgal, Hüzün, Hazırlık*, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Dağıstan, A. (2015). *Türk-Fransız İlişkileri (1918-1939)*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Dağıstan, A. ve Sofuoğlu, A. (2008). *İşgalden Katılıma Hatay*, Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Aydoğan, M. (2006). *Bitmeyen Oyun, Türkiye'yi Bekleyen Tehlikeler*, İzmir: Umay Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2004). *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Erkin, F. C. (1980). *Dışişlerinde 34 Yıl Anılar -.Yorumlar*, C.I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Evans, L. (1972). *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*, (Çev. Tefik Alanay), İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Fromkin, D. (1993). *Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Genelkurmay (1985). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Genelkurmay (1986). *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Sina Filistin Cephesi*, C. IV, K. 2, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Gerede, H. (2002). *Hüsrev Gerede'nin Anıları-Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, (Haz. Sami Önal), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güven, C. (2012). *Milli Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa'nın Yabancılarla Temas ve Görüşmeleri*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Hatipoğlu, S. (2001). *Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)*, Ankara: ATAM Yayınları.
- Helmreich, P. (1996). *Sevr Entrikaları*, İstanbul: Sabah Kitapları.
- İğdemir, U. (1988). *Atatürk'ün Yaşamı I. Cilt 1881-1918*, Ankara: TTK Basımevi.
- Karabekir, K. (2016). *İstiklal Harbimiz*, C. 1, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karal, E. Z. (1996). *Osmanlı Tarihi*, C. IX, Ankara. TTK Yayınları.
- Karasapan, C. T. (1942). *Filistin ve Şark- ül- Ürdün*, C. 1, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası.
- Kinross, L. (2007). *Atatürk*, (Çev. Necdet Sander), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 19. Baskı.
- Kral Abdullah (Ürdün Kralı) (2006). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik?*, (Çev. Halit Özkan), İstanbul, Klasik Yayın
- Kurtcephe, İ. ve Beden, A. (2006). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Ankara: Alp Yayınevi.
- Kürkçüoğlu, Ö. (1982). *Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Lewis, B. (1996). *Ortadoğu*, (Çev.Mehmet Harmancı) İstanbul: Sabah Kitapları, 3. Baskı.
- Mansfield, P. (1975), *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev. Nuran Ülken), İstanbul: Sander Yayınları.

- Mardin, Ş. (2015). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nur, R. (1973). *Türk Tarihi*, C. III, İstanbul: Kutlug Yayınları.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Parlar, S. (2006). *Ortadoğu Vadedilmiş Topraklar*, İstanbul: Mephisto Kitabevi, 3. Baskı.
- Sanders, L. V. (1999). *Türkiye’de Beş Yıl*, C. III, Ankara: Cumhuriyet Yayınları.
- Saral, H. (1966). *Türk İstiklal Harbi IV Güney Cephesi*, Ankara: Genelkırma Basımevi.
- Selek, S. (1987). *Anadolu İhtilali*, C. 1, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Selvi, H. (2011). *Milli Mücadele’de İlk İşgaller İlk Direnişler*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Sonyel, S. R. (1995). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şen, S. (2004). *Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi*, İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Tansel, S. (1991). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, C. IV, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- Tengirşek, Y. K. (2001). *Vatan Hizmetinde*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı.
- Tolon, H. (2004). *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Taksim Anlaşmaları ve Sevr’e Giden Yol*, Ankara: AAM Yayınları.
- Türkgeldi, A. F. (1949). *Görüp İştittiklerim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türkgenci, İ. (1992). *Ortadoğu’nun Tarihsel Gelişimi*, İstanbul.
- Wallach, J. (2004). *Çöl Kraliçesi*, (Çev. Püren Özgören), İstanbul: Can Yayınları.
- Westwel, I. (2018). *1. Dünya Savaşı*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yalman, A. E. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve İştittiklerim*, C. I, İstanbul: Rey Yayınları.
- Yerasimos, S. (2000). *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, H. D. (1993). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 12, İstanbul: Çağ Yayınları.

- Makale, Kitap Bölümü ve Sempozyum Bildirileri

- Akşin, S. (1996). “1921 Mart’ında İlk Türk-Fransız Antlaşması” *Ankara Antlaşmasının 75. Yıldönümünde Birinci Dünya Savaşından Günümüze Türk-Fransız İlişkileri*, (Ed. Sina Akşin), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., s. 107-118.
- Aydın, M. (2015). “Birinci Dünya Savaşı’nda Filistin-Suriye Cephesinde Mustafa Kemal (Atatürk)” *Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası 6-8 Kasım 2014*, (Ed. Halil Çetin ve Lokman Erdemir), Çanakkale: Has Matbaacılık, s. 303-330.

- Biçici, M. (2014). “Hatıratlarla Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşına Girişi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 13, S. 3, s. 693-722.
- Demirci, H. (2017). “24 Temmuz 1923 Tarihli Lozan (Lausanne) Barış Andlaşması’nın Türk ve Dünya Tarihi Açısından Yeri ve Önemi”, *ANASAY*, S. 2, s. 247-263.
- Hatipoğlu, S. (1997). “I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa”, *Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri (18-19 Ekim 1996)*, Antakya. Zirem Basımevi. s. 1-8.
- Hatipoğlu, S. (2017). “Atatürk’te Misak-ı Milli ve Kuva-yı Milliye Düşüncesinin Oluşumu”, *Yeni Türkiye Misak-ı Milli Özel Sayısı*, S. 93, Ankara: s. 622-629.
- Kırmıt, Ö. F. (2021). “Lozan’a Giden Süreçte Mudanya Ateşkes Antlaşması”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 1, s. 145-162.
- Kuran, E. (1992), “Birinci Dünya Savaşı”, *DİA*, C. 6, İstanbul: s. 196-200.
- Sofuoğlu, A. (2012). “Atatürk’ten Günümüze Hatay Meselesi ve Türkiye Sınır İlişkileri”, *Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı Yayınları*, Ankara, s. 1-8.
- Soysal, İ. (1985). “Hatay Sorunu ve Türk Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)”, *Belleten*, C. XLIX, S. 193, s. 79-109.
- Yamaç, M. (2018). “Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918 - 1940)”, *Belleten*, C. 82, S. 295, s. 1153-1174.

- Lisansüstü Tez Çalışmaları

- Davulcu, M. (2007). *Faysal Döneminde Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1920)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Karaçam, Ş. (2005). *20.Yüzyıl Başlarında İngiltere’nin Ortadoğu Politikası*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kılınçkaya, D. (1992), *Arap Milliyetçiliği’nin Doğuşu ve Türkiye-Suriye İlişkileri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- Okan, A. (2007). *Misak-ı Milli*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Okyay, V. (2014), *Hatay Meselesinin Politik Değerlendirilmesi (1918-1939)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Tarım, M. F. (2004). *Birinci Dünya Savaşı’nda Yıldırım Orduları Grubu*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Hatay.

Temeltaş, T. (2008). *1.Dünya Savası Sonrası İtilaf Devletleri'nin Orta Doğu Politikaları İle ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi'nin Karşılaştırılması*, TC Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

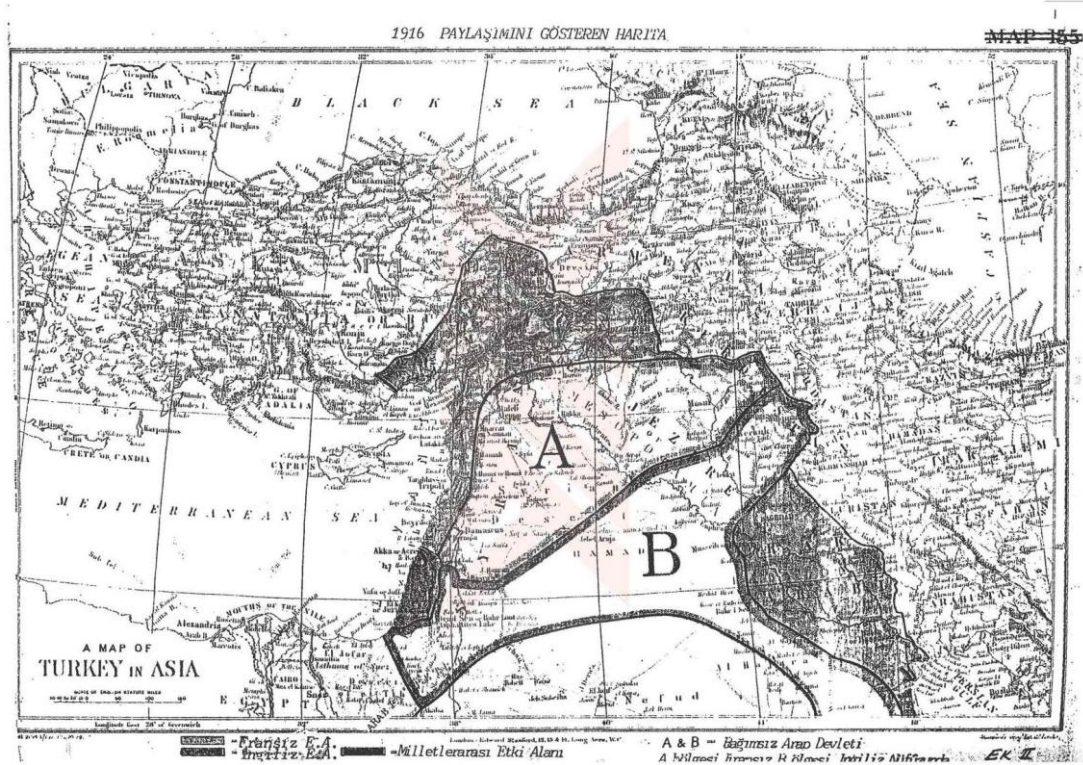
Umar, Ö. O. (1995). *Modern Suriye Devleti'nin Doğuşu (1918-1938) (Fiziki İdari ve Sosyo Ekonomik Yapı)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Uyar, H. (2006). *Birinci Dünya Savaşında Suriye Filistin Cephesi Stratejileri*, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Yalçın, C. (2005). *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ayrılıkçı Arap Örgütü El-Lâ Merkeziye Cemiyeti 1912-1916*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

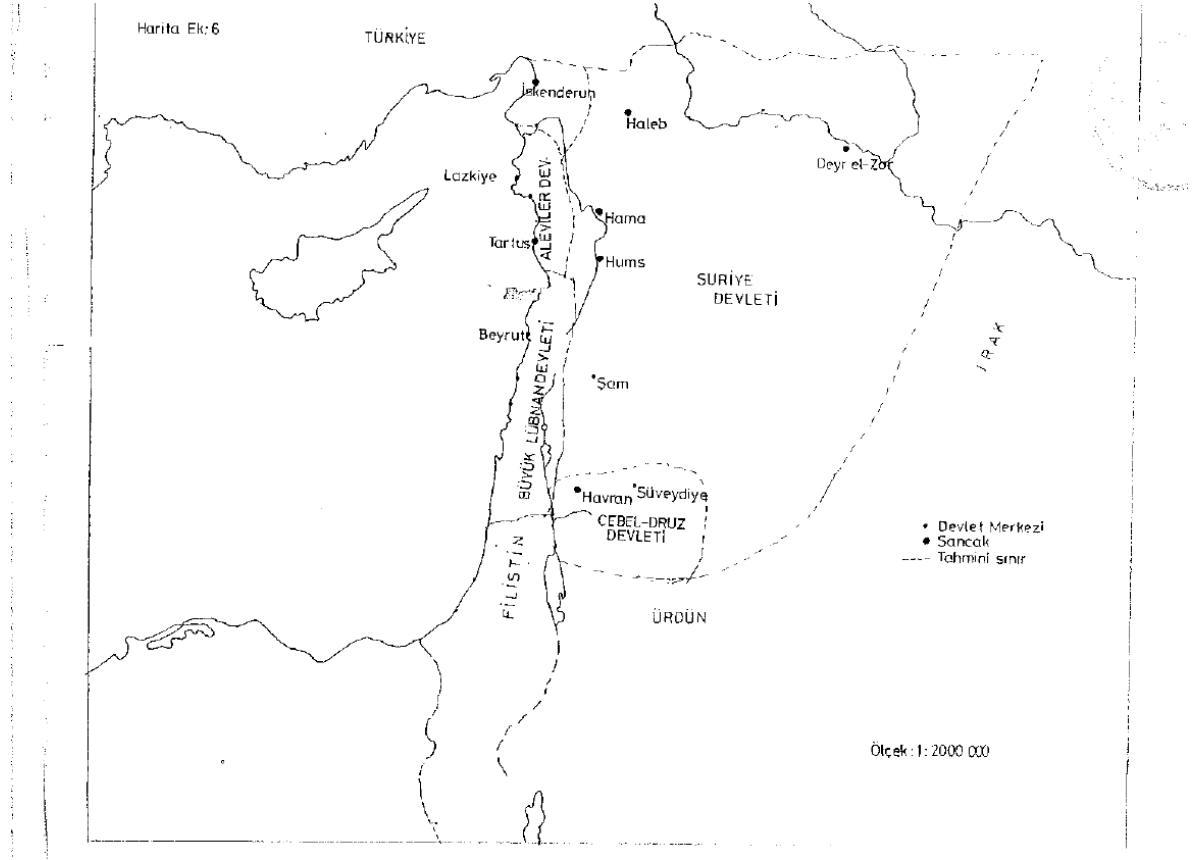
EKLER

EK-1: Sykes-Picot Antlaşması Taksimatı

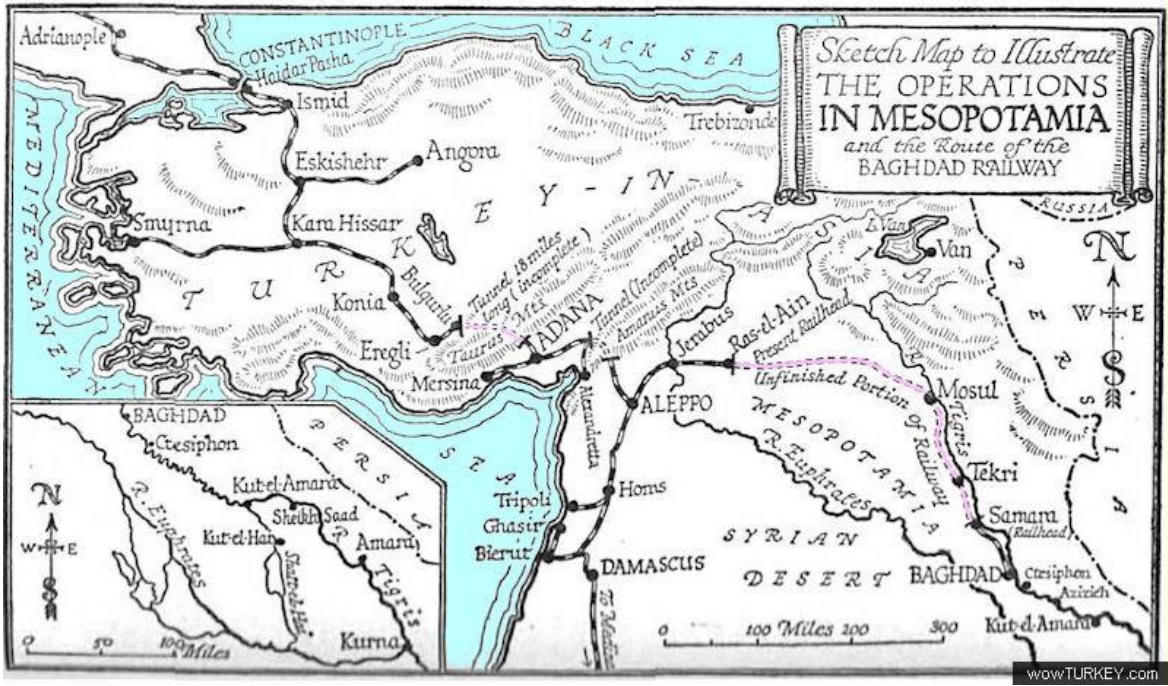
Kaynak: (Kılınçkaya, 1992, s. 239).

EK-2:Türkiye-Suriye Sınırı

Kaynak: (Umar, 1995, s. 168)

EK-3: Berlin-Bağdat Demiryolu Hattı

Kaynak:

([http://wowturkey.com/t.php?p=tr773/Ahmed Bayezid berlin baghdad bahn map 1916.jpg](http://wowturkey.com/t.php?p=tr773/Ahmed_Bayezid_berlin_baghdad_bahn_map_1916.jpg))

EK-4: Fransız Devlet Adamı Henry Franklin Bouillon

Kaynak: (https://tr.wikipedia.org/wiki/Henry_Franklin-Bouillon)

EK-5: Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey

Kaynak:

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/77/Yusuf_Kemal_Tengirsenk.jpg)

EK-6: Ankara Antlaşması'nda Gösterdiği Çabalar Nedeniyle TBMM Hükümeti Tarafından Ödüllendirilen Mehmet Münir (Ertegün) Bey

Kaynak: (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/mehmet-munir-ertegun-1883-1944/>)

EK-7: 11 Mart 1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nı İmzalayan Hariciye Vekili Bekir Sami Bey

Kaynak: (https://www.mfa.gov.tr/sayin-bekir-sami-kunduk_un_-ozgecmisi.tr.mfa)